

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

НАШЕ ПРАВО

**OUR
LAW**

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE
KYIV INTERNATIONAL UNIVERSITY
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
NATIONAL ACADEMY OF LEGAL SCIENCES OF UKRAINE
MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE

№ 1, 2016

Спеціалізоване
видавництво

Specialized
publishing house

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

BANDURKA A. CHARACTER OF PROCEDURAL VIOLATIONS AT THE POLLING STATIONS IN UKRAINE DURING THE E-DAY ON OCTOBER 25, 2015	5
МАРТИНИШИН Г.Й. АНАЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА: ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ	8
СОКІА У.В. РОЛЬ ІНТУЇЦІЇ СУДДІ ПРИ ПРИЙНЯТТІ СУДОВИХ РІШЕНЬ У ФІЛОСОФІЇ АМЕРИКАНСЬКОГО ПРАВОВОГО РЕАЛІЗМУ	13
НІЩИМЕНКО О.А. ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА	17

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

РАЙНІН І.Л. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ	24
КУДЕРСЬКА Н.І, КУДЕРСЬКА І.О. ОХОРОНА НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ	27
КОБЗЄВА Т.А. СУДИ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНИХ СУБ'ЄКТІВ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СИСТЕМОЮ УКРАЇНИ	36
КВАСНЕВСЬКА Н.Д. ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	42
ЛЕГЕЗА Е.А. СООТНОШЕНИЕ ЭЛЕКТРОННЫХ И ПУБЛИЧНЫХ УСЛУГ В УКРАИНЕ	47
КАЙДАШЕВ Р.П. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ СУДОМ АПЕЛЯЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ	53
СІДЕЙ О.В. ПОНЯТТЯ ЗДОРОВ'Я, ЯК ОСОБИСТОГО НЕМАЙНОВОГО БЛАГА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ	58
ЛЕДОВСЬКИЙ П.К. АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	62

СТАСЮК О.М. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ	66
ЛАСТОВИЧ Д.М. УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ЩО РЕГЛАМЕНТУЄ НАДАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПОСЛУГ.....	73

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

ДМИТРИЄВ А.А. ДО ПИТАННЯ ПРО ВИНИКНЕННЯ, СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ПІДРОЗІЛІВ ПО БОРТЬБИ ЗЛОЧИННІСТЮ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ.....	79
КАНЦІР В.С., СОСНІНА О.В. КОРИСЛИВИЙ МОТИВ ЯК КВАЛІФІКУЮЧА ОЗНАКА У СКЛАДІ ЗЛОЧИНУ «ПОРУШЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ» (СТ. 182 КК УКРАЇНИ)	87
МИТРОФАНОВ І.І. ЩО Ж РЕГУЛЮЄТЬСЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ?	92
ЛУЦЕНКО Ю.В., МИКИТЧИК О.В. УМОВИ ТА ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ЗАВОЛОДІННЯ ТРАНСПОРТНИМ ЗАСОБОМ.....	99
КОРОВАЙКО О.І. ФОРМУВАННЯ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ НА ПРИКЛАДІ РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	107
ЛОСИЧ С.В. НОРМИ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗДІЙСНЕННЯ ТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ РЕСПУБЛІКИ АЛБАНІЯ	114
ЯЩЕНКО С.О. ПІДСТАВИ ТА ПРИНЦИПИ ВСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УМИСНЕ НЕВИКОНАННЯ УГОДИ ПРО ПРИМИРЕННЯ АБО ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ	120
ЖЕЛІК М.Б. ОБСЯГ ПОНЯТТЯ «НЕПРАВОМІРНА ВИГОДА» ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ.....	129
ПОЛІЩАК Н.І. ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ ТА ВІДШКОДУВАННЯ ВИТРАТ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПРИБУТТЯМ ДО МІСЦЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ АБО СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	134

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

МІРОШНИЧЕНКО А.М., КУЦЕВИЧ О.П. «АВТОМАТИЧНИЙ» ПЕРЕХІД ПРАВА НА ЗЕМЕЛЬНУ ДІЛЯНКУ ПРИ ПЕРЕХОДІ ПРАВА НА БУДІВЛЮ АБО СПОРУДУ У СВІТЛІ ОСТАННІХ ЗАКОНОДАВЧИХ ІНІЦІАТИВ	140
БАНДУРКА С.С. СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА	146
ПОПОВ В.А. КЛАСИФІКАЦІЯ ДОГОВОРІВ, ЩО УКЛАДАЮТЬСЯ У СФЕРІ ПЕРЕВЕЗЕННЯ.....	150

ФІЛОСОФІЯ І ПСИХОЛОГІЯ ПРАВА

БЕРНЮКОВ А.М. ПРОБЛЕМА КРИТЕРІВ ДОСЯГНЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ІСТИНИ	158
КАЛІТИНСЬКИЙ В.М. ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ПОГЛЯД.....	163
ДРОЗД В.І. КОДИФІКАЦІЯ ЮСТИНІАНА: ВИТОКИ, ПЕРЕДУМОВИ, ЗНАЧЕННЯ	169

БАНКІВСЬКЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ПОПОВА С.М., САВЧЕНКО А.О. РОЗШИРЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ МІСЦЕВИХ РАД У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ	175
ВАЛЬЧУК К.М. МЕХАНІЗМ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ЄВРОСОЮЗУ.....	180

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

МАЛИНОВСЬКА Т.М. ЗАХИСТ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО УСИНОВЛЕННЯ.....	185
БІЛАС А.-Р.І. ЩОДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ МІЖНАРОДНОГО МЕДИЧНОГО ПРАВА	190

З'ЇЗДИ, НАРАДИ, КОНФЕРЕНЦІЇ

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ – ЗАПРОШЕННЯ РОЗПОЧАТО ПРИЙОМ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ УЧАСТІ У МІЖНАРОДНІЙ ЮРИДИЧНІЙ НАУКОВО-ПРАКТИЧНІЙ ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЇ НА ТЕМУ: «ЛЮДИНА, СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВА В УМОВАХ РЕФОРМ ТА ІННОВАЦІЙ»	196
УВАЖАЕМЫЕ КОЛЛЕГИ! ПРИГЛАШАЕМ ВАС ПРИНЯТЬ УЧАСТИЕ В РАБОТЕ IV МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ «УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ И КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ МЕРЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ».....	197

CHARACTER OF PROCEDURAL VIOLATIONS AT THE POLLING STATIONS IN UKRAINE DURING THE E-DAY ON OCTOBER 25, 2015

Anna BANDURKA - PhD in Philosophy (Philosophical Anthropology, Philosophy of Culture)

УДК 324

В статье проиллюстрировано основные виды нарушений избирательных процедур на избирательных участках в Украине во время местных выборов, которые состоялись 25 октября 2015 года. Также перечислены и проанализированы их причины и предложены некоторые изменения в избирательные процедуры ради улучшения будущего избирательного процесса.

Ключові слова: *виборчі процедури, виборча діяльність, Закон про місцеві вибори в Україні, порушення, система автоматизованого підрахунку голосів.*

Ukraine is now on the way of reforming its electoral system in order to reduce number of violations of the electoral legislation. Step by step, under the pressure of the civic society Ukrainian legislatures make amendments to the electoral law. Among such steps are adoption of the Law on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on prevention and counteraction to political corruption [1] and, definitely, the Law on Amendments to the Criminal Code of Ukraine “(concerning strengthening of responsibility for violation of electoral rights)”[2].

The new Law on Local Elections was adopted in Ukraine in July 2015 and it also brought a lot of changes to the implementation of the electoral procedures. However, there were no major changes to the procedures of organization of voting and counting of votes at polling stations made, thus, main violations of procedures stayed the same as during previous Ukrainian elections. These violations are

the following: dividing into groups for counting ballots (violation of p.10 art.75 p. 26 art.79 of the Law on Local Elections which says that only one PEC Member reads out and shows the results of voting on the ballot papers); transporting results of the voting from a polling station to TEC by three PEC members not submitted by different political parties (violation of p.9 art.82); breach of obligation of all other commissioners to wait the message on acceptance of documents by TEC at the polling station (violation of p.11 art.82); giving out ballots for voters only by one PEC Member when prescribed by two (violation of p.7 art.77) [3].

Such violations arise because of physical inability of PEC members to fulfil some provisions of Law. PEC Members work on the E-Day approximately for 14 hours before the votes counting starts (organization of voting, working with voters' lists after the closing of the polling station and packing of control talons and undrawn paper ballots). When Commissions divides for counting of votes, it takes another hour and a half to finish this procedure, packing of ballots (ballots for each party/candidate separately) from 30 minutes up to one hour, filling protocols on votes' counting for each PEC member and 4 copies for TEC – from 30 minutes up to one hour. Then procedure repeats for all other types of elections but length of the execution of procedures increases as the level of concentration falls significantly by this time. It is possible to assume that fulfilment of this provision of Law if pos-

sible will extend abnormal working day for other several hours.

The same matter of tiredness influence the unwillingness of all PEC members to transport the results to TEC because acceptance of protocols can last till late evening of the next day. Two most common practices of transportation have established in this regard – documents are transported by Head and two conscientious volunteers from any political parties (even the same one). Or it is done by Head, Deputy Head and Secretary, although it is written in the Law that Secretary must stay at the polling station with the stamp of the Commission. Such combination of PEC members (even when they are representatives of different parties) enables them to update protocols of votes' counting “on the knees” by faking other members' signatures and putting stamp on new protocols. This is a very severe breach of electoral Law, however, often made without malice. If a mistake is found in the protocol, TEC sends these three members back to the polling station according to p.4 art. 83 in order to compile an adjusted protocol. But it is impossible for these three ones to gather again other PEC members as they always breach another obligation – to wait the message on acceptance of documents by TEC at the polling stations.

In this regard, provision of Law on Parliamentary Elections which stated in p.1 art.93 that documents should be transported by Head and Deputy Head and by one representative from two “winning” candidates/parties (in total 4 persons), clarified situation and added order to this process [4]. Probably, such provision could be added to other Electoral Laws, in particular to the Law on Local Elections.

Taking into account the fact that political parties stimulate discretely PEC Members by money (from 1000 UAH to 5000 UAH for PEC Board) there are two average type of PEC members – senior people with a low income level who have spare time but can not endure some electoral procedures because of age and younger people neither with high income who can not skip the following working Day. (This is another problem that Ukrainian employers very seldom obey the Law that obliges them to

give a Day-Off for PEC Members when necessary). Official increase of PEC members' salaries (which makes up now approximately 300 UAH) will add responsibility for the quality of fulfilment of their duties and will make them less dependent from parties which submit their candidatures.

Giving out ballots for voters only by one PEC Member when prescribed by two happens because of shortage of PEC staff. The minimum composition of PEC Commission for the big polling station must be 14 people but situations when less people work are quite frequent. It happens because parties often submit candidatures without their consent who refuse to work as PEC members further, or parties give wrong telephone numbers of these people.

Often, listed violations are not considered as violations even by official observers who are also exhausted by the time when counting finishes. However, those official observers who were instructed by political parties to trace as many violations as possible in order to have grounds to appeal against poor results and to declare elections as illegitimate, always register acts on violation of electoral rights. Such official observers also try to interfere into the work of Commission and sometimes advise voters on their choice. Candidates, who have the right to be present at any PEC meeting or at the polling station during the Election Day, put even more pressure on the polling workers threatening with criminal cases, media scandals or just making a turmoil.

Thus, Ukrainian electoral legislation needs further enhancement, especially concerning improvement of procedures at the polling stations. Increasing level of knowledge and general level of skills plays a very important role for reducing number of violations at the polling stations. Well-prepared commissioners count ballots quicker. They also make less mistakes while counting so that there is no need for the precinct election commission to recount ballots during the “Elections Night”. Making the training program for commissioners obligatory could improve election process in general. However, as this norm in Ukrainian legislation stays declarative and there is no sanction for those commissioners who

АНОТАЦІЯ

В статті проілюстровано основні порушення виборчих процедур на виборчих дільницях в Україні під час місцевих виборів, що відбулися 25 жовтня 2015 року. Також перелічено і проаналізовано їх причини та запропоновано деякі зміни у виборчі процедури заради покращення майбутнього виборчого процесу.

SUMMARY

Main violations of the electoral procedures at the polling stations in Ukraine during the Local Elections on October 25, 2015 are described in the article. Reasons of such violations have also been investigated and explained. Some improvements of the procedures have been suggested for the future elections.

skip training, Ukrainian legislatures should think of amendment of this part of the Law. Introduction of automated system of counting could also be a very good means of the process enhancement. It will save time for PEC Members, reduce level of violations and increase credibility of election results.

References

1. Кульчицький С. Запобігання та протидія політичній корупції [electronic resource]. – Access mode: http://www.irf.ua/knowledgebase/news/zapobigannya_ta_protidiya_politichniy_koruptsii/

2. Закон України про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за порушення виборчих прав громадян [electronic resource]. – Access mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1703-18>.

3. Закон України про місцеві вибори [electronic resource]. – Access mode: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/595-19>

4. Закон України про вибори народних депутатів України [electronic resource]. – Access mode: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>

АНАЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА: ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

МАРТИНИШИН Галина Йосипівна - аспірант факультету теорії та історії права Хмельницького університету управління і права

УДК 340.12

В статті досліджується поняття аналітичної філософії права, її істини і методологія. Автор приходить до думки, що помилково розглядають останню як упорядочену систему знань (науку). В той же час в межах аналітичної філософії права можна отримати ряд достовірних знань про правову дійсність, що дозволяє розглядати її як міждисциплінарне напрямлення правових досліджень. Характеризуються методи аналітичної філософії права.

Ключові слова: аналітична філософія права, методологія, логіко-семантичний аналіз права.

Вступ

Постметафізична філософія ХХ століття означилась народженням і занепадом низки парадигм, між якими, здавалося б, не так багато спільного. Феноменологія, екзистенціалізм, філософська герменевтика, логічний позитивізм, аналітична філософія, структуралізм, постструктуралізм, потемодернізм – становлять традиції мислення, що настільки далекі одна від одної, що може виникнути закономірне питання – чому ми говоримо про них як про напрямки постметафізичного мислення, протиставляючи тим самим традиційній метафізиці, котра взяла свій початок у греків і закінчила Г. Гегелем? Відповідь на це питання криється в установці на дослідження мови, без якої жоден з означених проектів не був би реалізований. Це саме стосується філософії права. Кожен з аль-

тернативних напрямків її розвитку, як-от: структуралістичний, постструктуралістичний чи герменевтичний – має своїм спільним знаменником увагу до мови права.

Мета

Пропоноване дослідження присвячене окресленню поняття одного з магістральних напрямків осмислення права – аналітичної філософії права. Окремі аспекти досліджуваного питання були предметом дослідження таких вітчизняних теоретиків і філософів права, як О.О. Бандура, В.С. Бігун, Д.А. Гудима, С.П. Добрянський, О.В. Грищук, Ю.М. Оборотов, О.В. Петришин, П.М. Рабінович, С.П. Рабінович, О.П. Семітко, С.С. Сливка, В.О. Оксамитний, І.Л. Честнов та ін. Більш глибоко аналітична традиція осмислення права закріпилася на Заході завдяки роботам Г. фон Врігта, Г. Гарта, Р. Дворкіна, Дж. Раца, Дж. Ролза та б. ін.

Пропонована стаття складається з трьох частин. У першій ми схарактеризуємо поняття аналітичної філософії та, йдучи від загального до конкретного, дамо визначення поняттю аналітичної філософії права. При цьому ми наведемо основні риси, які відрізняють її від інших філософських способів осмислення права. У заключній частині ми схарактеризуємо основні риси методології аналітичної філософії права.

І. Поняття аналітичної філософії. Аналітична філософія належить до порівняно молодих філософських традицій, що офор-

милася у середині ХХ ст. роботами Г. Фреге, Е. Мура, Б. Рассела, Л. Вітгенштайна, Р. Карнапа, М. Шліка та ін. Поштовхом до появи цієї традиції є праці Г. Фреге, який, будучи математиком за фахом, першим почав розробляти новий методологічний арсенал для вирішення питань філософії, адже, на його думку, низці філософських робіт настільки сильно бракувало загальних уявлень про мову, якою вони формулювали і вирішували свої питання. Це заводило філософські міркування в лабіринти безглузвих псевдопроблем, вирішити які була покликана філософія Фреге. Ця риса – установка на вирішення проблем радше ніж на їхнє спекулятивне осмислення – зберіглася з аналітичною філософією і донині.

Пізніше, від Фреге до Е. Мура та Б. Рассела, а від них до Л. Вітгенштейна та гуртка Віденських позитивістів, аналітична філософія набула певних виразних рис, що дозволило кваліфікувати її як окрему традицію думки. На міркування А.С. Синиці, особливостями аналітичної філософії були: а) абсолютизація формального підходу до мови. Вважалося, що можна побудувати таку формальну мову, з допомогою якої можна було б описати чітко, ясно й однозначно усе різноманіття феноменів дійсності; б) розуміння мови не як засобу виразу думок, а як «образу світу». В аналітичній філософії було зміщено акценти з відношення «мислення – дійсність» на відношення «мова – дійсність». Реальність об'єктивної дійсності й адекватність мови як образу цієї дійсності забезпечували таким чином достовірність пізнання; в) інтерпретація семантичного аспекту мови за допомогою побудови ефективних синтаксичних логіко-математичних моделей. У зв'язку з цим істина стала розумітися як властивість висловлювань про факти дійсності, яку можна виразити з допомогою формального апарату науки логіки; г) на основі експлікації понять смислу, значення, істинності, імені, висловлювання, вивідності відбулася дистинкція понять мови-об'єкта (формалізованої конструкції) й метамови (логіко- семантичного засобу аналізу мови-об'єкта) [1, 10].

Усе сказане цілком відповідає дійсності, але водночас не прояснює питання про те, чим власне аналітична філософія відрізняється від інших напрямів філософської думки ХХ ст., адже тут ідеться про *наслідки й висновки з тої відмінності, яку аналітична філософія має у відношенні до інших традицій думки.*

Цікаві міркування стосовно означеного питання наводить один з найвідоміших філософів-аналітиків РФ В.О. Суровцев. По-перше, дослідник вважає, що хибно характеризувати аналітичну філософію «ззовні», користуючись незрозумілим методологічним фундаментом. Натомість він пропонує для її характеристики використати засоби самої аналітичної філософії, а саме теорію мовних ігор пізнього Л. Вітгенштайна. Цей австрійський філософ розглядав мову як переплетіння сімейних подібностей між різноманітними «мовними іграми» – конкретними ситуаціями спілкування, практиками взаємодії між «гравцями», комунікантами, співрозмовниками тощо [2]. Відтак, на думку В.О. Суровцева, хибно намагатися дати універсалістське визначення аналітичній філософії на основі знаходження спільної риси, яка б була властива всім її напрямкам. Усі вони переплетені між собою, хоча спільного знаменника тут годі знайти [3].

Одним з варіантів визначення аналітичної філософії є топічний варіант, тобто характеристика її через «спільне місце», чи, простіше кажучи, осередок. Дати поняття аналітичній філософії через топічний принцип навряд чи вдасться, про що свідчить історія її розвитку. Хоча часто таким осередком вважають до- і післявоєнний Кембридж, не слід забувати, що аналітична філософія зародилася у Німеччині (Г. Фреге), а продовження свого набула не тільки в Британії, але й у Австрії (Віденський гурток на чолі з М. Шліком) та США (завдяки У.В.О. Куайну та ін.).

Генетичний параметр для характеристики аналітичної філософії теж навряд чи може претендувати на відповідність, бо аналітична філософія є спадкоємницею не єдиної філософської течії, а багатьох. При цьому, звісно, неможливо заперечувати

серйозний вплив на аналітичну філософію британського емпіризму та позитивізму, з їх орієнтацією на науковість, достовірність як принцип епістемології.

О. Васильченко та О. Панич стверджують, що складність «окреслення змісту терміну «аналітична філософія» безумовно пов'язана з тією невизначеністю вододілів у сучасній філософії загалом, яка склалася на початку XXI століття під впливом низки соціально-історичних, культурних та інституційних чинників» [4, 6]. Дійсно, вкрай важко сказати, де закінчується позитивізм, лінгвістика, логіка тощо і починається аналітична філософія. Однак це, на наше міркування, жодним чином не повинно применшувати потребу в тому, аби такі «вододіли» відшукувати й проводити по них концептуальні лінії розмежування.

«Аналітичну філософію – твердить В.О. Суровцев, – об'єднує загальний методологічний мотив. Цей мотив ... можна позначити як дослідження різних мовних практик ... В аналітичній філософії головна увага приділяється двом темам: по-перше, дослідженню ролі мови в мисленні і комунікації і, зокрема, проблемі того, яким чином забезпечується значення мовних виразів; по-друге, вивчення логіки дослідження і методології пізнання настільки, наскільки вони повинні мати справу з оцінкою різних технік і умов досягнення істинних переконань і обґрунтованих тверджень» [3].

Таким чином, аналітична філософія є поєднанням особливої тематики (мова-дійсність), увага до методології дослідження з орієнтацією на достовірні знання, які можна перевірити (зокрема йдеться про «візитну картку» аналітичних філософів мисленнєві експерименти).

II. Аналітична філософія права. По правді сказати, жодної школи аналітичної філософії права в Україні наразі нема, що зумовлено, зокрема, нетривалою історією розвитку вітчизняної філософії права взагалі, а також тим, що ще з радянських часів за нею тягнеться, так би мовити, погана слава. Я. Шрамко цілком справедливо відзначає цю цілком справедливу і для української науки тенденцію, яка склала-

ся: стійка традиція позначати як «неопозитивізм» будь-яку раціоналістичну і науково орієнтовану філософську концепцію XX сторіччя» [5, 12].

Втім, такі тенденції слід безумовно долати шляхом раціональної аргументації, адже цілком зрозуміло, що принаймні Західна академічна філософія права перебуває під дуже значним впливом аналітичної традиції і, передусім, праць Г.Л.А. Гарта, котрий першим переніс відомі на той час конструкції аналітичної філософії в юриспруденцію, змінивши *modus запитування*: замість одвічних питань про те, що таке право чи держава, Гарт запропонував передусім схарактеризувати самі юридичні поняття, які, на його думку, не мали, на відміну від понять буденної мови! – безпосереднього зв'язку зі світом фактів [6, 132].

Гарт увів у юриспруденцію принцип, згідно з яким замість запитування про смисл окремих термінів, слід використовувати ширший контекстологічний підхід, і визначати цілі речення «у русі»: «(1) Висловлення форми «Х має суб'єктивне право» істинно, якщо виконуються наступні умови: (а) у наявності є правової системи; (б) відповідно до норми або норм цієї системи якась інша особа Y у таких обставинах зобов'язана вчинити деяку дію або утриматися від неї; (с) цей обов'язок знаходиться в правовій залежності від вибору X або якоїсь іншої особи, уповноваженої діяти від його імені, і при цьому Y зобов'язаний здійснити деяку дію або утриматися від неї, тільки якщо в цьому полягає вибір X (або іншої вказаної особи) або, навпаки, поки X (або зазначена особа) не вибере зворотне; (2) висловлювання форми «Х має суб'єктивне право» вживається для того, щоб отримати юридичний висновок у конкретному випадку, який підпадає під такі норми» [7, 49]. Як бачимо, Гарт тут пропонує дещо схоже з тим, що Г. Фреге пропонував наприкінці XIX ст. – зміна філософії через розуміння мови і через зміну питань, які повинні бути поставлені.

Поступово з розробкою методологічного арсеналу аналітичної філософії права її предмет почав розширюватись і нині охоплює широке коло питань, починаю-

чи від логіки норми, проблеми співвідношення права і моралі, закінчуючи моделями прийняття судових рішень. Однак незмінними – успадкованими від аналітичної традиції – є орієнтація на достовірні підтверджені факти; використання в якості засобу аргументації положень лінгвістичного аналізу; розгляд філософських проблем як мовних ускладнень, що потребують прояснення; використання особливої методології, про що мова піде нижче.

III. Методологія аналітичної філософії права. Аналіз сучасних досліджень методології аналітичної філософії права дозволяє виокремити наступні її методи:

- метод трансгресії. Цей метод полягає в перенесенні методів з однієї галузі знань у іншу. Так, одним з факторів, що забезпечив міцні позиції гартівської філософії в академічних колах Заходу є те, що цим англійським філософом було перенесено у сферу юриспруденції засоби логічного аналізу мови;

- метод контекстуального перекладу, що означає своєрідну заборону на «висмикування» фрази з контексту, адже будь-яке слово може набувати свого смислу в контексті речення, а речення – у контексті наявної системи мовних практик (Л. Вітгенштейн);

- метод концептуального аналізу – це запропонований ще Е. Муром спосіб виокремлення смислового ядра терміну через аналіз різних контекстів його вживання;

метод екстраполяції: на думку В.В. Огленева та В.О. Суровцева цим методом забезпечується перенесення «класичної логіки» в інші дискурси [6, 26];

- метод семантичного абстрагування: тут мається на увазі запропонований У.В.О. Куайном аналіз автономного вжитку слів, коли вирази виступають в якості особистих власних імен, що дозволяє зрозуміти значення слів, котрі не мають емпіричного відповідника;

- метод мовних ігор: аналіз того, як саме у ситуаціях спілкування вживаються слова. Таким чином вдається позбутися найвісних уявлень про існування абстрактного й незмінного змісту мовних виразів,

а віднайти справжній зміст (значення), який ті мають дійсно в практиці спілкування (Л. Вітгенштейн);

- аналіз деонтологічної спрямованості юридичних норм та приписів права: за його посередництва вдається встановити ілюкутивну й перлюкутивну силу висловлювань у джерелах права і не тільки.

Як бачимо, всі ці методи, що ми означили як типові для аналітичної філософії права, мають декілька спільних ознак, а саме: пов'язані з логікою та орієнтовані на науковий аналіз значення мовних виразів.

Деякі висновки

У якості підсумку слід сказати, що аналітична філософія права, з огляду на строкатість предмету й методології, не може вважатися певною впорядкованою галуззю знань, але становить одну з течій в рамках філософії права. Можемо спробувати запропонувати наступне визначення: аналітична філософія права – це використання засобів логіко-семантичного аналізу для вирішення гранично-загальних проблем правової дійсності, що орієнтоване на достовірні й такі, які можна верифікувати й фальсифікувати, твердження.

Література

1. Синиця А. С. Аналітична філософія / А.С. Синиця. – Львів: ЛДУФК, 2013. – 304 с.

2. Витгенштейн, Людвиг (1889-1951). Предварительные материалы к «Философским исследованиям», повсеместно известные как Голубая и коричневая книги / Людвиг Витгенштейн ; [пер. с англ.: В. А. Суровцев, В. В. Иткин]. – Новосибирск : Сибирское унив. изд-во, 2008. – 253 с.

3. Суровцев В.А. Аналитическая философия: всеобщее и нюанс / В.А. Суровцев // Доклад на конференции «Аналитическая философия: проблемы и перспективы развития в России» (СПбГУ, 28-31 мая 2012) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=185

4. Васильченко А. Аналітична філософія права в Україні: quo vadis? / А. Ва-

АНОТАЦІЯ

В статті досліджується поняття аналітичної філософії права, її витоки та методологія. Автор доходить думки, що помилково розглядати останню як впорядковану систему знань (науку). Водночас в рамках аналітичної філософії права можна отримати низку достовірних знань про правову дійсність, що дозволяє розглядати її як міждисциплінарний напрямок правових досліджень. Характеризуються методи аналітичної філософії права.

SUMMARY

The article examines the concept of analytic philosophy of law, its sources and methodology. Author comes to the idea that it's wrong to regard the latter as an ordered system of knowledge (science). However, analytical research can bear a number of reliable knowledge about the legal reality. This allows to qualify it as an interdisciplinary area of legal research. Author characterizes methods of analytical philosophy of law.

Сильченко, О. Панич // Філософська думка. – 2011. – № 3. – С. 5-8.

5. Шрамко Я. Що таке аналітична філософія / Я. Шрамко // Філософська думка. – 2011. – № 3. – С. 10-17.

6. Оглезнев В.В. Аналитическая фило-

софия, юридический язык и философия права / В.В. Оглезнев, В.А. Суровцев. – Томск: Изд-во Том. Ун-та, 2016. – 236 с.

7. Hart H.L.A. Definition and Theory in Jurisprudence / H.L.A. Hart // Law Quarterly Review. – 1954. – Vol. 70. – Pp. 37-60.

РОЛЬ ІНТУЇЦІЇ СУДДІ ПРИ ПРИЙНЯТТІ СУДОВИХ РІШЕНЬ У ФІЛОСОФІЇ АМЕРИКАНСЬКОГО ПРАВОВОГО РЕАЛІЗМУ

СОКИЛ У.В. - аспірант кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права

УДК 340.12

В статті розкривається значення інтуїції в формуванні рішення суддів при розгляді конкретних справ в філософії американського правового реалізму. Автором проаналізована роль інтуїції (передчуттів) суддів як передумови прийняття судового рішення, яке зароджується на інтуїтивному рівні і лише потім легітимізується суддями, ссылаєсь на раціональні аргументи.

Ключові слова: американський правовий реалізм, індивідуальність судді, інтуїція (передчуття), судовий процес, прийняття рішень.

Актуальність теми дослідження

В умовах трансформації правової системи України важливого значення набуває роль судової влади у застосуванні права. У зв'язку з цим видається за доцільне розглянути досвід провідних філософсько-правових течій, які обґрунтовують особливості прийняття судових рішень. Серед таких течій особливої уваги заслуговує американський правовий реалізм. Зокрема, важливим є дослідження передумов прийняття судових рішень в американському правовому реалізмі. Проведений аналіз дозволив виділити серед таких передумов три елементи: індивідуальність судді у прийнятті судового рішення; інтуїцію (передчуття) судді у формуванні судового висновку та особливості процесу судового угляду.

Метою даної статті є дослідження ролі інтуїції (передчуттів) судді при прийнятті судового рішення в американському правовому реалізмі, опираючись на погляди представників даної школи. До представників філософії американського правового реалізму слід віднести: О. Холмса, К. Левелліна, Дж. Френка, Г. Оліфанта та інших.

Виклад основного матеріалу

Представники американського правового реалізму зводили право до конкретної практики суддів і адміністраторів. Джерелом права вважали індивідуальний досвід судді, його психологічні властивості, емоційні спонукання, настрої та інші ірраціональні фактори. На їх думку, посилення на норму робиться вже після того, як рішення фактично склалося у свідомості певного судді, тобто суд по кожній справі створює право. Таким чином, правовий реалізм намагається спростувати нормативну силу закону. Законодавство, на думку реалістів, завжди неповне та містить момент невизначеності. Адже повнота та визначеність недосяжні та небажані – життя змінюється, виникають нові ситуації, які не вкладаються у діюче законодавство. Тому в умовах неточності та невизначеності, а інколи навіть протиріччя законодавства, судді нерідко приходять до рішення інтуїтивно.

Одним із представників американського правового реалізму, який досліджував передумови при прийнятті судових рішень через інтуїцію (передчуття), був федеральний

суддя США Джозеф Хатчесон (1879–1973), який намагався чесно описати суддівський процес прийняття рішень. Він визначав, що суддя веде свою «уявну гру» при пошуку справедливого рішення під час якої він керується своїми передчуттями [2, 272].

Д. Хатчесон, отримавши ступінь бакалавра права Техаського університету, займався приватною практикою, був головним юридичним радником міста Х'юстон, а також займав посаду мера міста Х'юстона. Суддівська практика Дж. Хатчесона розпочалася із призначення його на посаду судді Округного суду США по Південному округу штату Техас. Через деякий час Дж. Хатчесон був призначений головою Апеляційного суду п'ятого округу США, де і працював до останнього дня свого життя.

Ще з університету Дж. Хатчесона вчили розглядати закон як систему правил та прецедентів, категорій та понять, а про суддю говорили як про строгого, відлюдного адміністратора, який із застосуванням «холодної логіки» визначав ставлення фактів конкретної справи до деяких встановлених прецедентів. Його вчили очікувати неточності від присяжних, але аж ніяк не від судді. Дж. Хатчесон говорив: «Великою трагедією є «вбивство» закону красивою концепцією фактів» [1, 274]. Він завжди шукав ідеальні формули, беззаперечні докази, загальні та гнучкі концепції, сприймав закон як повністю сформовану річ та відхиляв інтенсивні припущення.

Суддя Хатчесон писав: «Я знаю, що судді «є депозитаріями законів, як оракули», які повинні ухвалювати рішення в усіх сумнівних справах і обмежуватися присягою, щоб прийняти рішення відповідно до закону країни, проте я вірив, що створення та еволюція закону були завершені, що в сучасному праві є місце лише для дедукції і судді повинні ухвалювати рішення, «будучи особисто прив'язаними та ознайомленими із судовими рішеннями своїх попередників» [1, 275]. Він віддавав належне закону, який передбачав логічну жорсткість та точність. Проте визнавав, що при вивченні фактів справи було і місце для інтуїції, передчуттів, які також повинні бути задіяні у пошуку доказів та зачіпок для встановлення фактів у справі.

Будучи ще молодим та недосвідченим, Дж. Хатчесон визнавав чотири типи суддівства: перший – розумовий, дискусійний; другий – ризиковий або «уявна гра»; третій інтуїтивний або «передчуття»; четвертий – «ослина впертість». Згодом Дж. Хатчесон почав краще розуміти суддів та став більш пов'язаний з реальними адвокатами, чий інтуїтивні здібності були розвинуті за допомогою тренування та культивованої уяви. Суддя почав зауважувати, що «питання повинно бути розглянуте та обговорене в штучних умовах, існує небезпека технічного визначення для застосування певної санкції, а потім винесення вироку, який не має ніякого відношення до підстав, які підпадали під застосування санкції; «кожна думка має тенденцію ставати законом» [1, 276].

Познайомившись ближче з практикою адміністрування та справедливості, суддя Хатчесон намагався подолати сумніви та заплутаність доказів, рився у застарілих поняттях та таким чином знаходив приховану істину. Він знав, що «відчувати» шлях до вирішення складної справи – це не тільки хороша практика суддів, але і те, що інша практика у вирішенні такої ж справи буде необґрунтованою. На думку Дж. Хатчесона, застосування загальних положень не вирішить конкретних складних справ. Рішення буде залежати від інтуїції судді, а не від однієї загальної передумови.

Займаючись близько вісімнадцяти років адвокатською практикою та здійснюючи понад одинадцять років функції судді, Дж. Хатчесон, керуючись власними спостереженнями та досвідом, продумавши все мудро та чітко, перевірюючи, визначивши, перечитавши знову і знову, дослідивши докази, покази, протиріччя, заперечення з різних сторін, як і має робити справедливий суддя, розкладає все на дві групи документів. Потім ставить на один край стола групу документів, що стосуються відповідачів по справі, а на інший – групу документів, що стосуються позивачів по справі. Якщо справа більш проста та ясна, суддя Хатчесон вирішував такі справи без підготовки. Але коли справа складна чи затягнута, тобто, коли багато груп документів на одній та іншій стороні, то після аналізу всіх матеріалів

лів справи, які були у його розпорядженні, належним чином обміркувавши їх, він давав волю своїй уяві, та чекав на передчуття, здогадку, спалах інтуїції [1, 278].

Дж. Хатчесон зауважував, що коли виникають передчуття при прийнятті рішення, то суддя діє більш точно, ніж адвокати під час роботи над своїми справами, з одним лише винятком: якщо адвокат має задану мету – виграти справу для клієнта, то він шукає та посилається на ті передчуття, які тримають його на шляху, який він обрав, а суддя аби знайти справедливе рішення буде слідувати своїм передчуттям, куди б вони його не привели чи на сторону відповідача, чи на сторону позивача.

Суддя Хатчесон, використовуючи інтуїцію при прийнятті рішення, вважав, що це першокласний стан розуму, який може передчувати та слідувати інтуїції, який створює кращих детективів, адвокатів, суддів, матеріали справ яких є найбільш ризикованими. Він говорив: «факти є «стерильними» до тих пір, поки не з'являються розуми, які здатні вибрати між ними і проникати у ті, які щось приховують і розуміти, що саме вони приховують» [1, 279].

Одного разу Дж. Хатчесон запитав у свого колеги судді, як він формує свої рішення, і той, усміхнувшись, немов вперше видає свою таємницю, відповів: «Я завжди вирішую свої справи через передчуття, оскільки не є добрим вирішувати всі справи шляхом розрахунку». Згодом Дж. Хатчесон задав те саме питання іншому своєму колезі, яким захоплювався за його майстерність та неупередженість, і він теж, усміхаючись, відповів, що його на вулиці поб'ють, якщо дізнаються, що після слухання справи з повною свідомістю, показаннями всіх свідків, ретельно слідуючи всім аргументам, він чекав, доки почне «передчувати» висновок.

Відомий представник американського правового реалізму Макс Радін аналізує роботу судді при вирішенні справ. На його думку, суддя не вирішує справи із застосуванням абстрактних норм права, а заглиблюється в пошуки певної норми закону, якій буде відповідати бажаний для судді результат. Суддя дійсно передчуває, яким має бути бажаний результат по справі, і

таким чином намагається знайти ту норму закону, яка призведе до такого результату, опираючись на свої знання, досвід, професіоналізм.

Макс Радін – американський вчений-правознавець, філолог. Навчався у Нью-Йоркському коледжі, де паралельно вивчав право на юридичному факультеті Колумбійського університету та здобув ступінь бакалавра. Після закінчення коледжу він працював адвокатом та педагогом державної школи в Нью-Йорку та здобув ступінь кандидата юридичних наук. Згодом М. Радін став професором права у Каліфорнійському університеті та доктором наук у коледжі Уітмен (Whitman College) при Принстонському університеті. Також він був членом Інституту перспективних досліджень у Принстоні та Нью-Джерсі.

М. Радін зазначав, що життєво важливим мотиваційним імпульсом для вирішення справи суддею є інтуїтивне передчуття того, що є правильним, а що – ні для певної справи. Суддя застосовує свій досвід та детально обмірковує свій висновок не лише для того, щоб виправдати свої передчуття, але й обґрунтувати своє рішення.

М. Радін вважав, що право є те, що роблять судді. М. Радін писав: «Як ми знаємо, судді є людьми. Вони харчуються тим самим, керуються такими ж емоціями і сміються над такими ж жартами» [3, 359]. Він вважав, що судді при тлумаченні правових норм, шляхом вивчення підготовчих матеріалів, протоколів засідань та інших документів, не повинні занурюватися в аналіз того, що насправді було у задумах законодавця при написанні цих правових норм, а виходити з обставин конкретної справи і своєї інтуїції.

Висновки

У філософії американського правового реалізму панує переконання, що судові рішення приймаються суддями інтуїтивно на основі відчуття того, що вони правильні. Тобто рішення спочатку приймається підсвідомо, без явного логічного обґрунтування, адже інтуїція (передчуття) – це несвідомий розум, що допомагає форсувати висновки, минаючи міркування і умовиводи. Інтуїція (передчуття) проявляється як

АНОТАЦІЯ

У статті розкривається значення інтуїції у формуванні рішення суддею при розгляді конкретних справ у філософії американського правового реалізму. Автором проаналізовано роль інтуїції (передчуттів) судді як передумови прийняття судового рішення, яке зароджується на інтуїтивному рівні і лише потім легітимізується суддею, посилаючись на раціональні аргументи.

миттєве розуміння ситуації без використання раціонального мислення.

Зокрема, на думку Дж. Хатчесона, суддя може винести довільне рішення, однак, якщо він не може знайти норму закону, яка хоча б частково підтримувала його висновок, він буде почуватися некомфортно. Суддя повинен визначити причини своїх передчуттів, які обґрунтовують рішення. Він може вирішити справу лише тоді, коли «відчує» рішення, чому передує тяжка праця над багатьма особливими думками. М. Радін підтримував погляди Дж. Хатчесона про те, що судді спочатку знаходять рішення і лише згодом починають шукати раціональні обґрунтування, які можуть мотивувати таке рішення.

SUMMARY

The article reveals the importance of intuition in shaping the decisions of judges of particular philosophy of American legal realism. The author analyzes the role of intuition (anticipation) judges as a prerequisite for a judicial decision, as the first judge in the emerging right solution intuitively and then it legitimizes it, referring to rational arguments.

Література

1. Hutcheson Joseph Jr. Judgment intuitive the function of the hunch in judicial decision. – 14 Cornell L. Rev. 274, 1929.
2. Карапетов А.Г. Борьба за признание судебного правотворчества в европейском и американском праве. – Москва: Статут, 2011.
3. Radin M. The theory of judicial decision: or how judges think. – American Bar Association journal № 11, 1925.
4. Frank J. Law and the modern mind (1930). – New Brunswick: Copyright by Transaction Publishers, 2009.

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА

НІЩИМЕНКО Олексій Анатолійович - магістр Київського міжнародного університету, юрист

У статті досліджені проблеми, які стосуються напрямів державної політики у сфері розвитку інформаційної безпеки. На основі аналізу наукової літератури у роботі зазначено, що інформаційна безпека становить стан захищеності особистості, суспільства, держави від інформації, що носить шкідливий або протиправний характер, від інформації, що надає негативний вплив на свідомість особистості, перешкоджає сталому розвитку особистості, суспільства і держави. Інформаційна безпека – це такий стан захищеності інформаційної інфраструктури, включаючи також комп'ютери та інформаційно-телекомунікаційну інфраструктуру і інформацію, що в них знаходиться, який також забезпечує сталий розвиток особистості, суспільства і держави. Нормативно-правова база не охоплює всі основні елементи, необхідні для ефективної протидії інформаційним загрозам, певною мірою застаріла, оскільки новітні політичні тенденції формують політичну реальність, у якій проблеми інформаційної безпеки виходять на перший план.

Постановка проблеми

Початок ХХІ століття характеризується новою політико-економічною ситуацією, в якій опинилася Україна, активно і послідовно відстоює свої національні інтереси у глобальному світі. У коло цих інтересів входить і участь України в інформаційних процесах, що найтіснішим чином пов'язана з проблемами забезпечення безпеки держави, суспільства, суб'єктів господарювання, кожної

окремої особистості в інформаційній сфері.

Сучасний стан суспільного розвитку характеризується як етап формування інформаційного суспільства. Впровадження новітніх інформаційних технологій значно прискорює процес отримання, обробки, аналізу інформації. Широкий і оперативний доступ до інформації підвищує ефективність її використання, що стає невід'ємним елементом управління всіма інститутами і процесами.

Сучасна Україна повною мірою включена в процеси інформатизації суспільства і формування єдиного світового інформаційного ринку. Інформаційний фактор відіграє значну роль у державотворчому процесі, у поданні та відстоюванні інтересів держави. Особливе місце у цьому спектрі суспільних відносин займають проблеми правового забезпечення інформаційної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Зазначимо, що до питань забезпечення інформаційної безпеки зверталися В. Т. Білик, В. Ф. Білько, К. Л. Бурич, А. Гуровський, А. Р. Данільян, А. П. Дзюбань, В. К. Пархоменко, Д. В. Дмитрієв, І. Н. Єфименко, Б. Д. Коган, П. Д. Косач Р. Ф. Костенко, В. А. Ліпкан, О. А. Палій, Р. Р. Погорецький та ін. Зазначені вчені створили належну теоретичну базу, що забезпечує практичні засади кримінально-правового захисту обігу комп'ютерної інформації, в той же час, динамічний характер сучасного інформаційного

середовища, виникнення нових викликів і загроз у цій сфері вимагає нового осмислення даної проблеми.

Постановка завдання

Метою даного дослідження є комплексний аналіз проблем задоволення інформаційної безпеки в Україні.

Викладення основного матеріалу

Аналіз монографічних досліджень, наукових робіт показує, що у наш час проблеми інформаційної безпеки вивчені недостатньо, більшість наукових досліджень присвячено правовому забезпеченню інформаційної безпеки на макrorівні, а саме у сфері інформаційних технологій і комп'ютерної техніки, не виходячи своїм змістом з даного проблемного кола. До таких робіт належать дослідження таких вчених, як К.Л. Бурич, І.Н. Єфименко, О.Н. Караулов, Б.Д. Коган, Г.С. Смушков, М.М. Тугай, І.В. Соркін та ін.

У своїй роботі «Захист комп'ютерної інформації з точки зору міжнародного права» О.Н. Караулов і Г.С. Смушков зазначають, що комп'ютеризація – явище соціально значуще. Проте значущість комп'ютеризації можна розглядати з різних боків. [1, с. 55].

На думку М.М. Тугай та І.В. Соркіна, нині, не кажучи вже про майбутнє, комп'ютери є самим багатообіцяючим знаряддям вчинення корисливих злочинів. Автори наводять дані американських фахівців про те, що прямий економічний збиток, який наноситься комп'ютерними злочинцями, вже сьогодні можна порівняти з перевагами, одержуваними від впровадження комп'ютерів, а соціальні і моральні втрати взагалі не піддаються оцінці. [2, с. 24].

У статті «Інформаційна безпека України у сучасному кіберпросторі» К. Л. Бурич, І. Н. Єфименко, Б. Д. Коган до комп'ютерних злочинів, які найбільш часто зустрічаються, відносять розкрадання грошей, речей, машинної інформації, машинного часу, несанкціоноване використання системи, саботаж і шантаж, шпигунство, вандалізм. Вони вважають, що найпоширенішим видом комп'ютерної злочинності є крадіжка грошових коштів в електронних банківських системах взаєморозрахунків. За їх даними,

вона становить близько 45% усіх злочинів, пов'язаних з використанням комп'ютера [3, с. 23-24].

Що стосується безпосередньо проблем інформаційної безпеки, то дану проблему вивчали В.Ю. Богданов, О. В. Глазов, О. Л. Гуровський, О. Г. Данільян, О. П. Дзюбань, В. К. Пархоменко, Д. В. Дмитрієв, А. Л. Корсунський, В.А. Ліпкан, В.В. Лунєєва, В. Ніколаєв, Г. Остапович, І. Костицька, М.М. Тугай, І.В. Соркі, О.В. Ющук та ін.

Вищезгадані науковці зазначають, що на сьогодні Україна опинилася у стані інформаційної війни з країнами, які намагаються нав'язати нашій країні свої цінності, зруйнувати традиційні морально-етичні засади українського суспільства, розвиток інформаційних технологій призвів до того, що інформаційна експансія відбувається системно, а злочини проти інформаційної безпеки стають все більш витонченими і небезпечними.

У статті В. В. Лунєєва представлений аналіз процесу глобалізації світу та її наслідків, серед яких особливу увагу приділено негативним (криміногенним) наслідкам. Як зазначає автор, у кримінологічному плані глобалізація має позитивні і негативні, криміногенні та антикриміногенні властивості, причому криміногенність її домінує. Кримінологи змушені вивчати не тільки суто кримінально-правові, а й політичні, економічні, соціологічні, соціально-психологічні та інші реалії глобалізації, які несуть у собі високий рівень криміногенності. Вона не дає необхідних підстав оцінювати глобалізацію тільки у позитивному чи навіть нейтральному планах [4, с. 51].

Останнім часом інформація здобуває нові властивості, які визначають її соціально-економічну цінність і правовий зміст. У першу чергу, в наш час інформація усвідомлюється як важливий економічний ресурс.

У статті «Правове регулювання інформаційної безпеки у сфері підприємницької діяльності» В. Ніколаєва, Г. Остаповича, І. Костицької зазначається, що нині використання інформаційних ресурсів, ефективна організація інформаційних процесів можуть істотно збільшити рентабельність багатьох видів продуктивної діяльності,

сприяти вирішенню політичних, військово-політичних, соціально-економічних, культурно-просвітницьких та соціальних проблем. Також інформація стає економічним товаром, що стимулює в усьому світі зростання нового сегмента національної економіки – інформаційних послуг. Як будь-який товар, інформація має власника, який має право розпоряджатися інформацією на свій розсуд, а її несанкціоноване використання тягне за собою матеріальні, репутаційні втрати для її правовласника, несанкціоновані дії з інформацією стають підставою для настання шкоди для держави, громадян, суб'єктів господарювання [5, с. 22].

При цьому О. Л. Гуровський вказує на той факт, що у розвинених країнах інформація перетворилася на основний предмет праці. Тобто галузь виробництва, де фізична робота традиційно переважала, перейшла на інформаційні рейки, відповідно інформація стає засобом виробництва, що також вимагає відповідного правового захисту. Він також зазначає, що в останні десятиліття інформація набуває властивості потужного засобу впливу на громадсько-політичні, ідеологічні та соціально-економічні процеси, стає свого роду зброєю, яка вимагає створення системи протидії, захисту інформаційних ресурсів, які належать державним органам, що становлять державну, професійну, особисту таємницю [6, с. 25].

У роботі «Національна безпека України: сутність, структура та напрямки реалізації» О. Г. Данільян, О. П. Дзюбань, В. К. Пархоменко, Д. В. Дмитрієв зазначають, що розвиток інформаційних засобів веде до можливості встановлення такого тотального контролю над людьми, якого ще не було в історії людства [7, с. 155].

Водночас, звертаючись до визначення терміну «інформаційна безпека», слід визнати, що у науковій літературі відсутня єдина думка щодо його змісту. Так, А. Л. Корсунський під інформаційною безпекою України розуміє стан захищеності її національних інтересів в інформаційній сфері, що визначаються сукупністю збалансованих інтересів особистості, суспільства і держави [8].

Схоже визначення поняття «інформаційна безпека» пропонує А. В. Шубіна, яка

вважає, що стан захищеності національних інтересів України в інформаційній сфері складається із сукупності збалансованих інтересів особистості, суспільства і держави із приводу захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз, що відповідає принципу забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері [9, с. 27].

З точки зору О. Л. Сорокіна, інформаційна безпека становить стан захищеності особистості, суспільства, держави від інформації, що носить шкідливий або протиправний характер, від інформації, що надає негативний вплив на свідомість особистості, перешкоджає сталому розвитку особистості, суспільства і держави. Інформаційна безпека – це такий стан захищеності інформаційної інфраструктури, включаючи також комп'ютери та інформаційно-телекомунікаційну інфраструктуру і інформацію, що в них знаходиться, який також забезпечує сталий розвиток особистості, суспільства і держави [10, с. 20].

Дана позиція не підтримується іншими дослідниками, які вважають, що визначати «безпеку» через «захищеність» не зовсім коректно, оскільки ці слова – синоніми, а тому дані визначення є тавтологією. І.Ф. Бінько вважає, що звернення до поняття «стан захищеності» є цілком виправданим, якщо його немає, то немає і безпеки. У цьому сенсі мова йде про розуміння безпеки у правовому, охоронному аспекті [11]. П. Д. Косач зазначає, що суть інституту інформаційної безпеки у системі інформаційного права полягає у здійсненні правових, організаційних, технічних заходів, що забезпечують безпечний стан всіх складових інформаційно-комунікаційного комплексу держави, окремих організацій і кожної людини [12].

Водночас у даному визначенні знову присутній елемент тавтології, знову поняття «безпека» визначається через поняття «безпечний стан».

Дані проблеми спостерігаються і в інших визначеннях.

Відповідно, інформаційну безпеку слід розуміти як сукупність засобів забезпечення інформаційного суверенітету України, захисту держави та її громадян від зовнішніх і внутрішніх інформаційних загроз.

Інформаційна безпека є складовою загальної безпеки та стрімко розвивається як у всьому світі, так і в Україні, глобальна інформатизація охоплює всі сфери держави – економічну, військову, політичну, промислову і т. ін. Інформаційна безпека, як і будь-який інший об'єкт, має загрози, які посягають як на цілісність фізичну, так і її похідні.

Як відомо, інформаційна безпека, захист якої, згідно зі ст. 117 Конституції України, поряд із суверенітетом, територіальною цілісністю та економічною безпекою, є найважливішою функцією держави, досягається шляхом розробки та впровадження сучасних безпечних інформаційних технологій, побудовою функціонально повної національної інфраструктури, формуванням і розвитком інформаційних відносин тощо [13].

Згідно із Законом «Про основи національної безпеки України» однією з основних загроз національним інтересам і національній безпеці України в інформаційній сфері є намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації.

Поряд із цим ст. 3 Закону України «Про інформацію» вказує, що основними напрямками державної інформаційної політики є: забезпечення доступу кожного до інформації; забезпечення рівних можливостей щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації; створення умов для формування в Україні інформаційного суспільства; забезпечення відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень; створення інформаційних систем і мереж інформації, розвиток електронного управління; постійне оновлення, збагачення та зберігання національних інформаційних ресурсів; забезпечення інформаційної безпеки України; сприяння міжнародній співпраці в інформаційній сфері та входженню України до світового інформаційного простору [14].

У свою чергу, Законом України «Про основи національної безпеки» виділено три об'єкти національної та, відповідно, інформаційної безпеки, до яких належать:

- людина і громадянин – їхні конституційні права і свободи;

- суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси;

- держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканість [15].

Для досягнення поставленої мети на систему забезпечення інформаційної безпеки покладаються певні завдання, головним серед яких є створення умов для організації ефективного управління системою нейтралізації інформаційних загроз.

Зазначимо, що у дослідженні В. А. Ліпкана, В. А. Залізняка зазначено, що правове регулювання інформаційних відносин в Україні — це здійснюване державою за допомогою права та сукупності правових засобів упорядкування відносин, що виникають між громадянами України, іноземними громадянами, особами без громадянства, юридичними особами, державою та міжнародними організаціями в усіх сферах життя і діяльності суспільства та держави при отриманні, використанні, поширенні та зберіганні інформації, їх юридичне закріплення, охорона й розвиток [16, с. 5].

Нормативно-правове регулювання системи забезпечення інформаційної безпеки України представлено: Конституцією України, Законом України «Про основи національної безпеки України», Законом України «Про інформацію», Законом України «Про Концепцію Національної програми інформатизації», іншими нормативно – правовими актами.

Основні визначення сутності інформаційної безпеки викладені у ряді нормативно-правових актів. Так, у Законі України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 рр.» цей термін трактується як: «стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди через неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування ін-

формаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації [17].

Поряд із нормативно-правовим напрямом, політика інформаційної безпеки реалізується як системою інститутів публічної влади, так і інститутами громадянського суспільства, до компетенції яких стосується вирішення питань щодо створення безпечних умов функціонування і розвитку інформаційної сфери.

Склад механізму інформаційної безпеки визначається нормами ст. 4 Закону України «Про основи національної безпеки України»: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Національний банк України, суди загальної юрисдикції, прокуратура України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування: Збройні Сили України, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України.

Характеризуючи функції державних органів, безпосередньо орієнтованих на вирішення питань інформаційної безпеки, слід звернути увагу на значні зміни у функціях та статусі Ради національної безпеки і оборони України (РНБО). Згідно зі ст. 107 Конституції України, РНБО – це «координаційний орган з питань національної безпеки і оборони при Президентові України» [13].

Важливі завдання інформаційної безпеки, безперечно, виконує Служба безпеки України, яка згідно з нормами ст. 1 Закону «Про службу безпеки України» визначається як «державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України» [18].

Для захисту українського простору від зовнішньої пропаганди та для координації діяльності приватних ЗМІ з донесення інформації до громадян на окупованих територіях 2 грудня 2014 року було створено Міністерство інформаційної політики України, що викликало значний резонанс як серед

політиків, так і серед працівників теле- та радіомовлення.

У той же час існуючий механізм реалізації державної політики у сфері розвитку інформаційної безпеки не можна вважати досконалим. Свідченням цього стало фактичне захоплення Росією інформаційного простору Криму, Сходу та Півдня України, що створило передумови для російської окупації АРК та організації збройного конфлікту у Донецькій і Луганській областях. Нині цілеспрямована діяльність Росії дає змогу провокувати напруженість і в інших регіонах, підтримувати антиукраїнські настрої серед власного населення, дискредитувати Україну та виправдовувати свою політику у державах – членах ЄС.

Науковці зазначають, що елементом реагування на цю проблему є створення загальнодержавної системи інформаційної (зокрема кібернетичної) безпеки України наступальної спрямованості як з питань захисту суверенітету, так і просування українських національних інтересів.

Це передбачає:

- розробку й удосконалення нормативно-правової бази у сфері інформаційної безпеки, яка нині є фрагментарною та неповною мірою відповідає нагальним потребам;
- створення (визначення) керівного та координаційного органу системи інформаційної безпеки України в структурі державних органів виконавчої влади;
- визначення (уточнення) переліку суб'єктів, які відповідають за стан інформаційної безпеки;
- проведення досліджень та визначення потреб у технічному, фінансовому й кадровому забезпеченні функціонування системи;
- активізація заходів у Міністерстві оборони та Генеральному штабі Збройних Сил України зі створення власної системи інформаційної безпеки як складової національної системи інформаційної безпеки [19, с. 30].

Отже, захищаючи свої інформаційні інтереси, Україна має дбати про свою інформаційну безпеку, цього ж вимагає і зміцнення української державності. Збалансована державна політика інформаційної безпеки України формується як складова частина її соціально-економічної політики, виходячи з

пріоритетності національних інтересів та загроз національній безпеці країни. Із правової точки зору вона ґрунтується на засадах правової демократичної держави і впроваджується шляхом розробки та реалізації відповідних національних доктрин, стратегій, концепцій та програм згідно із чинним законодавством.

Ціла низка законів України та інших нормативних документів різних рівнів загалом охоплює проблеми забезпечення інформаційної безпеки держави: Закон України «Про основи національної безпеки України»; Закон України «Про інформацію»; Закон України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України»; Закон України «Про державну таємницю»; Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» та інші. Крім того, в межах даної проблематики чинними є два стратегічних документи: Стратегія національної безпеки України; Доктрина інформаційної безпеки України. Важливе нормативно-стратегічне значення має також ратифікована Верховною Радою України Конвенція про кіберзлочинність.

Система нормативно-правових актів, що регулюють відносини в інформаційній сфері, часто обмежується лише декларативними нормами, потребує значного удосконалення та адаптації до сучасних реалій. Виникла потреба у побудові концептуально нової системи державного управління та інформаційної системи як її складової [20, с. 44].

Таким чином, удосконалення нормативно-правового забезпечення державної політики у сфері розвитку інформаційної безпеки в умовах інформаційної війни слід розглядати як провідний напрям державної політики, спрямованої на захист інтересів громадян України, суспільства та держави.

Головні висновки

Нормативно-правова база не охоплює всі основні елементи, необхідні для ефективної протидії інформаційним загрозам, певною мірою застаріла, оскільки новітні політичні тенденції формують політичну реальність, в якій проблеми інформаційної безпеки виходять на перший план.

Це потребує удосконалення системи нормативно-правового регулювання державної політики у сфері розвитку інформаційної безпеки в умовах інформаційної війни. Мова йде про необхідність встановлення чіткої ієрархічної єдності нормативно-правових актів у сфері інформаційної безпеки країни та кожного окремого регіону; упорядкування інформаційного обміну та інформаційно-аналітичного супроводу роботи органів державної влади, інших суспільних інститутів із органами державної влади та між собою, забезпечення безумовного дотримання вимог інформаційної безпеки посадовими особами, громадянами; розробку нормативно-правової бази у галузі застосування інтернет-мереж, а також забезпечення захисту державних інформаційних ресурсів; розмежування порядку доступу інших держав або іноземців до інформаційних ресурсів України та порядку їх використання відповідно до договорів із іншими державами.

Також потрібно застосування кримінального законодавства, яке спрямовано на захист держави і громадян у сфері інформаційної діяльності від проявів комп'ютерної, інформаційної злочинності та кібертероризму.

В інституціональному плані здається доцільним розробити в Україні стратегічний документ, який має надати чіткі відповіді на запитання щодо її уявлень про «новий цифровий порядок» і описати кроки, до яких готова вдатися влада заради його становлення/протидії становленню.

При цьому кожний інститут державного управління, який тим або іншим чином задіяний у системі забезпечення інформаційної безпеки, має утворити відповідний підрозділ, що буде опікуватися даною проблемою, а координувати діяльність цих структур має Рада національної безпеки і оборони. Окрім того, методи забезпечення інформаційної безпеки України включають в себе: розробку програм забезпечення інформаційної безпеки України і визначення порядку їхнього фінансування; вдосконалення системи фінансування робіт, пов'язаних з реалізацією правових та організаційно-технічних методів захисту інформації, створення системи

страхування інформаційних ризиків фізичних та юридичних осіб.

Література

1. Караулов О.Н. Захист комп'ютерної інформації з точки зору міжнародного права / О.Н. Караулов, Г.С. Смушков // Вісник Української академії державного управління при Президентіві України. – 2014. – №11. – С. 53–63.
2. Тугай М.М. Проблеми боротьби з комп'ютерними злочинами в Україні / М.М. Тугай, І.В. Соркін // Закон і бізнес. – 2014. – №7. – С. 22–25.
3. Бурич К. Л. Інформаційна безпека України у сучасному кіберпросторі / К. Л. Бурич, І. Н. Єфименко, Б. Д. Коган // Національна безпека і оборона. – 2014. – №10. – С. 21–27.
4. Лунеев В. В. Криминологические проблемы глобализации / В. В. Лунеев // Государство и право, 2015 – № 1. – С. 45–61.
5. Правове регулювання інформаційної безпеки у сфері підприємницької діяльності / В. Ніколаєв, Г. Остапович, І. Костицька та ін. – К., 2002. – С. 19–25
6. Гуровський В. О. Роль органів державної влади у сфері забезпечення інформаційної безпеки України / В. О. Гуровський // Вісник Української академії державного управління при Президентіві України. – К., 2014. – №3. – С. 21–31.
7. Горбулін В.П. Актуальні проблеми системного забезпечення інформаційної безпеки України / В.П. Горбулін, М.М. Биченок, П.М. Копка // Матеріали міжар. наук.-практ. конф. «Форми та методи забезпечення інформаційної безпеки держави». – К.: Нац. Акад. СБ України. – 2008. – С. 79–85.
8. Дубов Д. Підходи до формування тезаурусу у сфері кібербезпеки / Д. Дубов // Політичний менеджмент. – 2010. – № 5. – С. 19–30
9. Шубіна О.В. Державна інформаційна безпека: проблеми визначення концепту / О.В. Шубіна // Держава та права. – 2014. – №3. – С. 26–31.
10. Сорокін О. Л. Інформаційна безпека та її складові: проблеми визначення концепту / О. Л. Сорокін // Держава та право. – 2014. – №8. – С. 18–22.
11. Бінько І.Ф. Національна безпека України в умовах глобальної інформатизації / І.Ф. Бінько. – К.: Національний ін-т стратегічних досліджень, 1996. – Вип.61. – 54 с.
12. Косач П. Д. Інформаційна безпека як основа національної безпеки / П. Д. Косач. – К.: ЗАТ Видавничий дім «ДЕМШ», 2002. – 144 с.
13. Конституція України від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141
14. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
15. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
16. Систематизація інформаційного законодавства України: Монографія / В. А. Ліпкан, В. А. Залізняк / За заг. ред. В. А. Ліпкана. – К. : ФОРМ О. С. Ліпкан, 2012. – 304 с.
17. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр.: Закон України від 09.01.2007 – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/537-16>
18. Про службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>
19. Суббот А. Інформаційна безпека суспільства / А. Суббот // Віче. – 2015. - № 8. – С. 29–31.
20. Долженко К. І. Нормативно-правове регулювання інформаційної безпеки регіону / К. І. Долженко // Право і Безпека. – 2014. – № 3. – С. 43–48.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

РАЙНІН Ігор Львович - голова Харківської обласної державної адміністрації, кандидат наук з державного управління

В статті розглядаються адміністративно-правові фактори, впливаючі на розвиток малого і середнього бізнесу, аналізуються причини і умови, що впливають на діяльність малих і середніх підприємств, характеризується діяльність підприємств малого і середнього бізнесу в Харківській області.

Ключові слова: малий і середній бізнес, оподаткування, підприємництво, сприяння, розвиток, законодавство.

Актуальність проблеми

Кількість нормативно-правових актів, які в тій чи іншій мірі регулюють діяльність малого і середнього бізнесу за останні роки значно збільшилась, але їх узгодженість, повнота охоплення всіх неврегульованих питань, а головне захисту свободи підприємців залишаються вкрай незадовільною. Досить часто окремі норми сформульовані нечітко, що викликає можливість їх різного трактування і тягне за собою необхідність прийняття додаткових підзаконних актів та відповідних роз'яснень. Малий і середній бізнес в Україні зазнають у своєму розвитку перешкод не тільки в силу недосконалого законодавства, а й внаслідок надлишкового адміністрування, зайвого контролю і бюрократизму.

Викладення основного матеріалу

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про державну підтримку малого підприємництва»[1] суб'єктами малого підприємництва є фізичні особи, зареєстровані в установленому поряд-

ку як суб'єкти підприємницької діяльності та юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми і форми власності, а середня облікова кількість працюючих за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб і обсягом річного валового доходу не перевищує 500 тис. євро, або 70 млн. грн. Статистичне визначення середнього бізнесу (як підприємств із чисельністю зайнятих від 51 до 250 осіб) з'явилося в 2008 році і відповідає фактичному становищу цього виду підприємництва[2] та співпадає з аналогічним визначенням в інших країнах.

«Середній бізнес» вживається як бізнес-термін, яким позначають бізнес, за обсягами середній між малим і великим бізнесом. Середній бізнес дуже часто згадується засобами масової інформації у парній конфігурації разом саме з малим бізнесом, що підкреслює їх схожість за певними характеристиками[3].

Розвиток малого і середнього бізнесу в Україні стримується низкою факторів адміністративного, фінансового, податкового та економічного характеру.

Високі ставки оподаткування, велика кількість податків та обов'язкових платежів, проблеми із збутом продукції, часті зміни у формах звітності та складність їх підготовки, значна кількість ліцензованих видів діяльності, недосконалість законодавства, регламентуючого підприємницьку діяльність, втручання контролюючих органів, упереджені і необ'єктивні перевірки, складні процедури отримання кредитів для малого

підприємництва та корупція не тільки обмежують діяльність малого і середнього бізнесу, а й ведуть до банкрутства значної кількості суб'єктів підприємницької діяльності.

Автор даного дослідження ще у 2004 році зазначав, що основні проблеми розвитку малого і середнього бізнесу в Україні полягають в адміністративно-регуляторних бар'єрах, у податкових і фінансових факторах, у недоліках розвитку інституційного середовища[4]. З того часу мало що змінилося, попри те, що було прийнято низку законодавчих та підзаконних актів. Як і раніше, функціонують десятки органів державної влади та громадських організацій, які наділені правом перевірки суб'єктів підприємницької діяльності і застосовувати до них санкції чи вчиняти інший адміністративний тиск. Такими є органи Державної фіскальної служби, органи Національної поліції України, органи Державної служби з надзвичайних ситуацій, Державний пенсійний фонд, Державна служба зайнятості, органи Служби безпеки України, Державна інспекція з питань захисту споживачів, Державний фонд соціального страхування, органи Міністерства фінансів України та низка інших. Необхідно врахувати, що на об'єкти малого і середнього бізнесу приходять ще особи, перевіряючи газові лічильники, електроприлади, екологи, епідеміологи, представники комунальних служб, представники громадських організацій. Присутність у сфері бізнесу і підприємництва такої кількості контролюючих органів обумовлює значний регуляторний тиск на малі і середні бізнес структури і створює адміністративні перепони в сфері підприємництва, викликаючи необхідність давати пояснення, пред'являти різного роду документи, отримувати дозволи і погодження, відволікатись на час перевірок та нести збитки від простоїв та зниження випуску продукції, що є неминучим при ревізіях, інвентаризаціях та інших заходах контролю. Законодавство України з питань підприємництва залишається складним і протирічним, а головне нестабільним. Податковий кодекс України,[5] введений у дію в 2011 році, за минулий час змінювався і доповнювався відповідними законами в 2011 році – 12 разів, в 2010 році – 10 разів, в 2012 році – 28 разів, в 2013 році – 17, в 2014 році –

29, в 2015 році – 27 разів, а загалом в кодексі зазнали змін і доповнень 248 статей.

Податковий кодекс України регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, зокрема, визначає вичерпний перелік їх адміністрування, платників податків та зборів, їх права і обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час здійснення податкового контролю, а також відповідальність за порушення податкового законодавства. Нині у Верховній Раді України прийнято чергову низку змін і доповнень до податкового законодавства України, які викликають неоднозначне ставлення з боку малого і середнього бізнесу.

Проблемним питанням для малого і середнього бізнесу України є складність і обширність державної статистики, бухгалтерської і податкової звітності. Підприємці сфери малого бізнесу часто не володіють достатніми фінансовими ресурсами для того, щоб найняти висококваліфікований фінансово-економічний персонал, що призводить до значної кількості порушень встановленого порядку обліку і звітності. Наслідком таких порушень є застосування штрафних санкцій, або припинення діяльності суб'єкта малого і середнього підприємництва, або перехід малого і середнього бізнесу в сферу тіньової економіки.

Із введенням у дію спрощеної системи обліку і звітності ситуація дещо покращилась, але не для всіх підприємців малого і середнього бізнесу перехід на спрощену систему виявився вигідним. Неузгодженість законодавства в сфері спрощеного оподаткування, зокрема, стосовно податку на додану вартість штучно посилює розрив між малим, середнім і великим бізнесом[6]. Нині знову розглядаються пропозиції про ліквідацію спрощеної системи оподаткування, що створює неоправдану напругу в середовищі малого бізнесу.

Попри те, що в окремих регіонах визначились певні позитивні зміни в розвитку малого підприємства, в тому числі і в Харківській області, в цілому по країні ні стан, ні рівень його розвитку не можна назвати задовільним. Україна ще поступається перед розвинутими країнами по долі малого і середнього підприємства у валовому виробни-

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються адміністративно-правові фактори, які впливають на розвиток малого і середнього бізнесу, аналізуються причини і умови, які стримують діяльність малих і середніх підприємств, характеризуються заходи підтримки малого і середнього бізнесу в Харківській області.

цтві продукції. Доля населення, зайнятого в малому і середньому бізнесі в Україні складає 10% порівняно з США, де вона становить 54% населення від загальної чисельності зайнятих на виробництві, в Італії – 75%, у Японії – 78%, у країнах Європейського Союзу – 63%.

Однією з причин, які гальмують розвиток малого і середнього бізнесу, є відсутність реального фінансування державних програм розвитку підприємництва і проектів, які пов'язані з комплексним розвитком підприємництва.

Харківською обласною державною адміністрацією вживаються заходи з підтримки малого і середнього бізнесу. У Центрі малого бізнесу «Харківські ініціативи» проводяться консультації з розробки і експертизи інноваційних бізнес – планів, бізнес – тренінги для керівників малого і середнього бізнесу і їх працівників, семінари з актуальних питань підприємницької діяльності, дослідження інноваційної привабливості підприємств, надається сприяння в отриманні інвестицій і кредитів, створення спільних підприємств, надання офісних приміщень на пільгових умовах (на конкурсній основі), всебічна підтримка підприємствам, працюючим у сфері технологічного бізнесу, дослідження їх діяльності, надання допомоги в реалізації проектів і підвищення ефективності їх роботи, розробка бізнес – планів і інвестиційних проектів.

14 липня 2015 року Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР) презентував програми підтримки малого і середнього бізнесу Харківської області. На презентації були оголошені умови отримання грантів і консалтингових послуг від ЄБРР, дані роз'яснення щодо взаємодії з дирекцією ЄБРР в Україні. Харківська область займає лідируючі позиції в розвитку малого і середнього бізнесу в Україні. В області більше 20 тис. малих

і середніх підприємств, для яких необхідно створити сприятливі умови успішного розвитку. У листопаді 2015 року підприємцями створена Коаліція малого і середнього бізнесу в Харківській області для спеціального формування узгодженого підприємницьким співтовариством переліку проблем, з якими стикається бізнес регіону та розробки заходів з їх розв'язання. Асоціація має займатись аналізом показників результативності сфери підприємництва, встановлення постійного ефективного діалогу з органами місцевої влади, здійснення постійного моніторингу і оцінки реалізації політики та розробки заходів по її удосконаленню.

Необхідно створити державну систему підтримки розвитку малого і середнього підприємництва, зокрема, пільгового оподаткування, а також мікрокредитування. В усьому світі для суб'єктів малого підприємництва застосовується спрощена система оподаткування і пільгова система кредитування, які є особливою формою його підтримки і стимулювання.

Удосконалення законодавства про підприємницьку діяльність має здійснюватись в напрямку розширення фізичних осіб отримати можливості для зайняття малим бізнесом і усуненні адміністративних перешкод у його функціонуванні.

Література

1. Закон України «Про державну підтримку малого підприємництва». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uzakon.ru/zakon-o-gazvitii-predprinimatelstva.html>
2. Малий і середній бізнес. Науковий журнал. К.2008 №3 ст.14.
3. Середній бізнес. [Електронний ресурс] – Режим доступу: uk.m.wikipedia.org/wiki/середній_бізнес.
4. Райнин И.Л. Современные проблемы развития малого и среднего бизнеса в Украине. Бизнесинформ. Научный информационный журнал. Харьков 2004 № 5-6 (299-300) ст. 12-15.
5. Податковий кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2011 № 13-14 ст. 112.
6. Економіка України: здобутки та втрати. Збірник наукових статей. 2009. К. Сателіта. с. 88.

ОХОРОНА НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ

**КУДЕРСЬКА Надія Іванівна - кандидат юридичних наук, доцент, професор
кафедри суспільних наук Національної академії керівних кадрів культури і
мистецтв, м. Київ**

КУДЕРСЬКА Ірина Олександрівна - магістр права

УДК 341.24 (477)

Исследована нормативно-правовая основа охраны нематериального культурного наследия в Украине; определены основные принципы развития нематериального культурного наследия; выделены процессы охраны нематериального культурного наследия; обоснована необходимость комплексной защиты в сфере нематериального культурного наследия.

Ключові слова. Нематеріальна культурна спадщина, об'єкти, прояви, елементи, охорона, збереження, захист, популяризація.

Вступ

Нематеріальна культурна спадщина (далі – НКС) є ідентифікаційним чинником, що відображає багатовіковий досвід, духовні стремління і творчі плоди багатьох поколінь, базою сталого розвитку суспільства, основою всього різноманіття напрямів, видів і форм культури сучасного суспільства, дієвим засобом профілактики та подолання негативних соціальних явищ, формування патріотичних і громадянських якостей особистості, толерантності, виховання духовності й моральності, стабілізації та гармонізації суспільних відносин. Охорона НКС, що включає в себе підтримку, розвиток, захист, збереження, популяризацію її об'єктів (проявів), для подальшої трансляції їх наступним поколінням є першочерговим завданням і найважливішим обов'язком кожної країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Окремі питання міжнародної охорони (збереження) НКС було розглянуто у публікаціях Н. Терес, В. Василенко, О. Мельничук, ін., проте правові аспекти щодо охорони нематеріальної культурної спадщини в Україні не досліджувалися.

Ціль статті (постановка завдання)

Дослідити нормативно-правову основу щодо охорони нематеріальної культурної спадщини в Україні; визначити основні принципи розвитку нематеріальної культурної спадщини; виокремити процеси охорони нематеріальної культурної спадщини; обґрунтувати необхідність комплексного захисту у сфері НКС.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів

За Конвенцією ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003 р.) (далі – КпОНКС) *охорона НКС* означає заходи з метою забезпечення життєздатності НКС, включаючи її ідентифікацію, документування, дослідження, збереження, захист, популяризацію, підвищення її ролі, її передачу, головним чином шляхом формальної та неформальної освіти, а також від-

родження різних елементів такої спадщини [ст.2, 1]. Тобто охороні підлягають не лише окремі прояви, об'єкти НКС, а й їх складові елементи.

Питання охорони НКС не знайшли належного унормування вітчизняними пам'яткоохоронними законодавчими актами. Так, ЗУ «Про охорону культурної спадщини» регламентує питання щодо матеріальної культурної спадщини, проте деякі його норми стосуються й об'єктів (проявів) НКС. Приміром щодо унормування визначень: *виявлення об'єкта культурної спадщини* – це сукупність науково-дослідних, пошукових заходів з метою визначення наявності та культурної цінності об'єкта культурної спадщини, включаючи й об'єкти НКС, а *реабілітація* – це сукупність науково обґрунтованих заходів щодо відновлення культурних та функціональних властивостей об'єктів культурної спадщини, зокрема й об'єктів НКС [ст.1, 3]. В Україні поняття «охорона» у сфері культурної спадщини, зокрема й щодо НКС, традиційно включає в себе/ототожнюється з такими поняттями, як «захист», «збереження», «правова охорона», «правовий захист» тощо, що є неприпустимим. Це неодноразово підкреслювали провідні правники-науковці [4]. Виходячи з реалій визначимо низку понять, які потребують подальшого законодавчого закріплення:

- *охорона НКС* – це система правових, організаційних, фінансових, технічних, інформаційних та інших заходів, зокрема з обліку, виявлення, наукового вивчення, ідентифікації, класифікації, державної реєстрації, документування, спрямованих на забезпечення життєздатності НКС, захисту, утримання, відповідного використання, актуалізацію та включення до культурно-освітніх і навчальних програм, а також її збереження та відтворення, створення умов для її безперервної передачі від покоління до покоління;

- *правова охорона НКС* – це охорона її об'єктів та їх елементів від будь-якого незаконного використання та інших дій, що завдають їм шкоди;

- *збереження НКС* – система правових, організаційних, фінансових, матеріально-технічних, інформаційних та інших заходів, а також науково-дослідних й дослідниць-

ких робіт для забезпечення життєздатності об'єктів НКС в їх оригінальній формі, а також їх схоронності, зокрема й від потенційної небезпеки, для їх популяризації, відродження, фіксування й передачі на матеріальних носіях, призначених для зберігання;

- *захист НКС* – застосування оперативних і довгострокових заходів, що сприяють відродженню та життєздатності об'єктів НКС, що знаходяться під загрозою зникнення;

- *забезпечення передачі НКС прийдешнім поколінням* – здійснюється осередками народного мистецтва (у т.ч. народних художніх промислів), що відтворюють їх і виступають зберігачами, а також за допомогою виховних заходів, включаючи підготовку спеціалістів у сфері НКС, шляхом створення умов для передачі об'єктів цієї спадщини від їх носіїв до прийдешніх поколінь та видання наукових, науково-популярних і навчальних робіт;

- *відродження об'єктів НКС або їх елементів* – забезпечується за допомогою заходів щодо їх відродження й передачі у випадку, якщо такий об'єкт чи його елемент, що має важливе значення для ідентифікації спільноти, перейшов у пасивну сферу культури;

- *актуалізація НКС* – запровадження у сучасне життя суспільства її проявів (об'єктів), підвищення її ролі у суспільстві;

- *носії об'єктів (проявів) НКС і їх елементів* – спільноти, зокрема корінні спільноти, групи і, в деяких випадках, окремі фізичні особи, що володіють унікальною здатністю створювати, зберігати, відтворювати й передавати іншим поколінням об'єкти (прояви) НКС у незмінних традиційних формах і незмінними традиційними засобами, які збагачують культурне розмаїття та сприяють розвитку творчих здібностей людини.

Держави-учасниці КпОНКС мають вживати необхідних заходів для забезпечення охорони НКС, що є на її території, ідентифікувати й визначати її об'єкти (прояви), їх елементи за участю спільнот, груп та відповідних неурядових організацій. [ст. 11, 1]. Однак, способи/методи охорони НКС відрізняються від тих, які використовуються при охороні матеріальної культурної спадщини. Головна відмінність НКС полягає в тому, що вона «жива» і має тенденцію до

змін. Інколи зміни здатні додати її об'єктам (проявам) нове забарвлення, й не завжди негативне. Тому при здійсненні охорони НКС слід її зберегти, не «заморозивши» при цьому й сприяючи її розвитку. *Основні принципи розвитку НКС* повинні бути такі: 1) обов'язковість здійснення збереження, захисту, популяризації та поширення об'єктів (проявів) НКС; 2) забезпечення системності й наступності при здійсненні державної політики щодо НКС; 3) використання світового досвіду в цій сфері; 4) впровадження сучасних інноваційних та інформаційних технологій щодо збереження, популяризації та поширення об'єктів (проявів) НКС; 5) забезпечення загальнодоступності науково-дослідних та вишукувальних проектів, здійснених щодо НКС; 6) співробітництво уповноважених владних органів, творчих спілок і колективів, громадських та наукових організацій, ін. щодо НКС.

Жодна культура не буває зафіксованою або ізольованою, а національна ідентичність завжди виявляється продуктом процесів еволюції та взаємодії. НКС перед процесами глобалізації постає у слабкому становищі, а тому необхідно докласти всіляких зусиль для збереження її об'єктів (проявів), що ведуть боротьбу за виживання. Тому громадськість має бути поінформована не лише про небезпеки, що загрожують НКС, а й про заходи, які здійснюються на виконання КпОНКС. А низка загроз її об'єктам (проявам) є чималою. Приміром, недотримання принципу автентичності, зокрема щодо виконавських мистецтв. Твори поетів, драматургів, сценаристів, композиторів, хореографів отримують різне виконавське трактування, кожен з яких поєднує самовираз як автора, так і виконавця. Творчий характер виконавських мистецтв приводить до того, що між виконанням і твором, що виконується, виникають різні відносини – від відповідності до різкої суперечності між ними, а тому важлива не тільки майстерність виконавця, а й близькість відтворення ним оригіналу твору. Або, наприклад, проблеми української мови. Нині асиметричний масовий білінгвізм у країні має наслідком не тільки зовнішнє звуження сфери вживання української мови. Він «підточує» її зсередини,

створює ґрунт для її внутрішнього розкладу, активізуючи процеси змішування російської й української мов. Руйнація її системи пронизує всі мовні рівні — і фонетику, і лексику, і граматику. Або такий тип змішаної мови як суржик, у якому синтаксичні конструкції деформуються в бік спрощення.

Особливістю НКС є те, що не тільки всі її об'єкти неможливо виявити та підрахувати, а й визначити всі загрози щодо кожного з них. Охорона майже кожного об'єкту НКС унікальна, а тому, розуміючи її складність, необхідно ретельно поставитися до її розробки та реалізації, приділити окрему увагу унікальності кожного об'єкта НКС (його елементів), а також культурним особливостям кожної місцевості країни, вжити підходящі індивідуальні заходи щодо них.

Загалом охорону НКС можна поділити на такі процеси:

- виявлення, вивчення, наукові дослідження у сфері НКС, ідентифікація, фіксація, консервація (наукові дослідження, документування, архівація). Вважається, що консервація НКС для її подальшого збереження безперспективна для «живих» проявів культури тим більше у сучасному інформаційному просторі.

У світі існують побоювання, що фіксація (документування) об'єктів НКС не сприятиме охороні об'єктів (проявів) НКС, а зробить їх більш доступними для широкої публіки, сприятиме їх незаконному привласненню та використанню засобами, зовсім несподіваними для їх носіїв. Тому, приміром, використання традиційних знань має бути обумовлено вільною, попередньою й обґрунтованою згодою, особливо щодо священних і секретних матеріалів культурного значення. Разом з тим надання права здійснювати винятковий контроль над об'єктами традиційної культури може «задушити» інновації, применшити суспільне надбання та виявитися важким завданням для практичної реалізації. Водночас документація може допомогти в охороні цих знань, наприклад, шляхом надання конфіденційного або секретного запису їх тільки конкретній громаді – їх носію. Деякі країни розробили свої власні *sui generis* (спеціальні) системи охорони НКС.

- *реконструкція, ревіталізація* (повернення об'єктів (проявів) НКС до життя, доступ до інформації, моральна та матеріальна підтримка). Особливо актуальне застосування інтерактивних форм і методів щодо відтворення фольклору, традиційних промислів, технологій, ін. Повернення їх до життя подекуди вимагає не лише наукової реконструкції, а й причетності вчених, педагогів, музейних співробітників до них для належної організації їх передачі з покоління в покоління. Допустимим є застосування електронних ресурсів для реконструкції їх віртуальними засобами, приміром, в рамках музеєфікації шляхом музейної інтерпретації та наукової ревіталізації за допомогою інноваційних технологій. Хоча сама процесуальність «живої» традиції, її безперервність і динаміка не дозволяє належно здійснювати в музеї ревіталізацію об'єктів (проявів) НКС.

- *збереження, захист*. Існують як загальні для всіх проявів НКС способи збереження об'єктів НКС, так й індивідуальні стратегії для окремих її об'єктів. Захищатися має саме оригінальна зафіксована та/або втілена сукупність елементів, що утворює об'єкт НКС. Приміром, послідовність дій і слів при здійсненні певних обрядів; порядок рухів у танці в сукупності з народним костюмом тієї чи іншої місцевості; дії при здійсненні того чи іншого виду народних промислів; види, способи і підбір кольорів вишивки, орнаменту тощо за умови їх прив'язки до певної місцевості, в межах якої склався той чи інший об'єкт (прояв) НКС та існує його соціально-побутове середовище (інфраструктура). Важливим є й певний взаємозв'язок між ними. А тому комплексному захисту підлягають: 1) об'єкти (прояви) НКС і їх елементи; 2) носії об'єктів (проявів) НКС і їх елементів; 3) природні простори та пам'ятні місця, існування яких є необхідним для виразу НКС; 4) матеріальні носії, за допомогою яких фіксувалися і передавалися протягом історії об'єкти (прояви) НКС.

- *популяризація й поширення НКС (її різноманіття), навчання та підвищення обізнаності населення з питань НКС, підвищення ролі НКС в суспільстві, трансляція* (освіта, виховання,

актуалізація, організація різних заходів, передача знань про ці об'єкти наступним поколінням, підтримка діяльності щодо НКС освітніх й інформаційних установ, генерація нової культури на основі НКС). Кожен прояв (об'єкт) НКС вимагає певного підходу до популяризації та поширення для досягнення найкращих результатів, зокрема просування структурованої інформації про нього. Основною метою такого є посилення важливої ролі культурного різноманіття та НКС для сталого розвитку України й її народу. Важливим є також включення проявів (об'єктів) НКС у контекст сучасної культури, тобто «вдихання» в них без будь-яких змін нового життя. Робота з актуалізації НКС і генерації на її основі нової культури вимагає нестандартних, інтерактивних форм роботи. Їй сприяють етнографічні краєзнавчі об'єднання, базові заклади культури, школи традиційної народної культури, музеї, ярмарки тощо за допомогою інтелектуалів, представників творчої еліти, фахівців з НКС, ін. Нині популяризація НКС народів України вимагає особливої уваги друкованих та електронних засобів масової інформації.

- *активне залучення громадськості, включаючи носіїв НКС, до її охорони та управління нею*, тобто забезпечення життєздатності об'єктів (проявів) НКС серед сьогоденних поколінь, їх подальше існування серед майбутніх поколінь. За своєю природою, як відомо, НКС має більш динамічний характер на відміну від матеріальної, має здатність змінювати й формувати свої власні характеристики нарівні з культурною еволюцією спільнот. Вона постійно підтримується в актуальному стані, відображаючи культурну самобутність своїх творців і власників;

- *моніторинг об'єктів НКС та їх елементів*, як систематичне спостереження за станом їх охорони та життєздатності. Важливо дотримуватися *принципу автентичності* у сфері НКС, тому за основу її об'єктів слід брати саме збережені їх спостереження й записи у природному середовищі при прямій передачі від носіїв цих об'єктів. Підвищенню можливості їх автентичного відтворення, приміром, сприятимуть вчинення етногра-

фічних експедицій у місця їх прояву, наукові дослідження тощо;

- *контроль використання*, який повинні здійснювати уповноважені владні органи, громадськість. Носії НКС також мають бути наділені правом здійснювати контроль за усіма формами використання їх традиційних виразів культури, включаючи твори, створені на їх основі, навіть якщо вони не є копіями з оригіналів. Авторське право України дозволяє ґрунтуватися на творах іншої особи, за умови, що власний твір володіє достатньою оригінальністю, але не закріплює меж між законним запозиченням і несанкціонованим присвоєнням, що потребує законодавчого визначення.

В Україні охорона НКС реалізується в основному на підставі низки міжнародних нормативно-правових актів щодо її проявів та на їх підставі, які не знайшли достатнього розкриття вітчизняним законодавством. Так, за *Рекомендаціями ООН щодо збереження традиційної культури і фольклору (1989 р.)* фольклор в якості явища культури повинен зберігатися в інтересах конкретної групи людей і самою групою (родина, професійні, національні, регіональні, релігійні, етнічні та інші групи), самотніть якої він висловлює. Зазначене в них є необхідним та важливим щодо інших об'єктів (проявів) НКС з огляду на їх особливості. Фольклор, будучи проявом індивідуального або колективного інтелектуальної творчості, заслуговує правової охорони, подібної до охорони, яка надається творам інтелектуальної творчості. Крім аспектів охорони проявів фольклору, пов'язаних з інтелектуальною власністю, є різні категорії прав, які вже забезпечуються правовою охороною в центрах документації та архівних службах, що займаються питаннями фольклору. [F, 5]

Традиційні вирази культури захищаються в більшості країн не лише чинними національними правовими системами (авторським правом і суміжними правами), а й географічними вказівками, зазначенням походження, товарними знаками, сертифікаційними знаками. Так, сучасні їх переробки охороняються авторським правом, а виконання традиційних пісень і музичних

творів підпадають під дію *Договору ВОІВ¹ про виконання і фонограми (1996 р.)* [6]. Товарні знаки можуть бути використані для виявлення споконвічних місцевств або музичних творів, якщо вони відповідають критеріям патентоспроможності. Нині ВОІВ розробляються *дві форми правової охорони традиційних знань*:

- *захисна охорона*, що перешкоджає особам, які проживають за межами громади-носія цих знань, набувати права інтелектуальної власності на них. Наприклад, сформована в Індії база даних по традиційній медицині використовується як доказ «відомого рівня техніки» патентними експертами, що проводять оцінку заявок на видачу патенту. Захисні стратегії можуть бути також використані для охорони священних культурних проявів, таких як сакральні символи або танці;

- *позитивна охорона*, як надання прав, що дають можливість громадам-носіям цих знань сприяти поширенню їх, контролювати їх використання й отримувати вигоду від їх комерційної експлуатації. Деякі форми використання традиційних знань можуть бути захищені в рамках існуючої системи інтелектуальної власності.

Однак, міжнародна система інтелектуальної власності не повною мірою захищає традиційні знання та традиційні вирази культури, приміром, жодна охорона, обумовлена національним законодавством, не може вплинути на інші країни, а тому є нагальна необхідність у розробці міжнародного правового документа, що визначить *спеціальну охорону*. [7]

В Україні слід унормувати проведення наукових досліджень НКС, які мають здійс-

¹ Всесвітня організація інтелектуальної власності, або ВОІВ – одне зі спеціалізованих агентств ООН; створена у 1967 році з метою заохотити творчу діяльність та забезпечити захист інтелектуальної власності в усьому світі. Робота ВОІВ полягає у сприянні становленню та зміцненню національних і регіональних систем охорони традиційних знань (політичні керівництва, закони, інформаційні системи і практичний інструментарій) і здійсненні діяльності в рамках проекту «Творча спадщина», який надає практичну підготовку в управлінні правами на інтелектуальну власність у процесі документування культурної спадщини.

снюватися представниками установ та організацій, наділених повноваженнями по її вивченню, збереженню й освоєнню у спільнотах – носіях НКС та за їх участю. Ці дослідження повинні обов'язково включати ідентифікацію й документування об'єктів НКС чи їх елементів з використанням традиційних і сучасних засобів реєстрації для інвентаризації та пізнання. Їх результати у формі опису, аудіо- й відеозаписів, фотографій та будь-яких інших типів інформації щодо цих об'єктів чи їх елементів, наявних у традиційному культурному просторі, мають передаватися у встановлений строк на зберігання у визначені законом установи. Такі дослідження повинні завершуватися розробкою документації щодо них, виявленням загроз (небезпек), створенням наукових, навчальних, методичних і популяризаторських програм (робіт), що забезпечать життєздатність об'єктів НКС, передачу знань про них прийдешнім поколінням і підготовку фахівців у сфері НКС.

Міжнародні зобов'язання України, обумовлені міжнародними нормативно-правовими актами щодо НКС, в основному знаходяться у стані опрацювання чи розробки. Їх реалізацію мають забезпечувати органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до встановлених повноважень, що повинно мати ресурсне забезпечення, зокрема передбачену фінансову, матеріальну і структурну підтримку. Їхніми нормативно-правовими актами має бути передбачено ухвалення відповідних освітніх програм щодо підвищення обізнаності та інформування громадськості щодо НКС, зокрема молоді; програм з підготовки кадрів у сфері НКС; низки заходів щодо здійснення охорони НКС тощо. Нині Міністерство культури України через підлеглі йому установи забезпечує та координує діяльність по збереженню, передачі, популяризації, відродженню та використанню НКС. Цю діяльність реалізує структура, основу якої складають базові заклади культури. Її рівень безпосередньо залежить від наявності на місцях відповідальних фахівців – знавців НКС, але жодним вітчизняним нормативно-правовим та нормативним актом не передбачено їх підготовку.

Нині в Україні з різних причин спостерігаються тенденції до згасання усної традиційної творчості, забуття й відмирання автентичних явищ народної обрядовості, звичаєвості, пісенності, ін., головною з яких є невизначеність державної політики щодо культурної спадщини, відсутність необхідних пам'яткоохоронних нормативно-правових актів, невиробленість чітких пріоритетів щодо підтримки носіїв НКС, обмеженість державних капіталовкладень у її документування (збирання, фіксацію), дослідження, збереження, пропаганду тощо. Не допустиме тривале ігнорування у країні унормування охорони об'єктів (проявів) НКС та/або неналежність розкриття міжнародних нормативно-правових актів щодо такого вітчизняним законодавством вже має негативні наслідки, наприклад:

- *щодо української мови.* У порушення вимог Конституції України [2] та цілей Європейської хартії регіональних мов або мов меншин (1992 р.) [8]. Закон України «Про засади державної мовної політики» [9] практично закріпив за регіональними мовами статус аналогічний державній. Він фактично сприяв звуженню сфери застосування української мови, що спричинило соціальну напругу в суспільстві, сепаратистські настрої, суперечення інтересам національної безпеки України та поставив під загрозу її суверенітет і державне самовизначення. Фактична дискримінація української мови на її власній батьківщині створила напруженість у міжетнічних відносинах. Нині українське суспільство потребує законодавчого врегулювання проблем, що виникають у мовній сфері.

- *щодо фольклору.* Україна для популяризації своєї історії не докладає достатніх зусиль, а тому у світі формується картина, при якій ключові події і персонажі Давньої Русі асоціюються з Москвою, хоча вони жили роки за 100 до її заснування. Нині спостерігається «присвоєння» окремих історичних діячів або символічних подій за допомогою активних інформаційних кампаній. 25.02.2015р. було підписано Указ Президента України «Про вшанування пам'яті Князя Київського Володимира Великого – творця середньовічної європейської держави Русь-України», який акцентував: Володимир – це київський

князь, а Україна-Русь – це не просто словесна конструкція. При цьому в РФ у 2010 році Указом Президента РФ було засновано нову пам'ятну дату 28 липня як День Хрещення Русі, який в Україні святкується як День хрещення Київської Русі-України з 2008 року (Указ Президента України «Про День хрещення Київської Русі – України» №668/2008 від 25.07.2008 р.). Україні слід зберегти право на свою історію, яку вона повинна відстоювати й системно популяризувати Давню Русь як частину української історії, в тому числі – на міжнародному рівні. [10]

НКС здатна найбільш ефективно сприяти сталому розвитку країни, проте, за баченнями у ЮНЕСКО, вона сама знаходиться у безперервному розвитку. Приміром, писемні різновиди мови не можуть нормально функціонувати без підґрунтя, без постійного підживлення з рухливого усного мовлення, в якому, власне, і відбувається реальне життя мови, постійний її, хоч і непомітний у щоденному спілкуванні, рух. Усна мова має багато різновидів. Це і обласний діалект, і розмовна мова міста, так зване міське койне, і різного роду жаргони — соціальні, вікові, зокрема так звані молодіжні жаргон, сленг тощо. Усі ці різновиди єдиної національної мови перебувають у постійному русі і взаємодії. Тому звуження сфери побутування мови не може не позначитися негативно на її розвитку. Із замуленням і пересиханням усних джерел неминуче застигає й мертвіє і писемно-літературна форма мови, хоч якою багатою і розвинутою вона б не була.

Останнім часом, крім документування об'єктів НКС відзначається виникнення необхідності підтримки їх у сучасному суспільстві. Бо вони повинні бути включені у реально діючу культуру, постійно відтворюватися; мають бути задіяні надійні механізми передачі від покоління до покоління, щоб залишатися частиною культурної спадщини, тобто повинна відбуватися актуалізація НКС. Слід враховувати, що безповоротні втрати об'єктів НКС за відсутності належного вивчення може спричинити відхід із життя безпосередніх носіїв та/або хранителів її проявів, а тому має бути зако-

нодавчо визначеною їх підтримка на загальнодержавному рівні. Таке можливе лише у разі унормованої взаємодії уповноважених владних органів із спільнотами, групами, окремими особами, що є їх носіями та/або хранителями духовних зв'язків поколінь, а саме повинен бути здійснений цілий комплекс юридичних, технічних, адміністративних та фінансових заходів.

Однак, названі заходи не будуть ефективними, якщо суспільство не усвідомлюватиме їхньої потреби. Без діалогу владних органів та громадськості, без їх спільних і скоординованих зусиль, без створення політико-правових умов вирішити проблему захисту етнокультурних інтересів народів України неможливо. Так, ефективна і результативна робота по збереженню регіональних мов важко досяжна без унормування комплексної системи заходів. До таких заходів можуть бути віднесені: конкретизація цілей і завдань «національної» освіти, виявлення потреб етнічних груп у вивченні мови своєї національності, підвищення рівня координації та кооперації зусиль виконавчої влади та громадськості, використання новітніх методик прискореного вивчення рідних мов, зміцнення і вдосконалення ланцюга ланок «дитячий освітній заклад – школа – вищий навчальний заклад», що забезпечує безперервність вивчення мови і, отже, її знання, відкрите обговорення стану та проблем «національної» школи, пошук нових якісних механізмів контролю за виконанням прийнятих владою зобов'язань за рішенням заявлених завдань.

Недостатня увага до питань національної НКС, що вироблялася впродовж багатьох століть, загрожує її втратою. Забуття або витіснення національної НКС на периферію культурних процесів, втрата її об'єктів (проявів) загрожує розпадом етнокультурних зв'язків, втратою народного імунітету, створенням чуждих проявів для природи етносу й аномалій у житті суспільства, руйнуванням самотності національної культури і, як наслідок, розмиванням та втратою у прийдешніх поколінь культурної та національної ідентичності. Нині здійснення охорони НКС в Україні є надзвичайно актуальним.

Висновки

1. Визначено такі поняття: *охорона НКС* – це система правових, організаційних, фінансових, технічних, інформаційних та інших заходів, зокрема з обліку, виявлення, наукового вивчення, ідентифікації, класифікації, державної реєстрації, документування, спрямованих на забезпечення життєздатності НКС, захисту, утримання, відповідного використання, актуалізацію та включення до культурно-освітніх і навчальних програм, а також її збереження та відтворення, створення умов для її безперервної передачі від покоління до покоління; *правова охорона НКС* – це охорона її об'єктів та їх елементів від будь-якого незаконного використання та інших дій, що завдають їм шкоди; *збереження НКС* – система правових, організаційних, фінансових, матеріально-технічних, інформаційних та інших заходів, а також науково-дослідних й дослідницьких робіт для забезпечення життєздатності об'єктів НКС в їх оригінальній формі, а також їх схоронності, зокрема й від потенційної небезпеки, для їх популяризації, відродження, фіксування й передачі на матеріальних носіях, призначених для зберігання; *захист НКС* – застосування оперативних і довгострокових заходів, що сприяють відродженню та життєздатності об'єктів НКС, що знаходяться під загрозою зникнення; *забезпечення передачі НКС прийдешнім поколінням* – здійснюється осередками народного мистецтва (у т.ч. народних художніх промислів), що відтворюють їх і виступають зберігачами, а також за допомогою виховних заходів, включаючи підготовку спеціалістів у сфері НКС, шляхом створення умов для передачі об'єктів цієї спадщини від їх носіїв до прийдешніх поколінь та видання наукових, науково-популярних і навчальних робіт; *відродження об'єктів НКС або їх елементів* – забезпечується за допомогою заходів щодо їх відродження й передачі у випадку, якщо такий об'єкт чи його елемент, що має важливе значення для ідентифікації спільноти, перейшов у пасивну сферу культури; *актуалізація НКС* – запровадження у сучасне життя суспільства її проявів (об'єктів), підвищення її ролі у суспільстві; *носій об'єктів (проявів) НКС і їх елементів* – спільноти, зокрема корінні спільноти,

групи і, в деяких випадках, окремі фізичні особи, що володіють унікальною здатністю створювати, зберігати, відтворювати й передавати іншим поколінням об'єкти (прояви) НКС у незмінних традиційних формах і незмінними традиційними засобами, які збагачують культурне розмаїття та сприяють розвитку творчих здібностей людини.

2. Визначено основні принципи розвитку НКС, а саме: 1) обов'язковість здійснення збереження, захисту, популяризації та поширення об'єктів (проявів) НКС; 2) забезпечення системності й наступності при здійсненні державної політики щодо НКС; 3) використання світового досвіду в цій сфері; 4) впровадження сучасних інноваційних та інформаційних технологій щодо збереження, популяризації та поширення об'єктів (проявів) НКС; 5) забезпечення загальнодоступності науково-дослідних та вишукувальних проектів, здійснених щодо НКС; 6) співробітництво уповноважених владних органів, творчих спілок і колективів, громадських й наукових організацій, ін. щодо НКС.

3. Виокремлено такі процеси охорони НКС: • виявлення, вивчення, наукові дослідження у сфері НКС, ідентифікація, фіксація, консервація; • реконструкція, ревіталізація; • збереження, захист; • популяризація й поширення НКС (її різноманіття), навчання та підвищення обізнаності населення з питань НКС, підвищення ролі НКС у суспільстві, трансляція; • активне залучення громадськості, включаючи носіїв НКС, до її охорони та управління нею; • моніторинг об'єктів НКС та їх елементів; • контроль використання.

4. Надано додаткові аргументи на користь висновку, що в Україні охорона НКС реалізується в основному на підставі низки міжнародних нормативно-правових актів щодо її проявів та на їх підставі, які не знайшли достатнього розкриття вітчизняним законодавством.

5. Обґрунтовано необхідність комплексного захисту в сфері НКС, а саме щодо об'єктів (проявів) НКС і їх елементів; носіїв об'єктів (проявів) НКС і їх елементів; природних просторів та пам'ятних місць, існування яких є необхідним для виразу НКС;

АНОТАЦІЯ

Досліджено нормативно-правову основу щодо охорони нематеріальної культурної спадщини в Україні; визначено основні принципи розвитку нематеріальної культурної спадщини; виокремлено процеси охорони нематеріальної культурної спадщини; обґрунтовано необхідність комплексного захисту у сфері нематеріальної культурної спадщини.

SUMMARY

Investigated legal basis for the protection of intangible cultural heritage in Ukraine; the basic principles of the intangible cultural heritage; singled processes safeguarding of the intangible cultural heritage; the necessity of comprehensive protection in the field of intangible cultural heritage.

матеріальних носіїв, за допомогою яких фіксувалися і передавалися протягом історії об'єкти (прояви) НКС.

Література

1. Конвенція ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини. Конвенція, Міжнародний документ від 17.10.2003 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_d69.

2. Конституція України від 28.06.1996р. №254к/96-ВР. [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254/96-вр>.

3. Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000р. №1805-III. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>.

4. Кудерская Н. И. Формирование понятийно-категориального аппарата в сфере правового регулирования охраны культурного наследия / Н. И. Кудерская // Вопросы российского и международного права, ISSN 2222-5129. – 2011. – № 1. – С. 106–121.

5. Рекомендація ООН про збереження традиційної культури і фольклору. Рекомендація, Міжнародний документ від 15.11.1989 р. [Електронний ресурс] //

Режим доступу: <http://etnoua.info/novyny/rekomendacija-oon>.

6. Договір ВОІВ про виконання і фонові програми. Договір, Міжнародний документ від 20.12.1996 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_769.

7. Традиционные знания и интеллектуальная собственность. Официальный сайт WIPO (Всемирной организации интеллектуальной собственности. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.wipo.int/pressroom/ru/briefs.html>.

8. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. Хартія, Міжнародний документ від 05.11.1992 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_014.

9. Закон України «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012р. №5029-VI. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>.

10. Война за историю: как Россия «приватизировала» князя Владимира Великого // Обозреватель. Политика., 02.03.2015г. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://obozrevatel.com/politics/72185-vojna-za-istoriyu-kak-rossiya-privatizirovala-knyazyavladimira-velikogo.htm>.

СУДИ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНИХ СУБ'ЄКТІВ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СИСТЕМОЮ УКРАЇНИ

КОБЗЄВА Тетяна Анатоліївна - кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки юридичного факультету Сумського державного університету
УДК 342.5(477)

В статті для досягнення ціли дослідження проаналізовані основні положення нормативно-правових актів, які регламентують фінансову систему України. Определен исчерпывающий перечень судебных органов, осуществляющих управление указанной сферой деятельности. Отмечено, что судебные органы занимают особое место в системе государственных субъектов управления финансовой системой, поскольку их деятельность направлена на защиту и восстановление нарушенных, оспариваемых прав, свобод и интересов физических и юридических лиц

Ключові слова: суд, система, фінансова система, державний суб'єкт, управління, захист прав.

Постановка проблеми

Відповідно до конституційних положень людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права та свободи людини і їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним її обов'язком [1]. Задля забезпечення реалізації вищенаведених конституційних положень у нашій державі функціонують відповідні правоохоронні та контролюючі органи, а особлива роль відведена судовій формі захисту порушених або оспорюваних прав, свобод та інтересів. Не є винятком і сфера управління фінансо-

вою системою, здійснення правопорушень в якій може привести до завдання суттєвої шкоди фінансовій системі країни.

Стан дослідження. Дослідженню системи державних суб'єктів, що здійснюють управління фінансовою системою, приділялась увага в дослідженнях таких вчених, як: М. Карлін, В.Опаріна, В. Оспіщева, В. Федосова, К. Бріольта, В. Кротюк, Л. Ларіної, Я. Міркіна, А. Муричова, Д. Ховарда та ін. Проте недостатньо уваги приділено судам, які займають важливе місце у системі державних суб'єктів управління фінансовою системою України.

Саме тому **метою** статті є: визначення місця та особливостей судів у системі державних суб'єктів управління фінансовою системою України.

Виклад основного матеріалу

Досліджуючи сутність судових органів у системі державних суб'єктів управління фінансовою системою, слід зазначити, що відповідно до ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1]. Відповідно до ст. 147 Основного Закону України Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, який вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України й дає офіційне тлумачення Конституції України

та законів України [1]. Окрім цього, правовий статус вищенаведеного судового органу визначено в положеннях Закону України "Про Конституційний Суд України" від 16 жовтня 1996 року. Відповідно до ст. 13 вищенаведеного нормативно-правового акта Конституційний Суд України приймає рішення та дає висновки в справах щодо: конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; додержання конституційної процедури розслідування та розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту; офіційного тлумачення Конституції та законів України; відповідності проекту закону про внесення змін до Конституції України; порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України [2]. Таким чином, Конституційний Суд України хоча й не здійснює діяльність, що має пряме відношення до сфери управління фінансовою системою, все ж таки виконує ряд важливих завдань у цій сфері – визначає конституційність правових засад досліджуваної системи.

Окрім Конституційного Суду України, в межах національної системи функціонують також суди загальної юрисдикції. З точки зору участі судів загальної юрисдикції в правовідносинах, пов'язаних із управлінням фінансовою системою, відповідні вищі спеціалізовані суди (Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд України, Вищий адміністративний суд України) згідно із ч. 1 ст. 22 Бюджетного кодексу України виступають головними розпорядниками бюджетних коштів за бюджетними призначеннями, визначеними законом про Державний бюджет України [3]. Разом із тим, у контексті нашого дослідження, суди загальної юрисдикції представляють для нас інтерес з точки зору їх

основної діяльності – здійснення правосуддя. Іншими словами, приймаючи відповідні судові рішення, суди загальної юрисдикції впливають на правовідносини, пов'язані із здійсненням управління фінансовою системою. Так, як слідує з положень ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року, загальні суди здійснюють правосуддя в кримінальному провадженні задля захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу та щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [4]. Слід звернути увагу на те, що згідно зі ст. 11 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року злочином є передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину [5].

Зазначимо, що, окрім суспільно-небезпечних діянь, до компетенції загальних судів віднесено здійснення судового розгляду в справах про адміністративні правопорушення. Як зазначено в ч. 1 ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (далі – КпАП України), адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права та свободи громадян, на встановлений порядок управління й за яку законом передбачено адміністративну відповідальність [6]. Так само, як і кримінальне, законодавство про адміністративні правопорушення не містить окремої глави, присвяченої правопорушенням у сфері управління фінансовою системою. Більше того, не всі адміністративні правопорушення в наведеній сфері роз-

глядаються в судовому порядку. Разом із тим проведення комплексного аналізу положень КпАП України із урахуванням особливостей розмежування компетенції органів, уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, дозволило дійти до висновку, що загальні суди як суб'єкти управління фінансовою системою розглядають справи про адміністративні правопорушення в цій сфері.

Отже, здійснюючи правосуддя в зазначених вище категоріях справ (кримінальних справах і справах про адміністративні правопорушення), загальні суди вирішують важливе як для держави, так і для українського суспільства завдання – забезпечення невідворотності покарання за вчинення правопорушень у сфері управління фінансовою системою; захист і відновлення порушених прав, свобод та інтересів постраждалих від правопорушення осіб і держави; недопущення вчинення нових правопорушень у сфері управління фінансовою системою.

Зазначимо, що, окрім вищенаведеного, до компетенції загальних судів чинним національним законодавством віднесено також розгляд цивільних справ, тобто здійснення цивільного судочинства. Відповідно до ст. 1 Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 року завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. При цьому з аналізу ст. 15 вищенаведеного нормативно-правового акта слідує, що в порядку цивільного судочинства суди розглядають справи щодо: 1) захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин; 2) інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства [7]. Таким чином, приймаючи судові рішення в цивільних справах загальні суди хоча й не діють як суб'єкти управління фінансовою

системою, однак визначають засади розвитку вже фінансових правовідносин у такій сфері суспільного життя.

Наступними судовими органами в системі державних суб'єктів управління фінансовою системою виступають господарські суди. Так, відповідно до положень Господарського процесуального кодексу України від 6 листопада 1991 року підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (в тому числі іноземні), громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи й в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності, мають право звертатися до господарського суду згідно з установленою підвідомчістю господарських справ за захистом своїх порушених або оспорюваних прав та охоронюваних законом інтересів, а також для вжиття передбачених законодавством заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням. При цьому у випадках, передбачених законодавчими актами України, до господарського суду мають право також звертатися державні й інші органи, фізичні особи, що не є суб'єктами підприємницької діяльності [8]. Задля здійснення характеристики господарських судів як суб'єктів управління фінансовою системою проаналізуємо деякі із законодавчих положень, що визначають компетенцію даних органів державної влади. Так, як прикладу, зазначимо, що згідно зі ст. 12 Господарського процесуального кодексу України господарські суди здійснюють правосуддя, зокрема, у справах у спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів, у тому числі щодо приватизації майна, та з інших підстав, крім: спорів про приватизацію державного житлового фонду; спорів, що виникають при погодженні стандартів та технічних умов; спорів про встановлення цін на продукцію (товари), а також тарифів на послуги (виконання робіт), якщо ці ціни й тарифи відповідно до законодавства не можуть бути встановлені за угодою сторін; спорів, що виникають із публічно-правових відносин та віднесені до компетенції Конституційного Суду України та адміністративних судів; інших спорів, ви-

рішення яких відповідно до законів України та міжнародних договорів України віднесено до відання інших органів [9]. Разом із тим у ст. 179 вищенаведеного нормативно-правового акта визначено, що майново-господарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання та негосподарюючими суб'єктами – юридичними особами на підставі господарських договорів, є господарсько-договірними зобов'язаннями [8]. У контексті досліджуваного питання варто зазначити, що органи держави можуть виступати повноцінними сторонами господарських договорів. Зокрема, у ст. 183 Господарського кодексу України визначено особливості укладання господарських договорів за державним замовленням. Більше того встановлено, що договори за державним замовленням укладаються між визначеними законом суб'єктами господарювання – виконавцями державного замовлення та державними замовниками, що уповноважені від імені держави укладати договори (державні контракти), у яких визначаються господарські зобов'язання сторін і регулюються відносини замовника з виконавцем щодо виконання державного замовлення [8]. Із приводу зазначеного вище слід зазначити, що фінанси підприємств є однією із складових частин фінансової системи, а отже, вирішуючи господарські справи наведеної категорії (укладанні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів за державним замовленням), господарські суди діють як повноцінні суб'єкти управління такою системою, так як приймаючи відповідні рішення, впливають на зміст даних правовідносин.

Окрім вищенаведених державних органів, у системі судів загальної юрисдикції функціонують адміністративні суди. Юрисдикція, повноваження адміністративних судів щодо розгляду адміністративних справ, порядок звернення до адміністративних судів і порядок здійснення адміністративного судочинства визначено в положеннях Кодексу адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (далі – КАС України). Зокрема, у вищенаведеному нормативно-правовому акті

встановлено, що завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду адміністративних справ. Як зауважує авторський колектив навчального посібника “Адміністративний процес України” під час характеристики поняття, змісту та видів адміністративних процесуальних правовідносин, що їх обов'язковим учасником є суб'єкт владних повноважень, наявність якого характеризує їх як публічно-правові й лише в такому випадку вони можуть бути предметом розгляду та вирішення в адміністративному суді [10, с. 70]. Як визначено в ст. 3 КАС України, суб'єкт владних повноважень – це орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень [11]. Зазначимо, що аналіз категорії публічно-правових спорів, які підвідомчі адміністративним судам, дає змогу дійти до висновку про особливе місце таких судових органів у системі державних суб'єктів управління фінансовою системою взагалі й серед судів загальної юрисдикції зокрема. У даному випадку мова йде про те, що юрисдикція вищенаведених судових органів поширюється, зокрема, на: спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності; спори між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції в сфері управління, в тому числі делегованих повноважень; спори за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, встановлених Конституцією та законами України. При цьому

аналіз глави 6 “особливості провадження в окремих категоріях адміністративних справ” КАС України надав змогу виокремити адміністративні справи, вирішення яких адміністративними судами має пряме й важливе значення в питанні управління фінансовою системою. До вищенаведеної категорії адміністративних справ нами було віднесено наступні: ст. 171 КАС України – провадження в справах щодо оскарження нормативно-правових актів органів виконавчої влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування й інших суб’єктів владних повноважень; ст. 171-1 КАС України – провадження в справах щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради юстиції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів; ст. 183-6 КАС України – провадження в справах щодо підтвердження обґрунтованості вжиття суб’єктами владних повноважень заходів реагування під час здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності [11]. Вищенаведений перелік свідчить про особливість завдань, які вирішують адміністративні суди як суб’єкти управління фінансовою системою України, так як постановляючи відповідні судові рішення в будь-якій із зазначених категорій адміністративних справ, вони можуть: визнати нормативно-правовий акт, який встановлює правові засади управління фінансовою системою незаконним чи таким, що не відповідає правому акту вищої юридичної сили, повністю або в окремих його частинах; стягнути кошти за податковим боргом; зупинити виконання видаткових операцій платника податків на рахунках платника податків; підтвердити обґрунтованість адміністративного арешту майна платника податків; надати дозвіл на погашення усієї суми податкового боргу за рахунок майна платника податків, що перебуває в податковій заставі; накласти арешт на фінансові активи, що пов’язані з фінансуванням тероризму та стосуються фінансових операцій, зупинених відповідно до рішення, прийнятого на підставі резолюцій Ради Безпеки

ООН, а також зняти арешт з таких активів та надати доступ до них; тощо.

Висновок

Таким чином, судові органи посідають особливе місце в системі державних суб’єктів управління фінансовою системою, так як здійснюють діяльність, спрямовану на захист і відновлення порушених, оспорюваних прав, свобод та інтересів як фізичних та юридичних осіб, так і держави в цілому шляхом прийняття відповідних судових рішень. Разом з тим, у контексті вищенаведеного слід зазначити, що судові органи як суб’єкти управління фінансовою системою здійснюють наведену діяльність тільки в разі звернення зацікавленого суб’єкта (фізичної або юридичної особи; органів державної влади та місцевого самоврядування) до них. Іншими словами, судові органи відповідно до положень чинного національного законодавства самі не можуть ініціювати процес судового розгляду і, як наслідок здійснити захист і відновлення порушених прав, свобод та інтересів вищенаведених суб’єктів, не допустити настання таких порушень у майбутньому.

Література

1. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про Конституційний Суд України : Закон України : від 16 жовт. 1996 р. № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.
3. Бюджетний кодекс України : Закон України : від 8 лип. 2010 р. № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50-51. – Ст. 572.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України : від 13 квіт. 2012 р. № 4651- VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 37. – Ст. 1370.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України : від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25 –26. – Ст. 131.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України : від 07 груд. 1984 р. № 8073-X // Відомості Верхо-

АНОТАЦІЯ

У статті для досягнення мети дослідження проаналізовано основні положення нормативно-правових актів, що регламентують фінансову систему України. Окреслено вичерпний перелік судових органів, що здійснюють управління зазначеною сферою діяльності. Наголошено, що судові органи посідають особливе місце в системі державних суб'єктів управління фінансовою системою, оскільки їх діяльність спрямована на захист і відновлення порушених, оспорюваних прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб.

SUMMARY

The article in order to achieve objectives of the study analyzed the main provisions of a number of regulations that govern the financial system of Ukraine. Outlined a comprehensive list of the Judiciary, which manage the mentioned field of activity. Emphasized that the courts occupy a special place in state business financial management system, since they are aimed at the protection and restoration of violated, disputed rights, freedoms and interests of individuals and legal entities

вної Ради Української РСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.

7. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України : від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40 –41. – Ст. 492.

8. Господарський кодекс України : Закон України : від 16 січ. 2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, 19 –20, № 21-22. – Ст. 144.

9. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України : від 6 лист. 1991 р. № 1798-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.

10. Комзюк А. Т. Адміністративний процес України : [навч. посіб.] / А. Т. Комзюк, В. М. Бевзенко, Р. С. Мельник. – К. : Прецедент, 2007. – 531 с.

11. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України : від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36, 37. – Ст. 446.

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

КВАСНЕВСЬКА Наталія Дмитрівна - кандидат юридичних наук

УДК 347.734

В статті розкриваються складові елементи структури судової системи України; проведено критичний аналіз наукових концепцій щодо визначення структури судової системи; досліджено положення національного законодавства, регламентуючого структуру судової системи; запропоновано авторське бачення структури судової системи України та охарактеризовано її елементи; визначено особливості цієї структури.

Ключові слова: *судова система, судова влада, структура, елементи, апарат суду.*

Постановка проблеми

Судова система України має складну неоднорідну структуру, що обумовлює виділення в ній окремих елементів, які відповідають за той чи інший напрямок її функціонування. Тому основоположними принципами її організації виступають такі, як територіальність та спеціалізація. Грунтуючись на цих принципах, судова система організована таким чином, щоб у найбільшій мірі задовольнити інтереси всіх членів суспільства, забезпечити судовий захист прав та свобод людини та громадянина. Специфіка структури судової системи України тісно та безпосередньо пов'язана з особливостями організації та здійснення правосуддя в державі, а також з особливостями самої правової системи, яка, у свою чергу, визначає види судочинства, що існують у нашій країні.

Таким чином, оптимальна структура судової системи впливає на оперативність, ефективність здійснення правосуддя, а також рівномірність розподілу навантаження на кожного суддю. Разом з тим, у науковій літературі досі не склалось єдиної точки зору з приводу визначення структурних елементів судової системи. У зв'язку з цим та з урахуванням прийняття Закону «Про забезпечення права на справедливий суд», постає потреба у проведенні ґрунтовного аналізу положень законодавства та узагальнення існуючих наукових концепцій у цій сфері.

Актуальність теми дослідження підтверджується недостатністю наукових робіт, що присвячені визначенню структури судової системи України, що у поєднанні з необхідністю комплексного наукового аналізу даного питання обумовлює важливість та своєчасність даної статті.

Стан дослідження

Окремі аспекти визначення структури судової влади України досліджували такі вчені, як В. І. Андрейцев, О. В. Зякорович, А. А. Іванищук, М. І. Карпа, Р. О. Куйбіда, Л. М. Москвич, І. В. Назаров, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський, Б. А. Стращун, О. В. Старчук, О. В. Стівба, М. А. Фоміна, З. О. Хотинська-Норта та багато інших. Однак, на сьогоднішній день відсутні комплексні дослідження, присвячені визначенню структури судової системи

України з урахуванням новел, внесених Законом «Про судоустрій і статус суддів», що ще раз підкреслює важливість та актуальність запропонованої теми.

Мета та завдання дослідження

Метою статті є визначення структури судової системи України. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: визначити поняття категорії «структура судової системи»; здійснити огляд наукових концепцій стосовно визначення структурних елементів судової гілки влади; дослідити положення національного законодавства, що регламентує структуру судової системи; запропонувати авторське бачення структури судової системи України та охарактеризувати її елементи.

Виклад основного матеріалу

Визначаючи структуру судової системи України, слід виходити із етимології понять «структура» та «система». Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови категорія «структура» визначається як: 1) взаєморозміщення та взаємозв'язок складових частин цілого; будова; 2) устрій, організація чого-небудь [1, с. 789]. Система, у свою чергу, – це цілісне і водночас структуроване на окремі відносно самостійні елементи явище [2, с. 39]. Поняття «система» та «структура» співвідносяться між собою як єдине та часткове. Тому структуру судової системи слід розуміти як внутрішньоузгоджену та організовану сукупність структурних елементів цієї системи.

У науковій літературі зустрічаються дві ґрунтовні точки зору з приводу визначення обсягу структурних елементів судової системи України.

Перша група науковців вважає, що до структури судової системи входять лише суди всіх видів спеціалізації та всіх ланок (інстанцій). Це вузький підхід до розуміння структури судової системи. Так, на думку О. В. Закропивною, структуру судової системи охоплюють, перш за все, самі суди. У країнах англосаксонської правової системи вони утворюють єдину систему, в якій різні гілки замикаються на єдиний верховний суд. Водночас у все більшій кількості країн,

особливо в континентальній Європі, спостерігається створення кількох незалежних одна від одної систем загальних і спеціалізованих судів на чолі зі своїми вищими судами. У країнах з романською правовою системою і деяких інших часто поряд із системою судів загальної юрисдикції (тобто тих, що розглядають головним чином цивільні і кримінальні справи) створюється окрема система адміністративної юстиції, очолювана органом, який зазвичай іменується державною радою і здійснює також деякі інші функції (Франція, Італія), або верховним адміністративним судом (Швеція) [3, с. 439].

Інші вчені розглядають принцип структурованості, який є похідним від принципу територіальності, та означає внутрішню побудову кожного із елементів системи. Ця будова хоч і є загальною для всіх судів загальної юрисдикції, однак може в дечому різнитися. Наприклад, від кількості суддів у відповідному суді залежить наявність одного чи більше заступників голови суду [4, с. 30]. Структура судової системи за такого підходу обмежується системою судів загальної юрисдикції та Конституційним Судом України. На нашу думку, таке розуміння структури судової системи є дещо обмеженим.

Тому більш прийнятною є другий підхід. Його прибічники вважають, що структуру судової системи, крім власне судів, складають також інші органи. Зокрема, Л. М. Москвич вважає, що в державно-організованому суспільстві судова влада постає у вигляді системи органів (посадових осіб), які розв'язують юридичні справи, що мають правові наслідки. Однак, на думку науковця, лише організація судів та регламентація правил вирішення конфліктів ще не є свідченням наявності феномена судової влади [5, с. 76]. В. І. Андрейцев дотримується точки зору, що в структурі судової системи, крім судів, виняткове місце займає Вища рада юстиції та інші допоміжні органи [6, с. 20].

Погоджуючись із наведеною концепцією, вважаємо, що структуру судової системи України складають такі основні елементи:

1) всі суди України, утворені в порядку, визначеному Конституцією та законами України;

2) органи суддівського самоврядування;

3) органи судового адміністрування: Державна судова адміністрація та її територіальні управління; апарати судів;

4) інші допоміжні органи, що сприяють ефективній організації та функціонуванню судів України: Вища кваліфікаційна комісія суддів, Вища рада юстиції.

Охарактеризуємо кожний із означених структурних елементів судової системи.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 124 Конституції України судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції [7]. Отже, першу ланку судової системи складають всі суди, що функціонують на території України.

У відповідності до принципів територіальності, інстанційності та спеціалізації системи судів загальної юрисдикції складають:

1) місцеві суди;

2) апеляційні суди;

3) вищі спеціалізовані суди;

4) Верховний Суд України [8].

Місцевими загальними судами є районні, міжрайонні, районні у містах, міські та міськрайонні суди. Місцевими господарськими судами є господарські суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя. Місцевими адміністративними судами є окружні адміністративні суди, а також інші суди, передбачені процесуальним законом [8].

Місцеві суди є основною ланкою системи судів та першою інстанцією при вирішенні більшості цивільних, кримінальних, адміністративних справ та справ про адміністративні правопорушення. Апеляційні суди утворюються як суди другої (апеляційної) інстанції, однак у визначених законодавством випадках вони можуть розглядати справи і як суди першої інстанції. Вищими спеціалізованими судами є: Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд України, Вищий адміністративний суд України [8]. Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції України,

який забезпечує єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом [8]. Таким чином, суди загальної юрисдикції є основними органами, на які покладається здійснення всіх видів судочинства, крім конституційного.

Конституційний Суд України – єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні [9]. Він вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України [7].

Отже, суди всіх інстанцій та видів спеціалізації є стержнем судової системи України, навколо якого утворюються та функціонують інші структури.

Однією з них є органи суддівського самоврядування. Відповідно до ч. 2 ст. 125 Закону «Про судоустрій і статус суддів» суддівське самоврядування в Україні здійснюється через:

1) збори суддів місцевого суду, апеляційного суду, вищого спеціалізованого суду, Верховного Суду України;

2) Раду суддів України;

3) з'їзд суддів України [8].

Сутність та основне призначення суддівського самоврядування як структурної ланки судової системи полягає в тому, що така форма організації управління внутрішніми справами судів у найбільшій мірі забезпечує збереження незалежності та самостійності кожного окремого судді та всієї судової системи. У зв'язку з цим, можна констатувати той факт, що суддівське самоврядування є важливим та незамінним структурним елементом судової системи України.

Не менш важливу роль у судовій системі відіграють органи судового адміністрування, зокрема, Державна судова адміністрація та її територіальні управління, а також апарати судів. Згідно з ч. 1 ст. 148 Закону «Про судоустрій і статус суддів» Державна судова адміністрація України є органом у системі судової влади, який здійснює організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади у межах повноважень, установлених законом [8]. Територіальні управління Державної судової адміністрації функціонують на рівні

областей та місті Києві. Апарати судів утворюються при кожному суді.

Таким чином, органи та структури суддівського адміністрування відіграють у судовій системі роль організатора нормальної роботи судів та суддів, вирішуючи питання фінансування судів, їх матеріально-побутового забезпечення, узагальнення судової статистики та інших питань, пов'язаних із забезпеченням та створенням належних умов для роботи кожного судді.

Останню структурну ланку в судовій системі України займають такі органи, як Вища кваліфікаційна комісія суддів, Вища рада юстиції, Національна школа суддів та ін. Ці органи, в основному, здійснюють функції, пов'язані із кадровою роботою, із забезпеченням судової системи якісними високопрофесійними суддями, із здійсненням їх підготовки, підвищенням кваліфікації, а також забезпеченням дисципліни.

Закон «Про Вищу раду юстиції» визначає, що Вища рада юстиції є колегіальним, постійно діючим, незалежним органом, відповідальним за формування незалежного високопрофесійного суддівського корпусу, здатного кваліфіковано, сумлінно та неупереджено здійснювати правосуддя на професійній основі, а також за прийняття рішень стосовно порушень суддями і прокурорами вимог щодо несумісності та у межах своєї компетенції про їх дисциплінарну відповідальність [10]. Даний орган є міжгалузевим органом з особливим статусом.

У 2003 році Перша експертна комісія Міжнародної Асоціації Суддів надала висновок про роль Вищої ради юстиції чи аналогічного органу в організації та управлінні національною судовою системою [11]. У цьому Висновку зазначається, що Вища рада юстиції може бути інструментом зміцнення незалежності судової влади і суддів при виконанні ними своїх обов'язків. Але важливо, щоб Вища рада юстиції чи аналогічний орган суворо дотримувалися автономного статусу чи незалежності від інших органів влади позиції, а також щоб у Вищій раді юстиції більшість складалася з суддів. Ці судді мають обиратися своїми колегами або набувати членства в цьому органі завдяки своїй особливій посаді в судовій системі,

але вони не повинні призначатися урядом чи парламентом [11]. Аналіз положень ст. ст. 9-11 Закону «Про Вищу раду юстиції» показує, що ця вимога виконується не в повній мірі. Хоча більшість членів Вищої ради юстиції (більше 10) дійсно повинна бути суддями або суддями у відставці, трьох з них обирає Верховна Рада України (парламент), що не відповідає Висновку Першої експертної комісії Міжнародної Асоціації Суддів [11]. Тому необхідно на законодавчому рівні привести у відповідність до міжнародних стандартів порядок формування складу Вищої ради юстиції з тим, щоб цей орган сприяв утвердженню незалежності суддів, підвищенню якості здійснення правосуддя, а не вчиняв політичний вплив на суддів.

Отже, наведена структура судової системи України включає в себе не тільки суди всіх ланок та рівнів, але і допоміжні органи та структури. Слід зазначити, що згідно чинним законодавством України до структури судової системи мають входити присяжні та народні засідателі. Однак, наразі відсутній механізм забезпечення їх участі у здійсненні правосуддя в окремих видах судочинства.

Таким чином, структуру судової системи України слід розглядати як цілісну та взаємоузгоджену сукупність її елементів. Стрижнем цієї структури є суди, навколо яких утворюються та функціонують різні органи, які покликані здійснювати та організувати кадрове, інформаційне, фінансове та інше забезпечення судів, утворюючи умови для їх нормальної та ефективної роботи. Між тим, у законодавчому регулюванні структури судової системи України залишається багато невирішених питань, зокрема, пов'язаних із діяльністю народних засідателів та присяжних та ін. Тому перспективою подальших досліджень повинна стати розробка механізмів залучення зазначених категорій осіб до участі у здійсненні правосуддя, а також удосконалення порядку формування деяких допоміжних органів у структурі судової системи, наприклад, Вищої ради юстиції.

АНОТАЦІЯ

У статті розкриваються складові елементи структури судової системи України; проведено критичний аналіз наукових концепцій стосовно визначення структури судової системи; досліджено положення національного законодавства, що регламентує структуру судової системи; запропоновано авторське бачення структури судової системи України та охарактеризовано її елементи; визначено особливості цієї структури.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
2. Закропивний О. В. Деякі питання територіальної побудови системи судів загальної юрисдикції / О. В. Закропивний // Адвокат. – 2012. – №1(136). – С. 38-41.
3. Конституційне (державне) право зарубіжних країн. Особлива частина: підручник / отв. ред. Б. А. Страшун. – 3-е изд., перегляд. і доп.. – М.: Норма, 2008. – 629 с.
4. Закропивний О. В. Теоретичні основи територіальної побудови судової системи України / О. В. Закропивний // Закон и жизнь. – 2013. – №1. – С. 28-32.
5. Москвич Л. М. Становлення та розвиток судових систем / Л. М. Москвич // Вісник Вищої ради юстиції. – 2010. – № 3. – С. 73-81.
6. Андрейцев В. І. Судово-правова система в Україні: тектологічні проблеми оптимізації функціонування / В. І. Андрей-

SUMMARY

In the article the constituent elements of the structure of the judicial system of Ukraine; A critical analysis of scientific concepts concerning the definition of the structure of the judiciary; analyzes the provisions of national law governing the structure of the judiciary; The author vision of the structure of the judicial system of Ukraine and described its elements; The features of this structure.

цев // Вісник Вищої ради юстиції. – 2010. – №1. – С. 15-30.

7. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

8. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12.02.2015 № 192-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 18, № 19-20. – Ст. 132.

9. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16.10.1996 № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.

10. Про Вищу Раду юстиції: Закон України від 15.01.1998 № 22/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 25. – Ст. 146.

11. Роль та функції Вищої Ради Юстиції чи аналогічного органу в організації та управлінні національною судовою системою: Висновок Першої експертної комісії Міжнародної Асоціації Суддів від 9-12 листопада 2003 року // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vkksu.gov.ua/ua/mijnarodne-spivrobitnitstvo/perelik-dokumentiv-radi-evropi-u-sferi-sudochinstva/>

СООТНОШЕНИЕ ЭЛЕКТРОННЫХ И ПУБЛИЧНЫХ УСЛУГ В УКРАИНЕ

**ЛЕГЕЗА Евгений Александрович - кандидат юридических наук, доцент
кафедры административного права, процесса и административной деятельности
Днепропетровского государственного университета внутренних дел (Украина)**

УДК: 342.95 : 351.74 (075) 35:078 (1-87)+477

Научная статья посвящена освещению категории электронных услуг. Сравняются категории «административная услуга», «государственная услуга» и «муниципальная услуга». Рассматриваются основные подходы относительно определения понятия электронных услуг органами публичной администрации и выделения признаков вышеуказанного понятия.

Ключевые слова: *публичная услуга, административная услуга, государственная услуга, муниципальная услуга, электронная услуга.*

Актуальность темы статьи

Европейский выбор Украины означает, в частности, активное внедрение электронных услуг в деятельность публичной администрации, без которой не могут нормально развиваться предпринимательская, научная и общественная деятельность, другие формы общественной активности граждан, международные связи и тому подобное.

Человек, его права и свободы в Украине признаны главной ценностью, а главной задачей органов исполнительной власти определено именно предоставление качественных услуг гражданам. Предоставление административных (управленческих) услуг населению органами исполнительной власти, в том числе и органами внутренних дел является приоритетным направлением их деятельности, как следует требует переосмысления роли и назначения государства в обществе и радикального изменения отношений между властью и гражданами, а

именно от чисто распорядительной к обслуживающей, в которой, как верно, по нашему мнению, отмечают В.П.Тимошук и А.В.Кирмач, «граждане являются не просителями, а потребителями административных услуг» [1, С.37]. Таким образом, одним из направлений демократизации деятельности органов внутренних дел является более широкое предоставление ими так называемых административных электронных услуг физическим и юридическим лицам.

Научный потенциал тематики статьи. Так, благодаря научным трудам: В.Б. Аверьянова, К.К. Афанасьева Ю.П. Битяк, И.В. Дроздова, В.М. Гаращука, И.П. Голосниченка, С.В. Кивалов, И.Б. Колюшко, Е.А. Легезы, А.Т. Комзюк, А.В. Кузьменко, Г.М. Писаренко, В.П. Тимошука и других ученых административистов, исследован ряд особенностей деятельности органов публичной власти по предоставлению административных услуг. Но в научных исследованиях вопрос предоставления электронных услуг органами исполнительной власти почти не изучались.

Целью данной статьи является формирование понятия электронных услуг выяснения его сущности. Для решения поставленной цели, автором поставлены следующие задачи:

1) рассмотреть связь категории «электронные услуги» со следующими терминами: «административные услуги», «государственные услуги» и «муниципальные услуги»;

2) дать собственное определение электронных услуг.

Основное содержание работы. Соответственно, граждане в отношениях с властью являются не просителями, а потребителями услуг. При этом государство в лице публичных субъектов ориентируется на потребности личности, так же как в частном секторе, предоставляющие услуги ориентируются на потребности потребителя («клиента»), его запросы и ожидания.

В Украине при использовании категории «услуги» главный акцент делается на юридических аспектах, и в частности, на административной процедуре их предоставления. Объяснить это можно тем, что главными идеологами внедрения теории услуг в Украине является, прежде всего, представители науки административного права (В.Б. Аверьянов, И. П. Голосниченко, С.В. Кивалов, И.Б. Колиушко, В. П. Тимощук). Так как главными оппонентами этой теории также представители юридической науки, которые ставят под сомнение саму возможность применения категории «услуги» о деятельности органов государственной власти и местного самоуправления [2, С. 109-114], это обусловило особенно оживленные дискуссии по этому вопросу в юриспруденции.

В английском языке для обозначения категории публичных услуг употребляется термин «public services». Но из-за особенностей перевода, так же, как термин «публичная администрация» ошибочно переводится как «государственное управление», вместо термина «публичные услуги» в Украине прижился сначала термин «государственные услуги». В Концепции административной реформы в Украине параллельно используются термины «государственные услуги» и «управленческие услуги». При этом особой границы между ними не проводится. В последнее время наиболее употребляемым стал термин «административные услуги», поскольку справедливо считается, что категория «управленческие услуги» уже имеет свою нагрузку в экономической науке. Определение «административные» более удачное и потому, что указывает на субъекта, который предо-

ставляет такие услуги, – на администрацию, административные органы. Кроме того, прилагательное «административные» характеризует властно-публичную (административную) природу деятельности по предоставлению этих услуг [3, С. 117].

Публичные услуги – это все услуги, предоставляемые общественным сектором или другими субъектами ответственность публичной власти и за счет публичных средств.

По признакам субъекта, предоставляющего публичные услуги, различают следующие виды услуг:

Государственные услуги – это услуги, предоставляемые органами государственной власти и государственными предприятиями, учреждениями и организациями. К государственным услугам также относятся услуги, которые предоставляются негосударственными организациями в порядке выполнения делегированных полномочий. В этом случае на первое место для определения природы услуги относится не непосредственный субъект ее предоставления, а субъект, который несет ответственность за предоставление этой услуги, и источник финансирования предоставления данного вида услуг, то есть вид бюджета [4, С. 52].

Таким образом, термин «государственные» является довольно распространенным, но он не определяет специфику института, рассматривается.

Муниципальные услуги – это услуги, предоставляемые органами местного самоуправления, коммунальными предприятиями, учреждениями и организациями. Термин «муниципальные» также не дает полного определения, поскольку не учитывает одного из основных субъектов предоставления соответствующих услуг [5, С. 179].

Государственные и муниципальные услуги вместе составляют сферу административных (публичных) услуг.

Концепцией административной реформы в Украине предложена такая новая функция исполнительной власти, как предоставление «управленческих услуг», а «управленческие услуги» определены как «услуги со стороны органов исполнительной власти, что является необходимым ус-

ловием реализации прав и свобод граждан – в частности, регистрация, лицензирование, сертификация и др. » [6].

На сегодняшний день этот вопрос выявил несколько противоположные подходы и ученые еще не выработали общепризнанного толкования понятия «управленческих услуг».

Так, В. Аверьянов, подтверждая правомерность и терминологическую определенность понятия «услуги» со стороны органов исполнительной власти, обращает внимание на определенную неуместность характеристики этих услуг как «управленческих». Зато акцентирует внимание не на «властно-организационном» аспекте соответствующих действий (поскольку «управление» – это властно организующее влияние), а на тот признак, что они осуществляются органами публичной (государственной и самоуправляющейся) администрации. То есть наиболее целесообразным является термин «административные» услуги » [7, С. 38]. Ученый предлагает объяснение, что указанная терминологическая замена основывается на признании того очевидного факта, что государственная власть – это реализация отнюдь не только правомочий, обязывающие гражданина, но и выполнение определенных обязанностей государства перед гражданином, за состояние чего (исполнения) она полностью ответственна перед ним. Количество таких обязанностей является главным признаком настоящего демократического государства [8, С. 126].

В частности, И. Колиушко и В. Тимошук считают целесообразным использование определения «административные услуги», обращая внимание, что так называемое «широкое» понимание понятия управленческих услуг фактически тождественно понятию «государственные услуги», которое фактически охватывает также услуги, за предоставление которых органы государственной власти и органы местного самоуправления несут косвенную ответственность, хотя непосредственно их предоставляют (например, медицинская помощь).

Введение понятия «административные услуги» существенно влияет на переосмысление содержания предмета администра-

тивного права и дает основания определять эту категорию через соответствующие правоотношения.

Писаренко Г.М. отмечает, что административная услуга – это правоотношения, возникающие при реализации субъективных прав физического или юридического лица (по их заявлению) в процессе публично властной деятельности административного органа для получения определенного результата [9, С. 60].

Такие известные ученые, как В.К. Колпаков, А.В. Кузьменко, Ю.В. Ищенко, - В.П. Чабан дают в широкую и узкое понятие административных услуг, а именно: «административная услуга – 1) юридическое оформление субъектом публичной администрации результатов рассмотрения дела, возникшей по обращению физического, юридического или иной коллективной личности по реализации своих прав, свобод, законных интересов; 2) результат осуществления властных полномочий уполномоченным субъектом, в соответствии с законом обеспечивает юридическое оформление условий реализации физическими и юридическими лицами прав, свобод и законных интересов по их заявлению (выдача разрешений (лицензий), сертификатов, удостоверений, проведение регистрации и т.п.) » [10, С. 6].

В отчете подготовленном Главной государственной службой в Украине на официальном сайте дается следующее значение категории «административная услуга» – это осуществляемая по заявлению частного (физического или юридического) лица деятельность административного органа и его результат по юридическому оформлению прав, свобод и законных интересов личности (например, выдача разрешений, лицензий, сертификатов, удостоверений, проведение регистрации и т.п.), а также исполнение обязанностей [11].

Рассмотрим освещение категории административных услуг в правовых источниках Украины.

Согласно Концепции развития системы предоставления административных услуг органами исполнительной власти, одобренной распоряжением Кабинета Ми-

нистров Украины от 15.02.2006 № 90-р, административная услуга является результатом осуществления властных полномочий уполномоченным субъектом, в соответствии с законом, обеспечивает юридическое оформление условий реализации физическими и юридическими лицами прав, свобод и законных интересов по их заявлению (выдача разрешений (лицензий), сертификатов, удостоверений, проведение регистрации и т.п.) [12].

В соответствии с Постановлением Кабинета Министров Украины от 17.07.09 № 737 «О мерах упорядочения государственных, в том числе административных услуг», административная услуга – это государственная услуга, которая является результатом осуществления субъектом полномочий по принятию согласно нормативно-правовыми актами на обращение физического или юридического лица административного акта, направленного на реализацию и защиту его прав и законных интересов и / или на выполнение лицом определенных законом обязанностей (получение разрешения (лицензии), сертификата, удостоверения и других документов, регистрация и т.д.) [13].

Проект Концепции реформирования публичной администрации в Украине определяет административную услугу как направленную на обеспечение (юридическое оформление) условий для реализации субъективных прав, исполнение обязанностей физического или юридического лица «положительная» публично служебной деятельности органа публичной администрации, осуществляется по заявлению этой лица [14, С. 6].

Показательным в несовершенстве современного нормотворческой деятельности является Закон Украины «Об административных услугах» от 06.09.2012-№ 5203-VI, в котором определение понятия административных услуг приводится то в преамбуле, а именно: «административная услуга – результат осуществления властных полномочий субъектом предоставления административных услуг по заявлению физического или юридического лица, направленный на установление, изменение или

прекращение прав и / или обязанностей такого лица в соответствии с законом» [15]. На наш взгляд, в соответствии с правилами законотворческой практики, в преамбуле необходимо отметить не определение понятий, а освещение основного содержания закона.

Соглашаясь с ученым Легеза Е.А., который понимает под административной услугой – регламентирован правовыми актами деятельность органов публичной администрации по рассмотрению заявления физического или юридического лица о выдаче административного акта (разрешения (лицензии), удостоверения, сертификата и т.п.), направленного на обеспечение его прав и законных интересов и / или на выполнение лицом определенных законом обязанностей [16, С. 24].

Рассмотрев предоставляемые органами исполнительной власти в Украине, дадим авторское определение понятию «электронные услуги».

К сожалению, в действующих законодательных нормативно-правовых актах нашего государства нет определения термина «электронные услуги», поэтому обратимся к изучению взглядов ученых по этому поводу.

Так, ученый Емельяненко А. под понятием «Электронные услуги – это предоставление в электронной форме правительственной информации: программ и направлений деятельности правительства, формирование стратегий для решения важнейших общественных проблем. Электронные услуги характеризуются новыми формами гражданского участия и сотрудничества между властью и гражданами» [17].

«Электронными услугами являются различные виды материальных и нематериальных услуг в электронной форме с использованием информационно-коммуникационных технологий (далее – ИКТ), включая Интернет» [18, с. 17]. Или под электронными услугами понимают государственные и муниципальные услуги, а также информационные услуги, для оказания которых используются ИКТ [19, с. 45].

По мнению ученого Куспяка И.С.,

уместнее использовать термин «электронные услуги», то есть в цифровом виде, связанные с использованием документооборота [20].

Электронные услуги – это услуги, предоставляемые с помощью системы «Электронное Правительство» в связи с тем, что «одной из приоритетных задач по развитию информационного общества является предоставление гражданам и юридическим лицам информационных и других услуг посредством электронной информационной системы» Электронное Правительство », которая обеспечивает информационное взаимодействие органов исполнительной власти между собой, с гражданами и юридическими лицами на основе современных информационных технологий» [21].

Так, Тищенко И.А. под электронной услугой понимает регламентированный правовыми актами деятельность органов публичной администрации с помощью современных информационных коммуникационных технологий по рассмотрению заявления физического или юридического лица о выдаче административного акта (разрешения (лицензии), удостоверения, сертификата и т.п.), направленного на обеспечение его прав и законных интересов и / или на выполнение лицом определенных законом обязанностей [22, с. 185].

Таким образом, электронные услуги являются видом публичных услуг и соотносятся как частное к целому, то есть несмотря на общие признаки вышеуказанных услуг, публичные услуги имеют большую сферу реализации населением в органах публичной администрации.

Литература:

1. Тимошук В. П. Оцінка якості адміністративних послуг / В. П. Тимошук, А. В. Юрмач. – К.: Факт, 2005. – 88 с.
2. Гарашук В. Управлінські послуги – новий інститут чи нова помилка? // Вісник АПрН України. – 2001. – № 3. – С. 109-114.
3. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / Автор-упорядник В.П. Тимошук. – К.: Факт, 2003. – 496 с.

4. Концепція “Адміністративні послуги – нова якість держави” (проект) // Матер. семінару “Реформування основних адміністративно-правових інститутів: проблеми теорії і практики”. – Центр політико-правових реформ, 28 листопада 2003р. – К. – 58 с.

5. Коломоець Т.О. Управлінські послуги в контексті взаємодії особи й органів місцевої влади в Україні: концептуальний і нормативний аспекти // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. праць / Редкол. С.М. Серьогін та ін. – Дніпропетровськ. – 2002. – Вип. 1(7). – С. 178-182.

6. Концепція адміністративної реформи в Україні. – К.: Державна комісія з проведення в Україні адміністративної реформи, 1998. – 62 с.

7. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К.: Факт, 2003. – 384 с.

8. Авер'янов В. До питання про поняття так званих “управлінських послуг” // Право України. – 2002. – № 6. – С. 125-127.

9. Писаренко Г.М. Адміністративні послуги в Україні: організаційно-правові аспекти. – дис. канд. юрид. Наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2006.- 195 с.

10. Адміністративне право: Навчальна програма / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, Ю.В. Іщенко, В.П. Чабан / За заг. ред. - В.К. Колпакова – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2010. – 27 с.

11. Аналітичний звіт щодо корупційних ризиків у сферах надання адміністративних послуг та контрольно-наглядової діяльності публічної адміністрації в Україні / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.guds.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=198893

12. Концепція розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади: Розпорядження Кабінету міністрів України від 15 лютого 2006 р. № 90-р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 7. – С. 168-170.

13. Про заходи упорядкування державних, у тому числі адміністративних послуг:

Постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.09 № 737 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/>

14. Концепція реформування публічної адміністрації в Україні (проект) // Адміністративна реформа в Україні: необхідність і перспективи проведення: Матер. Міжнар. Конференції. – 7 грудня 2005 р., Київ. – С. 3-37.

15. Закон України „Про адміністративні послуги” від 06.09.2012 № 5203-VI р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/>

16. Легеца Є.О. Адміністративні послуги, що надаються міліцією громадської безпеки: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Легеца Євген Олександрович. – Дніпропетровськ, 2011. – 263 с.

17. Ємельяненко О. Традиційний та електронний уряд: концептуальні відмінності [Електронний ресурс] / О. Ємельяненко. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/811/>.

18. Вишнякова С. С. Формування сфери електронних послуг в Росії: дис. ... канд. економічних наук : 08.00.05 / Світлана Сергіївна Вишнякова. – М., 2007. – 187 с

19. Загаєцька О. А. Проблеми та перспективи надання електронних послуг в Україні / О. А. Загаєцька // Міжнародний науковий фаховий журнал «Електронне урядування», 2010. – № 1. – С. 45-47.

20. Куспьяк І.С. Електронне урядування як інструмент формування прозорості та відкритої політичної влади: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Куспьяк Ігор Сергійович. – Одеса, 2012 – 206 с.

21. Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний Уряд» : Постанова Кабінету Міністрів

SUMMARY

The scientific article is devoted to coverage of the category of e-services. Compared to the category “Administrative Services”, “public service” and “municipal services”. The main approaches to the definition of electronic services by public administrations and feature extraction above concepts.

Revealing the imperfection of modern standards-related activities is the Law of Ukraine “On Administrative Services” from 06.09.2012 № 5203-VI, in which the definition of administrative services provided in the preamble, namely: “Administrative services - the result of the exercise of power subject to the provision of administrative services for statement of the person or entity aimed at the establishment, modification or termination of rights and / or obligations of such person in accordance with the law. “ In our view, in accordance with the rules of legislative practice, it should be noted in the preamble is not the definition of concepts and lighting the main content of the law.

Agreeing with scientists Legeza EA, which means by the administrative services - activities regulated by the legal acts of public authorities to consider the application of physical or legal entity to issue an administrative act (permit (license), license, certificate, etc.), aimed to ensure their rights and legitimate interests and / or the performance of face certain statutory duties

України від 24 лютого 2003 р. № 208 [Електронний ресурс] : Верховна Рада України : за станом на 1 січня 2012 р. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/208-2003>

22. Тищенко І. А. Определение электронных услуг в Украине / И. А. Тищенко // Право и политика. – 2015. – №1. – С.182-185.

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ СУДОМ АПЕЛЯЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

КАЙДАШЕВ Роман Петрович - кандидат юридичних наук, докторант Міжрегіональної академії управління персоналом

УДК 342.95

В данной статье рассмотрены особенности процессуального пересмотра судебных решений судом апелляционной инстанции в административном судопроизводстве Украины. Определены проблемные вопросы рассмотрения апелляционных жалоб административным судом апелляционной инстанции. Сделан вывод, что пересмотр судебных решений апелляционным судом является универсальным способом устранения судебных ошибок, поскольку таким образом могут быть исправлены любые ошибки суда первой инстанции.

Ключові слова: *перегляд судових рішень, адміністративне судочинство, апеляційна інстанція.*

Постановка проблеми

Ефективність апеляційного провадження залежить від належної процедури розгляду. Однак досить часто зустрічаються випадки помилок у застосуванні норм матеріального та процесуального права, неправильного та неоднакового застосування законодавства, неврахування судової практики Верховного Суду України при вирішенні більшості категорій справ, порушення визначеної законом процедури розгляду справ, порядку складання та оформлення процесуальних документів, що потребує вдосконалення адміністративного процесуального законодавства у частині процесуального механізму усунення помилкових судових рішень адміністративних судів першої інстанції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемам становлення та розвитку адміністративного судочинства, адміністративної юстиції в Україні, було присвячено праці багатьох вчених-адміністративістів, зокрема В.Б. Авер'янова, Т.О. Коломоєць, О.М. Бандурки, В.М. Бевзенка, І.П. Голосніченка, О.В. Кузьменко, Р.С. Мельника, О.І. Миколенка, А.С. Васильєва, О.М. Пасенюка, В.С. Стефанюка, С.В. Ківалова, С.Г. Стеценка, Р.О. Куйбіди та ін. Однак питання дослідження процесуального порядку перегляду судових рішень судом апеляційної інстанції в адміністративному судочинстві України в цих працях висвітлюється фрагментарно.

Формування цілей статті (постановка завдання)

Метою написання статті є з'ясування змісту процесуального порядку перегляду судових рішень судом апеляційної інстанції в адміністративному судочинстві України.

Виклад основного матеріалу

Справа розглядається апеляційним судом за правилами, встановленими для розгляду справи судом першої інстанції, з винятками і доповненнями. Ці винятки і доповнення передбачені у Розділі 4 Главі 1 «Апеляційне провадження» КАСУ. Розгляд справи є основним елементом апеляційного провадження та здійснюється у формі перевірки законності й обґрунтованості судового рішення фактично через повторний розгляд справи. Розгляд

справи в суді апеляційної інстанції здійснюється у відповідній процесуальній формі в судовому засіданні, яке складається з чотирьох частин: підготовка, з'ясування обставин і перевірка їх доказами, судових дебатів, ухвалення та оголошення рішення чи ухвали.

Отже, розгляд справи в адміністративному суді апеляційної інстанції згідно зі ст. 196 КАСУ відбувається за правилами розгляду справи судом першої інстанції. Однак, слід також враховувати, що розгляд адміністративної справи в апеляційному суді має також підпорядковуватися правилам розгляду, встановленим у Розділі 4 Главі 1 «Апеляційне провадження» КАСУ. Мова йде про особливості оцінки доказів і їх дослідження, меж перегляду апеляційної скарги тощо.

Так, однією з особливостей розгляду адміністративних справ судом апеляційної інстанції є вузька направленість судового процесу, адже згідно зі ст. 195 КАСУ Суд апеляційної інстанції переглядає судові рішення суду першої інстанції в межах апеляційної скарги. Суд апеляційної інстанції не може розглядати позовні вимоги, що не були заявлені в суді першої інстанції.

Отже, апеляційне провадження, як функціональна стадія адміністративного судового процесу включає в себе такі складові, а саме: порушення апеляційного провадження; підготовка справи до судового розгляду; судовий розгляд справи та винесення рішення. Стадійність апеляційного провадження визначена законодавчо, а саме положеннями КАСУ, і відповідний порядок переходу від однієї стадії до іншої не може бути порушений. Так, аналіз КАСУ дозволяє виокремити такі стадії апеляційного провадження:

- 1) відкриття апеляційного провадження (ст.ст.188-189 КАСУ);
- 2) підготовка справи до судового розгляду (ст. 190-194 КАСУ);
- 3) судовий розгляд апеляційної скарги по суті (ст.ст.195-197 КАСУ);
- 4) винесення рішення по справі (ст.ст. 198-209 КАСУ).

На нашу думку, цими стадіями охоплено всі процесуальні дії, пов'язані з переглядом судового рішення адміністративним судом апеляційної інстанції.

Хотілося б зупинитися на проблемних питаннях розгляду апеляційних скарг адміністративним судом апеляційної інстанції.

Так, відкриття провадження становить систему процесуальних дій, які стосуються подання позовної заяви, розгляду її суддею та прийняття ухвали щодо прийняття до розгляду. Завдяки здійсненню процесуальних дій на цьому етапі реалізується право на звернення до адміністративного суду за захистом громадянином, юридичною особою своїх прав, законних інтересів, порушених у публічно-правових відносинах.

Стадія відкриття апеляційного провадження пов'язана з безпосереднім прийняттям апеляційної скарги до провадження суддею-доповідачем, який, отримавши апеляційну скаргу, протягом трьох днів перевіряє її відповідність вимогам статті 187 КАСУ [1] і за відсутності перешкод постановляє ухвалу про відкриття апеляційного провадження.

Процесуальне завдання, що вирішується суддею-доповідачем на стадії відкриття апеляційного провадження, - це перевірка підстав для прийняття апеляційної скарги. Суддя-доповідач з'ясовує, чи дотримано порядок подання апеляційної скарги: форми та змісту скарги; підсудність справи апеляційному адміністративному суду та конкретно цьому апеляційному суду; подання скарги належною особою; наявність усіх документів, заявлених у переліку документів, що додаються до апеляційної скарги; відповідність кількості наданих копій заяви та копій усіх документів, що додаються до апеляційної скарги, відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб; відомості про забезпечення доказів або позову, сплату судового збору тощо[1].

Наступна частина апеляційного провадження складається з підготовки справи до судового розгляду. Підготовка справи до судового розгляду є самостійною стадією апеляційного провадження, яка від інших стадій апеляційного провадження розмежовується підсумковими процесуальними рішеннями, які характеризуються безпосередніми завданнями, обумовленими даною стадією, колом учасників процесу, порядком виконання процесуальних дій та специфікою процесуальних відносин. Підготовка справи до судового розгляду є однією із стадій апеляційно-

го провадження, у ході якої суд апеляційної інстанції зобов'язаний протягом десяти днів (ст.190 КАСУ) прийняти відповідне рішення щодо подальшого спрямування апеляційного провадження.

Підготовка справи до судового розгляду логічно пов'язана зі стадією відкриття апеляційного провадження, так як підготовка справи до судового розгляду здійснюється лише в тому разі, якщо суд апеляційної інстанції прийняв рішення про відкриття апеляційного провадження.

На цій стадії апеляційного провадження суддя-доповідач 1) з'ясовує склад учасників адміністративного процесу; 2) надсилає копії ухвали про відкриття апеляційного провадження особам, які беруть участь у справі, разом з копією апеляційної скарги, інформацією про їхні права та обов'язки і встановлює строк, протягом якого можуть бути подані заперечення на апеляційну скаргу; 3) з'ясовує обставини, на які посилаються особи, що беруть участь у справі, як на підставу своїх вимог і заперечень; 4) з'ясовує, які обставини визнаються та які заперечуються особами, що беруть участь у справі; 5) пропонує особам, що беруть участь у справі, подати нові докази, на які вони посилаються, або вистребує їх за клопотанням особи, що подала апеляційну скаргу, або з власної ініціативи; 6) вирішує інші письмово заявлені клопотання осіб, які беруть участь у справі; 7) вирішує питання про можливість письмового провадження за наявними у справі матеріалами у суді апеляційної інстанції; 8) вирішує інші питання, необхідні для апеляційного розгляду справи.

Як ми бачимо, перелік питань, які слід вирішити під час збору доказів, величезний. У зв'язку з цим постає питання: чи можна їх усі охопити під час судового розгляду справи, особливо якщо він здійснюється в порядку письмового провадження? Звичайно, що ні. Суду це і не потрібно робити, оскільки для цього передбачена така стадія адміністративного процесу, як підготовче провадження. Їдине, що слід зробити в її рамках, – це своєчасно та в повному обсязі зібрати весь можливий доказовий матеріал [2, с.96].

Підготовка справи до судового розгляду має відповідне коло суб'єктів, а саме на цій

стадії суддя-доповідач здійснює всі процесуальні дії одноособово.

Крім того, підготовка справи до судового розгляду завершується прийняттям відповідного процесуального документу. Згідно з ч.2 ст. 190 КАСУ усі судові рішення, ухвалені суддею-доповідачем під час підготовки справи до апеляційного розгляду, викладаються у формі ухвали. Копії ухвал надсилаються особам, які беруть участь у справі. До кола ухвал, які може прийняти суддя-доповідач на стадії підготовки справи до судового розгляду відносяться: про залишення апеляційної скарги без розгляду; про зупинення апеляційного провадження; про закриття апеляційного провадження у справі; про призначення справи до судового розгляду.

Апеляційний розгляд справи здійснюється судом за правилами, установленими для розгляду справи судом першої інстанції, з деякими винятками та доповненнями, а саме: розгляд здійснюється колегією у складі трьох суддів; про зміст судового рішення, яке оскаржено, доводи апеляційної скарги та заперечень, у межах в яких повинна здійснюватись перевірка рішення, доповідає суддя-доповідач; першою пояснення дає особа, яка подала апеляційну скаргу. Якщо апеляційні скарги подали обидві сторони, першим дає пояснення позивач; суд може обмежити тривалість виступів у дебатах. При цьому кожній особі, яка бере участь у розгляді справи в апеляційному суді, надається однаковий період часу для виступу; підстави для відкладення розгляду справи (оголошення перерви) визначаються на розсуд апеляційного суду [3].

Відповідно до ст. 196 КАСУ апеляційний розгляд здійснюється колегією суддів у складі трьох суддів за правилами розгляду справи судом першої інстанції з урахуванням особливостей, встановлених Главою 1 Розділом 4.

Розгляд справи адміністративним судом апеляційної інстанції здійснюється у відповідній процесуальній формі, яка містить такі частини: відкриття судового засідання; з'ясування обставин адміністративної справи та перевірка їх доказами; судові дебати; прийняття рішення по справі та його оголошення.

Хотілося б звернути увагу на деяких особливостях цієї стадії апеляційного провадження.

Аналіз положень статті 195 КАСУ дозволяє зробити висновок, що в апеляційній інстанції існують особливості дослідження та оцінки доказів, на відміну від аналогічної діяльності з оцінки доказів та їх дослідження адміністративним судом першої інстанції. Це обумовлено сутністю та завданнями апеляційного провадження в адміністративному судочинстві України.

З аналізу ст. 195 КАСУ також випливають й особливості діяльності адміністративного суду апеляційної інстанції щодо оцінки доказів адміністративної справи, які можна поділити на такі складові: 1) докази, які наявні у справі і які досліджувалися адміністративним судом першої інстанції; 2) нові докази, які подані до суду апеляційної інстанції [4].

Якщо суд апеляційної інстанції досліджує нові докази, визнає, що вони не могли бути надані суду першої інстанції або відмова в їх прийнятті визнана необґрунтованою, висновок про визнання чи невизнання цих обставин такими, що мають значення для розгляду справи, має бути викладений в ухвалі (постанові) суду.

Не можна не звернути увагу на особливостях процесуальних строків розгляду апеляційної скарги. Згідно з положеннями ст. 195-1 КАСУ «Строк розгляду апеляційної скарги» апеляційна скарга на рішення суду першої інстанції має бути розглянута протягом одного місяця з дня постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження, а апеляційна скарга на ухвалу суду першої інстанції - протягом п'ятнадцяти днів з дня постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження. У виняткових випадках апеляційний суд за клопотанням сторони та з урахуванням особливостей розгляду справи може продовжити строк розгляду справи, але не більш як на п'ятнадцять днів, про що постановляє ухвалу [4].

Таким чином, перевірку доводів апеляційної скарги щодо незаконності, необґрунтованості судового рішення суд апеляційної інстанції здійснює не протягом усього розгляду справи в апеляційному порядку, а лише під час розгляду апеляційної скарги. В усіх інших частинах судового засідання проводиться або підготовка до розгляду апеляційної скарги, створюються необхідні

передумови, або обговорення, аналіз і оцінка вже досліджених, перевічених доказів з метою досягнення кінцевих висновків щодо законності, обґрунтованості оскаржуваного судового рішення [5, с.104].

Останньою заключною стадією апеляційного провадження є стадія винесення рішення по справі, яка регулюється нормами ст.ст. 198-209 КАСУ.

Винесення рішення по справі є складною процесуальною стадією, яка включає в себе такі елементи: 1) нараду суддів з розв'язанням усіх питань, які підлягають вирішенню; 2) прийняття судового рішення шляхом голосування; 3) складання тексту судового рішення, тобто оформлення висновків суду апеляційної інстанції у письмовій формі у вигляді постанови або ухвали та підписання судового рішення; 4) проголошення судового рішення. Послідовність і належність дотримання правил ухвалення судових рішень забезпечують порядок останнього і визначають його сутність як процесуальної діяльності суду [5, с.175].

Результатом діяльності суду апеляційної інстанції та оцінки його ефективності є правильне визначення висновку щодо законності (обґрунтованості) рішення суду першої інстанції, що оскаржується. Суд апеляційної інстанції здійснює судовий контроль по відношенню до місцевого суду. Виходячи з цього, він має широке коло повноважень, які дозволяють запобігати порушенню законів й інших актів та нормалізувати діяльність підконтрольних суб'єктів [6, с. 465].

За наслідками розгляду апеляційної скарги адміністративний суд апеляційної інстанції, відповідно до вимог ст.ст. 198-208 КАСУ, повинен прийняти судове рішення. У вищенаведених статтях КАСУ встановлено процесуальний порядок прийняття рішення адміністративним судом апеляційної інстанції, а також вимоги, що встановлені до судових рішень суду апеляційної інстанції.

Стаття 198 КАСУ передбачає повноваження адміністративного суду апеляційної інстанції за наслідками розгляду апеляційної скарги на постанову суду, а ст. 199 КАСУ визначає повноваження суду апеляційної інстанції за наслідками розгляду апеляційної скарги на ухвалу суду.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто особливості процесуального перегляду судових рішень судом апеляційної інстанції в адміністративному судочинстві України. Визначено проблемні питання розгляду апеляційних скарг адміністративним судом апеляційної інстанції. Зроблено висновок, що перегляд судових рішень апеляційним судом є універсальним способом усунення судових помилок, оскільки в такий спосіб можуть бути виправлені будь-які помилки суду першої інстанції.

Таким чином, після розгляду апеляційної скарги, суд апеляційної інстанції приймає постанови та (або) постановляє ухвали. Ухвалення та проголошення судового рішення адміністративним судом апеляційної інстанції є самостійною стадією апеляційного провадження в адміністративному судочинстві, яка закінчує етап судового розгляду апеляційної скарги. Саме на цій стадії підводиться підсумок судового розгляду апеляційної скарги, остаточно вирішується питання законності та обґрунтованості судового рішення адміністративного суду першої інстанції, яке не набрало законної сили [4, с.174].

Завдяки реалізації своїх повноважень апеляційний суд забезпечує виправлення судових помилок, які є наслідками незаконності та необґрунтованості рішень суду першої інстанції [7, с.208].

Висновки

Проведене дослідження дає можливість охарактеризувати перегляд судових рішень апеляційним судом як універсальний спосіб усунення судових помилок. Універсальність полягає в тому, що: 1) у такий спосіб можуть бути виправлені будь-які помилки суду першої інстанції, на відміну від усунення судом першої інстанції власних помилок, яке може мати місце тільки у випадках, передбачених законом; 2) можуть бути усунені помилки щодо вирішення спору по суті. Крім того, у порівнянні із усуненням судових помилок судом першої інстанції апеляційний розгляд можна характеризувати як більш дієвий, тому що рішення апеляційного суду набирають законної сили одразу після їх проголошення, за винятком випадків, встановлених КАС України.

SUMMARY

In this article the peculiarities of Procedure judicial review by the court of appeal in administrative courts of Ukraine. Identified areas of consideration of appeals against administrative court of appeal. The conclusion is that review of judgments the Court of Appeal is a universal way to eliminate judicial errors, as in this way can be corrected any error the trial court.

Аналізуючи повноваження суду апеляційної інстанції, слід зазначити, що вони мають певні особливості, які обов'язково повинні враховуватися при розгляді справи апеляційним адміністративним судом, оскільки мета діяльності суду апеляційної інстанції – усунення суддівської помилки.

Література

1. Мінка Т.П. Апеляційне провадження в адміністративному судочинстві України: Монографія / Т. Мінка, М. Глуховець. – Дніпропетровськ, 2015. – 196с.
2. Роженко Д.В. Підготовче провадження та його значення для судового розгляду адміністративної справи в порядку письмового провадження / Д.В. Роженко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том 26 (65). — 2013. — № 2-1 (Ч. 2). — С. 92-99.
3. Узагальнення судової практики застосування апеляційними адміністративними судами впродовж 2013–першого півріччя 2014 років положень глави 1 розділу IV Кодексу адміністративного судочинства України. Вінницький апеляційний адміністративний суд. [Електронний ресурс]. Режим доступу до документа: www.vaas.gov.ua/files/jurisprudence/yzagalnenna/yzagalnennya_vaas/964_11_14_14.doc
4. Глуховець М. М. Апеляційне провадження в адміністративному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Маріам Миколаївна Глуховець. – Дніпропетровськ, 2015. – 236 с.
5. Чернушенко Є.А. Апеляційне оскарження в цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Є.А. Чернушенко. – Одеса, 2003. – 230 с.
6. Тихомиров, Ю. А. Административное право и процесс [Текст] : полный курс / Ю. А. Тихомиров. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : Изд-во М. Ю. Тихомирова, 2008. – 696 с.
7. Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному процесі: дис. док-ра юрид. наук: 12.00.03 / Костянтин Володимирович Гусаров. – Харків, 2011. – 431 с.

ПОНЯТТЯ ЗДОРОВ'Я ЯК ОСОБИСТОГО НЕМАЙНОВОГО БЛАГА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

СІДЕЙ Олена Валеріївна - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

У статті проведено аналіз поняття здоров'я як особистого немайнового блага. Досліджено розуміння цього поняття іншими науками. Виділено фізичну та психічну складову здоров'я.

Ключові слова: здоров'я; фізична особа; людина; психічне здоров'я; фізичне здоров'я.

Конституція України проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Цією нормою передбачено здоров'я як цінність та первинну передумову життєдіяльності кожної людини. Право на здоров'я закріплюється як таке, що гарантує фізичне існування людини і є умовою забезпечення здійснення всіх інших прав. Цивільним кодексом України здоров'я визнано одним із особистих немайнових благ, що охороняється цивільним законодавством. Проте цивільне законодавство не містить визначення поняття «здоров'я», перш за все як блага, що призводить до певних труднощів регулювання цього особистого немайнового блага людини.

Дослідженням обраної теми займалися такі провідні вчені, як: М.М. Агарков, С.С. Алексєєв, М.О. Баймуратов, Н.С. Кузнецова, С.О. Сліпченко, О.В. Соболев, Р.О. Стефанчук, О.В. Синегубов, Ю.К. Толстой, К.А. Флейшиць, Є.О. Харитоновна, С.А. Чернишова, Я.М. Шевченко, М.Я. Шимінова, Р.Б. Шишка та інші.

Сьогодні Цивільний кодекс України ви-

значає низку норм, які пов'язані з правом на здоров'я, зокрема право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю (ст.282), право на охорону здоров'я (ст.283), право на медичну допомогу (ст. 284), право на інформацію про стан свого здоров'я - (ст. 285), право на таємницю про стан здоров'я (ст. 286), права фізичної особи, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у складі охорони здоров'я (ст. 287) [1].

Проте такі положення є фактичним відображенням статті 49 Конституції України [2] та інших законодавчих актів. Крім того така регламентація звужує обсяг прав фізичної особи щодо свого здоров'я, оскільки перелічені норми носять виключно охоронний характер. Таким чином фізична особа позбавлена можливості вчиняти активні та пасивні дії, щодо здійснення права на здоров'я.

Усе більшої актуальності та необхідності набуває думка про закріплення у законодавстві поняття «право на здоров'я». На думку вчених, цей термін є найкращим з точки зору відповідності міжнародним документам та угодам та найбільш часто використовується на міжнародному рівні, та найголовніше він допомагає усвідомити, що мова йде не тільки про охорону здоров'я, але й про право на низку умов, без яких неможливим є здоров'я [3, с. 20].

Об'єктом права на здоров'я виступає саме немайнове благо «здоров'я фізичної особи», яке не має чіткого та придатного до

юридичного застосування визначення як немайнового блага.

Потрібно зазначити, що поняття «здоров'я» є багатозначним, а тому розглядати його необхідно з різних підходів.

Перш за все «здоров'я» є загальнофілософською категорією, тому воно піддавалося дослідженням орехим вчених-філософів. Зокрема, Е.Г. Булич та І.В. Муравов наводять 99 визначень терміна «здоров'я», стверджуючи, що різноманітність уявлень про нього була й залишається природним результатом недостатності знань про сутність здоров'я [4, с. 35-52].

У роботі П.І. Калью представлено понад 80 дефініцій здоров'я, запропонованих представниками різних наукових шкіл і напрямів. Зібраний ним перелік є далеко не повним, проте він також вказує на різноманіття трактувань і різноманітність ознак, використаних при виявленні сутнісних характеристик цього поняття. Серед визначень здоров'я домінують такі, які вказують на: 1) нормальну функцію організму на всіх рівнях його організації (від генетичних до організменних структур); нормальне протікання фізіологічних і біохімічних процесів, які сприяють індивідуальному виживанню і відтворенню; 2) динамічну рівновагу організму і його функцій з довкіллям; 3) здібність до повноцінного виконання основних соціальних функцій, участь в соціальній діяльності і суспільно корисній праці; 4) здатність організму пристосовуватися до постійно змінних умов існування в довкіллі, здатність підтримувати постійність внутрішнього середовища організму, забезпечуючи нормальну життєдіяльність; 5) відсутність хвороби і хворобливих змін; 6) повне фізичне, духовне, розумове і соціальне благополуччя, гармонійний розвиток фізичних і духовних сил [5, с. 153-154].

У свою чергу, М.С. Гончаренко та В.Є. Новакова визначають поняття «здоров'я» як «інтегративну цілісність людини, що виявляється в оптимальній єдності соціального і біологічного аспектів розвитку індивідуальності на основі пріоритету духовно-моральних цінностей у конкретних умовах життєдіяльності» [6, с. 39].

Тема здоров'я усе більш стає предметом обговорення в самій медицині. Проте, медицина розглядає переважно проблеми хвороби і засоби їх лікування. Проблеми хвороби мають пряме відношення до здоров'я, але не вичерпують усіх його аспектів. Необхідність філософського підходу відстоює Ю.М. Хрустальов, який зазначає, що лише філософія здатна спіткати цю проблему і виробити спільну теорію здоров'я людини [7, с. 5].

З позиції філософії «здоров'я» слід розуміти як певний об'єкт нематеріального світу і у найбільш загальному розумінні визначається як природний стан організму, що характеризується його повною рівновагою із біосферою та відсутністю будь-яких виражень хворобливих змін [8, с. 356].

Проте виступаючи об'єктом відповідних суспільних відносин, «здоров'я» повинно мати спеціально-правове поняття.

Так, Статутом Всесвітньої організації охорони здоров'я визначено, що здоров'я є станом повного фізичного, душевного та соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб та фізичних дефектів [9]. Це поняття відображено також у ч.2 ст.3 Основ законодавства України про охорону здоров'я [10] та в деяких інших нормативних актах.

Саме в такому розумінні це поняття переважно розглядається у науковій юридичній літературі. Так, деякими вченими поняття здоров'я розглядається через категорію «благополуччя», як якісну характеристику максимально доброго стану, поділяючись на фізичне здоров'я (стан, який забезпечує статико-динамічний речовинно-енергетичний гомеостаз організму), психічне здоров'я (внутрішньосистемний і системно – середовищний гомеостаз мозку) та соціальне здоров'я (інформаційний та системно-середовищний гомеостаз поведінки).

Проте дане поняття є непридатним для використання у сфері права, оскільки носить ідеалістичних характер. Тобто дане визначення можна співвіднести з визначенням «ідеальне здоров'я», що може бути головною метою, до якої повинна прагнути фізична особа.

Крім того, категорії здоров'я властиві фізіологічні та патологічні зміни, що може призводити до порушення загальних ознак поняття благополуччя. Відсутність хоча б однієї з ознак свідчить і про відсутність здоров'я взагалі, як блага. Тобто, якщо фізична особа не наділена достатнім соціальним забезпеченням, це свідчить про повну відсутність у неї такого блага, як «здоров'я».

На думку І.Х. Бабаджанова поняття здоров'я є не лише особистим, але й суспільним благом і за своїм змістом включає як поняття «індивідуальне здоров'я», так і «суспільне здоров'я» [11, с.108].

Проте, цивільному праву притаманний розгляд саме «індивідуального здоров'я», «здоров'я фізичної особи», оскільки воно носить приватно-правовий характер. Суспільне здоров'я ж характеризується демографічними показниками народжуваності, смертності, захворюваності та інше, та є категорією публічного права.

Часто при визначенні поняття здоров'я (індивідуального, фізичної особи), його виражають тільки як «фізичне (соматичне) здоров'я». Дане вираження звужує розуміння об'єкта та впливає, у свою чергу на обмеження змісту й обсягу прав фізичної особи, що виникають стосовно цього об'єкта.

Беззаперечним фактом є те, що здоров'я є особистим немайновим благом, яким наділяється суб'єкт цивільних правовідносин – фізична особа – людина. Людина – це живий організм, жива істота, частини якої впливають одна на одну так, що вони функціонують разом як біологічна система, що має різні рівні організації (молекулярний, клітинний, тканинний та ін.). Організм людини – це його тіло, тобто його фізична структура. Проте з-поміж інших живих організмів, вона виділяється наділеним інтелектом, здатністю мислити, стверджувати, заперечувати, рахувати, планувати, фантазувати та інше. Саме сукупність цих ознак, та форми їх вираження називаються психічним станом людини.

Таким чином людина поєднує у собі як фізичні, так і психічні властивості, а тому поняття здоров'я неодмінно повинно включати в себе ці дві складових, оскільки

відсутність однієї з них впливає на розуміння людини в цілому.

Звичайно, що кожна з них характеризується певним станом. Під поняттям психічного здоров'я найбільш часто розуміють стан повноцінної психічної діяльності людини, що забезпечує саморегуляцію психофізіологічних функцій організму і самореалізацію особистості в суспільстві [12]. Проте практично нереально звести існуючі підходи до визначення цього поняття, оскільки на це впливає культурний та часовий аспект. З плином часу становлення до тих чи інших процесів як у різних культурах, так і в межах однієї в різні часи було різним. Наприклад, раніше загальноєвропейська культура розглядала гомосексуалізм як злочин, потім – як психічну хворобу, а тепер – як варіант сексуальної адаптації.

Проте незмінним залишається становлення до особи, яка своїм психічним станом відрізняється з-поміж інших. До психічних розладів становилися та ставляться, як до соромного явища, та такого, що характеризує нездорову людину.

З юридичного розгляду, психічне здоров'я розуміють як ознаку, що впливає на правовий статус людини, її дієздатність або ж як засіб освоєння оточуючої дійсності, яка дозволяє здійснювати самостійну поведінку. Важливо розуміти, що поняття психічного здоров'я є все ж таки структурною складовою поняття здоров'я, та у даному випадку повинно тлумачитись як стан особи, що забезпечує саморегуляцію психофізичних функцій організму, та виражається у здатності усвідомлювати свої дії, адекватній формі поведінки.

Таким чином, аналізуючи викладене, на думку автора, поняття здоров'я, як особисте немайнове благо, слід тлумачити як фізичний та психічний стан організму фізичної особи, який визначається якісними та кількісними медичними показниками.

Визначення поняття здоров'я дає можливість розглядати його як спеціальний об'єкт суспільних відносин та як певну соціальну цінність, яка має конкретну юридичну природу. Крім того, завдяки цьому встановлюється, що здоров'я є особистим

нематеріальним благом а тому має цивільно-правову приналежність.

Література

1. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради. – 2003. – №№40-44. – Ст.356 (зі змінами).
2. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К. : Преса України, 1997. – 80 с.
3. Тобес Б. Право на здоров'я: теорія і практика. – М.: Устойчивый мир, 2001. – С.20
4. Булич Е. Г. Валеологія. Теоретичні основи валеології : [навчальний посібник] / Е. Г. Булич, І. В. Муравов. – К. : ІЗМН, 1997. – 224 с.
5. Путров С.Ю. Здоров'я у контексті предметного самовизначення філософії // Гуманітарний вісник ЗДІА, 2013 – №55. – С.152-162
6. Гончаренко М. С. Валеологічні аспекти формування здоров'я у сучасному освітянському процесі / М. С. Гончаренко, В. Є. Новикова // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2006. – № 12. – С. 39-43.
7. Хрусталеv Ю. М, Здоров'я челове-

SUMMARY

The article analyzes concept of health as personal non-property good. The investigated of understanding his concept other sciences. It allocated the physical and mental health component.

ка как проблема философии // Экономика здравоохранения. – 2003. – №8. – С. 5-9.

8. Фролов В.А. Здоровье/ Большая медицинская энциклопедия /Гл. редактор академик Б.В. Петровский. – Т.В. Евгеника. – Зыбление. – М.: Изд-во «Советская энциклопедия», 1978. – С. 356

9. Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я: Статут, Міжнародний документ від 22.07.1946 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_599

10. Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 року // ВВРУ. – 1993. – №4. – Ст.19

11. Бабаджанов И.Х. Гражданско-правовые проблемы права на жизнь и здоровье: Дис. ...канд. юр. наук: 12.00.03. – Душанбе, 2004. – С. 108

12. Енциклопедія сучасної України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=16756

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

ЛЕДОВСЬКИЙ Павло Костянтинович - магістрант Київського міжнародного університету

УДК 342.5

Стаття посвячена актуальним вопросам деятельности Службы Безопасности Украины и ее органов. Рассмотрены основные проблемы функционирования органов государственной безопасности. Предложены пути совершенствования деятельности СБУ и решения насущных проблем в ее работе.

Ключові слова: безпека, загроза, забезпечення державної безпеки, безпекові органи, інформаційна загроза, національна свідомість.

На сьогоднішній день Служба безпеки України як ніколи зазнає тиск зовнішніх і внутрішніх загроз. Тому значущості набуває вирішення таких проблем її функціонування, як: неконкретизована сфера публічних відносин, що регулює СБУ, прогалини в законодавстві, відсутність довіри та підтримки громадян, нові види загроз тощо. Реформування СБУ до міжнародних стандартів є актуальним напрямом для наукових досліджень.

Служба безпеки України, як державний орган, виконує суспільні та державні завдання щодо забезпечення особистої безпеки як окремих громадян, допомоги в реалізації їх прав та інтересів, так і глобальних інтересів держави та соціуму, економічних, політичних, соціальних, інформаційних тощо. Також СБУ здійснює попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, терористичної і корупційної діяльності, організованої злочинності та інших про-

типравних дій, які створюють загрозу для важливих інтересів країни.

Діяльність Служби безпеки України та її органів, по-перше, носить превентивний характер, по-друге, спрямована на виявлення та припинення злочинної діяльності. Для досягнення завдань, поставлених перед нею, СБУ потребує модернізації у всіх аспектах своєї діяльності. Необхідний як новий підхід до визначення адміністративно-правового статусу органу в цілому та її працівників зокрема, так і оновлення методів, форм та засобів діяльності даного державного органу.

Європейський напрямок України, збільшення загроз її безпеці як внутрішнього, так і зовнішнього характеру, призвели до необхідності реформування та вдосконалення Служби безпеки України як одного з головних суб'єктів забезпечення державної безпеки. І прикладом для відтворення, безперечно, виступає Європейський Союз з його досвідом функціонування відповідних органів безпеки.

Водночас такі фактори, як підписання у березні 2014 року у Брюсселі політичної частини Угоди про асоціацію з Європейським союзом, досягнення домовленостей щодо наступних економічних кроків на зустріч, поява нових та загострення наявних викликів і загроз державній безпеці зумовлюють актуальність подальшого дослідження конкретних шляхів вдосконалення та реформування діяльності СБ України.

Виконання поставлених завдань з модернізації СБУ проходить настільки повільно, що це може, певно, вважатися злочином проти українського суспільства.

А в цей час кількість прогалин у сфері національної безпеки дедалі збільшується. До проблем, які потрібно розв'язати у найближчому майбутньому, необхідно віднести, по-перше, конкретизацію сфери суспільних відносин, врегулювання яких покладається на Службу безпеки України. Наприклад, згідно зі статтею 1 Закону України «Про Службу безпеки України», СБУ є державним правоохоронним органом спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України [2]. Водночас визначення понять «державна безпека», «забезпечення державної безпеки», «суб'єкт забезпечення державної безпеки», «система забезпечення державної безпеки» не визначено в жодному нормативно-правовому акті України. Безперечно, ці терміни мають бути закріплені у чинному законодавстві.

Уточнення сфери суспільних відносин, що регулюються безпековими органами, допоможе побудувати необхідну законодавчу базу для уточнення компетенції СБУ, її відмінність від компетенції інших державних органів.

Також це уможливило б встановити статус СБУ як спеціального уповноваженого органу державної влади у сфері забезпечення державної безпеки. Служба безпеки України змогла б отримати повноваження координувати дії інших суб'єктів під час своєї професійної діяльності.

Така координація, на нашу думку, сприяла би здатності Служби безпеки України швидко та плідно реагувати на появу нових загроз та викликів та запобігти бюрократичним зволіканням в оперативній діяльності.

Одним з напрямів, на яких зосереджує свою діяльність СБУ, є боротьба з тероризмом.

У більшості країн світу ця проблема є першорядною. Завдяки планомірній роботі СБУ в цьому напрямку, Україна до цих пір не зазнала серйозних проявів класичного тероризму.

Але на сьогоднішній день в Україні посталала нова загроза, а саме – кібер-тероризм, що спрямований на підрив державності, засад суверенітету та знецінення патріотизму та національної гордості.

Ця загроза інформаційній безпеці України є новою проблемою для СБУ.

За весь період своєї незалежності Україна недооцінювала серйозність наслідків здійснення пропагандистського впливу на суспільну свідомість.

І тому поява інформаційних загроз в українському суспільстві стала несподівано серйозною.

У світовому інформаційному просторі поширюється викривлена, недостовірна інформація, спрямована на підрив національної свідомості, суверенітету України, пропаганду антидержавної діяльності та порушення територіальної цілісності України [4].

Діяльність СБУ у протистоянні інформаційним загрозам на сьогоднішній день потребує нового підходу для вирішення цієї проблеми, створення дієвої стратегії зупинення подібних загроз у майбутньому та розробленні спільного із іншими державними органами напряму діяльності.

Боротьбі з інформаційними загрозами повинно присвячуватись більше часу, досліджень, коштів та уваги з боку держави, адже кібер-тероризм розвивається разом із злетом новітніх технологій.

Робота Служби безпеки України на цьому напрямку включає в себе і кібернетичні засоби протидії, відслідковування злочинців у кіберпросторі та знаходження їх у реальному просторі. До речі, ця діяльність Служби безпеки України має свою специфіку, а саме – вимагає у більшості випадків порушення права на приватність.

Нагадаємо, що оперативно-розшукові заходи можна застосовувати, коли йдеться про тяжкі та особливо тяжкі злочини. Але чи не є тяжким злочином інформаційний тероризм, що направлений на понівечення державності?

З огляду на сучасність, коли інформаційні атаки на Україну йдуть постійно, підтримується державний суверенітет, цілісність держави, змінюється свідомість укра-

їнського народу, підмінюються моральні цінності, вважаємо важливим закріпити на законодавчому рівні легітимність отримання конфіденційної інформації Служби безпеки України в чітко обумовлених випадках.

Щодо підвищення рівня довіри суспільства до безпекових органів держави, то ця проблема також є вельми актуальною, оскільки підтримка населення та його допомога органам забезпечення державної безпеки – є безцінною. Але традиційна недовіра до правоохоронних органів стає на заваді успішного виконання безпековими органами їх повноважень.

Для профілактики та зменшення негативного становлення населення до органів безпеки необхідно проводити агітаційно-роз'яснювальну роботу. Це сприятиме сприйняттю суспільством безпекових органів у позитивному світлі, як помічників і захисників, та спонукатиме соціум до виконання його громадського обов'язку.

Ми вважаємо необхідним підняти рівень прозорості у діяльності СБУ- видавати докладні звіти про виконану роботу, використання її фінансування, зробити постійними публікації в українських ЗМІ інтерв'ю з працівниками Служби безпеки України та доповідей про діяльність безпекових органів.

Також було б доцільно використовувати можливості медіа-сфери, інших громадських інституцій. Діяльність цих організацій повинна бути спрямована на формування позитивного ставлення соціуму до органів забезпечення державної безпеки, на публічний осуд антидержавної діяльності, на закликання до громадянської свідомості, залучення до співпраці з безпековими органами.

Для підвищення позитивного ставлення соціуму до СБУ необхідно запровадити щоквартальний круглий стіл на базі СБУ із залученням представників органів влади, українських засобів масової інформації, юристів-науковців для розроблення спільної позиції та стратегії діяльності для покращення відносин «суспільство – органи безпеки».

У даній статті нами висвітлені лише дея-

кі актуальні аспекти діяльності СБ України. До інших проблемних питань належать: створення нових дієвих механізмів контролю за діяльністю Служби безпеки України та інших безпекових органів, перегляд чисельності, системи, функцій та структури органів забезпечення державної безпеки тощо.

На СБУ покладені першочергові завдання, що створюють основу життєдіяльності самої держави. Це – забезпечення державного суверенітету, конституційного ладу, інформаційної та економічної безпеки, особистої безпеки громадян і т.д.

Але на сьогодні потребують перегляду самі засади функціонування СБУ та її органів з огляду на розвиток новітніх технологій, появу нових загроз, необхідна модернізація механізмів протидії Служби безпеки України викликам сучасності.

Література

1. Про основи національної безпеки України: закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>;
2. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/249/2008>;
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про Концепцію реформування Служби безпеки України»: Указ Президента України від 20 березня 2008 року № 249 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>;
4. Стратегія національної безпеки України: рішення Ради національної безпеки і оборони України, затверджено Указом Президента України 26 червня 2015 р. № 287/2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>;
5. Белов О.Ф. Система стратегічного управління сектором безпеки України: стан, проблеми і перспективи розвитку [Текст] / О.Ф. Белов, О.В. Литвиненко // Стратегічні пріоритети. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена актуальним питанням діяльності Служби безпеки України та її органів. Розглянуто основні проблеми функціонування органів державної безпеки. Запропоновано шляхи вдосконалення діяльності СБУ та вирішення нагальних проблем у її роботі.

SUMMARY

Article is devoted to current issues of Security Service of Ukraine and its bodies. The main problems of bodies of state security. The ways of improvement of the SBU and the solution of outstanding issues in its work.

України. – 2011. – № 1. – С.104;

6. Пилипчук В.Г., Будаков М.О., Гірич В.М. Система організації управління і правового забезпечення діяльності спецслужб (досвід країн Європейського Союзу та Північної Америки): аналіт. доп. [Текст] / В.Г. Пилипчук, М.О. Будаков, В.М. Гірич. – К.: НІСД, 2012. – 56 с.;

7. Ліпкан В.А. Національна безпека України: навчальний посібник. 2-ге вид. [Текст] / В.А. Ліпкан – К.: КНТ, 2009. – 576 с.

8. Пилипчук В.Г. Формування та розвиток правових засад діяльності органів державної безпеки України (1991-2003): Навч. посіб. [Текст] / В. Г. Пилипчук – К., 2005. – С. 6.

9. Новицький Г. В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України [Текст]: монографія / Г. В. Новицький. – Київ, 2008. – 495 с.;

10. Мельник М.І. Хавронюк М.І. Правохоронна діяльність: закони і коментарі: Навчальний посібник. [Текст] / М.І. Мельник, М.І. Хавронюк – К: «Атіка», 2000.-512с.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

СТАСЮК Оксана Михайлівна - студентка 2 курсу магістратури Юридичного Інституту Київського міжнародного університету

Стаття посвячена дослідженню адміністративно-правового статусу органів прокуратури України. Автор розкриває основні принципи діяльності органів прокуратури, поняття і содержание адміністративно-правового статусу органів прокуратури, проводить оцінку основних аспектів адміністративно-правової діяльності органів прокуратури України і виділяє основні проблемні моменти.

Ключові слова: прокуратура, органи прокуратури, статус органів прокуратури, адміністративно – правове регулювання, права, обов'язки, відповідальність.

Постановка проблеми

Органи прокуратури відіграють особливу роль у забезпеченні прав, свобод та інтересів людини і громадянина, захисті суспільних та державних інтересів, внаслідок чого актуальною проблемою є розвиток їх адміністративно-правового статусу та вдосконалення національного законодавства в цій сфері. У нашій державі триває процес європейської інтеграції, активно вивчається міжнародний досвід у різних сферах суспільних відносин. З метою приведення законодавства України у відповідність до вимог європейських стандартів був прийнятий новий Закон України «Про прокуратуру». Цим Законом було суттєво посилено гарантії незалежності прокурорів, скасовано функцію загального прокурорського нагляду і внесено ряд інших змін, які загалом позитивно позначилися на адміністративно-правовому статусі прокурора.

Актуальність нашої роботи обумовлюється також конституційними положеннями про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Суттєву роль в такій діяльності виконують органи прокуратури України, на яку Конституцією покладається не тільки нагляд за додержанням законів при застосуванні заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженнями особистої свободи громадян, а й представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом.

Актуальним є також те, що на сьогодні входження України на європейську та світову арену, як рівного гравця, є одним із найважливіших завдань. Саме тому формування громадянського суспільства і побудова правової, демократичної, соціальної держави вимагають політичної, соціальної, економічної, культурної модернізації сучасного українського суспільства та вдосконалення механізму державної влади. Одним із найскладніших завдань цієї реформи є вдосконалення взаємодії між владою та громадянами, налагодження між ними дієвого зв'язку. Особливо це стосується органів прокуратури.

Метою статті є науково-теоретичне обґрунтування сутності та особливостей адміністративно-правового статусу органів прокуратури в Україні.

Виклад основного матеріалу

Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року суттєво реформував функціональну модель української прокуратури. Було скасовано функцію нагляду за додержанням і застосуванням законів, обмежено функцію нагляду за додержанням прав і свобод людини і громадянина межами представницької діяльності прокуратури, підтверджено норми КПК України щодо збереження функції досудового слідства до моменту початку роботи Державного бюро розслідувань України, а також включено координаційну діяльність до змісту функції нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство. В підсумку, ці зміни відповідають побажанням Ради Європи і слугуватимуть наближенню української прокуратури до міжнародних стандартів функціонування цього органу [16, - с. 178].

Організація діяльності прокуратури України ґрунтується на засадах, які визначені Законом України «Про прокуратуру». Засади діяльності прокуратури – це основні керівні начала, що лежать в основі організації та діяльності органів прокуратури та відображають призначення прокуратури в державі та суспільстві, визначають завдання та повноваження прокурорів, а також зміст та характер правових заходів і засобів здійснення прокурорської діяльності, а також містять ознаки та якості, які допомагають відокремити органи прокуратури від інших державних органів, у тому числі і від правоохоронних. [6, с. 27]. Вони закріплені в ст. 3 Закону «Про прокуратуру»:

1) верховенства права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки найвищою соціальною цінністю;

2) законності, справедливості, неупередженості та об'єктивності;

3) територіальності;

4) презумпції невинуватості;

5) незалежності прокурорів, що передбачає існування гарантій від незаконного політичного, матеріального чи іншого впливу на прокурора щодо прийняття ним рішень при виконанні службових обов'язків;

6) політичної нейтральності прокуратури;

7) недопустимості незаконного втручання прокуратури в діяльність органів законодавчої, виконавчої і судової влади;

8) поваги до незалежності суддів, що передбачає заборону публічного висловлювання сумнівів щодо правосудності судових рішень поза межами процедури їх оскарження у порядку, передбаченому процесуальним законом;

9) прозорості діяльності прокуратури, що забезпечується відкритим і конкурсним зайняттям посади прокурора, вільним доступом до інформації довідкового характеру, наданням на запити інформації, якщо законом не встановлено обмежень щодо її надання;

10) неухильного дотримання вимог професійної етики та поведінки. [12].

Отже, структура прокуратури України складає єдину централізовану систему органів, які мають спільні завдання та функції.

А.М. Куліш вказує, що питання правового статусу державного органу в юридичній літературі донедавна зводилося до визначення його компетенції, встановленого законодавством кола прав та обов'язків [4, с. 86]. Т.В. Сараскіна для визначення правового статусу державного органу вважає доцільним: встановити призначення органу тобто його місце в системі органів державної влади; мету утворення даного державного органу; виявити сферу його діяльності; характеру його завдань і функцій; встановити права і обов'язки (повноваження) щодо здійснення поставлених перед ним завдань та функцій у певній галузі чи сфері його відання; наділення його правом приймати відповідні правові акти; міру відповідальності органу та його посадових осіб за порушення законності в діяльності органу; порядок формування структури, штатів, фінансування, порядку ліквідації, компетенція в прийнятті, реалізації і контролю за виконанням власних рішень, інформаційне забезпечення органу виконавчої влади та його структурних підрозділів [15, с. 73–74].

Ю.П. Єременко дає дефініцію правового статусу, виходячи з його структури: «Правовий статус – це юридичний вираз соціальної

свободи особистості у вигляді системи прав та обов'язків», а А.Б.Венгеров вважає, що «правовий статус – сукупність прав, свобод, обов'язків та відповідальності особистості». М.І. Матузов писав, що правовий статус є не лише сукупністю прав, свобод та обов'язків особистості, а також її законних інтересів, гарантованих державою [10, с.36].

Ми поділяємо думку В.Б. Авер'янова та С.Р. Павелків щодо віднесення до складу компетенційного блоку тільки прав та обов'язків, відповідальність доцільно включити до компетенційного блоку правового статусу органів прокуратури не як самостійний структурний елемент, а як один із різновидів обов'язків (обов'язок нести відповідальність за наслідки виконання повноважень, тобто – «юрисдикційний обов'язок») [11, с.89-90].

Як зазначає Р.В. Олійник, елементний склад правового статусу суб'єктів адміністративно-правових відносин залежить, насамперед, від того, чи це фізична, чи юридична особа [10, с. 36].

О. С. Іщук правовим статусом органів прокуратури вважає регламентоване адміністративними нормами, нормами, що містяться в органічних законах про прокуратуру та судоустрій, кодексах та інших нормативно-правових актах становище органів прокуратури, яке характеризується сукупністю їх прав, обов'язків, форм, принципів, гарантіями діяльності та відповідальністю [2, с. 92].

В. Ю. Шобухін у зміст правового статусу прокуратури включає наступні елементи [18, с. 17]:

- 1) найменування прокуратури (працівників прокуратури);
- 2) принципи організації і діяльності прокуратури;
- 3) систему прокурорських органів і порядок їх утворення;
- 4) напрямки діяльності прокуратури, включаючи права, обов'язки і відповідальність учасників прокурорсько-наглядових відносин (прокуратури, піднаглядних суб'єктів і ін.);
- 5) особливості фінансування і матеріально-технічного забезпечення органів і установ прокуратури;

б) порядок призначення і вимоги, що пред'являються до прокурорського працівника;

7) заходи правового захисту і соціальної підтримки прокурорського працівника.

Під адміністративно-правовим статусом прокуратури, як суб'єкта адміністративно-правових відносин, як зазначає О. М. Музичук і з чим ми погоджуємось, слід розуміти систему закріплених нормами адміністративного права ознак, які визначають її роль, місце та призначення у системі правовідносин, вказують на її відмінність від інших суб'єктів та порядок взаємовідносин між ними [8, с. 316–320].

Відповідно до новел Закону України від 14 жовтня 2014 року та Кодексу України про адміністративні правопорушення прокурор здійснює нагляд за додержанням законів при застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення шляхом реалізації повноважень щодо нагляду за додержанням законів при застосуванні заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. У випадках, передбачених ч. 5 ст. 7 КУпАП, прокурор має право оскаржити постанову по справі про адміністративне правопорушення.

Особливо важливим є те, що адміністративне законодавство з питань діяльності органів прокуратури України складають як законодавчі, так і підзаконні нормативно-правові акти, а також акти індивідуально-правової дії. Вказане між іншим підтверджується Рішенням Конституційного Суду України від 09.07.1998 № 12-рп/98 [14], за яким до змісту законодавства входять не тільки закони України та чинні міжнародні договори України, а також і постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України і законів України.

В. В. Шуба справедливо зазначає, що діяльність органів прокуратури України регулюється нормами різних галузей права. Так, у Законі України «Про прокуратуру» містяться норми трудового, фінансового, цивільного, кримінального, адміністративного

права та права соціального забезпечення. Отже, Закон України «Про прокуратуру» є комплексним нормативним актом. Наявність галузевих норм, які містяться у цьому Законі, слід враховувати у практичній діяльності органів прокуратури, зокрема під час застосування норм права. Стосовно адміністративно-правових відносин у діяльності органів прокуратури України, то ними згаданим автором розуміються урегульовані адміністративно-правовими нормами суспільні відносини, які складаються як під час зовнішньої, так і внутрішньоорганізаційної діяльності органів прокуратури, одним з обов'язкових учасників яких є прокуратура або її посадова особа [19, с. 14].

14 жовтня 2014 року Верховна Рада України прийняла новий Закон України «Про прокуратуру», який позбавив органи прокуратури функції нагляду за додержанням законів. Таким чином прокуратура вже не здійснює функцію так званого «загального нагляду» і не має повноважень здійснювати перевірки підприємств, установ та організацій на предмет дотримання ними законів України. Відтепер основна роль у виконанні цих завдань відноситься до компетенції органів державної влади та контролю. Разом з цим, відповідно до положень нового закону, прокурор здійснює процесуальні та інші дії, спрямовані на захист інтересів громадянина або держави у формі представництва [1].

Згідно з п. 21 наказу Генерального прокурора від 28.11.2012 №6 гн організація представництва органів прокуратури та їх посадових осіб у адміністративному судочинстві в Генеральній прокуратурі України та прокуратурах обласного рівня покладається на підрозділи представництва інтересів громадян і держави в судах.

Однак у цій категорії справ суди часто зустрічаються з різними проблемами, а саме проблемою чіткого формулювання позовних вимог чи визначення правової природи спору (чи є спір публічно-правовим) та іншими [17].

Крім цього, певною мірою елементом незалежності прокуратури України виступає також і політичний нейтралітет її працівників, прямо випажений у Законі заборонаю приналежності працівників прокуратури

до будь-яких політичних партій чи рухів. При цьому, відповідно до ч. 1 і 2 ст. 7 Закону України «Про прокуратуру» [12], незалежність органів прокуратури втілюється переважно лише у законодавчій забороні втручання органів публічної влади, їх посадових осіб, інших громадських формувань на діяльність органів прокуратури України, а також будь-якого впливу на працівників прокуратури з метою перешкодити виконанню ними службових обов'язків або добитися прийняття неправомірного рішення.

Підкреслимо, що адміністративно-правові засади організації та діяльності органів прокуратури України в системі державних органів на даному етапі лише частково забезпечують окремі напрямки роботи прокуратури, що зумовлюється неоднозначністю правового статусу прокуратури, невідповідністю підзаконного регулювання адміністративному законодавству, відсутністю ефективної системи комплексного забезпечення діяльності прокуратури України. Все це вимагає вдосконалення адміністративної діяльності керівника в органах прокуратури України у напрямку забезпечення належного виконання покладених на прокуратуру функцій та реалізації її завдань [5].

Отже, зазначимо, що основним орієнтиром діяльності органів прокуратури з підтримання режиму законності має бути дотримання законодавства у сфері прав і свобод людини і громадянина.

На сьогоднішній день проблеми адміністративно-правового статусу прокуратури України часто стають темами дослідження багатьох науковців, тим паче з прийняттям нового Закону «Про прокуратуру».

При регламентації повноважень прокурорів новий Закон містить певні суперечності, неповноту та плутанину.

Зокрема, у ньому закріплено, що Генеральний прокурор України та керівник регіональної прокуратури можуть приймати рішення «щодо неможливості подальшого перебування на посаді» відповідного прокурора (п.4 ч.1 ст.9 та п.8 ч.1 ст.11). При цьому повноваження керівників по відношенню до прокурора місцевих прокуратур співпадають, тож незрозуміло, у яких випадках таке рішення буде приймати Генеральний

прокурор, а коли – керівник регіональної прокуратури. Зміст рішення щодо неможливості подальшого перебування прокурора на посаді Закон також не розкриває й ніяк не співвідносить його з поняттям звільнення прокурора з посади [9].

На жаль, питання про місце прокуратури не знайшло свого чіткого відображення в Концепції реформування кримінальної юстиції України. В. Мойсік припускає, що така невизначеність концепції може бути наслідком позицій, зафіксованих у Програмі діяльності Кабінету Міністрів України (п.2.3), а саме – введення прокуратури в систему органів юстиції [7, с. 8].

Органи прокуратури України становлять єдину централізовану систему, яку очолює Генеральний прокурор України (п. 1 ст. 8). Якби органи та посадові особи прокуратури були організаційно «прив'язані» до інших державних структур (судів або органів виконавчої влади), то, як визнає М. В. Косюта, «... не було б підстав ні в теоретичному, ні в практичному плані стверджувати, що прокуратура становить самостійну гілку влади» [3, с. 32]. Органи прокуратури – елемент цілісної системи органів державної влади, взаємозалежний з іншими елементами системи і водночас незалежний.

В Україні прокуратура не може належати й до судової влади. Конституція України встановлює, що правосуддя здійснюється тільки судами, юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ст. 124). Проте у юридичній літературі наявна точка зору, прихильники якої обґрунтовують ідею про те, що прокуратура відноситься до судової влади, оскільки забезпечує реалізацію відповідних функцій судової влади, які поза прокурорською діяльністю залишилися б деклараціями [7, с. 6-10].

На нашу думку вартим уваги є наступний момент: відповідно до ст. 21 Закону України «Про прокуратуру» протест на акт, що суперечить закону, приноситься прокурором, його заступником до органу, який його видав, або до вищестоящого органу. У протесті прокурор ставить питання про скасування акта або приведення його у відповідність до закону. Протест прокурора зупиняє дію опротестованого акта і підля-

гає обов'язковому розгляду відповідним органом або посадовою особою у 10-денний строк після його надходження. Про результати розгляду протесту в цей же строк повідомляється прокурору.

Існує проблема опротестування прокурором протоколів як процесуальних документів, яка може бути вирішена шляхом внесення відповідних змін до КУпАП. Зокрема, слід передбачити можливість зупинення провадження у справі про адміністративне правопорушення за умов наявності протесту прокурора на протокол у справі про адміністративне правопорушення. У даному випадку фактично встановлюються наслідки, аналогічні зупиненню дії правового акта внаслідок опротестування його прокурором на підставі ст. 21 Закону України «Про прокуратуру». Тобто зупинення дії процесуального документа проявляється в зупиненні провадження, рух якого обумовлюється його наявністю [13].

На даний час багато фахівців, задіяних у юридичній сфері, пропонують безліч власних пропозицій по удосконаленню прокуратури відносно її правового статусу. В результаті цього, досліджуючи пропонувані моделі удосконалення, не слід забувати про те, яке місце повинна мати прокуратура в системі органів державної влади.

Висновок

Отже, система органів прокуратури будується згідно з адміністративно – територіальним устроєм України, а також за функціональними ознаками. Правовою основою організації і діяльності органів прокуратури є Конституція, Закон України «Про прокуратуру», кримінально-процесуальне, цивільно-процесуальне, адміністративне, кримінально-виконавче, господарсько-процесуальне законодавство та інші закони України, а також визнані Україною відповідні міжнародні договори й угоди.

Варто уваги те, що правовий статус прокурора в адміністративному судочинстві багатоаспектний, що відрізняє його від правових статусів інших видів судочинства. Прокурор в адміністративному судочинстві представляє не лише інтереси громадянина

або держави в суді як законний представник, він також може набувати статусу позивача та відповідача.

Предметом представницької діяльності прокурора в адміністративному суді є публічно-правові відносини, переважно між фізичною чи юридичною особою, з одного боку, і суб'єктом владних повноважень, з іншого.

Зокрема, зусилля органів прокуратури спрямовані на захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Ми вважаємо, доцільно забезпечити тісніший взаємозв'язок прокуратури й громадян через систему постійного інформування про виконану роботу, регулярний моніторинг звернень громадян шляхом введення електронного журналу заяв, звернень та скарг. Це дозволить створити прозорий механізм прокурорської діяльності в державі.

Особливу увагу хотілося б звернути на важливість закріплення міжнародних стандартів забезпечення незалежності в діяльності органів прокуратури і порядку взаємодії у міжнародних договорах та угодах. З певних причин об'єктивного характеру міжнародні та регіональні договори та угоди не дозволяють у повному обсязі вирішити усі питання, які виникають на міжнародному рівні у зв'язку з виконанням працівниками органів прокуратури покладених на них обов'язків.

Література

1. Возняковський Т. Суттєві зміни в діяльності органів прокуратури у зв'язку з прийняттям Закону України «Про прокуратуру» [Електронний ресурс] / Т. Возняковський. – Режим доступу : <http://bucha.com.ua/>

2. Іщук О. С. Адміністративна юрисдикція органів прокуратури: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право; теорія управління» / Іщук О. С. ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2011. – 214 с.

3. Косіюта М. В. Прокурорська система України в умовах демократичного суспільства / М.В. Косіюта // Одеса: Юридична література, 2002. – 249 с.

4. Куліш А. М. Організаційно-правові засади функціонування правоохоронної системи України : [монографія] / А. М. Куліш. – в 2-х ч. – ч. 1. – Суми: Вид-во Сумського державного університету. – 2007. – 220 с.

5. Курись А. С. Адміністративно-правові засади діяльності прокуратури в системі державних органів України / А. С. Курись // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 3. – С. 176–185.

6. Лапкін А. В. Основи діяльності органів прокуратури в Україні : навч. посіб. у схемах / А. В. Лапкін. – [Вид. 3-тє, змін. та допов.]. – Х. : Право, 2015. – 148 с.

7. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Реформування прокуратури України: проблеми та перспективи» // Вісник Академії прокуратури України. – 2006. – № 3. – С. 6–10.

8. Музичук О. М. Уточнення сутності категорії «правовий статус» суб'єкта адміністративно-правових відносин та його елементного складу / О. М. Музичук // Форум права. – 2008. – № 1. – С. 316–321

9. Нова українська прокуратура: спроби аналізу «юридичний журнал» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua>

10. Олійник Р. В. Адміністративно-правовий статус прокуратури України / Р. В. Олійник // Європейські перспективи. – 2013. – № 13. – С. 35–40.

11. Павелків С. М. До питання про визначення адміністративно-правового статусу Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [Електронний ресурс] / С. Павелків. – Режим доступу : <http://law.knu.ua/>

12. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. 1697-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>

13. Проблеми правового регулювання прокурорського нагляду за додержанням законів про адміністративні правопорушення органами адміністративної юрисдикції [Електронний ресурс] / О. Драган. – Режим доступу : <http://www.ap.gp.gov.ua>

14. Рішення Конституційного Суду

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню адміністративно-правового статусу органів прокуратури України. Автор розкриває основні засади діяльності органів прокуратури, поняття і зміст адміністративно – правового статусу органів прокуратури, проводить оцінку основних аспектів адміністративно-правової діяльності органів прокуратури України та виділяє основні проблемні моменти.

SUMMARY

The article is devoted to administrative-legal status of the prosecution bodies of Ukraine. The author reveals the main principles of activity of bodies of prosecutor's office, the concept and content of administrative-legal status of the prosecution, to assess the main aspects of administrative legal activity of the prosecution bodies of Ukraine and highlights the main problematic issues.

України у справі про тлумачення терміну «законодавство» від 9 лип. 1998 р. № 12-рп/98 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 32. – С. 59.

15. Сараскіна Т. В. Організаційно-правові засади діяльності податкової міліції в Україні : дис. канд юрид. наук. 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Х., 2000. – С. 73–74.

16. Трагнюк Р. Р. Реформування функцій прокуратури України за новим законом «Про прокуратуру» / Р. Р. Трагнюк // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 3. – С. 176–179.

17. Узагальнення практики застосування положень Української Конституції, КАС України та іншого законодавства щодо учас-

ті в адміністративно-правовому судочинстві працівника органів прокуратури та органів прокуратури [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://webcache.googleusercontent.com>

18. Шобухин В. Ю. Правовой статус прокуратуры и прокурорских работников Российской Федерации : дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений». – Екатеринбург, 2005. – 239 с.

19. Шуба В. В. Адміністративно-правові відносини в діяльності органів прокуратури: загальнотеоретичні аспекти : автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / В. В. Шуба; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2007. – 22 с.

УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ЩО РЕГЛАМЕНТУЄ НАДАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПОСЛУГ

ЛАСТОВИЧ Данііл Миколайович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 342.9

В статті на основі аналізу нормативно-правових актів і наукових досліджень вітчизняних учених розглянуто таке важливе напрямлення їх правоохоронительної діяльності як надання поліцейських послуг. Зазначено, що поліцейські послуги стали ключовою формою діяльності Національної поліції України. З урахуванням конструктивного аналізу норм законодавства сформульовано авторське бачення шляхів удосконалення адміністративного законодавства, регламентуючого надання поліцейських послуг.

Ключові слова: адміністративне законодавство, поліцейські послуги, шляхи удосконалення, терміни.

Постановка проблеми

Прийняття Закону України «Про Національну поліцію» засвідчило важливі позитивні зрушення у напрямку демократизації суспільно-державного життя, поглиблення діалогу між владою та громадянськістю, поліпшення якості та змістовності їх взаємодії. Разом з тим слід сказати, що даний закон далеко не ідеальний і вже зазнав чимало критичних зауважень з боку правників, політичних та громадських діячів. Величезна кількість експертів наголошує на тому, що ціла низка положень зазначеного закону були із Закону України «Про міліцію» від 20.12.1990 № 565-ХІІ. Правознавець Е. Багіров вважає, що Закон України «Про Національну поліцію» це – кастрований варіант закону «Про міліцію» У ньому повністю відсутня конвенція прав людини. Якщо міліція захищала інтереси і права

громадян і держави, то незрозуміло що захищає поліція. Правник наголошує, що підготовлені в авральному порядку патрульні поліцейські нічого не вміють. У кращому випадку вони затримують людину і привозять його в райвідділ, де його оформляють за всіма правилами погані міліціонери. Складається таке враження, що їх робота тільки зводиться до спалювання палива в поїздках по місту. З 38 розбійних нападів за один день в Києві жодна не розкрита, так навіть ж вони їздять, скажіть на милість?! Рівень злочинності з кожним днем зростає, а коефіцієнт корисної дії нової патрульної поліції дорівнює від сили 50% [1]. Саме тому подальшого удосконалення потребує адміністративне законодавство, що регламентує надання поліцейських послуг.

Стан дослідження

Деякі спроби щодо розгляду позитивних та негативних сторін законодавства, що регулює діяльність поліції робили такі вчені як: О. Банчук, А. Іванова, О. Самойленко, проте конкретних пропозицій щодо удосконалення адміністративного законодавства, що регламентує надання поліцейських послуг так надано і не було.

Саме тому **метою** статті є: визначити можливі шляхи удосконалення адміністративного законодавства, що регламентує надання поліцейських послуг.

Виклад основного матеріалу

О. Банчук, аналізуючи Закон України «Про Національну поліцію» відмічає, що

у ньому містяться певні позитивні новації. Перша з них – інституційне розділення МВС і поліції. Від МВС залишиться виключно центральний апарат у Києві на чолі з політичною особою (міністром). Поліція ж працюватиме окремо як професійний орган, який здійснюватиме поліцейські повноваження. Фактично, це крок до одного з європейських принципів – деполітизації діяльності поліції. Інша важлива річ – сервісна функція поліції. Тепер визначено, що вся діяльність поліції полягає у наданні поліцейських послуг (стаття 2 закону). Тепер це не просто боротьба зі злочинністю, забезпечення правопорядку, а саме надання послуг суспільству щодо підтримки належного рівня безпеки. Важливим є також унормування різних процедур застосування поліцейських заходів, спецзасобів тощо. Раніше це переважно регулювалося на підзаконному рівні, а зараз це визначено вже на рівні закону, а тому ризик для зловживань мінімальний. Ще одна перевага – це відкриті конкурси на посади в поліції (як це зараз відбувається із новими патрульними). До відбору поліцейських залучена громадськість [2]. На цьому, на думку О. Банчука, плюси означеного закону закінчуються. Решта закону, зазначає автор, – це мінне поле, по якому дуже важко пройти, не наравшись на порушення прав людини. Зокрема, однією із найбільших загроз правам осіб, вважає О. Банчук, є міститься в новому законі, є необмежений доступ поліцейських до інформації про громадян [2].

А. Іванова та О. Самойленко, у своїх роздумах з приводу оновленого законодавства про національну поліцію відмічають, що його важливою новелою є принципова зміна розуміння місця та ролі поліції у відносинах «поліція – особа (суспільство)». Завдання поліції побудоване на загальному концепті надання послуг державою населенню. Таке розуміння відповідає розумінню поліції як цивільної організації та сприятиме досягненню мети реформи – із перетворити систему державного примусу (міліція) на сервісну службу (поліція) [3]. У той же час, наголошують дослідниці законодавство про національну поліцію має цілу низку, як змістовних, так і формальних (логіка викладення, мовно-термінологічне оформлення тощо), недоліків [3].

Ми, в цілому, погоджуємося із думкою тих дослідників, що нове законодавство про поліцію містить ряд недоліків і прогалин, втім сама концепція організації та діяльності поліції, що пропонується у законі (її функціональне призначення, взаємовідносини із громадськістю, засади формування кадрового потенціалу тощо) є досить прогресивною та корисною. Усунути ж наявні проблеми у зазначеному законодавстві можна шляхом його подальшого розвитку і вдосконалення.

Безпосередньо у межах даного дослідження ми хотіли б акцентувати увагу на наступних проблемних, на нашу думку, аспектах законодавства про національну поліцію, вирішення яких має поліпшити якість надання нею поліцейських послуг.

По-перш, необхідно уточнити понятійно-термінологічний апарат, що використовується у законодавстві про національну поліцію. Адже у законі міститься ряд відносно нових термінів як то: «поліцейські послуги», «публічний порядок», «публічна безпека», при цьому зміст цих понять нормотворець не роз`яснює. Для того, щоб зрозуміти чому це важко зробити, слід з`ясувати, що являє собою термін та поняття. Так Л. Ф. Ільчев, П. М. Федосєєв, С. М. Ковалев, В. Г. Панов у своєму філософському енциклопедичному словнику пишуть, що термін (от лат. terminus – кордон, межа, кінець) – це:

1) ім'я з відтінком спеціального (наукового.) його значення, що уточнюється в контексті якої-небудь теорії або галузі знання;

2) у античній філософії – поняття, яке фіксує стійкі і неминущі аспекти реальності в протилежність різноманітним і мінливим її почуттєвим образам (аналог сучасного поняття «закон»);

3) в аристотелевській силогістиці і традиційній логіці – елементи суджень, що входять до складу силогізму: суб'єкти і предикати його укладення і посилок. Суб'єкт висновку іменується меншим терміном, його предикат – більшим терміном, а термі, загальний для обох посилок, – середнім терміном [4, с.680]. Що ж стосується поняття, то зазначені філософи з цього приводу вказують, що воно являє собою думку, яка відображає в узагальненій формі предмети і явища дійсності і зв'язки між ними за допомогою фіксації загальних і

специфічних ознак, в якості яких виступають властивості предметів і явищ і відносини між ними. Об'єкт характеризується в понятті узагальнено, що досягається за рахунок застосування в процесі пізнання таких розумових дій, як абстракція, ідеалізація, узагальнення, порівняння, визначення. За допомогою окремих понять і систем понять відображаються фрагменти дійсності, що вивчаються різними науками та науковими теоріями. У понятті часто відбиваються такі предмети та їх властивості, які неможливо представити у вигляді наочного образу. За допомогою поняття відображаються як фрагменти дійсності, що розглядаються у відверненні від змін і розвитку, так і сам процес постійної зміни і розвитку досліджуваної дійсності, процес поглиблення наших знань про неї. Нерідко під поняттями розуміють системи знань, що представляють собою фрагменти тих чи інших наукових теорій. Поняття безпосередньо закріплюються і виражаються в мовній формі – у вигляді окремих слів) або у вигляді словосполучень. У кожному понятті розрізняють його зміст і обсяг. Зміст поняття – це сукупність ознак предметів, відображених в понятті. Обсяг поняття – це безліч (клас) предметів, кожному з яких належать ознаки, що відносяться до змісту поняття [4, с.513].

О. О. Грицанов та С. В. Воробьева характеризують термін як слово або словосполучення, що позначає емпіричні або абстрактні об'єкти, значення якого уточнюється в рамках наукової теорії. Залежно від наявності або відсутності денотата (референта) терміни в області, що визначається, від ступеня формалізації теорії розрізняють емпіричні, теоретичні, спеціально-наукові та інші терміни. Філософи наголошують, що сенс термін полягає виключно в тому, що він позначає деякий об'єкт. При цьому т повинен не тільки передавати інформацію про зміст поняття, але і по можливості вказувати на його місце в системі подібних понять, полегшувати вхід в систему, взаєморозуміння, запам'ятовування і застосування. Але цим же одночасно і обмежується свобода застосування терміну без порушення його значення. Створення нового терміну означає введення поняття в автоматичну систему комунікації, позбавлення його образності [5, с.709]. Вступаючи у зв'язки між собою,

пишуть філософи, поняття утворюють різні види відносин. Так, обсяги поняття можуть знаходитися у відношенні сумісності (коли вони хоча б частково збігаються) або несумісності (коли вони навіть частково не збігаються). У свою чергу, відношення сумісності може бути відношенням тотожності; перетину; підпорядкування Серед відносин несумісності виділяються. Супідрядність (два або більше непересічні поняття підпорядковані загальному для них поняттю, вичерпуючи його обсягу; і протиріччя (два непересічні поняття підпорядковані загальному для них поняттю, вичерпуючи його обсяг;). Знання відношення між поняттями за обсягом застерігає від помилок при таких логічних операціях, як визначення, поділ, узагальнення й інше, сприяє поглибленому розумінню текстів [5, с.533].

За висловом інших філософів, І. Т. Фролова, Є.П. Нікітіна, Є.К. Войшвилліа, термін – це однозначне слово, яке фіксує певне поняття науки, техніки, мистецтва і т. п. Термін є елементом мови науки, введення якого обумовлено необхідністю точного і однозначного фіксування даних науки, особливо тих, для яких у повсякденній мові немає відповідних назв. На відміну від слів буденної мови, терміни позбавлені емоційного забарвлення [6, с.565]. Поняття ж вони розуміють як одні із форм відображення світу на ступені пізнання, пов'язаної із застосуванням мови, форму (спосіб) узагальнення предметів і явищ. Науковці зазначають, що поняттям називається також думка, що представляє собою узагальнення (і уявне виділення) предметів певного класу по їх специфічним ознаками, причому предмети одного і того ж класу можуть узагальнюватися в поняття за різними сукупностями ознак. Поняття фіксуються в тих або інших мовних формах і складають сенс (значення і сенс) відповідних виразів мови. Одна з логічних функцій поняття полягає в уявному виділенні за певними ознаками предметів, що цікавлять нас в практиці і в пізнанні. Завдяки цій функції поняття пов'язують слова з певними предметами, що робить можливим встановлення точного значення слів і оперування ними в процесі мислення. За допомогою поняття відбувається більш глибоке пізнання дійсності шляхом виділення і дослідження її істотних сторін [6, с.437].

Отже, з вищевикладеного чітко видно, що термін та поняття міцно пов'язані між собою, оскільки перший, тобто термін, являє собою мовну або словесну форму вираження поняття, його фіксації у об'єктивній дійсності. У той час як поняття характеризує той зміст, що позначає певний термін, виражає сенс останнього. Звідси, коли ми говоримо, що з метою вдосконалення адміністративно-правового регулювання поліцейських послуг слід більш ретельно підходити до формування та визначення того понятійно-термінологічного апарату, що використовується у законах, то маємо на увазі, що нормотворець має у законодавстві про поліцію чітко визначити зміст його ключових термінів. Це необхідно для того, щоб розуміти: що він (нормотворець) розуміє під певним терміном, який зміст у нього вкладає (наприклад поліцейські послуги); яким чином один законодавчий термін пов'язаний з іншим, як вони співвідносять, наприклад, публічний порядок та громадський порядок, публічна безпека та громадська безпека.

Чітко сформульований понятійно-термінологічний апарат дозволяє скласти більш чітко та змістовне уявлення про те, що являють собою поліцейські послуги, в чому їх суть, як взагалі, так і в окремих сферах.

По-друге, варто переглянути законодавство України про Національну поліцію на предмет наявності у ньому синонімічних або дуже схожих за змістом положень, з метою уникнення їх дублювань (повторень). Варто відзначити, що дана проблема дуже тісно пов'язана із попереднім питанням, тобто дублювання у нормах законодавства досить часто виникають тому, що немає чітких та змістовних визначень основних понятійно-термінологічних конструкцій. Через що фактично однакові за змістом явища, процеси зазначаються у нормативно-правових актах окремі, самостійні аспекти діяльності поліції. Зокрема у діючому законі «Про Національну поліцію» поряд із її повноваженнями по здійсненню профілактичної та превентивної діяльності вказують боротьба із причинами та факторами, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, а також запобігання цим правопорушенням. Так, наприклад, у статті 23 розділу

IV «Повноваження поліції» закріплено, що поліція відповідно до покладених на неї завдань:

1) здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень;

2) виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення;

3) вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення [7].

Очевидно, що такий підхід є не вірним, адже профілактика – це і є протидія умовам та факторам (тобто їх виявлення і усунення), що спричиняють адміністративні та (або) кримінальні правопорушення або сприяють їх вчиненню. А превенція правопорушень – це їх недопущення, попередження, яке передбачає запобігання протиправній поведінці та її припинення. Для підтвердження такої своєї позиції звернемося до наукових поглядів на поняття профілактики та превенції правопорушень, в ому числі злочинів. Так, наприклад, М. І. Мельник і М. І. Хавронюк пишуть, що профілактика правопорушень – це діяльність з виявлення та усунення причин правопорушень, окремих їх видів і груп, конкретних правопорушень, з недопущення завершення правопорушень на різних етапах розвитку протиправної поведінки [8, с.13]. В.Г. Негодченко пропонує розуміти профілактику правопорушень як діяльність, метою якої є попередження криміногенних наслідків людської діяльності, а також виявлення, вивчення причин та умов, що спричиняють вплив на правопорушення, найчастіше за допомогою примусових заходів, без втручання у галузь конституційних прав та свобод особи [9, с.215]. За твердженням Г. А. Аванесова профілактика правопорушень – це особливий вид соціальної практики, яка забезпечує покращення суспільних відносин, в результаті чого ліквідуються, або нейтралізуються умови (причини, фактори), які сприяють неправомірній поведінці [10, с.398].

Неможна не відзначити і те, що спроби визначити поняття профілактики правопорушень робилися і на нормативному рівні,

а саме у проекті законів: «Про профілактику правопорушень» – обов'язкова діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, у тому числі громадських організацій, спрямована на виявлення та усунення причин і умов, які сприяють учиненню правопорушень, а також виявлення осіб, схильних до вчинення правопорушень, та застосування заходів до їх виправлення [11]; «Про соціальну профілактику правопорушень в Україні» – здійснення системи заходів, спрямованих на виявлення й усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів [12]. Втім жоден із зазначених законопроектів так і не був прийнятий, тож офіційне визначення поняття «профілактики» сьогодні відсутнє, як, власне кажучи, і поняття «превенції правопорушень». У юридичній енциклопедії за редакцією Ю. С. Шемшученка превенція (лат. від – випереджати, попереджати) визначена як попередження, запобігання [13]. С. О. Сафронов превенцію злочинності у контексті діяльності оперативних підрозділів ОВС визначив як засновану на морально-правових принципах і приписах законодавства діяльність суб'єктів ОРД щодо виявлення умислу на вчинення злочину та здійснення психологічного впливу на його носія з метою недопущення реалізації злочинних намірів і бажань в будь-яких фактичних проявах діяння [14].

Отже, закріплюючи за поліцією повноваження із здійснення профілактики та превенції адміністративних правопорушень і кримінальних злочинів немає необхідності вказувати, як це зробив нормотворець, у законодавстві про національну поліцію такі її повноваження як виявлення та усунення причин, що сприяють вчиненню правопорушень та (або) злочинів, а також запобігання адміністративним та кримінальним правопорушенням закріплено фрагментарно. Використаний законодавцем у законі «Про національну поліцію» підхід лише візуально збільшує коло обов'язків поліції, які за своїм змістом є, фактично, тотожними.

По-третє, необхідно переглянути положення законодавства про національну поліцію на предмет наявності у ньому протиріч і невідповідностей з нормами деяких законо-

давчих актів з інших сфер суспільного життя. Зокрема йдеться про законодавство про охорону здоров'я, виходячи зі змісту якого медичну допомогу, в тому числі екстрену, особам можуть надавати тільки медичні працівники, до яких, зрозуміло, поліція не належить. А отже поліцейські мають право надавати тільки домедичну допомогу, у той час як у законі «Про національну поліцію» передбачено, що вони (поліцейські) надають медичну допомогу фізичним особам, які постраждали від протиправних дій, в наслідок катастроф або з інших причин потребують такої допомоги. Ми звісно ж не заперечуємо, що поліцейські повинні надавати особам не тільки домедичну, але й невідкладну першочергову медичну допомогу, а лише зауважуємо на тому, що дану обставину діяльності досліджуваних органів влади слід узгодити з іншими, пов'язаними із нею, законодавчими актами.

По-четверте, прийняття закону «Про Національну поліцію», є дуже важливим кроком на шляху реформування органів Міністерства внутрішніх справ, однак цього недостатньо – законодавство про поліцію необхідно розвивати.

Розвиток даного законодавства, на нашу думку, має складатися із вирішення двох основних питань:

- розроблення відповідних адміністративно-правових механізмів реалізації закріплених за національною поліцією завдань. Справа у тому, що більшість положень зазначеного закону «Про Національну поліцію» є досить загальними, у них не наводиться змістовна характеристика того, якими чином (якими саме ланками поліції та у яких обсягах, в яких формах, якими методами та способами, тощо) реалізуються поліцейські послуги;

- оновлення всього масиву нормативно-правового підґрунтя діяльності національної поліції, адже сьогодні новостворений орган влади продовжує діяти за цілою низкою старих положень та інструкцій, прийнятих на підставі та у розвиток закону «Про міліцію».

Висновок

Завершуючи дане дослідження, вважаємо за потрібне зауважити на тому, що це

АНОТАЦІЯ

У статті на основі аналізу нормативно-правових актів та наукових досліджень вітчизняних вчених розглянуто такий важливий напрям їх правоохоронної діяльності як надання поліцейських послуг. Зазначено, що поліцейські послуги стали ключовою формою діяльності Національної поліції України. З урахуванням конструктивного аналізу норм законодавства сформульовано авторське бачення шляхів вдосконалення адміністративного законодавства, що регламентує надання поліцейських послуг.

далеко не всі проблемні аспекти адміністративно-правового регулювання надання поліцейських послуг. Втім, на наше переконання, конструктивне вирішення навіть вище приведених питань, має суттєво посилити гарантії якості та ефективності надання органами і посадовими особами поліції зазначених послуг.

Література

1. Риановости Україна: Какой станет новая полиция/милиция Украины? // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://rian.com.ua/analytics/20150806/371779793.html>
2. Банчук О. Новий закон про поліцію: обмеження свобод українців під маскою реформи / О. Банчук. // Портал підприємців України «Частний предприниматель» // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://chp.com.ua/all-news/item/36468-noviy-zakon-pro-politsiyu-obmezhennya-svobod-ukrayintsiv-pid-maskoyu-reformi>
3. Іванова А. Якою бути українській поліції або проблеми нашого законотворення / А. Іванова та О. Самойленко. / Права Людини в Україні: Інформаційний портал харківської правозахисної групи // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.khpg.org/index.php?id=1426747523>
4. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов – М.: Сов. Энциклопедия, 1983.–840с.
5. Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. – Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. – 896 с.
6. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. – 7 изд., перераб. и доп.– М.: Респун-

SUMMARY

On the basis of analysis of regulations and research of local scientists considered such an important aspect of how problematic police services. Indicated that police services have become a key form of the National Police of Ukraine. Given the structural analysis of the legislation formulated Copyright vision of improving administrative legislation regulating the provision of police services

блика, 2001,- 719 с.

7. Про Національну поліцію : Закон України : від 02.07.2015 : № 580-VIII / Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015, – № 40-41, – ст.379 [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

8. Мельник М.І., Хавронюк М.І. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність. – К., 2002. – 576 с.

9. Негодченко В.Г. Державно-правове забезпечення профілактики злочинності / В.Г. Негодченко // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України. – 2001. – № 1(4). – С. 213-217.

10. Аванесов Г.А. Криминология и социальная профилактика / Г.А. Аванесов. – М., 1980. – 528 с. – (Академия МВД СССР).

11. Проект Закону України «Про профілактику правопорушень» // офіційний веб-портал Судової влади України // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://cv.court.gov.ua/tu26/6/2358>

12. Проект Закону України «Про соціальну профілактику правопорушень в Україні» // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://static.rada.gov.ua/osmir/tables/11_99/TABL09240002.html

13. Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://cyclor.com.ua/content/view/1260/58/1/23/#50978>

14. Сафронов О. С. Поняття превенції злочинів та її співвідношення з однорідними поняттями / О.С. Сафронов // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://elib.org.ua/theoryoflaw/ua_readme.php?subaction=showfull&id=1329782013&archive=&start_from=&ucat=&

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИНИКНЕННЯ, СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ПІДРОЗІЛІВ ПО БОРОТЬБІ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

**ДМИТРИЄВ Анатолій Анатолійович - начальник Головного управління
Національної поліції України в Харківській області**

В статті розглядаються питання виникнення, становлення та розвитку оперативно-розшукових підрозділів по боротьбі з організованою преступністю на українських землях, аналізується правова база, регламентуюча їх діяльність та завдання оперативно-розшукових підрозділів по боротьбі з організованою преступністю.

Ключові слова: *оперативно-розшукові підрозділи, організована злочинність, кримінальний розшук, поліція, законодавство.*

Організована злочинність – це форма злочинності, для якої характерні стійка злочинна діяльність, здійснювана злочинними організаціями (організованими групами, бандами, злочинними угрупованнями й іншими незаконними формуваннями), яка має матеріальну і фінансову базу і зв'язки з державними структурами, заснованими на корупційних механізмах[1].

Організована злочинність є вкрай складним явищем, внаслідок чого існує багато різних підходів до фіксації її основних змістовних елементів в нормативних та доктринальних визначеннях [2] та пошуку і розроблення прийомів і засобів протидії їй.

Упродовж багатьох віків основну роль у боротьбі з організованою злочинністю виконували підрозділи кримінальної поліції, незалежно від того, як вони називались, кому підпорядковувались та який характер мала злочинність.

У перших державних утвореннях східних слов'ян (VI-VIII ст.), а потім у Київській

державі (IX-XII ст.) охорона правопорядку, захист прав та інтересів феодалів здійснювалися головним чином за допомогою княжої дружини і війська великих феодалів, що виконували у разі необхідності також і поліцейські функції.

Кримінальний розшук як певного роду діяльність існувала на Русі споконвічно. Перші письмові свідчення про особливості розшукової діяльності як форми боротьби зі злочинністю зустрічаються ще в стародавньому джерелі права -«Руській правді», яка переважно була збіркою кримінально-процесуальних норм. «Руська правда», по суті, розглядає три стадії процесу – «заклич», «зведення» і «гоніння сліду».

«Заклич» був оголошенням потерпілого про вчинений злочин, частіше всього про пропажу речі, і проводився в людному місці, на «торгу». Якщо пропаша виявлялася після закінчення трьох днів з моменту «заклича», той, у кого вона знаходилася, вважався «татем» – злодієм.

При «зведенні» власник разом із добросовісним набувачем повинен був відшукати третю особу, у якої добросовісний набувач придбав розшукувану річ. Якщо і третя особа доводила добросовісне придбання, всі троє повинні були вести подальший розшук особи, у якої була придбана річ. Таким чином, у цій формі розшуку брав участь сам потерпілий, а також особи, на яких лягла підозра, з метою відвести від себе цю підозру. «Зведення» з участю потерпілого об'єднувалося межами общини. Як правило,

зведення було розшуковою діяльністю відносно злочинів проти власності.

«Гоніння сліду» – це розшук особи, що вчинила злочин, по залишених нею слідах. У ст. 77 Простанної правди були встановлені певні правила «гоніння сліду». Так, якщо слід втрачався на великій дорозі або в степу, пошук злочинця припинявся. Якщо ж сліди приводили в яку-небудь общину, то на неї покладався обов'язок відшукати злочинця і видати його або продовжувати пошук злочинця за межами своєї общини. У разі невиконання цих вимог община зобов'язана виплатити так звану «дику виру», тобто штраф, що накладався на всю общину [3].

Таким чином, у Давньоруській державі розшук по кримінальних злочинах проводився, як це видно з «Російської правди», без будь-якої участі спеціальних органів держави: самим потерпілим, особами, на яких лягла підозра, членами общини.

Згодом, у міру зміцнення держави, її владних структур, функції протидії злочинності поступово почали переходити до спеціально уповноважених осіб. Спочатку це були представники центральної влади на місцях. Ці особи виконували розшуково-каральні функції одночасно з іншими функціями адміністративної і судової влади на місцях. Уперше спеціальні посадовці, що здійснювали охоронну та поліцейську (у нашому розумінні) діяльність, почали з'являтися в староруській державі в XV-XVI ст. За тих часів цих осіб називали «обищниками» і вони також були представниками центральної влади [4].

За царювання Івана IV (1533-1584) переслідування політичних супротивників та кримінальних злочинців велося з особливою жорстокістю, що здобуло йому прізвисько Грізний. У цей період створюється особливий унікальний розшуковий орган розшуку – опричне військо, яке формується за принципом особистої відданості царю. Головним засобом політичного та карного розшуку цього періоду були доноси та катування[5].

У пізніші роки, а саме в 17 столітті, для стабілізації внутрішньополітичної обстановки, у т.ч. на українських землях, що вхо-

дили до складу Московського царства, було потрібне посилення центральної влади, що не могло відбутися без створення системи політичного контролю за діяльністю провінційних органів управління. У зв'язку з цим у 1650 році Олексій Михайлович, Московський цар, заснував Наказ таємних справ. Так почалося виділення політичного розшуку в спеціалізований підрозділ центрального державного апарату[6].

У середині XVI ст. виник Розбійний наказ, який, водночас із розслідуванням загальнокримінальних злочинів, здійснював функції політичної поліції. Він видав розшуком і судом відносно розбійників. Розбійному наказу були підпорядковані місцеві органи губернського та земського управління, які здійснювали судово-поліцейські функції[7].

На початку 1718 р. для розслідування справи про зраду царевича Олексія Петровича і його прихильників Петро I заснував Канцелярію таємних справ. Він розглядав її як тимчасову слідчу комісію, але обставини склалися так, що Таємна канцелярія поступово перетворилася в постійну установу, аналогічну Преображенському наказу. Таємна канцелярія була ліквідована указом Катерини I від 28 травня 1726 року, нею ж була заснована Верховна таємна рада, і Преображенський наказ, перейменований на Преображенську канцелярію, також потрапив під її контроль, а частина політичних справ почала надходити у Сенат. Розшукові справи розподілялися за ступенем важливості – найбільш значні надходили до Верховної таємної ради.

Цариця Анна Іоаннівна (1730-1740) зайнялася реорганізацією політичного розшуку, створивши Канцелярію таємних розшукових справ, яка одержала виняткову монополію у веденні кримінального та політичного розшуку на всій території Росії, при цьому підпорядкувавши її собі, без права втручання будь-якої вищої установи імперії в її діяльність.

Петро III (1761-1762) через два місяці після сходження на престол іменним Манифестом у 1762 році ліквідував Канцелярію таємних розшукових справ і заснував при Сенаті Таємну експедицію, фактично про-

сто перейменувавши її. Катерина II (1762-1795) «замаскувала» Таємну експедицію назвою «Сенат». Генерал-прокурор Сената А.А. Вяземський мав право нікому не доповідати про діяльність Таємної експедиції, окрім імператриці, і навіть, у випадку необхідності, знищувати документи по деяких справах [8].

Секретних агентів розшук у XVIII в. ще не мав, а їх попередники – лазутчики займалися головним чином підслуховуванням. У політичний розшук Катерина II внесла два дуже важливі нововведення: організацію перлюстрації листування підозрюваних осіб та заслання лазутчиків у місця скупчення людей для підслуховування розмов.

Таємна експедиція була демонстративно розформована Олександром I (1801-1825) у 1801 році. Всі її функції імператор передав органам місцевої влади. Але 8 вересня 1802 року ним було утворено Міністерство внутрішніх справ, яке централізовано відало політичним і кримінальним розшуком і цензурою. Водночас при столичному губернаторі була створена Таємна поліцейська експедиція, що також здійснювала політичний розшук. 5 вересня 1805 р. імператор утворив Комітет вищої поліції, а 13 січня 1807 р. був створений Комітет охорони громадської безпеки [9].

У 1810 р. Олександр I заснував Міністерство поліції, що мало у своєму складі три Департаменти: виконавчої поліції, господарської поліції та медичної поліції, а також дві канцелярії: загальну і особливу. Особлива канцелярія займалася здійсненням політичного розшуку на всій території Російської імперії. У 1819р. Міністерство поліції було ліквідовано, і всі його функції повернулися до Міністерства внутрішніх справ. За період царювання Олександра I методи роботи політичного розшуку суттєво змінилися; при ньому з'явилися таємні поліцейські агенти, їх було небагато, але вони внесли свій вклад у справу розкриття політичних і кримінальних злочинів.

Боротьба з революцією усередині Росії і за її межами в часи Миколи I (1825-1855) посіла основне місце у всій діяльності царського уряду. Для боротьби з революцією

і взагалі з усім прогресивним у суспільному житті країни була відроджена політична поліція. Особливим царським указом від 3 липня 1826 року було створене Третє відділення імператорської канцелярії, до компетенції якого було віднесено: 1) всі розпорядження і відомості по всіх випадках вищої поліції; 2) відомості про кількість існуючих у державі різних сект і розколів; 3) відомості про фальшиві асигнації, монети, штемпелі, документи тощо; 4) докладні відомості про всіх людей, що перебувають під наглядом поліції; 5) висилка і розміщення людей підозрілих та шкідливих; 6) завідування, наглядове і господарське всіх місць утримання, в яких перебувають державні злочинці; 7) всі ухвали і розпорядження про іноземців, що проживають у Росії, прибувають у межі держави і вибувають з неї [10].

28 квітня 1827 року було утворено Корпус жандармів, метою якого царем було визначено створення в центрі і на місцях чіткої системи жандармських органів, що виконували обов'язки наглядової, кінної міської і військової поліції.

Діяльність Третього відділення в другій чверті XIX ст. розвивалася за двома основними напрямками. Першим з них було здійснення організаційних та практичних заходів у галузі політичного розшуку, друге – загального контролю і нагляду за державним апаратом управління.

У зв'язку зі зростанням в другій половині XIX сторіччя злочинності на території Російської імперії, викликаного соціально-політичними конфліктами, урбанізацією, розвитком промисловості, збідненням населення, царський уряд постійно намагався запровадити нові поліцейські структури.

У 1880 році в Петербурзі і Москві та в ряді інших міст (Київ, Харків, Одеса) починають діяти спеціалізовані оперативні підрозділи – Відділення по охороні порядку і громадської безпеки, що називалися в просторіччі охоронними відділеннями, або охоранками. Головним завданням охоронних відділень був політичний та карний розшук, тобто виявлення і нагляд за революційними організаціями (партіями, групами), які вважались злочинними організаціями також за окремими революціонера-

ми-терористами, з передачею всіх отриманих відомостей у жандармські управління для обшуків, арештів і дізнань.

Як свідчать численні праці вітчизняних і зарубіжних учених, також статистичні дані, що збереглися в архівних документах, у Російській імперії другої половини XIX- початку XX вв. спостерігався процес невинного зростання кримінальної злочинності[11]. За числом зареєстрованих злочинів Росія в даний період часу займала одне з перших місць у світі. Тенденція до особливо значного збільшення кількості злочин стала виявлятися наприкінці 50-х – початку 60-х рр. XIX ст., коли країна вступила в стадію капіталістичного розвитку. Масштаби і темпи зростання злочинності відповідно сприяли породженню різних її організованих форм, вона все більше набувала професійного характеру.

Цілоком природньо, що вказаний високий рівень кримінальної злочинності і його постійне зростання значною мірою негативно впливали на загальний стан дотримання встановленого в державі правопорядку, завдавали відчутної матеріальної, моральної та фізичної шкоди всьому суспільству. Проте, незважаючи на тривожну криміногенну обстановку, адекватних сил і засобів протидії зростанню злочинності в досліджуваній період часу в Російській імперії, куди входили і території сучасної України, не існувало. Тому, як і раніше, основне завдання боротьби із злочинністю продовжували виконувати лише підрозділи поліції і судово-слідчі органи. Спеціалізованих апаратів, оснащених силами, засобами, методиками боротьби з різними видами злочинів, не існувало. Розшукова діяльність у ті роки покладалася лише на органи дізнання, а також судових слідчих при окружних судах і судових палатах. Спеціального підрозділу для здійснення такої діяльності передбачено не було.

Практика правоохоронної діяльності настійно вимагала невідкладної реорганізації поліцейського апарату з метою посилення і спеціалізації сил по боротьбі з конкретними видами правопорушень. Тому згідно з розпорядженням київського губернатора від 14 червня 1880 року № 2754 при київ-

ській поліції була знову утворена розшукова частина[12].

Докладний порядок дій розшукової поліції в той період часу визначався рядом відомчих нормативних актів місцевого поліцейського. Перед київською розшуковою поліцією ставилися наступні основні задачі:

- вживання заходів по запобіганню в Києві вбивств, грабежів, крадіжок, підпалів і інших злочинів;
- збір відомостей і перевірка доносів;
- розшук господарів знайдених або втрачених ними речей; розшук викраденого і викрадачів; розшук осіб, що ухиляються від явки до виконання військової повинності, дезертирів; подружжя, що ухиляється від сумісного життя; дітей, що ховаються від своїх батьків;
- нагляд за шулерами і взагалі особами, що ведуть крупну і азартну гру; збір відомостей про людей, що підлягають опіці за їх марнотратство;
- нагляд за особами, що перебувають під наглядом поліції; розшук у справах політичного характеру тощо[13].

Розшукова частина згідно з регламентуючими документами тісно взаємодіяла із загальною поліцією в питаннях проведення обшуків, арештів та інших спеціальних заходів, що вимагають збільшення числа учасників. Про всі події, що трапилися в місті, негайно повідомлялося начальнику розшукової частини. Від нього залежав напрям роботи працівників розшуку за отриманими даними.

Робота по становленню і вдосконаленню київської розшукової поліції велася постійно. Були заведені спеціальні обліки підозрюваних у здійсненні злочинів, осуджених злочинців, осіб без певного роду занять і т.д. Напрацьовувалася база агентурної мережі. Підвищувалася професійна майстерність співробітників. У першому році діяльності їх україн обмеженим складом було розкрито 52 тяжких злочини, більшість з яких – грабежі, крадіжки, шахрайства.

Не дивлячись на окремі прорахунки і недоліки, досвід діяльності київської розшукової частини зробив певний позитивний вплив на подальший розвиток служ-

би розшуку поліції Російської імперії. Починаючи з 80-х років XIX ст., розшукові відділення були створені у великих містах Російської імперії (Москві, Варшаві, Ризі, Одесі тощо). Але єдиної вертикальної системи управління цією спеціалізованою поліцейською службою не існувало, що позначалося негативно на їх роботі[14].

Прийнятим 6 липня 1908 року Законом «Про організацію розшукової частини» в містах і повітах імперії при поліцейських управліннях створювалися розшукові відділення. В питанні утворення нових поліцейських органів законодавець часто йшов вслід за практикою, що складалася, і нормативні акти, що створили нові структури, узагальнювали і конкретизували досвід, що вже був. Оскільки розшукові відділення діяли в столицях і найкрупніших містах уже в 80-х роках XIX ст. (в Україні на той час вони функціонували в Києві, Одесі і Харкові), то до 1908 року вже накопичили солідний досвід[15].

Найбільшу складність у питаннях організації, становлення і функціонування служби розшуку в Російській імперії представляла проблема своєчасного забезпечення її діяльності законодавчою і нормативною базою. Складність вирішення даної проблеми полягала в тому, що закони про поліцію в царській Росії протягом всієї її історії взагалі жодного разу не були приведені в єдину систему. Діяльність розшукових відділень, їх структура і функції регламентувалася «Загальною установою губернською»[16], «Статутом кримінального судочинства»[17], «Статутом про попередження і припинення злочинів»[18], «Загальним статутом розрахунковим»[19] і низкою відомчих актів Міністерства внутрішніх справ. Видання різного роду збірок «узаконень» не тільки не вирішувало цієї проблеми, але лише усилювало її гостроту. В них механічно об'єднувалися документи, які несли на собі відбиток самих різних періодів історії – адміністративних реформ Катерини II, Павла I і Олександра I, буржуазних реформ суду і адміністративного управління 60-х рр., і контр реформ 80-х рр.

Видані законодавчі акти не мали характеру спадкоємності, а будувалися на різних

принципах не тільки за своєю управлінською орієнтацією, але і за формою виразу цих принципів. Одні з них мали надмірно моралізаторський характер повчань, інші переважувалися дрібною правовою регламентованістю.

Окремі сторони поліцейської діяльності з питань боротьби зі злочинністю взагалі не регулювалися законом. До таких до проведення реформ 60-х рр. XIX ст. належала і розшукова діяльність.

Довгожданий і дуже важливий Закон «Про організацію розшукової частини» набув чинності тільки 6 липня 1908 року. А в березні 1908 року в Департаменті поліції було створено нове утворення – 8 діловодство. До його завдань входило складання документів по організації діяльності розшукових відділень; створення центрального реєстраційного бюро; забезпечення зв'язку із західноєвропейськими поліціями і фірмами, що виготовляють апаратуру для російських розшукових відділень тощо[20]. Даний закон вперше в історії Росії вивів у загальнодержавне правове поле функціонуючі раніше у ряді регіонів країни поліцейські служби розшуку і надав правову базу для створення нових підрозділів у багатьох інших містах і повітах імперії. Залежно від величини обслугованої території і кількості населення розшукові відділення були підрозділені на чотири розряди, що зумовлювало їх штат і рівень грошового забезпечення. Кожне розшукове відділення складалося із столів особистого затримання, розшуків, нагляду, а також довідкового реєстраційного бюро, яке було головною частиною внутрішньої організації розшукового відділення. Воно займалося реєстрацією злочинців, систематизацією всіх відомостей про них, встановленням особи злочинців, видачею довідок про судимість і розшуком осіб, що переховувалися. Робота співробітників розшукових відділень будувалася за принципом спеціалізації (лінійним принципом).

До найбільш прогресивних і вкрай корисних новацій закону слід віднести положення про відкриття шкіл для проходження попередньої підготовки осіб, що призначаються для роботи в кримінальному

розшуку, а також спроби поліпшення розшукової справи, заснувавши його на принципах, використовуваних у Західній Європі.

Жовтнева революція 1917 року знищила в Росії буржуазно-поміщицьку державну машину і зруйнувала старий державний апарат – поліцейський, чиновницький, судовий, військовий. Для боротьби з різного роду кримінальними проявами в країні створювалися спеціальні органи, завданням яких було проведення карально-репресивних заходів. В апаратах карного розшуку, як і в органах ВЧК, з певного часу стала проводитися розвідувальна робота, яка за своїм характером нічим не відрізнялася від діяльності військової розвідки.

Весь процес становлення розшукової діяльності у сфері боротьби зі злочинністю пов'язаний з виникненням і розвитком радянської міліції. Перебудова, вдосконалення і зміцнення робітничо-селянської міліції на різних етапах розвитку держави ускладнювалася тим, що міліцію постійно залучали до карально-репресивних заходів у часи індустріалізації, колективізації, голодомору, репресій 30-х років ХХ століття.

Апарати, які займаються оперативно-розшуковою діяльністю, почали створюватися місцевими Радами спочатку в Петрограді та Москві, а потім у Петроградській, Московській та інших губерніях. З самого початку в губернських відділах карного розшуку виділялися групи людей, які проводили негласну оперативну роботу.

Першим нормативним актом, який передбачав єдину систему органів карного розшуку як у центрі, так і на місцях, і в їх складі оперативних апаратів, стало «Положення про карний розшук», прийняте колегією НКВС РРФСР 5 жовтня 1918 року.

Апарати карного розшуку, як підкреслювалося в цьому нормативному акті, створюються «для охорони революційного порядку шляхом негласного розслідування злочинів кримінального характеру та боротьби з бандитизмом». У положенні, а потім у листі всім місцевим апаратам карного розшуку були сформульовані найважливіші принципи негласної роботи: попередження кримінальних злочинів здійснюється

шляхом застосування негласної внутрішньої агентури і зовнішнього спостереження для проведення негласної роботи виділяються спеціальні суми і встановлюється порядок їх витрачення; для здійснення зовнішнього спостереження і внутрішнього інформування в кожному апараті заснуються штати як постійних, так і залучених секретних співробітників[21].

Велике значення для організації оперативно-розшукової роботи мала «Інструкція про карний розшук», розроблена Центрозошукком у кінці 1919 року. У ній поряд з іншими завданнями вказувалося і на застосування негласних засобів у боротьбі зі злочинністю.

З метою посилення боротьби з кримінальною злочинністю наказом НКВС УРСР від 10 квітня 1922 року карний розшук був виділений у самостійне управління з безпосереднім підпорядкуванням Народному комісаріату внутрішніх справ. У його складі як самостійний підрозділ була виділена секретна частина, очолювана завідувачем агентурою. З цього періоду почався новий етап у протидії організованій злочинності.

У зміцненні роботи оперативних підрозділів важливе значення мало утворення 10 червня 1934 року загальносоюзного Народного комісаріату внутрішніх справ і в його складі загальносоюзних органів для керівництва міліцією та карним розшуком. Створення загальносоюзних органів зіграло серйозну у справі зміцнення і поліпшення організаційної структури та діяльності місцевих апаратів карного розшуку. У централізації секретної роботи на території всієї країни велике значення мали циркуляри НКВС СРСР № 102 і № 103 від 15 червня 1935 року. Відповідно до циркулярів на міліцію і апарати карного розшуку покладалося оперативне обслуговування роздрібно-торгівельної мережі, ринків, складів та інших об'єктів. Наказом НКВД СРСР - № 00118 від 16 березня 1937 року були створені апарати боротьби з розкраданням соціалістичної власності (БРСВ). Їх завдання полягало в оперативно-інформаційному висвітленні системи торгівлі, споживчої і промислової кооперації, заготівельних органів, ощадкас, виявлення і розкриття ха-

барництва, фальшивомонетництва і спекуляції.

Відзначаючи позитивні моменти в діяльності апарату карного розшуку та в його складі секретних частин в 30-і роки, не можна промовчати про грубі і постійні випадки порушення законності, що мали місце на всій території Радянського Союзу.

У квітні 1941 року в Головному управлінні міліції НКВС СРСР створений ще один оперативний відділ по боротьбі з бандитизмом. Далі органи політичного і кримінального розшуку неодноразово міняли свої назви, об'єднувалися і відокремлювалися, передавали один одному підрозділи, але це були більше політичні рішення, залежні від перших осіб держави, а не об'єктивна необхідність. Проте є помітною чітка тенденція на більш вузьку спеціалізацію і дроблення оперативно-розшукових органів, що позитивно впливало на розробку тактики і методики рішення різних специфічних задач ОРД, але не завжди підвищувало ефективність, оскільки створювало дублювання функцій і, як наслідок, певну дезорганізацію[22]. В сесія Верховної Ради СРСР прийняла Закон про перетворення Ради Народних Комісарів СРСР у Раду Міністрів СРСР, а народних комісаріатів – у міністерства, у зв'язку з чим НКВС СРСР перетворився в Міністерство внутрішніх справ (МВС) СРСР. 13 березня 1954 року відбувається остаточне розділення політичного і кримінального розшуків: Указом Президії Верховної Ради СРСР утворений Комітет державної безпеки (КДБ) при Раді Міністрів СРСР.

У цей час відбувається створення механізму по контролю за оперативно – розшуковою діяльністю. Так 24 травня 1955 року Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ, яким затверджено нове положення «Про прокурорський нагляд СРСР», що значно розширював права прокуратури по нагляду за органами державної безпеки та внутрішніх справ.

У ХХІ столітті досліджувані оперативні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю кілька разів реформувались та змінювали назву: 7 управління, управління

кримінального пошуку, Департамент кримінального пошуку, Департамент розвідально-пошукової діяльності, Департамент оперативної служби МВС України, Головне управління по боротьбі з організованою злочинністю.

У процесі реформування органів внутрішніх справ України, у складі кримінальної поліції Національної поліції України створені Управління карного розшуку та Управління захисту економіки, на які покладені завдання боротьби з організованою злочинністю і із діяльності яких починається новітня історія протидії злочинності в Україні.

Література

1. Организованная преступность. Большой юридический словарь под ред. проф. А.Я. Сухарева. М. 2007. VI. 858 стр.
2. Klaus von Lampe. Definitiotis of organizen crime (англ.) Более 100 определенных понятий «организованная преступность», собранных Клаусом фон Лампе. Проверено 28 июня 2008 года. Ru. wikipedia. org. wiki/Организованная преступность.
3. Памятники русского права. М. : Госюриздат, Вып. VIII. 1961.- 667 с.
4. Полиция и милиция России: страницы истории.-М.:Наука, 1995.-317 с.
5. Основы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел: учеб./ под ред. Ю.А. Агафонова, Ю.Ф. Кваши.- Краснодар. ун-т МВД России, 2007.- 305 с.
6. История полиции дореволюционной России// Сборник документов и материалов по истории государства и права/ Учебное пособие.- М., 1981.- 94 с.
7. Ерошкин Н.П. История государственных учреждений дореволюционной России. 2-е издание, М.: Высшая школа, 1968. – 368 с.
8. Сизиков М.И. История полиции России (1718-1917 г.г.): Становление и развитие общей регулярной полиции в России XVIII века. – М.: А.П.О., 1992.
9. История полиции дореволюционной России // Сборник документе® и материалов по истории государства и права / Учебное пособие. – М., 1981. – 94 с.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються питання виникнення, становлення та розвитку оперативно-розшукових підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю на українських землях, аналізується правова база, регламентуюча їх діяльність та завдання, які виконували оперативно-розшукові підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю.

SUMMARY

The article deals the questions of occurrence, formation and development operatively-search divisions on combating with organized crime in the Ukrainian lands, analyzed legal base, regulating their activities and tasks operatively-search divisions on combating with organized.

10. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.: Монографія. Харків: Консум. 2001. – 288 с.
11. Шелкопляс В.А.. Полицейская реформа в России в 60-х годах ХІХ века. Минск: Минская вішая школа МВД СССР, 1981.-47
12. Список чинов сыскной части Киевской городской // ГА, Ф. 237, Оп. 3Д, 46 а.
13. Дело об образовании в г. Киеве сыскной полиции// ЦГИА Украины. Ф. 442, Оп. 518, Д. 115.
14. Селиванов Н. Судебно-полицейский розыск у нас и во Франции. Юридический вестник, издание Московского юридического общества. Февраль, 1884.
15. Полиция и милиция России: страницы истории. – М.: Наука, 1995. – 317 с.

16. Свод законов Российской империи, 2-е изд. Под редакцией А.А. Добровольского, СПб, 1913, Т.2
17. Свод законов Российской империи, 2-е изд. Под редакцией А.А. Добровольского, СПб, т.16, ч.1.
18. Свод законов Российской империи, 2-е изд. Под редакцией А.А. Добровольского, СПб, т.14.
19. Свод законов Российской империи, 2-е изд. Под редакцией А.А. Добровольского, СПб, т.8, ч. 2.
20. Шумилов А.Ю. Краткая сыскная энциклопедия. М., 2000.
21. Полиция и милиция России: страницы истории. – М.: Наука, 1995. – 317 с.
22. Г.К. Синілов, В.Г. Соколов, Р.К. Безруких, В.М. Колдаев. М. : Основы зовнішнього спостереження. – вид. ВНДІ МВС СРСР, 1974, 192 с.

**КОРИСЛИВИЙ МОТИВ
ЯК КВАЛІФІКУЮЧА
ОЗНАКА У СКЛАДІ
ЗЛОЧИНУ «ПОРУШЕННЯ
НЕДОТОРКАНОСТІ
ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ»
(СТ. 182 КК УКРАЇНИ)**

КАНЦІР Володимир Степанович - професор кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка», доктор юридичних наук.

СОСНІНА Ольга Володимирівна - аспірантка кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

УДК 343.41

Исследуется вопрос о признании корыстного мотива в качестве квалифицирующего признака нарушения неприкосновенности частной жизни. Исследуется содержание понятия «корыстный мотив» и вносится предложение внести изменения в диспозицию ч. 2 ст. 182 УК Украины, дополнив текст закона словосочетанием «либо совершенные с корыстным мотивом».

Ключевые слова: *корыстный мотив, уголовная ответственность, квалифицирующие признаки, неприкосновенность частной жизни.*

Постановка проблеми

Корисливий мотив як один із найпоширеніших мотивів вчинення порушення недоторканності приватного життя вимагає окремого більш детального дослідження.

У першу чергу необхідно загострити увагу на понятійному вакуумі, що сьогодні існує в законі про кримінальну відповідальність та в практиці його застосування щодо етимології понять «користь» та «корисливий мотив», особливо стосовно злочинів проти особистих прав громадян. Відсутня також єдина точка зору у доктрині кримінального права щодо експлікації цих понять, що ускладнює правильне застосування норм КК України.

Виходячи із того, що один і той же юридичний термін повинен бути однозначним, а також враховуючи небезпечність неві-

правданого розширення або звуження змісту поняття корисливого мотиву та надто широкий «діапазон» розуміння корисливого мотиву у наукових працях та правозастосовній практиці, вважаємо, що воно має бути однаковим для всіх складів злочинів, для чого доцільно визначити це поняття на нормативному рівні. Таке дотримання вимог юридичної техніки та чітке визначення змісту корисливого мотиву дозволить уникнути довільного тлумачення, різночитань і розмитості при застосуванні закону про кримінальну відповідальність (відправленні правосуддя) і сприятиме правильній кваліфікації діянь та відмежуванню їх від суміжних складів злочинів.

Стан дослідження

До кримінально-правових та кримінологічних аспектів користі та корисливого мотиву як кримінально-правового феномену, так і щодо його застосування при конструюванні диспозицій окремих статей КК України завжди була прикута увага як дореволюційних, так і сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких слід назвати С.В. Познишева, М. П. Чубинського, Г. С. Фельдштейна, Х.Хекхаузена, А.Маслоу, П.А. Воробєя, І.М. Даньшина, А.Ф. Зелінського, В.М.Кудрявцева, О.М. Литвака, Е.Ф. Побегайла, А.В. Савченка та інших.

Окремі аспекти цього питання були предметом аналізу у працях Б.С.Волкова [1], К.В. Ілляшевої [2], та О.І. Золотової [3], однак, незважаючи на це, проблема визначення змісту корисливого мотиву не знайшла свого остаточного вирішення. Зокрема, поза межами уваги дослідників залишилися такі аспекти та ознаки корисливого мотиву, як його аморальність, матеріальний та нематеріальний зміст, вплив цього мотиву на суспільну безпеку діяння та на кваліфікацію.

Тому основним завданням цієї статті є визначення змісту корисливого мотиву у такому суспільно небезпечному діянні, як порушення недоторканності приватного життя та його вплив на ступінь суспільної безпеки цього злочину як кваліфікуючої ознаки у його складі.

Виклад основного матеріалу

Аналіз міркувань фахівців з кримінального права щодо поняття корисливого мотиву [4, 49-57; 5, 23-25] дозволяє нам виділити низку спільних ознак (властивостей), на які вказують науковці, характеризуючи це поняття.

По-перше, зміст мотиву розкривається через загальноприйнятий у психології термін – прагнення, що передає внутрішні властивості мотиву.

По-друге, корисливий мотив завжди спрямований на задоволення певної потреби, яка лежить в основі мотиву, в підґрунті його формування. Це може бути як виключно індивідуальна потреба і особистий інтерес, так і витікати із потреб та інтересів певних груп осіб (групові потреби та інтереси). Як зазначає К.В. Ілляшова, життєва потреба, яку бажає задовольнити винний, може мати як корисливий характер, так і взагалі не бути пов'язаною із набуттям матеріальних цінностей чи позбавленням майнових обов'язків, але її задоволення може бути можливим лише шляхом посягання на власність, що ще не свідчить про корисливу мотивацію поведінки винного [2, 23-25]. А.І. Бойцов вважає, що «мотиви і цілі всіх видів поведінки, яка має корисливу спрямованість, пов'язані із прагненням до придбання матеріальної (грошової,

майнової) вигоди, до задоволення деформованих (гіпертрофованих, перекручених) матеріальних потреб у речах, грошах, послугах за рахунок вчинення злочину, причому потреби можуть бути як дійсними, так і уявними» [6, 294]. До мотивуючих потреб, які обумовлюють вчинення корисливих злочинів, можна віднести забезпечення матеріального достатку, підтримання певного способу життя, набуття так званого «авторитету» серед інших осіб, бажання мати престижні речі, накопичення грошей та цінностей.

По-третє, прагнення суб'єкта зорієнтовано на отримання матеріальної вигоди. У сучасній науці кримінального права і судовій практиці зміст вигоди майнового характеру трактується як прагнення суб'єкта безпосередньо отримати вигоду матеріального характеру або особисто для себе, або для третіх осіб, а також позбутися матеріальних витрат у результаті вчинення суспільнонебезпечного діяння. Такий традиційний підхід відображає лише загальні ознаки, характерні для всіх корисливих злочинів.

Саме такий підхід до розуміння змісту корисливого мотиву міститься в постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. №2 (п. 10) [7].

По-четверте, зміст корисливого мотиву виходить за межі поняття задоволення власних матеріальних потреб і вимагає ширшого його розуміння.

По-п'яте, поряд із вищевказаними рисами у розумінні змісту корисливого мотиву, які, як правило, виділяються науковцями, на наш погляд, поняття корисливого мотиву має таку ключову ознаку як спосіб задоволення цього мотиву. Найбільш точним критерієм, за яким розрізняють суспільно прийнятну користь від суспільно неприйнятної, є спосіб задоволення потреби, спосіб отримання вигоди у будь-якому вигляді (отримання реальних грошових та інших матеріальних цінностей або уникнення від їх виплати). Подібну думку, до якої і ми приєднуємося, висловив у свій час - А.П. Закалюк [8, 71-72].

Отже, на наш погляд, визначальною рисою для оцінки корисливого мотиву є спосіб задоволення потреби, що його детермінувала. Під способом ми розуміємо не спосіб вчинення злочину як ознаку об'єктивної сторони, а спосіб, що полягає у незаконному, протиправному, забороненому законом заволодінні матеріальними благами в широкому розумінні. Також слід наголосити на розмежуванні понять «корислива мета» і «корисливий мотив». Використання мети як ознаки корисливого мотиву є некоректним, оскільки механічно переносить ознаки мети на мотив злочину, змішуючи ці поняття, які є хоча і близькими за змістом, але не тотожними. Це, очевидно, не сприяє встановленню реального суб'єктивного ставлення суб'єкта до вчинюваного суспільно небезпечного діяння.

Законодавець при конструюванні складів злочинів, що вчиняються із корисливим мотивом вживає різну термінологію – корисливий мотив, мета незаконного збагачення тощо, з чого вбачається, що «корисливий мотив» належить до логічного класу понять, зміст яких відображений у сукупності їх характерних ознак та поширюється на надзвичайно широкий спектр різних видів злочинної поведінки.

Відтак, видється доцільним сформулювати, законодавчо закріпити та в подальшому використовувати в доктрині кримінального права та в судовій практиці таке авторське визначення корисливого мотиву, а саме: корисливий мотив – це прагнення особи до **протиправного** отримання для себе або інших осіб матеріальної вигоди, заволодіння матеріальними благами (майновими правами) або їх збереження, а також звільнення (уникнення) від матеріальних витрат чи обов'язків або досягнення іншої матеріальної вигоди за рахунок чужого майна **способом, забороненим законом** (протиправним способом).

Отже, через розуміння запропонованої дефініції, яка, на наш погляд, забезпечує смислову однозначність при застосуванні кримінального закону, висловимо свої міркування щодо характеристики корисливого мотиву як запропонованої квалі-

фікуючої ознаки порушення недоторканності приватного життя. У даному випадку наголошуємо на необхідності встановлення, що до незаконного збирання, зберігання, використання, знищення, поширення, зміни конфіденційної інформації про особу суб'єкта спонукало прагнення задовольнити власну життєву потребу (або потребу третіх осіб), спрямовану на заволодіння матеріальними благами у широкому розумінні способом, який заборонений законом.

Якщо деталізувати (уточнювати) зміст корисливого мотиву при вчиненні злочину, склад якого передбачений у диспозиції ст. 182 КК України, то видається, що ним є прагнення суб'єкта незаконно:

1) отримати матеріальні блага шляхом вчинення будь-якої дії, що передбачена у диспозиції ч. 1 ст. 182 КК України (наприклад, суб'єкт збирає, зберігає і поширює конфіденційну інформацію про особу, що містить особисту або сімейну таємницю і вчинює це за винагороду від зацікавлених осіб або збирає таку інформацію з метою продажу);

2) набути або зберегти майнові права (правомочності) (наприклад, суб'єкт збирає вказану інформацію за домовленістю (на замовлення) іншої особи, яка прагне набути або зберегти майнові права на житлову площу, на земельну ділянку, на спадкове майно тощо);

3) позбутися внаслідок вчинення злочину від будь-яких матеріальних витрат (майнових обтяжень) (сплати аліментів, боргів, матеріальних зобов'язань). Наприклад, суб'єкт вчиняє будь-яку із альтернативних дій (чи декількох дій), передбачених у диспозиції ч. 1 ст. 182 КК України з метою скомпрометувати або шантажувати потерпілу особу, в результаті чого ухилитися від матеріальних зобов'язань;

4) отримати матеріальну вигоду в інших формах (одержання квартири, збільшення заробітної плати, усунення конкурента, зайняття більш престижної посади). Наприклад, суб'єкт може прагнути отримати вигоду за рахунок звільнення особи, чие право на недоторканність приватного життя було порушено, за рахунок відмови від

участі у конкурсі, зняття її кандидатури на виборах тощо).

Безсумнівно, корисливий мотив має місце у випадках, коли суб'єкт незаконно збирає, зберігає, використовує, знищує тощо конфіденційну інформацію про приватне життя особи за винагороду, аби реалізувати мету продати ці відомості.

При встановленні наявності корисливого мотиву, з яким вчинюється порушення недоторканності приватного життя, на нашу думку, не повинен мати вирішального значення факт отримання тієї винагороди, яку бажав отримати суб'єкт внаслідок вчинення незаконних діянь, відповідальність за які передбачена ст. 182 КК України, так само не впливає на кваліфікацію, хто саме отримав чи міг отримати матеріальну вигоду: сам суб'єкт, його близькі, наприклад, члени сім'ї, чи треті особи, які зацікавлені у вчиненні вказаного суспільно небезпечного діяння.

Як уже вказувалося, корислива мотивація базується на таких особистісних рисах як жадібність, марнославство, прагнення наживи за чужий рахунок тощо, які взаємодіють між собою, взаємопідсилюються, зміцнюються і надають діянню більшої суспільної небезпеки, демонструють нігілістичне ставлення особи до такої абсолютної цінності, як приватне життя, особиста або сімейна таємниця будь-якої людини, показують, що матеріальний інтерес (особисту вигоду, майнові блага) суб'єкт ставить вище, аніж моральні цінності, приватність, які є важливими і цінними благами людини. Все це свідчить про підвищену суспільну небезпеку діяння і особу злочинця. Попри це підкреслимо, що негативну соціальну оцінку мають отримувати не стільки власні корисливі спонукання суб'єкта, скільки незаконні способи їх реалізації. При цьому, мотив, як усвідомлена спонука, яка скеровує особу на вчинення злочину, обумовлює вибір конкретного протиправного варіанту поведінки, спрямованої на задоволення потреби у набутті матеріального блага, яким суб'єкт не володів до вчинення злочину (або примножити його).

Дослідження питання щодо корисливого мотиву порушення недоторканності

приватного життя, дозволяє констатувати, що механізм виникнення та реалізації корисливого мотиву при вчиненні злочину, відповідальність за який передбачена у - ст. 182 КК України, складається із чотирьох етапів: усвідомлення потреби як першоджерела зародження (виникнення мотиву); усвідомлення можливості (здатності) задовольнити цю потребу шляхом посягання на предмет – конфіденційну інформацію про особу; визначення шляхів (способів) досягнення бажаного результату; реалізація – безпосереднє вчинення діянь, передбачених альтернативно у диспозиції ч. 1 - ст. 182 КК України.

За умови визнання корисливого мотиву кваліфікуючою ознакою порушення недоторканності приватного життя, мету слід вважати факультативною ознакою цього злочину, оскільки реалізація цієї мети не впливає на кваліфікацію даного суспільно небезпечного діяння.

Висновки

У складі порушення недоторканності приватного життя корисливий мотив має набути статусу кваліфікуючої ознаки у складі цього злочину. Для цього необхідно внести зміни у диспозицію ч. 2 ст. 182 КК України, доповнивши її текст словосполученням «або вчинені з корисливим мотивом», що підтверджується проведенням науковим дослідженням, з якого випливає, що вказаний мотив є обтяжуючою обставиною у складі цього злочину. Це, у свою чергу, потягне більш сувору кримінальну відповідальність.

Виникнення корисливого мотиву негативно характеризує суб'єкта цього злочину, свідчить про моральну деформацію його особистості, підвищує суспільну небезпеку діяння. За таких змін конструкція складу злочину буде більшою мірою відповідати потребам правозастосовної практики, оскільки дозволить врахувати підвищений ступінь суспільної небезпеки як самого діяння, так і особи суб'єкта злочину (тобто конкретизувати суб'єктивні ознаки цього складу злочину).

У зв'язку із викладеним пропонується змінити редакцію диспозиції ч. 2 ст. 182 КК України, виклавши її таким чином:

АНОТАЦІЯ

Досліджується питання про визнання корисливого мотиву як кваліфікуючої ознаки порушення недоторканності приватного життя. Досліджується зміст поняття «корисливий мотив» і подається пропозиція внести зміни у диспозицію ч. 2 ст. 182 КК України, доповнивши текст закону словосполученням «або вчинені з корисливим мотивом».

«Стаття 182. Порушення недоторканності приватного життя».

2. Ті самі дії, вчинені повторно, або якщо вони заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам особи, або вчинені з корисливого мотиву, –...».

Література

1. Волков Б.С. Мотивы преступлений. Уголовно-правовое и социально-психологическое исследование / Науч. ред. Лысов М.Д. / Б.С. Волков – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1982. – 152 с.

2. Ілляшова К. В. Етимологія поняття «корисливий мотив»: окремі питання / К. В. Ілляшова // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Право». – 2012. – Вип. 19. – С. 202-208.

3. Золотова, О.І. Корисливий мотив як кваліфікуюча ознака умисного вбивства / О.І. Золотова // Держава і право: Юридичні і політичні науки: зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 46. – С. 513-518. – 692 с.

SUMMARY

The question of the recognition of selfish motive as an aggravating circumstance of a violation of privacy. Explores the concept of “selfish motive” and there is a motion to modify the disposition of part 2 of article 182 of the Criminal Code of Ukraine, amending the text of the law the words “or committed for selfish motives”.

4. Головкін Б.М. Корисливі мотиви тяжких насильницьких посягань [Текст]: теоретичний аналіз та емпіричний досвід / Б. М. Головкін // Вісник прокуратури. – 2007. – №11. – С. 49-57.

5. Албул С.В. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти розуміння корисливого мотиву вчинення злочинів / С.В. Албул // Південноукраїнський правничий часопис : науковий журнал. – Одеса. – 2008. – №1. – С. 23-25.

6. Бойцов А.И. Преступления против собственности // А.И. Бойцов. – СПб: Юрид. центр Пресс, 2002 г. – 755 с.

7. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» / Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах. – К., 2005.

8. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. – Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 712 с.

ЩО Ж РЕГУЛЮЄТЬСЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ?

**МИТРОФАНОВ Ігор Іванович - Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського, завідувач кафедри галузевих юридичних наук
УДК 343.2/.7**

Рассмотрены вопросы определения предмета уголовно-правового регулирования. Акцентируется внимание на том, что предметом правового регулирования является совокупность общественных отношений, урегулированных нормами права. Установлено, что предмет правового регулирования – это общественные отношения, требующие правовой регламентации, которые могут быть урегулированы уголовно-правовыми средствами.

Ключові слова: *правове регулювання, кримінальне право, кримінально-правове регулювання, суспільні відносини, предмет кримінально-правового регулювання.*

Для визначення сфери дії норм тієї чи іншої галузі права необхідно окреслити коло суспільних відносин, що підлягають врегулюванню їх приписами. Право впливає на значну частину тих відносин, у регулюванні яких безпосередньо зацікавлені суспільство та держава [1, с. 37]. Суспільні відносини, що регулюються правом, є багатоплановим явищем, але через причини об'єктивного характеру тільки відносини соціально-правової сфери потребують уніфікованого (правового) впливу на них з боку держави. Ці відносини: 1) встановлюються формально, виникаючи здебільшого всупереч бажанням того чи іншого учасника; 2) регулюються правовими нормами безпосередньо з використанням засобів державного впливу; 3) різні за сутністю складають цільний предмет правового регулювання; 4) за змістовною характеристикою

кою диференціюються залежно від предметів регулювання відповідних галузей права. Звідси можна дійти до висновку, що соціально-правова сфера (єдиний предмет правового регулювання) має яскраво виражену комплексну (системну) природу, вибудовуючи відповідну їй систему українського права з поділом його на певні галузі [2, с. 63].

У механізмі реалізації кримінальної відповідальності (далі – МРКВ) вирішення питання про предмет кримінально-правового регулювання необхідно для виходу на предмет індивідуального кримінально-правового регулювання. Такий підхід пов'язаний з тим, що останнє в МРКВ виконує роль безпосереднього провідника нормативних розпоряджень через індивідуальний акт правозастосування в поведінку суб'єктів регульованих суспільних відносин, устанавлюючи їм конкретні права й обов'язки. Виходячи з цього, індивідуальне кримінально-правове регулювання здійснюється в певних межах, маючи при цьому власний предмет, який є складовою предмета загального кримінально-правового регулювання, оскільки «урегульовані на нормативно-правовому рівні суспільні відносини у межах нормативного регулювання можуть бути врегульовані й у індивідуально-правовому порядку» [3, с. 20]. Отже, визначивши предмет кримінально-правового регулювання, можна з'ясувати предмет правозастосування як різновиду індивідуального кримінально-правового регулювання.

Питання предмета кримінально-правового регулювання розглядалися у наукових працях як українських (Ю. В. Баулін, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, О. В. Наден, М. І. Панов, В. Я. Тацій та інші), так і російських (Є. В. Благов, В. К. Дуюнов, В. П. Коняхін, М. М. Кропачев, Н. О. Лопашенко, Г. О. Петрова, В. С. Прохоров та інші) вчених-криміналістів. Однак проблеми предмета правозастосування як різновиду індивідуального кримінально-правового регулювання, що впливає на процес функціонування МРКВ поки що остаточно не вирішені.

Виходячи з цього, метою нашої статті є визначення предмета кримінально-правового регулювання, складовою частиною якого є суспільні відносини, що входять до предмета індивідуального правового регулювання та разом з нормативним регулюванням потребують регламентації в індивідуальному порядку та можуть бути врегульовані судом кримінально-правовими засобами впливу на особу, визнану винною у вчиненні кримінального правопорушення.

В. О. Навроцький виділяє предмет кримінального права (норми, які регламентують суспільні відносини, що складаються у зв'язку з існуванням таких вище феноменів, як: злочин; покарання; заходи, альтернативні покаранню; підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності або від покарання за злочин; обставини, які виключають злочинність діяння, що містить окремі ознаки злочину) та предмет правозастосування у сфері кримінального права (правила застосування статей кримінального закону, а також інших нормативно-правових актів, у яких викладені кримінально-правові норми, до конкретного випадку) [4, 19–20].

Філософія під предметом розглядає: 1) певну частину, сторону, той чи інший конкретний аспект об'єкта, що досліджується відповідною наукою; 2) коло найсуттєвіших питань, які вона (наука) вивчає; 3) єдність об'єкта, умов і засобів пізнання реальності [5; 6]. При цьому П. М. Рабінович вказує на те, що не слід змішувати питання про саме явище з питанням про те, якими шляхами, методами може формуватися знання про нього [7, с. 34]. Гносеологічні помилки при

визначенні предмету можливі у разі, якщо він ототожнюється із завданнями, методами. У цьому випадку предмет підмінюється знанням про нього [8, с. 86].

Отже, можна констатувати, що цілісне знання про предмет формується за допомогою комплексно одержаних знань, тому, досліджуючи юридичні наукові джерела, доходимо до висновку, що предметом правового регулювання є те, що регулює право, тобто певні види суспільних відносин [9, с. 353], або відповідне коло суспільних відносин [10, с. 222]. Так, О. Ф. Скакун вважає, що предмет правового регулювання – це сукупність суспільних відносин, урегульованих нормами права. До того ж такий предмет вказує, на яку сферу (коло) суспільних відносин спрямований регулятивний вплив диспозицій норм права [11, с. 255].

На думку В. Я. Тація, предметом кримінального права є відносини, що виникають у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення та застосуванням за нього певних покарань [12, с. 5]. В. І. Антипов також вважає, що предметом кримінального права є відносини, що виникають у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення [13, с. 5]. Окремі вчені, відносячи до предмета кримінального права суспільні відносини, що виникають у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення, вказують на їх перелік: 1) визначення видів кримінальних правопорушень та покарань за їх вчинення; 2) притягнення до кримінально-правової відповідальності осіб, які вчинили злочин; 3) призначення покарання або застосування примусових заходів лікування; 4) звільнення від кримінальної відповідальності та покарання; 5) вчинення дій у стані необхідної оборони або крайньої необхідності; 6) інші відносини, що входять до сфери дії кримінального права [14, с. 32–33].

В. К. Грищук зазначає, що предметом кримінального права є регулятивні й охоронні кримінальні правовідносини, спрямовані на забезпечення реалізації прав і законних інтересів людини, держави та суспільства, змістом яких є взаємокореспондуючі права й обов'язки суб'єктів цих відносин [15, с. 24]. А. В. Наумов вказує на те, що кримінальним правом регулюються суспільні

відносини, пов'язані із вчиненням кримінального правопорушення, з утриманням від його вчинення та із заподіянням шкоди при захисті від небезпечних посягань при необхідній обороні, а також при крайній необхідності й інших обставинах, що елімінують кримінальну протиправність діяння [16, с. 12–15].

О. В. Наден визначає предмет кримінально-правового регулювання як кримінальні правовідносини, які виникають з моменту вчинення кримінального правопорушення й існують до моменту реалізації кримінально-правової відповідальності за нього, якщо тільки держава з певних причин (звільнення від такої відповідальності) не припинить їх раніше [17, с. 29]. Разом з тим у кримінально-правовій доктрині зазначається, що запобігання злочинам є одним із найважливіших завдань кримінально-правової політики, що одержало нормативне закріплення у ст. 1 КК України... Кримінально-правова політика спрямована не тільки на забезпечення ретроспективної відповідальності, а й на формування у суспільній свідомості позитивної (перспективної) відповідальності, яка є усвідомленням особою відповідальності перед суспільством, переконливості у необхідності суворого додержання законів, неприпустимості вчинення злочинів і реалізації поведінки, заснованої на цій настанові. Установлюючи коло кримінально-протиправних діянь, кримінально-правова політика впливає на свідомість громадян, виховує у них негативне ставлення до кримінального правопорушення як соціального явища, до особи, яка його вчинила. Кримінально-правова політика регламентує види заохочення кримінально значущої поведінки (необхідна оборона, крайня необхідність, виконання наказу та ін.). На усвідомлення громадянами обов'язку перед суспільством, неприпустимість вчинення кримінального правопорушення спрямовані й ті норми Особливої частини КК України, які передбачають караність за кримінально-протиправну бездіяльність, що завдала істотної шкоди об'єкту кримінально-правової охорони [18, с. 67–68].

При цьому запобіжна функція викону-

ється безпосередньо через правовідносини, у яких однією із сторін є особа, яка здатна вчинити кримінальне правопорушення, а іншою – держава [19, с. 202–205]. Це пояснюється тим, що ніякого правового регулювання поза правовими відносинами не існує – жодна правова матерія не може реалізуватися поза ними. Інше призводить до змішання правового регулювання з правовим впливом у цілому, що є неправомірним. Це пов'язано з тим, що кримінально-правовим впливом є процедура (процес) дії кримінального права на суспільні відносини, що спричиняє певні наслідки (зміни), здебільшого сприятливого характеру, і вміщує всі можливі інструменти (правові норми, правосвідомість, правореалізація, правозастосування, індивідуально-правове регулювання, правова культура, законність, охорона правопорядку тощо), тобто будь-яка дія кримінального права на поведінку індивідів, на соціальні відносини всіма можливими способами. На відміну від цього кримінально-правове регулювання розглядається як результативна, нормативно-організаційна дія через сукупність правового інструментарію (кримінально-правових норм, кримінальних правовідносин, індивідуальних розпоряджень (вироки) тощо) на суспільні відносини з метою їхнього упорядкування та правового забезпечення охорони [20, с. 131–139].

Кримінальне право регулює суспільні відносини тільки шляхом установлення прав і обов'язків суб'єктів, які беруть участь у них. Кримінально-правові норми впорядковують суспільні відносини через установлення обов'язку не вчиняти передбачені в законі кримінально-протиправні діяння. Одночасно вони передбачають право держави на застосування до тих осіб, які порушують встановлені ними певні заборони, відповідне покарання. Однак окремі вчені під кримінально-правовими відносинами розуміють тільки відносини, що виникають внаслідок вчинення кримінальних правопорушень. У наведених точках зору цих авторів наявне протиріччя, сутність якого полягає в тому, що поведінка громадян, здатних вчинити суспільно небезпечні діяння, передбачені Кримінальним кодексом України (далі – КК), регулюється без установлення

правових відносин між ними та державою, а правові відносини, що виникають після того, як вчинені кримінальні правопорушення, регулюють не стільки поведінку громадян, скільки діяльність правоохоронних органів, що виступають від імені держави. З одного боку, автори стверджують, що кримінальне право, як і будь-яка інша галузь права, регулює поведінку громадян, з іншого боку, відповідно до їх правової позиції, з необхідністю робиться висновок, що кримінальне право регулює в основному діяльність правоохоронних органів [20, с. 131–139].

Так, як справедливо зазначає Б. Г. Розовський, «норми галузей позитивного права регулюють порядок, правила певної поведінки, користуючись аналогією – розвішують знаки, що вказують на порядок руху на вулицях і дорогах. Як відомо, вони не тільки вказують напрямку руху, але, у необхідних ситуаціях, забороняють рух. Однак регулювати – це не означає тільки розробити, встановити правила (розвісити знаки), але й підкорити реальну діяльність певному порядку, правилам, впливати на роботу механізму, домогтися потрібного протікання будь-якого процесу» [21, с. 13].

У правовій системі не існує таких правових норм, які б не мали запобіжної складової. У той же час кожна норма права виконує відновлювальну функцію сукупністю встановлених державою правил поведінки та велень, закріплених у її диспозиції, гіпотезі, у вказівці на суб'єктний склад чи на мету. Виділення як однієї з головних груп відновлювальних норм права вказує на відокремлення санкції правової норми від її інших структурних елементів, невинноваро розмежує запобіжні та відновлювальні правовідносини, що впорядковуються логічно поєднаними структурними елементами цілісної кримінально-правової норми [20, с. 131–139].

Слід указати на те, що предмет кримінально-правового регулювання складають різноманітні суспільні відносини, які об'єктивно, за своєю природою можуть бути нормативно-організаційно впорядковані та мають потребу в цьому. Нормативно-організаційний вплив на регулюванні суспільні відносини може здійснюватися за допомогою

норм КК України, усіх інших юридичних засобів, що утворюють механізм кримінально-правового регулювання. Тобто при дослідженні предмета правового регулювання з'ясуванню підлягають суспільні відносини, що регулюється кримінальним правом [22, с. 64–65].

З висловленого можна зробити висновок, що предметом кримінально-правового регулювання є не всі суспільні відносини, а лише певне їх коло, що можна віднести до соціально-правової сфери. Інакше кажучи, такі відносини є зразковими для сформованих реалій історичного розвитку суспільства, обрисовуються численними проявами, спроможні підлягати державно-правовому контролю, можуть бути об'єктивовані у нормах кримінального права та мають вольовий характер [2]. Крім того, суспільні відносини, що складають предмет кримінально-правового регулювання, є відносинами, що: 1) поєднують у собі індивідуальні інтереси людини та громадянина, загальні інтереси суспільства, а також держави; 2) дозволяють реалізувати взаємні інтереси їх учасників, не обмежуючи інтереси та потреби інших суб'єктів; 3) враховують взаємну згоду дотримуватись встановлених правил; 4) вимагають не вчинювати діяння, передбачені Особливою частиною КК, що підкріплюється можливістю застосування засобів кримінальної відповідальності.

Значеннєвою рисою суспільних відносин, урегульованих кримінальним правом, є те, що вони можуть бути предметом кримінально-правового регулювання лише тому, що визнаються за характером вольовими (знаходять безпосереднє відображення у вольовій поведінці). Це пов'язано винятково з тим, що кримінальне право та кримінально-правові засоби можуть впливати на суспільні відносини (на життєдіяльність людей) лише через поведінку людей, їхню волю та свідомість. Отже, природним предметом кримінально-правового регулювання слід визнати вольову поведінку суб'єктів суспільних відносин, через яку вони (суб'єкти) можуть стимулюватися до суспільно корисної поведінки або примушуватися до виконання обов'язків. Вольова поведінка, як предмет кримінально-правового регулювання, може

виступати у вигляді вчинків або утримання від вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого ЗУпКВ [22, с. 65–66].

З огляду на те, що кримінально-правові норми поділяються на дві великі групи: 1) норми, що регулюють загальне запобігання кримінальним правопорушенням; 2) норми, що регулюють застосування засобів кримінально-правової відповідальності, – кримінальне право регулює суспільні відносини, безпосередньо пов'язані з утриманням особи від вчинення кримінального правопорушення, а також відносини, що виникають у зв'язку з вчиненням особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого законодавством України про кримінальну відповідальність.

Кримінально-правова норма, що спрямована на виконання запобіжної функції, встановлює обов'язок не вчиняти кримінальні правопорушення, тому формулюється дещо по-іншому, ніж норма, що встановлює покарання. Перша група норм передбачає таку загальну словесну формулу: «Не вчиняй ... (конкретне кримінальне правопорушення), оскільки це діяння карається ...». Ці норми адресовані всім індивідам суспільства. Друга група кримінально-правових норм написана для суду, який їх безпосередньо застосовує, і формулюється таким чином: «У разі вчинення ... (конкретне кримінальне правопорушення) суд може призначити покарання у вигляді ...».

Третя група суспільних відносин, що регулюються нормами кримінального права, складається з відносин, які виникають у зв'язку із наданням права особі на заподіяння шкоди охоронюваним законом інтересам людини, суспільства, держави і людства за наявності певних юридичних фактів – обставин, що виключають злочинність діяння. Так, Б. Г. Розовський вказує на те, що слід домовитися про наявність особливої підфункції спеціального регулювання. Автори багатьох підручників наголошують, що окремі норми кримінального права належать до регулятивних (наприклад, норма про необхідну оборону, що елімінує відповідальність за правомірний захист від кримінально-протиправного посягання (ст. 36

КК), норми про звільнення від кримінальної відповідальності (розділ IX Загальної частини КК), про погашення та зняття судимості (ст.ст. 89–91 КК) [21, с. 23].

Проте слід вказати, що кримінально-правові норми, якими врегульовано обставини, що елімінують кримінальну протиправність діяння, породжують правовідносини, у яких немає окремого предмета кримінально-правового регулювання, оскільки вони беруть участь у виконанні запобіжної функції кримінального права. Проте регулювання відносин відбувається дещо по-іншому, ніж у межах запобіжних кримінальних правовідносинах, що виникають на підставі норм, які встановлюють покарання за вчинення кримінальних правопорушень. Це пов'язано з їхньою правовою природою. За своїм змістом норми, що регулюють обставини, які елімінують кримінальну протиправність діяння, фактично визначають загальні поняття кримінального права, оскільки визначають, які діяння не можна визнавати кримінально-протиправними, незважаючи на їх схожість з останніми. Тобто встановлюють законодавчі кордони кримінально караної поведінки (межі дозволеного та недозволеного), що має важливе значення в правовому регулюванні поведінки індивідів у цілому. Окреслюючи кордони дозволеної поведінки, норми, що передбачають обставини, які елімінують кримінальну протиправність діяння, запобігають вчиненню кримінальних правопорушень.

Так, кримінально-правові норми, що регулюють необхідну й уявну оборону чи заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності, дозволяючи вчиняти визначені законом дії, одночасно вказують на межі, за якими поведінка особи спричинить початок функціонування МРКВ. Такі межі встановлюються і при правовому регулюванні поведінки осіб, які заподіюють шкоду під фізичним чи психічним примусом, у стані затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, виконання наказу або розпорядження, виправданого ризику, виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

На відміну від норм, які встановлюють види та розміри (строки) покарання за вчинення кримінальних правопорушень та регулюють поведінку осіб, здатних вчинити кримінальні правопорушення, ця група норм регулює поведінку осіб, які не належать до зазначеної категорії осіб. Вони реалізуються в межах запобіжних кримінальних правовідносин, у яких унормовується поведінка тих осіб, які завдяки збігу життєвих обставин вчиняють дії, що межують з кримінальними правопорушеннями. Таким чином, правовідносини, що виникають на підставі норм, що передбачають обставини, які елімінують кримінальну протиправність діяння, мають свій об'єкт запобіжного впливу на поведінку суб'єктів регульованих суспільних відносин.

Отже, кримінальне право регулює суспільні відносини: 1) безпосередньо пов'язані з утриманням особи від вчинення кримінального правопорушення; 2) що виникають у зв'язку із вчиненням особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого законодавством України про кримінальну відповідальність; 3) що виникають у зв'язку із наданням права особі на заподіяння шкоди охоронюваним законом інтересам людини, суспільства, держави і людства за наявності певних юридичних фактів – обставин, що елімінують кримінальну протиправність діяння.

Література

1. Сорокіна Ю. В. Государство и право: философские проблемы : курс лекций / Ю. В. Сорокіна. – М. : Городец, 2004. – 208 с.
2. Мельник О. М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О. М. Мельник. – К., 2004. – 20 с.
3. Минникес И. А. Индивидуальное правовое регулирование : теоретико-правовой анализ : автореф. дис. на соискание уч. степ. д-ра юрид. наук : спец. : 12.00.01 «Теория и история права и государства ; История учений о праве и государстве» / Минникес

Илья Анисимович ; ГОУ ВПО «Уральская государственная юридическая академия». – Екатеринбург, 2009. – 54 с.

4. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.

5. Гнатюк Л. В. Введение в философию настоящего [текст] : научное издание / Л. В. Гнатюк. – К. : Киевское братство, 1997. – 326 с.

6. Байтин М. И. Сущность права: современное нормативное правопонимание на грани двух веков / М. И. Байтин. – 2-е изд., доп. – М. : Право и государство, 2005. – 544 с.

7. Рабинович П. М. Проблемы теории законности развитого социализма / П. М. Рабинович. – Львов : Выща школа, 1979. – 203 с.

8. Ратинов А. Р. О предмете юридической психологии / А. Р. Ратинов // Вопросы борьбы с преступностью. – Вып. 26. – М., 1977. – С. 84–97.

9. Теория государства и права : курс лекций / под редакцией А. В. Малько и Н. И. Матузова. – М. : Юристъ, 1997. – 672 с.

10. Лазарев В. В. Теория государства и права : учебник [для вузов] / В. В. Лазарев, С. В. Липень. – М. : Юристъ, 1998. – 429 с.

11. Скакун О. Ф. Теория права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 520 с.

12. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за заг. ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Київ-Харків : Юрінком Інтер – Право, 2002. – 416 с.

13. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров [та ін.]; за ред. В. А. Клименка, М. І. Мельника. – 4-те вид., переб. та допов. – К. : Атіка, 2008. – 376 с.

14. Кримінальне право України. Загальна частина : практикум : навчальний посібник / І. П. Козаченко, О. М. Костенко, В. К. Матвійчук [та ін.]; за заг. ред. В. К. Матвійчука. – К.: КНТ, 2006. – 432 с.

15. Грищук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посібник

АНОТАЦІЯ

Розглянуто питання визначення предмета кримінально-правового регулювання. Акцентовується увага на тому, що предметом правового регулювання є сукупність суспільних відносин, урегульованих нормами права. Встановлено, що предмет правового регулювання – це суспільні відносини, що вимагають правової регламентації та можуть бути врегульовані кримінально-правовими засобами.

SUMMARY

The article deals with the problems of the definition of the subject of criminal-legal regulation. It has been focused on that the subject of legal regulation is the complex of social relations regulated by legal norms. The author comes to the conclusion that the subject of the legal regulation – the social relations that require the legal.

/ В. К. Гришук. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. – 568 с.

16. Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть : курс лекций : в 2-х томах / А. В. Наумов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрид. лит., 2004. – Т. 1. – 496 с.

17. Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні : монографія / О. В. Наден. – Х. : Право, 2012. – 272 с.

18. Правова доктрина України : у 5 т. / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареева [та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. – Х. : Право, 2013. – Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку. – 1240 с.

19. Митрофанов И. И. Уголовно-правовое учение о механизме реализации уголовной ответственности : монография / И. И. Митрофанов. – Одесса : Издательство: «Фенікс», 2014. – 448 с.

20. Митрофанов І. І. Запобіжна функція кримінального права та кримінально-правові відносини: який між ними зв'язок? /- І. І. Митрофанов // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2015. – № 4. – С. 131–139.

21. Кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гусавського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. – К. : Істина, 2011. – 1112 с.

22. Мельник О. М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності : дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Мельник Олена Миколаївна. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – 208 с.

УМОВИ ТА ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ЗАВОЛОДІННЯ ТРАНСПОРТНИМ ЗАСОБОМ

ЛУЦЕНКО Юрій Васильович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Академії муніципального управління
МИКИТЧИК Олександр Васильович - кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ

В статті проводиться юридичний аналіз умовий і оснований звільнення від кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом. На основі проведеного дослідження висказуються пропозиції по удосконаленню окремих норм Уголовного кодексу України.

Ключові слова: умови та підстави звільнення від кримінальної відповідальності, транспортний засіб, незаконне заволодіння транспортним засобом.

Постановка проблеми

Кримінальним кодексом України визначено ряд основних положень, відповідно до яких вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, є підставою кримінальної відповідальності, а завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Вирішення питання про сутність умов та підстав звільнення від кримінальної відпо-

відальності є необхідним етапом у з'ясуванні причин, з яких особа, яка вчинила злочин і для якої повинна настати кримінальна відповідальність за нього, може (або навіть повинна) бути позбавлена цього державою [9, с. 51].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У різні часи в теорії кримінального права значну увагу вивченню проблем звільнення від кримінальної відповідальності приділили такі вчені, як: Ю. В. Баулін, Л. В. Голловко, О. О. Житний, М. П. Карпушин, С. Г. Келіна, Н. Ф. Кузнецова, А. А. Музика, В. В. Наумов, В. В. Скибицький, П. В. Хряпінський, С. С. Яценко та інші. Праці цих науковців залишаються фундаментальними та актуальними й дотепер.

Останнім часом дослідженню звільнення від кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом були присвячені роботи В. В. Ємельяненка, Ю. Ф. Іванова, О. А. Білика та деяких інших науковців. Наукові праці наведених вчених здебільшого стосувалися дослідження окремих аспектів звільнення від кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом.

Водночас, всебічного та повного дослідження умов та підстав звільнення від кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом з урахуванням новацій законодавчої регламентації порядку звільнення за даний злочин

у кримінально-правовій науці не представлено.

Метою статті є дослідження умов та підстав звільнення від кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом.

Основні результати дослідження

При дослідженні звільнення від кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом необхідно, насамперед, з'ясувати поняття “умов” та “підстав” звільнення від кримінальної відповідальності.

Поняття “умов” та “підстав” звільнення від кримінальної відповідальності вченими-юристами досить часто об'єднуються і трактуються як конкретний юридичний склад – склад звільнення від кримінальної відповідальності. Науковці у згадані поняття закладають різний зміст, іноді вони ототожуються [7, с. 7] або ж протиставляються [4, с. 77]. Складається враження, що окремими авторами взагалі не надається суттєвого значення проведенню різниці між ними. Одночасно і чинне кримінальне законодавство України не розмежовує (в узагальненому аспекті) умови та підстави звільнення від кримінальної відповідальності. Між тим вирішення цього питання є не лише значущим для розвитку та удосконалення понятійного апарату кримінально-правової науки, а й запорукою дотримання закону та забезпечення прав людини при притягненні до кримінальної відповідальності та при звільненні від неї [15, с. 88].

Взагалі, *умова* – це обставина, від якої що-небудь залежить, правила, встановлені у якій-небудь галузі життя, діяльності, дані, вимоги, з яких слід виходити [2, с. 341], *підстава* – це джерело, головна ланка, на якій що-небудь будується, достатній привід, який виправдовує будь-що [23, с. 210].

Вивчаючи підстави звільнення від кримінальної відповідальності, вчені здебільшого шукають підстави у характеристиках вчиненого суспільно небезпечного діяння чи особи, яка його вчинила.

Зокрема, у фундаментальному дослідженні проблем звільнення від криміналь-

ної відповідальності С. Г. Келіна вказує, що підставою звільнення від кримінальної відповідальності може бути названа така обставина чи сукупність підстав, які відповідають трьом ознакам: 1) вони не лише найбільш суттєві та необхідні для застосування норм про звільнення, але і характеризують скоєний злочин чи особу злочинця; 2) вони характеризують злочин і злочинця на час вчинення суспільно небезпечного діяння чи оцінки його органами правосуддя; 3) між “підставою” та нормою про звільнення існує нероздільний зв'язок, тобто при наявності обставин, які належать до “підстав”, завжди чи за загальним правилом, може бути застосовано звільнення від кримінальної відповідальності [10, с. 47-48].

Частиною 1 ст. 2 КК України передбачено, що вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, є єдиною підставою кримінальної відповідальності. З цього положення методом від зворотного можна дійти до висновку, що вчинення злочину не може бути підставою для застосування іншого кримінально-правового заходу протидії злочину – звільнення від кримінальної відповідальності. Також не можуть бути підставою для звільнення від кримінальної відповідальності й дії чи інші характеристики особи, яка вчинила злочин, оскільки ті з них, які є значущими для кримінального права (вік, осудність), уже враховані у складі злочину. Разом з тим не можна й стверджувати, що факт вчинення особою злочину не має юридичного значення при звільненні її від кримінальної відповідальності, адже звільнити від неї можна лише особу, яка вчинила злочин [15, с. 89-90].

Необхідно підтримати позицію С. Г. Келіної, яка зазначає, що “питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності постає тоді, коли, з одного боку, є підстави для притягнення цієї особи до кримінальної відповідальності, а з іншого – є об'єктивні підстави (скоєння злочину невеликої суспільної небезпеки, скоєння такого злочину вперше, вплив значного проміжку часу після моменту його вчинення та ін.), які дозволяють звільнити особу від кримінальної відповідальності” [10, с. 7]. Справедливо звертає увагу Є. С. Тенчов на те, що у разі

відсутності підстав для притягнення особи до кримінальної відповідальності, не може ставитись питання про звільнення від такої відповідальності, оскільки ніхто не вправі звільнити особу від тих кримінально-правових наслідків її діяння, які й настати не можуть [20, с. 13].

О. В. Наден вважає, що у зв'язку з тим, що єдиною підставою кримінальної відповідальності є вчинення суспільно небезпечного діяння, яке відповідає всім ознакам складу злочину, передбаченого кримінальним законодавством, і що саме з цього моменту між особою, яка таке діяння вчинила, та державою складаються кримінальні правовідносини, можна стверджувати, що самої лише наявності кримінально-правових відносин між особою та державою ще не досить для звільнення особи від кримінальної відповідальності. У таких правовідносинах держава повинна лише покласти на особу кримінальну відповідальність, а не звільнити її від неї [15, с. 90-91].

Т. Т. Дубінін під підставами звільнення від кримінальної відповідальності розумів притаманні тому чи іншому суспільно небезпечному діянню об'єктивні обставини, які з урахуванням законодавчої оцінки в сукупності є необхідні та достатні для обґрунтування висновку суду про те, що скоєне суспільно небезпечне діяння не становить великої суспільної небезпечності, а обвинувачувана особа може бути виправдана без застосування кримінального покарання [8, с. 85, 86]. Проте, як зазначає О. О. Житний, пропозиція знаходити підстави звільнення лише в ознаках, які характеризують вчинений злочин, виглядає не бездоганною, оскільки сфера дослідження таким чином не виправдано звужується, тим більше, що згідно з чинним законодавством вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності пов'язується не лише з ознаками вчиненого діяння, але й з посткримінальною поведінкою особи, яка дане діяння вчинила. Крім того, звільнення від кримінальної відповідальності можливе й у випадках вчинення деяких тяжких й особливо тяжких злочинів, які аж ніяк не можна розцінити як такі, що не становлять великої суспільної небезпечності [9, с. 52].

Необхідно зазначити, що скоєння суспільно небезпечного діяння не може бути підставою для звільнення від кримінальної відповідальності, воно є лише передумовою [12, с. 77].

У науковій літературі сформульована позиція, відповідно до якої підстави звільнення від кримінальної відповідальності представлено як сукупність юридичних обставин. Наприклад, Г. Б. Віттенберг зазначав: "Подібно до того, як підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою діяння, яке містить склад злочину, підставою застосування тієї чи іншої форми звільнення від кримінальної відповідальності ... є вся та сукупність передумов, які законом визначені для відповідної форми звільнення" [3, с. 165].

Таку позицію можна зустріти й у наукових розробках деяких фахівців з кримінального права.

Зокрема, І. Н. Мацнев писав, що "... підставою звільнення від кримінальної відповідальності є завжди сукупність умов, які визначені кримінальним законом про звільнення від кримінальної відповідальності..." [13, с. 11]. Такої точки зору дотримуються й учені як української [11, с. 134; 21, с. 102], так і російської наукової думки [19, с. 53-57]. В. В. Сверчков вказує, що підставою звільнення від кримінальної відповідальності є сукупність суб'єктивних та об'єктивних умов, що визначені в диспозиції певної статті закону про кримінальну відповідальність [19, с. 53].

Окрім підстав звільнення від кримінальної відповідальності, у кожного виду звільнення є свої передумови (юридичні, фактичні, процесуальні тощо) та умови, однак стосовно вказаних елементів науковці не приходять до єдиної спільної точки зору.

Зокрема, Ю. В. Баулін вказує, що передумовою звільнення особи від кримінальної відповідальності є вчинення нею певного злочину [1, с. 72].

О. О. Житний зазначає, що передумовою будь-якого виду звільнення від кримінальної відповідальності є встановлення у вчиненому діянні всіх ознак складу злочину, що, відповідно, обумовлено його точною й правильною кримінально-правовою кваліфікацією. Тому передумова звільнення є

спільною для будь-якого його виду [9, с. 59].

О. В. Наден та М. Є. Григор'єва допускають існування таких передумов звільнення від кримінальної відповідальності, як вчинення особою певного виду суспільно небезпечного діяння [14, с. 10] та вчинення суспільно небезпечного діяння невеликої тяжкості [6, с. 11].

В окремих нормах інституту звільнення від кримінальної відповідальності зазначено вимоги до поведінки суб'єкта, якого звільняють, тобто яких вимог необхідно дотримуватись уже після прийняття вироку суду стосовно звільнення такої особи від кримінальної відповідальності та недотримання яких робить звільнення як таке недійсним. Такі вимоги у юридичній літературі мають назву умови звільнення від кримінальної відповідальності [10, с. 171].

Умови звільнення від кримінальної відповідальності – це вказані у правовій підставі звільнення об'єктивні або суб'єктивні ознаки, відповідність яким фактичних обставин справи визначає необхідність (або можливість) здійснення вказаного в даній нормі виду звільнення [9, с. 59-60].

І. М. Гальперін вважає, що невідповідність фактичних обставин кримінального провадження вказаним у законі умовам звільнення від кримінальної відповідальності виключає навіть постановку питання про здійснення звільнення [5, с. 91]. О. О. Житний звертає увагу на те, що умовами звільнення від кримінальної відповідальності також є і обставини, які описані в нормі про звільнення, сукупність яких визначає необхідність застосування вказаного у розглядуваній нормі виду звільнення [9, с. 4].

Отже, існування умов та підстав звільнення від кримінальної відповідальності у кримінальному праві є важливим та необхідним. Лише при вчиненні суспільно небезпечних діянь, за умови в подальшому позитивної посткримінальної поведінки, особа має право бути звільненою від кримінальної відповідальності. При дослідженні співвідношення умов та підстав звільнення від кримінальної відповідальності, необхідно враховувати, що підстава відіграє визначальну роль [12, с. 84]. Якщо умовою звільнення особи від кримінальної відповідальності є

вчинення нею певного умисного злочину, незалежно від того, закінчено його чи ні, вчинений він одноособово чи у співучасті. Підставою такого звільнення може бути або певна поведінка особи після вчинення злочину, яку держава заохочує (дійове каяття, примирення винного з потерпілим, припинення злочинної діяльності та добровільне повідомлення про вчинене тощо), або настання певної події (наприклад, зміна обстановки, закінчення строків давності) [17].

У ряді норм Особливої частини КК України (зокрема, ч. 5 ст. 110-2, ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 2 ст. 255, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258-3, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 5 ст. 354, ч. 4 ст. 321-1, ч. 4 ст. 401 та ін.) передбачено спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності. У всіх зазначених випадках за наявності обставин, передбачених конкретною нормою закону, суд зобов'язаний звільнити відповідних осіб від кримінальної відповідальності [17].

Відповідно до ч. 4 ст. 289 КК України звільняється від кримінальної відповідальності судом особа, яка вперше вчинила дії, передбачені цією статтею (за винятком випадків незаконного заволодіння транспортним засобом із застосуванням насильства до потерпілого чи погрозою застосування такого насильства), але добровільно заявила про це правоохоронним органам, повернула транспортний засіб власнику і повністю відшкодувала завдані збитки.

Тобто у ч. 4 ст. 289 КК України передбачено спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом, яке здійснюється за наявності сукупності таких умов:

1. Особа вперше вчинила дії, передбачені зазначеною статтею.

Такою, яка вчинила злочин уперше, вважається особа, котра раніше не вчиняла злочинів або раніше вчинила злочин, що вже втратив правове значення [17]. Незаконне заволодіння транспортним засобом визнається вчиненим особою вперше, якщо: 1) ця особа фактично в перший раз вчинила такий злочин; 2) ця особа вже раніше вчинила

такий злочин, але до дня його повторного вчинення сплили строки давності, передбачені ст. 49 КК України; 3) ця особа раніше вчинила такий злочин, але до дня вчинення нового (заволодіння транспортним засобом) була звільнена від кримінальної відповідальності за підставами, передбаченими законом; нарешті, 4) ця особа раніше була засуджена за вчинення незаконного заволодіння транспортним засобом, але до дня вчинення нового такого злочину судимість за раніше вчинене суспільно небезпечне діяння була погашена чи знята [1, с. 261].

2. Такі дії повинні бути вчинені без застосування насильства до потерпілого чи погрозою його застосування.

У даному випадку йдеться про погрозу застосування будь-якого як фізичного, так і психічного насильства (яке не є небезпечним або є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого). У Постанові Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. № 10 "Про судову практику у справах про злочини проти власності" [18] дається роз'яснення, що під насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, слід розуміти умисне заподіяння легкого тілесного ушкодження, що не спричинило короткочасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності, а також вчинення інших насильницьких дій (завдання удару, побоїв, незаконне позбавлення волі) за умови, що вони не були небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння. Небезпечне для життя чи здоров'я насильство – це умисне заподіяння потерпілому легкого тілесного ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжке тілесне ушкодження, а також інші насильницькі дії, які не призвели до вказаних наслідків, але були небезпечними для життя чи здоров'я в момент їх вчинення. До них слід відносити, зокрема, і насильство, що призвело до втрати свідомості чи мало характер мордування, придушення за шию, скидання з висоти, застосування електроструму, зброї, спеціальних знарядь тощо.

Тепер слід перейти до аналізу підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння тран-

спортним засобом, якими є:

1. Добровільна заява про вчинений злочин правоохоронним органам.

Це означає, що особа повинна добровільно повідомити в будь-якій формі правоохоронні органи про те, що нею вчинене незаконне заволодіння транспортним засобом. Добровільність означає остаточне припинення особою за своєю волею протиправного діяння, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця.

Відповідно до ст. 2 Закону України "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів" правоохоронні органи – органи прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [16].

Законодавець не визначає час добровільної заяви. З аналізу ч. 4 ст. 289 КК України можна зробити висновок, що добровільно повідомити про вчинення незаконного заволодіння транспортним засобом підозрюваний може як до початку здійснення кримінального провадження, аж до оголошення йому підозри у вчиненні злочину.

У цьому випадку цікавим є положення ст. 477 КПК України, де зазначається, що кримінальним провадженням у формі приватного обвинувачення є провадження, яке може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, передбачених, окрім інших, частинами першою або другою ст. 289 КК України (незаконне заволодіння транспортним засобом без особливо обтяжуючих обставин) – якщо вони вчинені чоловіком (дружиною) потерпілого, іншим близьким родичем чи членом сім'ї потерпілого, або якщо вони вчинені особою, яка щодо потерпілого була найманим працівником і завдала шкоду виключно власності потерпілого.

Із даного положення можна зробити висновки, що чоловік (дружина) потерпілого, інші близькі родичі чи члени сім'ї потерпілого, або особа, яка щодо потерпілого була найманим працівником, можуть добровільно заявити про вчинений злочин правоохоронним органам лише до початку кримінального провадження.

2. Повернення транспортного засобу власнику.

Згідно з приміткою до ст. 286 КК України під транспортними засобами слід розуміти всі види автомобілів, трактори та інші самохідні машини, трамваї і тролейбуси, а також мотоцикли та інші механічні транспортні засоби.

Механічний транспортний засіб – транспортний засіб, що приводиться в рух з допомогою двигуна. Цей термін поширюється на трактори, самохідні машини і механізми, а також тролейбуси та транспортні засоби з електродвигуном потужністю понад 3 кВт (п. 1.10 Правил дорожнього руху, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306). До транспортних засобів належать: усі види автобусів; усі види автомобілів, зокрема й спеціальних і спеціалізованих (наприклад, санітарні, пожежні, спортивні й поливальні, автокрани, навантажувачі); трактори – самохідні машини (колісні або на гусеничному ходу), призначені для перевезення вантажів чи виконання сільськогосподарських, будівельних, лісових та інших робіт; самохідні машини, призначені для виконання сільськогосподарських, дорожніх, будівельних, меліоративних і лісових робіт, – комбайни, грейдери, бульдозери, екскаватори, крани та ін.; міський електротранспорт – трамваї і тролейбуси, у тому числі пасажирські, вантажні, ремонтні, спеціального обслуговування, колієукладачі; мотоцикли, зокрема дорожні, спортивні, спеціального призначення, з боковим причепом або без нього; моторолери, мотоколяски й інші механічні транспортні засоби, дозволена максимальна маса яких не перевищує 400 кг; інші механічні транспортні засоби – всюдиходи, аеросани, амфібії тощо; а також причепи. Не є транспортними засобами рухомий склад метрополітену, фунікулера та інших видів

залізниць (пасажирські й вантажні потяги, локомотиви, дрезини тощо).

Виникає питання щодо вказівки законодавця на повернення транспортного засобу лише його власнику. Хоча у примітці до ст. 289 КК України зазначається, що під заволодінням транспортним засобом у цій статті слід розуміти вчинене умисно, з будь-якою метою протиправне вилучення будь-яким способом транспортного засобу у власника чи користувача всупереч їх волі. Виходячи із зазначеного, слід доповнити ч. 4 ст. 289 КК України положенням про можливість повернення транспортного засобу не лише власнику, а й користувачу чи правоохоронним органам.

3. Повне відшкодування завданих збитків.

Із реалізацією даної підстави звільнення від кримінальної відповідальності виникає декілька дискусійних питань.

По-перше, якщо звернутись до законодавчої регламентації збитків, то відповідно до ст. 22 ЦК України збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

По-друге, як бути в тих ситуаціях, коли винна особа знищила або пошкодила транспортний засіб і не може (не має можливості) відшкодувати завдані збитки, але може усунути заподіяну шкоду (наприклад, відремонтувати транспортний засіб).

Як зазначено у п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 12 “Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності” повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди полягає в добровільному задоволенні винним або іншими особами, зокрема батьками чи близькими родичами, обґрунтованих претензій потерпілого щодо відшкодування заподіяної злочинном матеріальної та моральної шкоди, загладуванні її в інший спосіб, наприклад,

шляхом прилюдного вибачення за завдану образу.

У зв'язку з цим можна підтримати позицію П. В. Хряпінського, який зазначає, що відшкодування збитків полягає у наданні компенсації потерпілому шляхом виплати грошової вартості збитку, передачі свого майна в натурі або наданні іншого майнового еквіваленту. На відміну від цього, усунення заподіяної шкоди – це ліквідація наслідків злочину у натуральному вигляді, що, зазвичай, виникає тоді, коли у винного недостатньо коштів для відшкодування заподіяних збитків, але він може власними силами усунути шкоду” [22, с.4-5].

Так, пропонується закріпити у ч. 4 ст. 289 КК України положення щодо можливості винною особою не лише повністю відшкодувати завдані збитки, а й усунути заподіяну шкоду.

Отже, вбачається за доцільне внести вищевказані доповнення до ч. 4 ст.289 КК України та викласти у наступній редакції:

“4. Звільняється від кримінальної відповідальності судом особа, яка вперше вчинила дії, передбачені цією статтею (за винятком випадків незаконного заволодіння транспортним засобом із застосуванням будь-якого насильства до потерпілого чи погрозою застосування такого насильства), але добровільно заявила про це правоохоронним органам, повернула транспортний засіб власнику або користувачу чи правоохоронним органам і повністю відшкодувала завдані збитки або усунула заподіяну шкоду”.

На нашу думку, введення таких змін та доповнень до ч. 4 ст. 289 КК України сприятиме забезпеченню більш дієвої реалізації положень щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Література

1. Баулін, Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] : [монографія] / Ю. В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] : (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
3. Виттенберг, Г. Б. Вопросы освобождения

от уголовной ответственности и наказания с применением мер общественного воздействия [Текст] / Г. Б. Виттенберг. – Иркутск, 1970. – Ч. 1. – 223 с.

4. Виттенберг, Г. Б. Совершенствование законодательства о наказании [Текст] / Г. Б. Виттенберг // Сов. государство и право. – 1980. – № 6. – С. 73-78.

5. Гальперин, И. М. Взаимодействие государственных органов и общественности по борьбе с преступностью (Уголовно-правовое и уголовно-процессуальное исследование) [Текст] / И. М. Гальперин. – М. : Юрид. лит., 1972. – 184 с.

6. Григор'єва, М. Є. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М. Є. Григор'єва. – Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2007. – 20 с.

7. Дубинин, Т. Т. Состав преступления и состав освобождения от уголовной ответственности [Текст] / Т. Т. Дубинин // Уголовно-правовые и процессуальные проблемы реализации уголовной ответственности : межвуз. сб. ст. 1986. – С. 5-13.

8. Дубинин, Т. Т. Основания освобождения от уголовной ответственности [Текст] / Т. Т. Дубинин // Уголовное право в борьбе с преступностью. – 1981. – С. 79-88.

9. Житний, О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям [Текст] : [монографія] / О. О. Житний. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 152 с.

10. Келина, С. Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности [Текст] / С. Г. Келина. – М. : Наука, 1974. – 231 с.

11. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар [Текст] / М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. – К. : Канон : А. С. К., 2001. – 1104 с.

12. Луценко, Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України [Текст] : [монографія] / Ю. В. Луценко. – Х. : Право, 2015. – 200 с.

13. Мацнев, Н. И. Освобождение от уголовной ответственности с привлечением к административной ответственности

АНОТАЦІЯ

У статті проводиться юридичний аналіз умов та підстав звільнення від кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом. На основі проведеного дослідження висловлюються пропозиції щодо удосконалення окремих норм Кримінального кодексу України.

SUMMARY

The article analyzes the conditions and legal grounds for exemption from criminal liability for misappropriation of the vehicle. On the basis of the study makes suggestions to improve certain provisions of the Criminal Code of Ukraine.

[Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Н. И. Мацнев ; Ленингр. ун-т, Л., 1981. – 20 с.

14. Наден, О. В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за злочини в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. В. Наден ; Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 20 с.

15. Наден, О. В. Спеціальні види звільнення особи від кримінальної відповідальності за злочини в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів [Текст] : [монографія] / О. В. Наден. – Х. : Право, 2003. – 224 с.

16. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів [Текст] : Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3781-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 50.

17. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності [Текст] : Постанова Пленуму Верхов. Суду України від 23.12.2005 р. № 12 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2006. – № 2.

18. Про судову практику у справах про злочини проти власності [Текст] : Постанова Пленуму Верхов. Суду України від 06.11.2009 р. № 10 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2009. – № 12.

19. Сверчков, В. В. Актуальные вопросы освобождения от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием [Текст] / В. В. Сверчков // Государство и право. – 1999. – № 12. – С. 53-60.

20. Тенчов, Э. С. Специальные виды освобождения от уголовной ответственности [Текст] / Э. С. Тенчов. – Иваново : Иванов. гос. ун-т, 1982. – 48 с.

21. Уголовный кодекс Украины. Научно-практический комментарий [Текст] / под ред. С. С. Яценка. – [3-е изд., исправл. и дополн.] – Киев : А. С. К., 2003. – 1088 с.

22. Хряпінський, П. В. Відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди як константа позитивної посткримінальної поведінки особи [Текст] / П. В. Хряпінський // Часопис Академії адвокатури України. – 2010. – № 4. – С. 1-7.

23. Яременко, В. Новий тлумачний словник української мови [Текст] : в 4 т. / уклад. : В. Яременко, О. Сліпушко. – [Вид. 2-ге, випр.]. – К. : Атіка, 2001. – Т. 3. – 910 с.

ФОРМУВАННЯ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ НА ПРИКЛАДІ РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ

КОРОВАЙКО Олександр Іванович - кандидат юридичних наук, голова Апеляційного суду Херсонської області

УДК 342.9

Определено, что понятийно-категориальный аппарат в сфере уголовного судопроизводства выступает его описательной моделью. На примере реализации международных стандартов в судебном производстве установлено, что разработка понятийно-категориального аппарата уголовного судопроизводства способствует совершенствованию регулирования соответствующих правоотношений и реализации прав человека и основных свобод.

Ключові слова: *понятійно-категоріальний апарат, кримінальне судочинство, теоретична модель, регулювання кримінальних процесуальних правовідносин, права людини.*

Постановка проблеми

Із загального числа суб'єктів, які здійснюють захист прав і свобод людини, особливе місце належить судам, адже саме вони є гарантом таких прав особи, як право на доступ до правосуддя та право на справедливий суд. Однак, доступний та справедливий суд, як свідчить зарубіжна та вітчизняна практика, є результатом втілення у його діяльність міжнародних стандартів судочинства. Тому від реалізації у судовому провадженні в Україні таких засад, як доступність, справедливість, неупередженість, безсторонність, законність, залежать утвердження і забезпечення прав і свобод людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання здійснення судочинства судами загальної юрисдикції судів, у тому

числі і кримінального, були предметом обговорення вітчизняних науковців та практиків (О. А. Банчук, В. Д. Бринцев, Ю. М. Грошевий, М. А. Гурвич, О. Р. Куйбіда, В. Т. Маляренко, В. О. Попелюшко, О. Б. Прокопенко, Н. Ю. Сакара, Н. В. Сібільова, Д. В. Сімонович, А. О. Селіванов, В. Г. Уваров, О. Г. Шило, В. І. Шишкін, С. Г. Штогун, О. Г. Яновська та ін.). І хоча цими науковцями було зроблено вагомий внесок у їх дослідження, але ці питання і досі залишаються актуальними та мають важливе значення для реалізації завдання із утвердження і забезпечення прав людини, формування судочинства, заснованого на загальноновизнаних нормах міжнародного права і практиці Європейського суду з прав людини.

Не вирішені раніше проблеми

У сучасних суспільно-політичних умовах існує гостра потреба у відновленні довіри до судової влади в Україні та забезпеченні нею реального права на справедливий суд. Основу вирішення цих проблем становить приведення вітчизняного кримінального процесу у відповідність до визнаних у світовій практиці багатьох демократичних країн міжнародних стандартів кримінального судочинства, забезпечення їх належної реалізації у судовому провадженні. Тому дослідження цієї проблематики є актуальним завданням юридичної науки та практики, яке пов'язане із підвищенням ефективності діяльності судів, забезпеченням доступнос-

ті правосуддя та належної реалізації права особи на справедливий суд.

Мета

Метою статті є дослідження понятійно-категоріального апарату науки кримінального процесу, яким описується реалізація міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні. Це передбачає розгляд наукових підходів до відображення у системі понять сутності та змісту теоретичних концепцій та правозастосовчої практики кримінального судочинства, а також реалізації вказаних міжнародних стандартів у судовому провадженні.

Виклад основного матеріалу

Пізнання явищ, процесів суспільного та правового буття з метою надання їм характеристики, фіксації відмінностей між ними відбувається шляхом їх описання. Це знаходить свій вияв у тих чи інших термінах. Слід відмітити, що правова наука, як і будь-які інші галузі науки, оперує власним понятійним апаратом. Так, вказується, що юридична наука пізнає державно-правову дійсність, використовуючи власний понятійний апарат, тобто систему термінів і словосполучень, за допомогою яких формулюється наукове вчення про право і державу, їх елементи, форми, функції, інститути та ін. [1, с. 15]. Цей адаптований з інших галузей знань або створений для потреб юридичної науки понятійний апарат дозволяє надавати належну характеристику тим правовим явищам і процесам, які становлять предмет її вивчення (право і держава, їх елементи та взаємодія між ними тощо). - М. Пановим відмічено, що юридична наука має притаманну їй упорядковану систему взаємопов'язаних і взаємодіючих понять і категорій, які за суттю і змістом визначаються предметом цієї науки й одночасно забезпечують логіко-юридичну організацію знань у сфері держави і права [2, с. 50]. Отже, за допомогою понять та категорій правової науки як відбувається фіксація юридичних знань, отриманих у результаті наукових пошуків, так і формується відповідний інструментарій для по-

дальшого опису явищ і процесів, які ще недостатньо повно вивчені.

Особливого значення понятійно-категоріальний апарат набуває в якості засобу фіксації за допомогою термінів тих правових явищ, процесів, які складають правову матерію. Відмічено, що у правових поняттях та категоріях знаходять своє відображення істотні риси, реальні структури, закономірні зв'язки соціальних фактів і реальностей, де функція правових понять та категорій полягає у відображенні правової дійсності, забезпеченні розуміння сутності правових явищ [3, с. 60]. Тобто завдяки понятійно-категоріальному апарату можна переносити структуру права чи його складових із соціального буття у площину текстових форм, з яким вже набагато простіше працювати, вивчаючи мовні моделі-описи складних соціальних явищ чи процесів, які отримали своє правове опосередкування. З цього приводу вказано, що термінологічна система – знакова модель певної теорії спеціальної галузі знань або діяльності, елементами якої служать лексичні одиниці (слова і словосполучення) [4, с. 123, 129].

Розвиваючи цю точку зору, можна зробити висновок, що праву відповідає власна термінологічна система як його знакова модель, а враховуючи таку його ознаку як системність, то і його складові також можуть бути представлені у подібний спосіб. Зокрема, можна вести мову про термінологічну систему кримінального процесуального права. У свою чергу, її складовою слід вважати термінологічну систему, що описує реалізацію міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні. Такий підхід, коли за допомогою понятійно-категоріально апарату є можливість описувати різні моделі, які входять до правової сфери, дозволяє більш системно (за рахунок використання термінологічного апарату права взагалі) та комплексно (за рахунок можливості аналізу явища окремо, вивчення його як складової підсистеми права та елемента права взагалі) проводити дослідження явищ і процесів правової дійсності. Як зауважує М. Панов, правові категорії й поняття, як результат пізнавальної діяльності, відбивають в уза-

гальненому вигляді сутнісні сторони й закономірні зв'язки правової реальності – у цьому полягає їх гносеологічне значення [2, с. 56].

Щодо засобів формування знакової (мовної) моделі опису реалізації міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні України, то це відбувається із використанням понять та категорій. Ці явища, хоча і мають однакове походження, форму вираження та засоби відображення, але між ними існують певні відмінності в обсязі змісту, які є проявом взаємозв'язку між ними. На необхідність розмежування за смисловим навантаженням термінів «правове поняття», «правова категорія» вказується у фаховій літературі [5, с. 387]. Між останніми існує певний зв'язок та взаємозалежність. Так, щодо «поняття», то у мовознавстві воно, зокрема, означає одну із форм мислення, результат узагальнення суттєвих ознак об'єкта дійсності [6, с. 1049]. Такими прикладам слід вважати поняття «суд», «потерпілий», «обвинувачений», «стадія кримінального провадження», «кримінальне провадження», «право на захист», «право на справедливий суд». У свою чергу, «категорія» – родове поняття, що означає розряд предметів, явищ і т. ін. або їх важливу спільну ознаку (наук.) [6, с. 529]. Прикладами категорій слід вважати «судочинство», «процесуальний статус», «провадження», «міжнародні стандарти судочинства» тощо. Отже, категорія виступає засобом узагальнення та укрупнення наукового знання або практичного його виміру. Вказується, що категорія, як елемент наукового пізнання та складова понятійно-категоріального апарату, відображає «фундаментальні, найбільш широкі за обсягом узагальнення універсальні правові поняття, які фіксують найсуттєвіші закономірні зв'язки і відношення у сфері правової дійсності» [2, с. 51]. І це фундаментальне, найсуттєвіше узагальнення охоплює собою декілька пов'язаних із ним понять меншого за обсягом рівня та значення. Або, як вказує І. М. Ткаченко, на відміну від правового поняття, правові категорії становляють найбільш загальні фундаментальні поняття, об'єднані спільною ознакою, які

виступають родовим поняттям по відношенню до правового поняття [5, с. 387]. Щодо значення правових категорій, то, на думку О. В. Скрипника, вони виконують роль свого роду системоутворюючих логічних вузлів, за допомогою яких наукове пізнання проникає у сутність і зміст правових явищ [3, с. 58], виявляючи та акумулюючи їх найсуттєвіші ознаки та властивості.

Таким чином, доходимо до висновку, що понятійно-категоріальний апарат є явищем, яке має характер системи, основу якої утворюють відповідні категорії, а поняття слугують засобом розкриття категорій та встановлення зв'язків між елементами понятійно-категоріальної системи. Виходячи з такого погляду, можна побудувати певний понятійно-категоріальний ланцюг (категорія – поняття, що вона охоплює), який описує відповідну теоретичну концепцію або теорію чи характеризує практичну площину її реалізації. При такому підході всі поняття та категорії, які стосуються сфери кримінального судочинства, можна систематизувати та встановити взаємозв'язки і відповідність їх змісту між собою в контексті утворення цілісної, послідовної та комплексної моделі-описання певного явища. Зокрема, моделі реалізації міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні, де сукупність категорій повинна відображати основний зміст відповідної наукової концепції, розкривати її, а пов'язані із тими чи іншими категоріями поняття відображують шляхи втілення цих вузлових моментів у сфері кримінального процесуального права, характеризують точки перетину з іншими явищами, процесами у цій сфері.

З наведеного відмітимо, що понятійно-категоріально апарат кримінального судочинства взагалі та реалізації міжнародних стандартів у судовому провадженні зокрема: забезпечує фіксацію отриманих юридичних знань про ці явища, а також їх систематизацію; виступає складовою інструментарією розробки наукових та практичних проблем кримінального судочинства та судового провадження як явищ правового буття; сприяє формуванню знакової моделі теорії кримінального процесу

як галузі знань, у тому числі при описанні явищ та процесів, що мають місце у сфері кримінального судочинства, зокрема, під час судового провадження. Нарешті, єдина система понять та категорій дозволяє здійснювати дослідження відносно відокремлених процесуальних явищ (судового провадження) як самостійної знакової моделі, але використання при цьому єдиної термінологічної системи забезпечує безперешкодну інтеграцію отриманих знань у загальну теорію кримінального процесу та єдину модель кримінального судочинства.

З метою виявлення елементів понятійно-категоріального апарату, який описує реалізацію міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні, слід встановити весь обсяг явищ, які її утворюють, та термінів, якими вони характеризуються, та здійснити розподіл відповідних термінів на категорії та пов'язані із ними поняття. З метою вирішення цього завдання вважаємо за доцільне проаналізувати відповідні наукові та нормативні джерела, у яких він знаходить своє відображення. У цьому контексті погодимося із критикою М. Пановим точки зору, згідно з якою у галузі права визнаються («мають авторитет») лише ті поняття, які встановлені законодавством. Адже, за його слушним зауваженням, така позиція веде до ігнорування активної ролі правової науки у розробці її понятійного апарату, не відображає активного впливу науки на правотворчість, тому з нею не можна погодитися [2, с. 50].

Так, аналізуючи досліджуване явище в термінах, які його описують, попередньо можна виявити такі основні складові: 1) міжнародні стандарти; 2) реалізація права (правових ідей); 3) кримінальне судочинство; 4) судове провадження. Як свідчить проведене узагальнення наукових джерел [7, с. 5–17; 8, с. 3–20, 77–79; 10, с. 159–163] та низки нормативних актів (Концепції судово-правової реформи в Україні, Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, Концепції реформування кримінальної юстиції України), з наведених термінів одні й ті ж явища описуються різними поняттями

(європейські стандарти, демократичні ідеї правосуддя). В інших випадках зустрічається співвіднесення родового та видових понять (норми міжнародного права, європейські стандарти). Нарешті, автори використовують схожі за значенням поняття, що характеризується як синонімічність (міжнародні документи про права людини, вимоги міжнародних договорів, концептуальні документи у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина). Наприклад, вказується, що у наукових, навчальних, публіцистичних, просвітницьких публікаціях йдеться про ті чи інші поняття – «стандарти» прав людини, проте зазначене поняття вживається авторами зазвичай у досить неоднозначних сенсах [11]. Тобто сказати, що в юридичній науці та законодавчій практиці існує певна узгоджена термінологічна модель досліджуваного явища, не можна. Вважаємо, що мова скоріше повинна йти про уніфікацію та стандартизацію термінів у певній галузі права та відповідній сфері правозастосування за рахунок формування належного понятійно-категоріального апарату.

Проаналізувавши вищенаведені наукові джерела та вітчизняні нормативно-правові акти, узагальнивши низку основних міжнародно-правових актів з питань прав особи (Статут ООН (ст.ст. 1, 2, 55), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст.ст. 1, 2, 55), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ст. ст. 5, 6, 13), а також міжнародно-правові акти, які регулюють питання організації та діяльності судів (Основні принципи незалежності судових органів, Європейська хартія про закон «Про статус суддів»), можна зробити висновок щодо категорій, які слід використовувати при формуванні основи термінологічної моделі реалізації міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні. До їх числа віднесемо такі терміни: права людини і основоположні свободи; міжнародні стандарти прав людини і основоположних свобод; реалізація міжнародних стандартів прав людини і основоположних свобод; кримінальне судочинство; кримінальне провадження. Коротко охарактеризуємо ці

терміни як категорії досліджуваного явища та визначимо пов'язані із ними поняття.

Щодо такої категорії, як «права людини і основоположні свободи», то це явище становить центральний елемент, на який спрямована діяльність держави та її органів, принаймні на це вказується у Статуті ООН та ст. 3 Конституції України. У літературі вказується, що у ХХ ст. світове співтовариство дійшло до висновку про те, що головним напрямом розвитку людського суспільства є насамперед захист прав і свобод людини, а тому їх визнання і юридична захищеність вважаються головною ознакою правової держави, де існуючі міжнародно-правові стандарти, принципи та норми створюють правовий механізм захисту прав і свобод учасників кримінального провадження [7, с. 21; 1, с. 446; 8, с. 15]. Отже, саме це явище є похідною категорією всієї термінологічної моделі кримінального судочинства зокрема та такого аспекту як реалізація міжнародних стандартів у судовому провадженні. Понятійний ланцюг, пов'язаний із цією категорією, включає основні права та свободи особи, зокрема, права на доступ до правосуддя та на справедливий суд.

Наступною категорією є термін «міжнародні стандарти прав людини і основоположних свобод» (закріплені у міжнародно-правових актах універсальні норми і принципи, що визначають стандартизовані правила поведінки суб'єктів права [11; 12, с. 615]). До їх змісту фахівці включають загальновизнані демократичні засади з прав людини, в основу яких покладено такі загальновизнані принципи: верховенство права, справедливість, правова визначеність, повага суверенітету держави; рівноправність усіх людей та заборона дискримінації; пропорційність тощо [8, с. 20]. Ця категорія є родовою щодо будь-яких понять, які містять посилання на стандарти національного, регіонального чи іншого рівня, наприклад, європейські стандарти прав людини і основоположних свобод, або стандарти певної сфери – кримінального судочинства. Зокрема, Ю. Ю. Чуприна вказує, що стандарти судочинства є складовою міжнародних стандартів прав людини,

адже вони покликані забезпечити належний рівень судового захисту прав і свобод людини [13, с. 2].

Категорія «реалізація міжнародних стандартів прав людини і основоположних свобод» узагальнює основні форми реалізації норм права – використання, виконання та додержання [1, с. 408]. Міжнародні стандарти, виступаючи в якості норм і принципів, повинні втілюватися в життя саме як засоби правового регулювання суспільних відносин, впливаючи на поведінку їх суб'єктів. В іншому випадку це декларативне положення. Тому говорячи про міжнародні стандарти прав людини і основоположних свобод, обов'язково слід вказувати на такий аспект їх існування, як реалізація. Вказана категорія включає такі поняття, як використання стандартів, їх виконання та додержання.

Щодо терміну «кримінальне судочинство», то він охоплює увесь встановлений законами порядок (правила) діяльності у сфері організації та здійснення кримінальної процесуальної діяльності. На таке його значення, зокрема, вказується у літературі [14, с. 66; 15, с. 154–155]. У такій якості кримінальне судочинство є тим засобом, через який та завдяки якому відбувається реалізація норм та принципів, які утворюють міжнародні стандарти прав людини і основоположних свобод, чим і забезпечується їх утвердження і забезпечення.

Нарешті, категорія «кримінальне провадження» охоплює практичну діяльність у сфері кримінального судочинства (процесуальні дії у зв'язку із вчиненням злочину), а також характеризує її складові частини (досудове розслідування і судове провадження), у межах яких здійснюється кримінальна процесуальна діяльність. Ця категорія включає такі поняття, як: стадія, процесуальна дія, процесуальний документ тощо. Кримінальне провадження в усіх стадіях повинно здійснюватися на ґрунті єдиних засад кримінального провадження (гл. 2 КПК України), що призводить до формування кримінального процесу відповідного типу. Так, як відмічають фахівці, кримінально-процесуальні механізми захисту прав і свобод людини і громадянина

є основним змістом національного публічно-змагального процесу, який формується [7, с. 8]. Цей тип процесу формується під впливом відповідних міжнародних стандартів прав людини і основоположних свобод, які в ньому знаходять свою реалізацію, зокрема, в такій частині кримінального провадження, як судове провадження.

Висновки

З проведеного аналізу ролі та значення понятійно-категоріального апарату кримінального судочинства в частині реалізації міжнародних стандартів у судовому провадженні відмітимо, що основне значення цього апарату полягає у можливості його застосування для прямого (використання при формулюванні правових концепцій, ідей, норм права) чи опосередкованого (вплив на правосвідомість особи) регулювання відповідних кримінальних процесуальних та пов'язаних із ними відносин. І це значення не залежить від того, отримує відповідне поняття своє нормативно-правове закріплення чи воно існує на рівні теоретичної конструкції. Головне – це його визнання, включення у правосвідомість та використання або врахування цих понять у своїй діяльності учасниками правовідносин. Адже саме діяльність науковців, законодавця, правозастосувача і виступає зовнішнім виразом реалізації того чи іншого міжнародного стандарту. Тож наразі існує необхідність законодавчого уточнення понятійно-категоріального апарату кримінального судочинства. Що у досліджуваному нами випадку має значення для створення умов для якісного регулювання судового провадження на ґрунті міжнародних стандартів кримінального судочинства, а отже, і забезпечення доступу до справедливого судочинства як елемента гарантування прав та основоположних свобод особи.

Тому увагу у подальших наукових дослідженнях у цьому напрямку слід приділити питанням виявлення змісту окремих понять та категорій кримінального судочинства, встановлення зв'язку між ними, нормативно-правового закріплення та належної реалізації.

Література:

1. Загальна теорія держави і права : [підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Х. : Право, 2011. – 584 с.
2. Панов М. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки / М. Панов // *Право України*. – 2014. – № 1. – С. 50–60.
3. Скрипник О. В. Правові категорії та правові моделі як компоненти юридичної конструкції / О. В. Скрипник // *Порівняльно-аналітичне право*. – 2014. – № 2. – С. 58–60. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pap.in.ua/2_2014/15.pdf
4. Лейчик В. М. Терминоведение. Предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 320 с.
5. Ткаченко І. М. Розмежування термінів: «правове поняття», «правова категорія» та «правовий концепт» (на прикладі норм ЦК України) / І. М. Ткаченко // *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. – 2009. – № 1. – Том 22 (61). – С. 384–388.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Перун, 2005. – 1728 с.
7. Малярєнко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : монографія / В. Т. Малярєнко. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 512 с.
8. Уваров В. Г. Міжнародно-правові стандарти у кримінальному процесі України : монографія / В. Г. Уваров. – Х. : Ніка-Нова, 2014. – 416 с.
9. Сімонович Д. В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Д. В. Сімонович. – Х., 2011. – 20 с.

АНОТАЦІЯ

Визначено, що понятійно-категоріальний апарат у сфері кримінального судочинства виступає його описовою моделлю. На прикладі реалізації міжнародних стандартів в судовому провадженні встановлено, що розробка понятійно-категоріального апарату кримінального судочинства сприяє удосконаленню регулювання відповідних правовідносин та реалізації прав людини і основоположних свобод.

SUMMARY

The article ascertains that conceptual-categorical apparatus in the sphere of criminal proceedings represents its descriptive model. By the example of implementation of international standards in criminal judicial proceedings the author draws a conclusion, that elaboration of conceptual-categorical apparatus of criminal judicial proceedings promotes enhancement of regulations of appropriate legal relationship and realization of human rights and fundamental liberties.

10. Толочко О. Сучасні тенденції розвитку національних кримінально-процесуальних систем / О. Толочко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 1 (34). – С. 159–165.

11. Рабінович П. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, поняття / П. Рабінович, О. Венецька // Юридичний вісник України. – 2012. – № 49 (8–14 грудня). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.judges.org.ua/dig3623.htm>

12. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. –Т. 4: Н–П. – 2002. – 720 с.; Т. 5: П–С. – 2003. – 736 с.

13. Чуприна Ю. Ю. Міжнародні стандарти ефективності судової влади / Ю. Ю. Чуприна // Теорія та практика державного управління. – 2011. – Вип. 1. – С. 446–452. – [Електронний ресурс].

– Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2011_1_71

14. Бігун В. С. Кримінальне правосуддя та судочинство. Філософсько-правовий аналіз щодо зв'язку і розмежування понять на прикладі практики Конституційного Суду України / В. С. Бігун // Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовчій діяльності : тези доповідей та повідомлень науково-практичної конференції (Київ, 3 квітня 2009 року). Видання присвячене пам'яті професора А. Я. Дубинського. – К. : Атіка, 2009. – С. 61–66.

15. Звірко О. Є. Правосуддя в кримінальних справах в Україні: шляхи реформування або яку систему кримінальних судів потребує Україна? / О. Є. Звірко // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2012. – № 1 (6). – С. 153–157.

НОРМИ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗДІЙСНЕННЯ ТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ РЕСПУБЛІКИ АЛБАНІЯ

ЛОСИЧ Сергій Васильович - кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи Донецького юридичного інституту МВС України

УДК 343.1+343.985 (477)

У даній статті автор здійснює розгляд та аналіз норм про кримінальну відповідальність за здійснення терористичної діяльності за сучасним кримінальним правом Республіки Албанія. Автор наводить перелік конкретних норм відповідного Розділу Кримінального кодексу Республіки Албанія, застосування яких передбачено за вчинення тих чи інших злочинів заради терористичних цілей. У статті зазначається відносна новітність поняття тероризм для сучасного кримінального права та правничої думки Республіки Албанія.

Ключові слова: *тероризм, злочини заради терористичних цілей, кримінальна відповідальність, норми кримінального права, КК Албанії.*

Актуальність

Достатньо розповсюдженою міжнародно-правовою практикою є кодифікація в джерелах кримінального права окремих норм про кримінальну відповідальність за здійснення терористичної діяльності.

Означений вид злочину, на відміну від побутового вбивства, пограбування, розбійницького нападу, бандитизму, завдання тілесних ушкоджень різного ступеню тяжкості, часто становить суттєву загрозу для всієї системи громадського порядку та національної безпеки; діяння свідомих, ідейних терористів посягають і на конституційно-правовий лад держави, її територіальну цілісність, відбирають у кожного окремого громадянина необхідне почуття щоденної особистісної безпеки та захищеності. Терористичні акти спричиняють масові жертви

та невиразні моральні страждання серед громадського населення, викликаючи подекуди невідновні інфраструктурні руйнації та відчутний економічний збиток.

На сьогоднішній день міжнародний тероризм є реальним глобальним викликом всьому міжнародному співтовариству. Тому надзвичайно важливим та актуальним видається знання, розуміння та аналіз зарубіжних правових норм про кримінальну відповідальність за здійснення терористичної діяльності. Здійснення новітніх наукових досліджень щодо цієї окремо взятої правової проблематики надасть українським науковцям-правникам можливість розробляти та вносити корисні, новаторські законотворчі пропозиції, спрямовані на виважене реформування відповідних спеціальних частин/норм сучасного кримінального права України.

Аналіз використаних джерел

Розгляд та аналіз албанських правових норм про кримінальну відповідальність за здійснення терористичної діяльності здійснено за допомогою звернення до нині діючого Кримінального кодексу Республіки Албанія від 27 січня 1995 року (надалі – КК Албанії), останні зміни до якого було внесено протягом 2012 та 2013 рр., а також до наукових напрацювань деяких албанських науковців-правників.

Метою даної статті є розгляд та аналіз албанських правових норм про криміналь-

ну відповідальність за здійснення терористичної діяльності.

Виклад основного матеріалу

Відповідні статті Розділу VII «Діяння заради терористичних цілей» особливої частини КК Албанії містять норми про кримінальну відповідальність як за пряму, так і широку непряму або опосередковану участь у терористичній діяльності; зазначені норми покликані карати за ту чи іншу форму або ступінь причетності тієї чи іншої особи або групи осіб до здійснення терористичної діяльності; вони відтворюють не лише албанський внутрішньодержавний, але й міжнародний (транскордонний) вимір дії норм кримінального права, враховуючи, таким чином, і міжнародно-правові зобов'язання Республіки Албанія.

Так, сучасний албанський науковець правник, професор факультету права Тиранського університету Енгджел Лікмета (Engjëll Likmeta) у своїй статті «Феномен тероризму та правове реагування на нього в Албанії» («On terrorism and legal response in Albania») зазначає (переклад з мови-оригіналу джерела): «Албанська правнича доктрина надає різні визначення тероризму. Так, наприклад, науковці-правники визначають тероризм у якості дій, які передбачають використання насильства та залякування з метою підкорення мас людей для досягнення певної мети. Тероризм є будь-яким діянням, яке породжує терор у рамках діяльності певної групи осіб. Будь-яке діяння буде кваліфікуватися в якості терористичного акту, якщо воно є протиправним, якщо насильство або сила є спрямованими проти окремих осіб або об'єктів власності, якщо заплановано здійснення тиску на уряд або суспільство, також якщо такі діяння спираються на політичні, релігійні та інші цілі. Для багатьох албанських авторів тероризм означає діяння, вчинені особою, за допомогою яких він/вона прагне організувати стан паніки, психозу та страху заради здійснення шантажу урядових інституцій через використання різних насильницьких методів для виконання вимог, що витікають зі спеціальних цілей терориста та легітимізовані ними. У той же

час інший албаномовний автор, що проживає поза межами Албанії, визначає, що тероризмом є: «Використання насильства певною меншістю, яка здійснює свою діяльність в умовах конспірації та прагне досягнення певних цілей, які не можуть бути досягнені ніякими іншими способами, крім пробудження почуття страху серед громадськості та порушення балансу в державному житті» [1, 49].

Інший албанський правник, також професор факультету права Тиранського університету Лірїме Чукаї (Lirime Çukaj), у своїй статті «Порівняльний огляд видів терористичних діянь та правові заходи боротьби із цим феноменом в Албанії та Сполучених Штатах Америки» («A Comparative View of Terrorist Acts and Legislative Measures Countering this Phenomenon in Albania and the United States of America») так само зазначає складність лексичного тлумачення поняття тероризму в албанському та міжнародному кримінальному праві (переклад з мови-оригіналу джерела): «Насамперед, слід вказати на те, що мало які терміни у міжнародному кримінальному праві виявились такими складними, як поняття терористичних діянь. З етимологічної точки зору, поняття терору в рамках лінгвістики походить від латинського слова «terreure», що означає страх, терор, смуток, лють, паніку. Тлумачний словник албанської мови не містить визначення поняття терористичних діянь, лише надає визначення слова терор» [2, 127].

П. 2 ст. 28 КК Албанії «Спеціальні форми співробітництва» зазначає, що терористична організація є особливою формою кримінальної організації, яка складається із двох або більше осіб, які здійснюють тривале за часом співробітництво з метою вчинення діянь заради терористичних цілей [3, 23].

Нормативно-правовий зміст зазначеного Розділу КК Албанії визначає, насамперед, загальну суспільно небезпечну цільову та наслідкову характеристику тих чи інших потенційних терористичних діянь, спрямованих як проти Албанії, так і проти міжнародного співтовариства. Так, відповідно до ст. 230 «Злочини заради терористичних цілей», зазначається (переклад з мови-ори-

гіналу джерела): «Вчинення наступних діянь, спрямованих на розповсюдження паніки серед населення або на примушення албанських або закордонних урядових інституцій до вчинення або утримання від вчинення певної дії, або якщо метою таких діянь є серйозна руйнація або дестабілізація основних політичних, конституційних, економічних та соціальних структур Албанії, іншої держави, міжнародної інституції або організації, карається через позбавлення волі на термін не менше п'ятнадцяти років або через довічне позбавлення волі» [3, 90-91].

Характеризуючи предметно-дефініційну спрямованість відповідних норм КК Албанії, Енгджел Лікмета зазначає (переклад з мови-оригіналу джерела): «Особлива роль у протидії цьому феномену (тероризму. – *Прим. авт.*) відводиться розробці норм кримінального права, які б відбивали причини тероризму. У рамках албанського законодавства законодавець не надав будь-якого конкретного положення щодо цілковитого визначення та значення міжнародного тероризму, як це має місце в кодексах інших країн, наприклад, у Кримінальному кодексі Хорватії, де надано точне визначення поняття міжнародного тероризму» [1, 54].

Зазначаючи конкретні злочини, вчинені заради терористичних цілей та/або форми прямої участі в них, перша група відповідних підпунктів ст. 230 КК Албанії зосереджується, переважно, на проблемі технічно-транспортної цілеспрямованості діянь злочинців-терористів (переклад з мови-оригіналу джерела): «Злочинами заради терористичних цілей є: (а) злочини проти особи, які можуть спричинити її смерть або завдання їй тяжких тілесних ушкоджень, (b) захоплення літака, судна або інших транспортних засобів або стаціонарних гідроплатформ, або здійснення незаконного контролю над ними через застосування або погрозу застосування насильства або через інші форми погроз, (c) вчинення насильницьких діянь проти особи, яка перебуває на борту літака, що здійснює рейс, або яка перебуває на борту судна або стаціонарної гідроплатформи, якщо такі діяння можуть загрожувати безпеці

такого літака, судна або гідроплатформи, (c) руйнування літака, який знаходиться в польоті, судна або стаціонарної гідроплатформи або завдання таких пошкоджень літаку, судну або їхньому вантажу або стаціонарній гідроплатформі, які унеможливають безпечність або загрожують або можуть загрожувати безпечності польоту, навігації або стаціонарної гідроплатформи, (d) встановлення будь-яким засобом до літака, який перебуває в експлуатації, судна або стаціонарної гідроплатформи приладу або внесення речовини, які здатні зруйнувати літак, судно або стаціонарну гідроплатформу, або які можуть завдати пошкоджень літаку, судну або їхньому вантажу або стаціонарній гідроплатформі, або загрожують або можуть загрожувати безпечності польоту, судової навігації або стаціонарній гідроплатформі, (dh) руйнування або пошкодження льотного бортового обладнання або обладнання морської навігації або втручання в їхнє функціонування, якщо такі діяння можуть становити загрозу безпеці літака або судна, (e) розповсюдження неправдивої інформації, яка створює загрози безпеці літака, який знаходиться в польоті або судна, яке знаходиться у плаванні» [3, 91].

Друга група підпунктів ст. 230 КК Албанії, поряд із вищенаведеним підп. (а), є зосередженою на терористичних атаках, спрямованих проти тих чи інших осіб, зазначаючи, що такими злочинами заради терористичних цілей є (переклад з мови-оригіналу джерела): «(ë) вбивство або викрадення особи, яка перебуває під захистом норм міжнародного права, відповідно до статті 9 цього Кодексу, або будь-які інші напади на нього/неї або посягання на його/її свободу, (f) насильницький напад на офіс, приватне житло або транспортні засоби особи, яка перебуває під захистом норм міжнародного права, відповідно до статті 9 цього Кодексу, якщо така особа або його/її свобода наражаються на небезпеку через такі напади, (g) захоплення в заручники або викрадення людини, а також загроза вчинити її вбивство, завдати їй тілесних ушкоджень або подовжити її тримання в заручниках» [Там само].

Третя група підпунктів ст. 230 КК Албанії наводить перелік надзвичайно та глобально небезпечних злочинів, вчинених заради терористичних цілей, які пов'язані із обігом та застосуванням різних видів зброї масового ураження (переклад з мови-оригіналу джерела): «(g) навмисні та юридично незаконні отримання, володіння, використання, передача, відчуження, розміщення або розповсюдження ядерних матеріалів, що спричиняє або може спричинити смерть будь-якої особи або завдати їй тяжких тілесних ушкоджень, або якщо завдано серйозної шкоди чийсь власності, (h) Крадіжка, незаконне присвоєння ядерних матеріалів або отримання прибутку через їхню фальсифікацію, (i) вимагання ядерних матеріалів через застосування примусу, насильства або будь-яких інших форм загроз, (j) виготовлення, володіння, купівля, доставка або збут вибухових речовин, вогнепальної, біологічної, хімічної та ядерної зброї, а також здійснення наукових досліджень щодо виробництва зброї масового ураження» [Там само].

І, нарешті, четверта група підпунктів ст. 230 КК Албанії перелічує злочини заради терористичних цілей, які є спрямованими на здійснення терористичних актів проти об'єктів тієї чи іншої життєво важливої інфраструктури та персоналу, який опікується її обслуговуванням (переклад з мови-оригіналу джерела): «(k) вчинення насильницьких діянь через використання будь-якого приладу, речовини або зброї проти особи в міжнародному аеропорті для цивільної авіації, якщо такі діяння можуть спричинити тяжкі ушкодження або смерть осіб, (l) руйнування або серйозне пошкодження інфраструктури або обладнання міжнародного аеропорту для цивільної авіації або літака, що перебуває в такому аеропорті та не знаходиться у рейсі, або руйнування службових об'єктів аеропорту через використання будь-якого приладу або зброї, якщо таке діяння загрожує або може загрозувати безпеці аеропорту, (ll) розповсюдження, поміщення, розвантаження або підризу вибухових речовин або інших смертельних боєприпасів у громадських місцях, у приміщеннях місцевих ор-

ганів державної влади та уряду, в системі громадського транспорту або громадської інфраструктури, а також розпилення в атмосфері небезпечних речовин, які можуть викликати пожежі, повені, вибухи, якщо метою таких діянь є спричинення смерті або завдання тяжких тілесних ушкоджень або масове руйнування вищенаведених об'єктів, інфраструктури або систем, коли такі лиха можуть спричинити значні економічні збитки, (m) тяжка та масштабна руйнація об'єктів громадської власності, громадської інфраструктури, транспортної системи, інформаційної системи та приватної власності, що створює загрози для життя людей, (n) припинення водо-, електропостачання та інших важливих джерел; або будь-які інші діяння, спрямовані на спричинення смерті або тяжке поранення цивільних осіб або іншої особи, яка не бере активної участі у зіткненнях у рамках збройного конфлікту, вчиненні заради досягнення цілей, вказаних у першій частині цієї статті. Дії, які спричинили розлад у функціонуванні важливої служби, системи, припинення громадської або приватної діяльності в результаті протестів, громадської непокорності та страйку, не розглядаються в якості злочинів заради терористичних цілей відповідно до цієї статті» [1, 91-92].

Так само суворою є покарання і за різні прояви непрямой участі осіб у терористичній діяльності. Так, положення ст. 230/a КК Албанії «Фінансування тероризму» зазначають (переклад з мови-оригіналу джерела): «Надання або збір грошових коштів, здійснені різними способами, прямо або опосередковано, якщо метою надання або збору грошових коштів є їхнє використання, або якщо відомо, що такі грошові кошти будуть використані цілком або частково, для: (a) вчинення злочинів заради терористичних цілей; (b) терористичною організацією; (c) конкретним терористом, караються через позбавлення волі на термін не менше п'ятнадцяти років або через довічне позбавлення волі» [3, 92].

Покарання за інші форми участі в процесі обігу фінансових коштів, спрямованих на здійснення терористичної діяльності, передбачено у ст. 230/b КК Албанії «Укриття/

переховування грошових коштів та іншого майна/коштів, спрямованих на фінансування тероризму» (переклад з мови-оригіналу джерела): «Передача, конвертація, переховування, переміщення або зміна власності на грошові або інші кошти, на які розповсюджено заходи із протидії фінансуванню тероризму, з метою уникнення виявлення самих коштів та їхнього місцезнаходження, караються через позбавлення волі на термін від чотирьох до дванадцяти років» [3, 93].

Другою формою опосередкованої участі у терористичній діяльності є, скажімо так, адміністрування поточної або майбутньої терористичної діяльності. Так, ст. 231 КК Албанії «Рекрутування осіб для вчинення діянь заради терористичних цілей або фінансування тероризму» зазначає (переклад з мови-оригіналу джерела): «Рекрутування однієї особи або більшої кількості осіб для вчинення діянь заради терористичних цілей або для фінансування тероризму, навіть якщо такі діяння спрямовані проти іншої держави, міжнародної організації або інституції, якщо такі діяння не містять у собі складу іншого кримінального злочину, карається через позбавлення волі на термін не менше десяти років» [3, 94].

Третьою протизаконною формою опосередкованої участі у терористичній діяльності є, відповідно до ст. 232 КК Албанії «Тренування для вчинення діянь із терористичними цілями», підготовка, тренування та інструктаж терористів (переклад з мови-оригіналу джерела): «Підготовка, тренування та надання будь-якого інструктажу, навіть в анонімній формі або через застосування електронних інформаційних носіїв, для виробництва або використання вибухових речовин, військової зброї та боеприпасів, іншої зброї, хімічних, бактеріологічних, ядерних або будь-яких інших речовин, які є небезпечними та ризикованими для людей та об'єктів власності, а також надання технічних та методичних консультацій щодо вчинення діянь заради терористичних цілей та участі у такій діяльності, навіть якщо такі діяння спрямовані проти іншої держави, міжнародної організації або інституції, якщо такі діяння не

містять у собі складу іншого кримінального злочину, караються через позбавлення волі на термін не менше семи років» [Там само].

Кримінальним злочином, пов'язаним із терористичною діяльністю, є, за КК Албанії, й ідейна пропаганда тероризму, схвалення, заохочення та заклики до практики терористичних діянь. Ст. 232/а КК Албанії «Підбурювання, публічний заклик та пропаганда вчинення діянь заради терористичних цілей» зазначає (переклад з мови-оригіналу джерела): «Підбурювання, публічний заклик, розповсюдження письмових матеріалів або інші форми пропаганди, спрямовані на підтримку або вчинення одного або більше діянь заради терористичних цілей та фінансування тероризму, якщо такі діяння не містять у собі складу іншого кримінального злочину, караються через позбавлення волі на термін від чотирьох до десяти років» [Там само].

Ст. 232/б КК Албанії «Висловлення загроз про вчинення діянь заради терористичних цілей» передбачає (переклад з мови-оригіналу джерела): «Висловлення серйозної загрози про вчинення діянь заради терористичних цілей на адресу публічного керівництва, навіть і іншої держави, міжнародної організації або інституції, карається через позбавлення волі на термін від восьми до п'ятнадцяти років» [Там само].

Кримінально-каральним злочином є, відповідно до ст. 234/а КК Албанії «Терористичні організації», і організація або навіть формальне членство в терористичних організаціях (переклад з мови-оригіналу джерела): «Заснування, створення терористичних організацій, здійснення їхнього керівництва та фінансування караються через позбавлення волі на термін не менше п'ятнадцяти років. Участь у діяльності терористичних організацій карається через позбавлення волі на термін від семи до п'ятнадцяти років» [3, 95].

Висновок

Таким чином, норми про кримінальну відповідальність за здійснення терористичної діяльності в сучасному кримінальному праві Республіки Албанія є нормами про покарання за вчинення певної низки ді-

янь заради терористичних цілей; ці норми передбачають покарання за різні форми прямої та непрямой участі в терористичній діяльності. Означені покарання, будучи покараннями за тяжкі злочини проти Албанії, албанського суспільства та міжнародного співтовариства, передбачають різні, відносно тривалі, а також довічні терміни позбавлення волі.

Література

1. Engjëll Likmeta. On terrorism and legal response in Albania // Academic Journal of Business, Administration, Law and Social Sciences, Vol 1 №2, July 2015;

2. Lirime Çukaj. A Comparative View of Terrorist Acts and Legislative Measures Countering this Phenomenon in Albania and the United States of America // Academicus – International Scientific Journal // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: [http://www.academicus.edu.al/nr8/Academic-](http://www.academicus.edu.al/nr8/Academicus-MMXIII-8-126-137.pdf)

SUMMARY

In the present paper the author considers and analyses the norms of criminal responsibility for terroristic activity in accordance with the present criminal law of the Republic of Albania. The author enlists concrete norms of the certain Chapter of Criminal Code of the Republic of Albania which are being used for making different offences for terrorist purposes. A relative newness of the notion of terrorism for the present criminal law and legal theory of the Republic of Albania are stressed in the article.

[us-MMXIII-8-126-137.pdf](http://www.academicus.edu.al/nr8/Academicus-MMXIII-8-126-137.pdf);

3. Criminal Code of the Republic of Albania. Law No. 7895, dated 27 January 1995 // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://www.eurallius.eu/pdf/20.Criminal%20Code%20of%20Albania%20consolidated%20version%20of%2022_01_2015_en.pdf.

ПІДСТАВИ ТА ПРИНЦИПИ ВСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УМИСНЕ НЕВИКОНАННЯ УГОДИ ПРО ПРИМИРЕННЯ АБО ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ

ЯЩЕНКО Світлана Олександрівна - здобувач Харківський національний університет внутрішніх справ

УДК 343.36+343.211.2

На основаних аналіза наукових точок зрення, касаючихся соціальної обумовленості и необхідності каких-либо уголовно-правовых зафретов, формулюються основаниа и принципи устанавлення уголовной ответственности за умышленное неисполнение соглашения о примирении или о признании вины.

Ключові слова: криміналізація, соціальна обумовленість кримінально-правової заборони, умисне невиконання угод.

Постановка проблеми

Передбачення кримінальної відповідальності за вчинення суспільно небезпечних діянь неможливе поза дослідженням соціальної обумовленості та необхідності встановлення кримінально-правової заборони [1, с. 236]. Вказане має відношення і до ст. 389-1 КК України, адже у КК України ця кримінально-правова норма з'явилася нещодавно. Доцільність дослідження підстав та принципів встановлення кримінальної відповідальності за умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості також обумовлюється й тим, що у юридичній літературі існують погляди, згідно з якими регламентація ст. 389-1 у розділі XVIII Особливої частини КК України є зайвою. Отже, з'ясування соціальної обумовленості криміналізації умисного невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості є вельми актуальним і корисним як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

Аналіз останніх джерел і публікацій

У доктрині кримінального права ви-несене на розгляд питання безпосередньо або опосередковано розглядалося в роботах Є. О. Буніна, М. І. Витязя, Г. З. Злобіна, М. В. Ємельянова, В. М. Кудрявцева, В. В. Навроцької, Т. Г. Хатеневич тощо. Наукові розробки вказаних авторів і стали науково-теоретичною базою даної публікації.

Формулювання цілей

Метою статті є аналіз доктринальних точок зору, що стосуються соціальної обумовленості та необхідності встановлення будь-яких кримінально-правових заборон, та на підставі цього дослідження підстав та принципів встановлення кримінальної відповідальності за умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості (ст. 389-1 КК України).

Виклад основного матеріалу

Т. Г. Хатеневич зазначає, що у науковій літературі запропоновано безліч класифікацій підстав та принципів криміналізації. Більше того, окрім підстав та принципів криміналізації, у науковій літературі виділяють привід криміналізації, критерії криміналізації, умови криміналізації, причини криміналізації. Причому, як правило, наведені складові процесу криміналізації визначаються в різних наукових джерелах по-різному; іноді вони уживаються як синонімічні, що не вносить ясності і чіткості у разі користування цими поняттями в законотворчій практиці [13, с. 90–91].

У зв'язку з цим, дослідниця вважає, що у процесі встановлення кримінально-правової заборони слід враховувати лише підставу, принципи та критерії криміналізації. Підставою криміналізації, на її думку, є явище, що виступає як необхідна умова, передумова існування будь-якого іншого явища (наслідку) і є таким, що пояснює останнє. Такою підставою є виключно суспільна небезпечність діяння. Принципи криміналізації як її основні ідеї дослідниця визначає як вимоги, згідно з якими встановлюється необхідна і достатня кримінально-правова заборона. Критерії криміналізації – це обставини, що характеризують об'єктивні і суб'єктивні ознаки діянь, що криміналізуються, тобто обставини, що у концентрованому виді відображають суспільну небезпечність діяння. Вони підлягають врахуванню у процесі законотворчості з метою створення оптимальних моделей кримінально-правових норм [13, с. 91, 95].

Виділяючи принципи та критерії криміналізації, Т. Г. Хатеневич, на жаль, не концентрує увагу на тому, які ж конкретно, на її думку, існують принципи та критерії криміналізації, що без сумніву ускладнює розуміння запропонованої нею концепції криміналізації суспільно небезпечних діянь.

На відсутність одностайності думок із приводу назви чинників, що визначають соціальну обумовленість та необхідність кримінальної відповідальності, їх кількості та ієрархії, звертає увагу і Є. О. Бунін. Більше того, посилаючись на інших науковців, дослідник підкреслює, що в науковій літературі взагалі висловлюється позиція про неможливість установаження вичерпного переліку підстав та принципів криміналізації та про те, що вони всі є універсальними. Саме тому, присвятивши багато уваги загальним питанням соціальної обумовленості кримінального законодавства правознавці так і не навели переліку (системи) конкретних обставин, що мають бути враховані у разі прийняття рішення щодо кримінально-правової заборони певного діяння [1, с. 237–238]. Яскравим підтвердженням наведеної думки, до речі, є науковий доробок, проведений вже цитованою нами Т. Г. Хатеневич [13, с. 90–96]. Враховуючи вказане, нада-

лі як чинники соціальної обумовленості та необхідності кримінальної відповідальності нами будуть розглядатися лише підстави та принципи.

У зв'язку з цим зазначимо, що під підставами криміналізації, на думку Г. А. Злобіна, слід розуміти ті процеси, що відбуваються в матеріальному та духовному житті суспільства, розвиток яких породжує об'єктивну необхідність кримінально-правової охорони тих або інших цінностей. Інакше кажучи, підстави криміналізації – це те, що створює дійсну потребу в кримінально-правовій новелі, внутрішня необхідність виникнення правової норми. Отже підстави криміналізації – це дійсні передумови, соціальні причини виникнення або зміни кримінально-правової норми [10, с. 204–205, 206]. Дослідник виділяє такі окремі підстави криміналізації суспільно небезпечних діянь, перелік яких не є вичерпним: 1) несприятлива динаміка певного виду суспільно небезпечних діянь, які раніше не утворювали спеціального складу злочину; 2) виникнення або суттєвий розвиток нової групи суспільних відносин, що відбувається на базі економічного чи технічного прогресу; 3) відкриття шкідливих наслідків господарської й іншої діяльності людей, у зв'язку з чим виникає необхідність обмежити форми та межі цієї діяльності; - 4) суттєва та раптова зміна соціального, економічного або політичного стану, в результаті війни, стихійного лиха, неврожаю та інших подій, що можуть обумовити превентивну криміналізацію, яка здійснюється ще до того, як можливі відповідні суспільно небезпечні дії набудуть реального поширення; 5) такий розвиток суспільства, який визначає нетерпимість, особливу небезпечність деяких дій, з якими раніше доводилось (або можна було) миритися, але за нових умов такі дії починають суперечити пануючому устрою суспільних відносин або отримують реальну базу для їх викорінення; 6) необхідність виконання зобов'язань за міжнародними угодами [10, с. 205–206].

Принципи криміналізації суспільно небезпечних діянь, на думку вченого, – це науково обґрунтовані і такі, що усвідомлено застосовуються, загальні правила і критерії оцінки допустимості і доцільності кримі-

нально-правової новели, яка встановлює або змінює відповідальність за конкретний вид діянь. Інакше кажучи, принципи криміналізації становлять найбільш абстрактний і загальний рівень наукового забезпечення і обґрунтування кримінально-правової нормотворчості, ті вихідні позиції, врахування яких є необхідним у разі будь-якої зміни чинного кримінального законодавства [10, с. 208, 191]. Г. А. Злобін розрізняє такі групи принципів криміналізації: 1) принципи, що відображають соціальну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності, тобто соціальні та соціально-психологічні принципи криміналізації, що забезпечують соціальну адекватність криміналізації, її допустимість з точки зору головних характеристик соціальних систем і процесів суспільного розвитку, відповідності кримінально-правової норми рівню, характеру суспільної свідомості та стану суспільної думки. Вони охоплюють принцип суспільної небезпечності, принцип відносної поширеності діяння, принцип домірності позитивних і негативних наслідків криміналізації, принцип кримінально-політичної адекватності криміналізації; 2) принципи, що визначаються вимогою внутрішньої логічної несуперечливості системи норм кримінального права, тобто системно-правові принципи криміналізації, які, у свою чергу, поділяються на загальноправові та кримінально-правові системні принципи. Серед загальноправових системних принципів науковець виділяє принцип конституційної адекватності; принцип системно-правової несуперечливості; принцип процесуальної здійсненості переслідування. Серед кримінально-правових системних принципів виокремлюють принцип безпрогалинності та ненадмірності заборони; принцип визначеності та єдності термінології; принцип повноти складу; принцип домірності санкції та економії репресії [10, с. 210–242]. Подібне розуміння підстав та принципів криміналізації суспільно небезпечних діянь, їх класифікації знаходить підтримку й серед сучасних українських науковців [7, с. 50]. Ми також поділяємо такий підхід. Використовуючи його, проаналізуємо наведені підстави та принципи криміналізації суспільно не-

безпечних діянь стосовно регламентованої кримінальної відповідальності за умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості.

Аналіз наведених вище підстав криміналізації суспільно небезпечних діянь, запропонованих Г. А. Злобіним, дозволяє стверджувати, що підставою криміналізації умисного невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості є необхідність виконання зобов'язань України за міжнародними угодами. Дозволимо собі нагадати, що Україна приєдналася до низки міжнародних конвенцій, взявши на себе зобов'язання реформувати кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство. Ця ідея, як відомо, знайшла своє офіційне відображення в Концепції реформування кримінальної юстиції, затвердженій Указом Президента України № 311/2008 від 08.04.2008 р. Як наслідок, 13.04.2012 р. Верховною Радою України був прийнятий новий Кримінальний процесуальний кодекс України, положення якого закріплюють особливий порядок кримінального провадження на підставі угод. Крім того, 13.04.2012 року, разом з прийняттям нового кримінального процесуального кодексу України, Верховною Радою України було прийнято також Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України» № 4652-VI [11], яким розділ XVIII Особливої частини КК України доповнився ст. 389-1. Отже, причина криміналізації умисного невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості криється у необхідності виконання зобов'язань, узятих нашою державою перед Радою Європи, щодо реформування вітчизняного кримінального та кримінального процесуального законодавства, в частині здійснення давно відомої зарубіжному кримінальному та кримінальному процесуальному законодавству концепції відновного правосуддя, а також концепції визнання вини, що має на меті суттєве спрощення порядку здійснення кримінального провадження.

З приводу наведених принципів криміналізації стосовно встановленої криміналь-

ної відповідальності за умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості зазначимо таке. Г. А. Злобін зазначає, що суть принципу суспільної небезпечності полягає не в тому, щоб попередньо встановити ознаки, що свідчать про достатньо високу суспільну небезпечність діяння (що неможливо), а у вказівки на необхідність кожний раз обговорювати і вирішувати все коло питань, пов'язаних з оцінкою специфічної суспільної небезпечності конкретного виду діянь: чи існує така небезпека? у чому саме вона полягає? яким суспільним відносинам заподіюється шкода і яка саме? та ін. Тобто цей принцип вказує на вихідний пункт руху пізнання, від якого воно повинно відходити у разі дослідження питань обґрунтованості криміналізації діянь [10, с. 217]. У зв'язку з цим М. В. Ємельянов, аналізуючи цей принцип на прикладі криміналізації шахрайства, вказує, що суспільна небезпечність є властивою злочину взагалі й визначається всіма його елементами: об'єктом, об'єктивною стороною, суб'єктом та суб'єктивною стороною. При цьому характер і ступінь суспільної небезпечності шахрайства, у першу чергу, обумовлюється важливістю тих об'єктів, на які вони посягають, цільовою спрямованістю завдати шкоди [7, с. 52]. Суспільна небезпечність умисного невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості, таким чином, обумовлюється, принаймні, небезпечністю заподіяння шкоди відносинам, пов'язаним із здійсненням правосуддя, в частині виконання угоди про примирення або про визнання винуватості, та цільовою спрямованістю завдати шкоди саме цим відносинам, а також відносинам власності, адже очевидно, що, зокрема, у разі невиконання угоди примирення, потерпілому завжди заподіюється майнова шкода.

Принцип відносної поширеності діяння стосовно криміналізації умисного невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості знаходить свій вияв у даних статистики. Так, упродовж 2014 року в Єдиному реєстрі досудових розслідувань зареєстровано 33 кримінальних правопорушень за умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості (ст. 389-1 КК

України), що на 10 % більше, ніж за аналогічний період 2013 року (30, або + 10 %) [4; 5]. Протягом 2015 року в Єдиному реєстрі досудових розслідувань зареєстровано 66 кримінальних правопорушень за умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості (ст. 389-1 КК України), що майже вдвічі більше, ніж за аналогічний період 2014 року [6]. Зауважимо, що таку доволі невелику поширеність в Україні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 389-1 КК України, можна пояснити тим, що в системі Особливої частини КК України регламентація правопорушення, що розглядається, відбулася відносно нещодавно, а саме 13.04.2012 року. Утім уже наведені показники засвідчують тенденцію зростання проявів цього правопорушення і не виключено, що й надалі факти порушення підозрюваним або обвинуваченим умов укладених угод про примирення або про визнання винуватості знайдуть свою ще більшу розповсюдженість.

Принцип домірності позитивних і негативних наслідків криміналізації, зазначає Г. А. Злобін, говорить про те, що наскільки б не була небезпечною та чи інша поведінка, її криміналізація ніколи не може розглядатись як абсолютне благо, а завжди є жертвування одними інтересами суспільства заради інших, більш значущих. Тому за своєю суттю криміналізація будь-якого діяння повинна здійснюватися з позиції підходу до неї як до соціальної необхідності. Встановлення кримінальної караності діяння допустимо лише тоді, коли ми впевнені, що позитивні соціальні результати застосування кримінального права істотно перевершать неминучі негативні наслідки криміналізації [10, с. 220]. У цьому аспекті зазначимо, що завдяки появі у системі Особливої частини КК України цієї кримінально-правової норми потерпілий нарешті отримує гарантований захист своїх прав і інтересів у випадку коли особа, яка вчинила кримінальне правопорушення й тим самим завдала йому збитків або шкоди, стала ухилятися від виконання своїх обов'язків, що впливають із укладеної між ними угоди про примирення. Подібний аргумент можна навести й у випадку ухилення особи, яка вчинила злочин,

від виконання нею своїх обов'язків перед державою, в особі прокурора, після укладання угоди про визнання винуватості.

Принцип кримінально-політичної адекватності криміналізації умисного невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості засвідчує, що встановлення кримінальної відповідальності за невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості повністю відповідає сучасним тенденціям кримінально-правової політики нашої держави у справі протидії злочинності. Ці тенденції пов'язані, у першу чергу, з певними обмеженнями традиційних кримінальному праву каральних заходів впливу на суспільні відносини. Адже не викликає сумнівів той факт, що успішне виконання завдань кримінально-правової охорони особи, суспільства та держави забезпечує не тільки традиційна практика застосування покарання, але й, у ряді випадків, практика призначення узгодженого покарання, а також практика повної відмови від його реального відбування. У механізмі кримінально-правового регулювання знаходять свою реалізацію заходи, які покликані забезпечити, з одного боку, відновлення доконфліктного стану, що існував у суспільстві до вчинення злочину, а з іншого, – спрощення та скорочення порядку здійснення кримінального провадження. Регламентація безпосередньо ст. 389-1 у системі Особливої частини КК України є логічним наслідком розвитку у кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві України інституту угоди про примирення або про визнання вини в частині забезпечення їх належного виконання.

Зміст принципу конституційної адекватності, який відноситься до загальноправових принципів, полягає в тому, що базою нашого законодавства, в тому числі кримінального, є Конституція України [7, с. 54]. У зв'язку з цим зазначимо, що згідно зі ст. 66 Конституції України *кожен зобов'язаний не заподіювати шкоди природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки*. Відповідно до ч. 1 ст. 471 КПК України в угоді про примирення зазначається, зокрема, розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, *строк її відшкодування чи*

перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення. Обов'язок відшкодувати завдані кримінальним правопорушенням збитки логічно впливає також і зі змісту угоди про визнання винуватості, незважаючи на те, що в такій угоді, окрім іншого, можуть бути зазначені умови часткового звільнення підозрюваного, обвинуваченого від цивільної відповідальності у вигляді відшкодування державі збитків внаслідок вчинення ним кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 472 КПК України). У розвиток приписів, передбачених ст. 66 Конституції України, порушення обов'язку відшкодувати завдані збитки, що впливає з укладеної підозрюваним або обвинуваченим угоди про примирення або про визнання винуватості, може стати приводом для їх притягнення до кримінальної відповідальності саме за ст. 389-1 КК України.

З позиції принципу системно-правової несуперечливості криміналізації умисного невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості зазначимо, що ст. 389-1 КК України повністю відповідає вимогам цього принципу. Виходячи з цього, зауважимо, що ця кримінально-правова норма є спеціальною нормою, поряд зі ст. ст. 389, 391, 392, 393 КК України, по відношенню до ст. 382 УК України.

Що стосується кримінально-правових системних принципів криміналізації (принцип безпрогалинності та ненадмірності заборони, принцип визначеності та єдності термінології, принцип повноти складу, принцип домірності санкції та економії репресії), то ці принципи у цілому також узгоджуються з чинною законодавчою конструкцією ст. 389-1 КК України, хоча врахування окремих з них і схиляє до думки, що ця модель кримінально-правової заборони потребує свого удосконалення, що стане предметом подальших наукових розвідок. Таким чином, доходимо до висновку, що боротьба з умисним невиконанням угоди про примирення або про визнання винуватості повинна здійснюватися саме кримінально-правовими заходами.

Наприкінці зазначимо, що, на дум-

ку окремих науковців, регламентації у КК України ст.389-1, відповідно до якої сьогодні передбачена кримінальна відповідальність за умисне невиконання засудженим угоди про визнання винуватості, є зайвою. Зокрема, В. В. Навроцька зазначає, що у ст. 382 КК України передбачено відповідальність за невиконання вироку суду. А оскільки угода про визнання вини затверджується вироком суду, то ст. 389-1 є зайвою у КК України. Змістом угоди про визнання вини завжди є узгоджене покарання. Тому, якщо невиконання угоди – це ухилення від покарання, то за таке діяння кримінальна відповідальність уже передбачена статтями 389 і 390 КК України [9, с. 1–5]. З такою думкою погодитися не можна. Аналіз приписів ст. ст. 471, 472 КПК України дозволяє зробити висновок, що як в угоді про примирення, так і в угоді про визнання винуватості законом встановлені певні обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого, які він має виконати. Крім того, зі змісту ст. ст. 471, 472 КПК України також випливає, що узгоджене покарання, а також згода на його призначення та, як наслідок, згода з умовами його відбування, є умовами зазначених угод, а тому ухилення від узгодженого покарання, внаслідок наступної незгоди з його призначенням, а також незгоди з умовами його відбування, є формою невиконання цих угод. Інакше кажучи, тут мова йде не просто про ухилення від покарання (ст. ст. 389, 390 КК України), а про ухилення від покарання як форми невиконання відповідної угоди. Тут варто також звернути увагу і на те, що у даному випадку мова йде про ухилення від узгодженого покарання, тобто про ухилення від покарання, призначеного в особливому спеціальному порядку кримінального провадження. Зокрема, перед ухваленням рішення про затвердження угоди про визнання винуватості суд під час судового засідання повинен з'ясувати в обвинуваченого, чи цілком він розуміє: 1) що він має право на судовий розгляд, під час якого прокурор зобов'язаний довести кожному обставину щодо кримінального правопорушення, у вчиненні якого його обвинувачують (п. 1 ч. 4 ст. 474 КПК України). У свою чергу, кримінальна відповідальність за ст. 382 КК України може

настати лише за невиконання вироку суду, який був постановлений у загальному порядку судового провадження. У загальному порядку судового провадження призначається і покарання, ухилення від якого тягне відповідальність за ст. ст. 389 і 390 КК України. Отже, кримінальна відповідальність за ухилення від призначеного узгодженого покарання має наставати не за ст. ст. 382, 389 і 390 КК України, а за ст. 389-1 КК України. Такий висновок, до речі, знаходить підтримку і в судовій практиці [2; 3; 12]. Тому навряд чи можна погодитися з думкою про те, що у разі ухилення засудженого від призначеного на підставі зазначених угод покарання або у разі порушення засудженим умов його відбування, як форм невиконання таких угод, вчинене слід кваліфікувати лише за ст. ст. 389, 391, 392, 393 КК України [8, с. 94].

Підсумовуючи викладене, можна зазначити: встановлення кримінальної відповідальності за умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості (ст. 389-1 КК України) повністю відповідає вимогам соціальної обумовленості та необхідності встановлення кримінально-правової заборони, що і підтверджується проведеним вище дослідженням.

Література

1. Бунін Є.О. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за втручання в діяльність судових органів / Є.О.Бунін // Питання боротьби із злочинністю. – 2013. Вип. 26. – С. 236–248.
2. Вирок Кузнецовського міського суду Рівненської області від 14.11.2013 року по справі № 565/1776/13-к [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень : [веб-сайт]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/35235880>.
3. Вирок Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 26.08.2015 року по справі № 334/4347/15-к [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень : [веб-сайт]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54705983>.
4. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2013 р. : загальні

АНОТАЦІЯ

На підставі аналізу доктринальних точок зору, що стосуються соціальної обумовленості та необхідності встановлення будь-яких кримінально-правових заборон, досліджуються підстави та принципи встановлення кримінальної відповідальності за умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості (ст. 389-1 КК України).

SUMMARY

Based on the analysis of scientific viewpoints concerning the social conditionality and the need of any criminal prohibitions the grounds and conditions of the criminalization of intentional failure to perform of the reconciliation agreement or plea bargain are formulated.

відомості про кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень та результатів їх досудового розслідування (розд. 4., таб. 4.17. Злочини проти правосуддя) [Електронний ресурс] // Генеральна прокуратура України : [офіц. веб-сайт]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820.

5. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2014 р. : загальні відомості про кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень та результатів їх досудового розслідування (розд. 4., таб. 4.17. Злочини проти правосуддя) [Електронний ресурс] // Генеральна прокуратура України : [офіц. веб-сайт]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820.

6. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2015 р. : загальні відомості про кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень та результатів їх досудового розслідування (розд. 4., таб. 4.17. Злочини проти правосуддя) [Електронний ресурс] // Генеральна прокуратура України : [офіц. веб-сайт]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820.

7. Ємельянов М. В. Відповідальність за шахрайство : монографія / М. В. Ємельянов. – Х. : Право, 2014. – 176 с.

8. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – [5-те вид.]. – Х. : Право, 2013. – Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін [та ін.]. – 2013. – 1040 с.

9. Навроцька В. В. Недоліки правового регулювання угод про примирення за КПК 2012 р. та практики застосування цього інституту / В. В. Навроцька [Електронний

ресурс]: – Режим доступу: <https://docviewer.yandex.ua/?url=ya-serp%3A%2F%2Flaw-dep.pu.if.ua%2Fconference2014%2Farticles%2Fnavrotska.pdf&name=navrotska.pdf&c=55c0a68982a1&page=1>.

10. Основания уголовно-правового запрета (Криминализация и декриминализация) / [отв. ред. В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев]. – М. : Наука, 1982. – 304 с.

11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4652-VI [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [офіц. веб-сайт]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4652-17/page>. – Заголовок з екрану.

12. Ухвала апеляційного суду Вінницької області від 02.07.2015 року по справі № 153/838/15-к [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень : [веб-сайт]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/46143124>.

13. Хатеневич Т. Г. Причины, основания, принципы и критерии криминализации в уголовно-правовой науке / Т. Г. Хатеневич // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Сер. 4 : Правазнаўства. – 2011. – С. 90–96.

Ященко С. О. Підстави та принципи встановлення кримінальної відповідальності за умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості.

На підставі аналізу доктринальних точок зору, що стосуються соціальної обумовленості та необхідності встановлення будь-яких кримінально-правових заборон, досліджуються підстави та принципи встановлення кримінальної відповідальності за

умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості (ст. 389-1 КК України).

На підставі аналізу спеціальної літератури зазначається, що у теорії криміналізації складно простежити однотайність думок із приводу назви чинників, що визначають соціальну обумовленість та необхідність кримінальної відповідальності, їх кількості та ієрархії. Враховуючи цю обставину, пропонується чинники соціальної обумовленості кримінальної відповідальності розглядати як підстави та принципи.

Взявши за основу запропоноване окремими науковцями розуміння підстав та принципів криміналізації суспільно небезпечних діянь, їх кількості та видів, зазначається, що причина криміналізації умисного невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості криється у необхідності виконання зобов'язань, узятих нашою державою перед Радою Європи щодо реформування вітчизняного кримінального та кримінального процесуального законодавства в частині здійснення давно відомої зарубіжному кримінальному та кримінальному процесуальному законодавству концепції відновного правосуддя, а також концепції визнання вини, що має на меті суттєве спрощення порядку здійснення кримінального провадження. Зазначається, що серед принципів, що становлять групу принципів, які відображають соціальну необхідність і політичну доцільність криміналізації суспільно небезпечного діяння, принципами криміналізації умисного невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості є: принцип суспільної небезпечності умисного невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості, принцип відносної поширеності умисного невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості, принцип домірності позитивних та негативних наслідків криміналізації цього діяння, принцип кримінально-політичної адекватності криміналізації цього посягання. Серед принципів, що становлять групу системно-правових принципів криміналізації суспільно небезпечного діяння (загальноправових та кримінально-правових), принципами криміналізації умисного не-

виконання угоди про примирення або про визнання винуватості є: принцип конституційної адекватності, принцип системно-правової несуперечливості криміналізації умисного невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості, принцип безпрогалинності та ненадмірності заборони умисного невиконання відповідної угоди; принцип визначеності та єдності термінології; принцип повноти складу; принцип домірності санкції та економії репресії.

У підсумку зазначається, що встановлення кримінальної відповідальності за умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості (ст. 389-1 КК України) повністю відповідає вимогам соціальної обумовленості та необхідності встановлення кримінально-правової заборони, а тому протидія цьому негативному явищу має здійснюватися кримінально-правовими заходами. Водночас зазначається, що врахування окремих кримінально-правових системних принципів криміналізації, схильє до думки, що ця модель кримінально-правової заборони потребує свого удосконалення.

Яценко С. О. Основания и принципы установления уголовной ответственности за умышленное неисполнение соглашения о примирении или о признании вины.

На основанні аналізу доктринальних точок зрення, касаючихся соціальної обумовленості та необхідності встановлення любых уголовно-правових запертов, исследуються основания и принципы установления уголовной ответственности за умышленное неисполнение соглашения о примирении или о признании вины (ст. 389-1 УК Украины).

На основанні аналізу спеціальної літератури отмечается, что в теории криминализации сложно проследить единство мыслей по поводу названия факторов, определяющих социальную обусловленность и необходимость уголовной ответственности, их количества и иерархии. Учитывая данное обстоятельство, предлагается факторы социальной обусловленности уголовной ответственности рассматривать как основания и принципы.

Взяв за основу предложенное отдельными исследователями понимание оснований и принципов криминализации общественно опасных деяний, их количества и видов, отмечается, что причина криминализации умышленного неисполнения соглашения о примирении или о признании вины кроется в необходимости выполнения обязательств, взятых нашим государством перед Советом Европы относительно реформирования отечественного уголовного и уголовного процессуального законодательства, в части осуществления давно известной зарубежному уголовному и уголовному процессуальному законодательству концепции восстановительного правосудия, а также концепции признания вины, целью которой является существенное упрощение порядка осуществления уголовного производства. Отмечается, что среди принципов, представляющих группу принципов, которые отображают социальную необходимость и политическую целесообразность криминализации общественно опасного деяния, принципами криминализации умышленного неисполнения соглашения о примирении или о признании вины являются: принцип общественной опасности умышленного неисполнения соглашения о примирении или о признании вины, принцип относительной распространенности умышленного неисполнения соглашения о примирении или о признании вины, принцип соразмерности положительных и отрицательных последствий криминализа-

ции этого деяния, принцип уголовно-политической адекватности криминализации данного посягательства. Среди принципов, представляющих группу системно-правовых принципов криминализации общественно опасного деяния (общеправовых и уголовно-правовых), принципами криминализации умышленного неисполнения соглашения о примирении или о признании вины являются: принцип конституционной адекватности, принцип системно-правовой непротиворечивости криминализации умышленного неисполнения соглашения о примирении или о признании вины, принцип беспробельности и неизбыточности запрета умышленного неисполнения соответствующего соглашения; принцип определенности и единства терминологии; принцип полноты состава; принцип соразмерности санкции и экономии репрессии.

В результате отмечается, что установление уголовной ответственности за умышленное неисполнение соглашения о примирении или о признании вины - (ст. 389-1 УК Украины) полностью отвечает требованиям социальной обусловленности и необходимости установления уголовно-правового запрета, а поэтому противодействие данному отрицательному явлению может осуществляться уголовно-правовыми мерами. Вместе с тем, отмечается, что учет отдельных уголовно-правовых системных принципов криминализации, склоняет к мысли, что эта модель уголовно-правового запрета нуждается в своем усовершенствовании.

ОБСЯГ ПОНЯТТЯ «НЕПРАВОМІРНА ВИГОДА» ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

ЖЕЛІК Максим Борисович - аспірант кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

В статті проаналізована одна з новел Особливої частини УК України – неправомірна вигода як предмет корупційних преступлень. Определен объем понятия неправомірної вигоди: денежные средства или иное имущество, преимущества, льготы, услуги, нематериальные активы.

Ключові слова: *неправомірна вигода, грошові кошти, інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи.*

Постановка проблеми

Однією з найгостріших проблем сучасного українського суспільства, на вирішення якої спрямовуються неабиякі зусилля, є проблема подолання корупції. Проблема корумпованості влади в оцінках наших громадян виступає навіть більш гостро, ніж традиційно болючі для українського суспільства високі ціни, безробіття та ріст злочинності. На міжнародному рівні Україна також користується репутацією однієї із найкорумпованіших держав світу. Це також підтверджено авторитетними міжнародними та національними дослідженнями.

У зв'язку з цим Верховна Рада України прийняла низку законів на запобігання та протидію корупції, які вносять зміни, зокрема, до Кримінального кодексу України (далі – КК України). У результаті таких змін українська юридична термінологія поповнилась новими термінами, серед них – «неправомірна вигода», за одержання якої

передбачена кримінальна відповідальність. Таке нововведення отримало як підтримку, так і гостру критику. Зокрема, віднесення послуг, пільг чи переваг нематеріального характеру до предмету складу злочину, передбаченого ст. 368 КК України, а саме «неправомірної вигоди» ускладнює, а той унеможлиблює визначення значного, великого та особливо великого розміру такої вигоди, оскільки такі поняття лише вносять плутанину та ускладнюють роботу правозастосовних органів в частині доказування наявності кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак [1, с. 45].

Стан дослідження

Проблемою корупції, шляхами її подолання та протидії займалися не один десяток вчених, серед них: І.В. Бантишев, А.В.Гур'єва, З.Б. Демичева, З.Б. Живко, Т.В. Заварза, А.А. Карпенко, С.Я. Коненко, В.В. Лисенко, М.В. Маринюк, М.І. Мельник, Ю.П. Мірошник, В.Л. Ортинський, С.П. Пилипчак, О.Й. Хомин, В.А. Щербань та ін. Водночас, вважати дослідження цієї проблематики вичерпним неможливо, оскільки у контексті реформування національного законодавства виникають питання, що потребують наукового осмислення та аналізу.

Тому основним **завданням цієї статті** є визначення обсягу поняття неправомірної вигоди за кримінальним правом України.

Виклад основних положень

Аналіз КК України засвідчує, що поняття неправомірної вигоди є родовим, оскільки охоплює нерозривно пов'язані між собою склади злочинів, а саме: підкуп працівника державного підприємства установи чи організації (ст. 354 КК України), прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України), підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368-3 КК України), підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368-4 КК України) пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України), зловживання впливом (ст. 369-2 КК України), провокація підкупу (ст. 370 КК України).

Характеристикою будь-якого поняття, у тому числі неправомірної вигоди, є його обсяг – клас предметів кожен з яких має ознаки, зафіксовані у такому понятті [2, с. 11, 13-14]. І.В. Красницький та Л.С. Шутяк справедливо відзначають, що «сукупність предметів, що становлять обсяг поняття, може складатися з одного або декількох елементів. У випадку, коли обсяг поняття включає декілька елементів, вони (елементи) утворюють групи, що мають певні властивості (ознаки), за якими ці групи розрізняються. Такі групи утворюють види поняття» [3, с. 70].

Слід зазначити, що у КК України міститься пряма вказівка на види неправомірної вигоди. Так, аналіз примітки до ст. 364-1 КК України засвідчує, що неправомірною вигодою включає в себе грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав. Звідси випливає, що зміст «неправомірної вигоди» розкривається завдяки бланкетності диспозиції статті, яка відсилає до іншогогалузевих нормативних актів. Відповідно іншогогалузевий нормативний припис не має самостійного кримінально-правового значення, його дія забезпечується лише єдністю з кримінально-правовою нормою» [4, с. 29].

Окрім цього, у примітці до ст. 368 КК України закріплені критерії неправомірної вигоди – у значному, великому та особливо великому розмірах. Зокрема, неправомірною вигодою у значному розмірі вважаються грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, що їх без законних на те підстав обіцяють, пропонують, надають або одержують безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову, на суму, що перевищує сто неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, у великому розмірі – на суму, що перевищує двісті неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, в особливо великому розмірі – на суму, що перевищує п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (примітка до ст. 368-2 КК України).

Неправомірною вигодою згідно із приміткою до ст. 354 КК «Підкуп працівника державного підприємства, установи чи організації» – грошові кошти чи інше майно, переваги, пільги, послуги, що перевищують 0,5 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, або нематеріальні активи, які пропонують, обіцяють, надають чи одержують без законних на те підстав.

Почнемо з того, що у відповідності до ч. 1 ст. 192 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) грошові кошти є різновидом майна від розміру яких залежить кваліфікація злочину та виступають законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території України (грошова одиниця України – гривня). Вони можуть перебувати як у готівковій, так і в безготівковій формах. Окрім того, може використовуватись також іноземна валюта (іноземні грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів, металевих монет, що перебувають в обігу та виступають законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави) [5, с. 7]. Прикладом, коли грошові кошти виступають різновидом неправомірної вигоди є вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська. Так, підсудний, будучи викладачем ТОВ «Голда-2012», з корисливих мотивів, реалізуючи свій раптово виниклий злочинний намір, висловив сво-

їм слухачам протиправну вимогу передачі йому грошових коштів у сумі 2000 гривень за успішну здачу екзаменів, повідомивши їм про те, що у разі не передачі йому вказаних грошових коштів, вони не зможуть успішно скласти іспити та отримати посвідчення водія. Таким чином, підсудний своїми діями створив умови, за яких потерпілий, який був одним із слухачів групи ТОВ «Голда-2012» по проходженню навчання в якості водіїв транспортних засобів, вимушений був погодитися на передачу викладачеві протиправної вигоди у розмірі 2000 гривень. Суд дійшов висновку, що органом досудового розслідування дії винного правильно кваліфіковані за ч. 4 ст. 354 КК України, оскільки мало місце одержання працівником підприємства, який не є службовою особою, неправомірної вигоди за вчинення будь-яких дій з використанням становища, яке він займає, поєднане з вимаганням неправомірної вигоди [6].

Наступним видом неправомірної вигоди є майно, яке відповідно до «Конвенції ООН проти корупції» від 31 жовтня 2003 р (п. d ст. 2) трактується як будь-які активи, матеріальні або нематеріальні, рухомі або нерухомі, виражені в речах або в правах, а також юридичні документи або активи [7]. Окрім того, у ст. 190 ЦК України майно розглядається як неспоживна річ чи сукупність речей, а також майнові права та обов'язки [8]. Прикладом, коли майно виступає різновидом неправомірної вигоди є вирок Шосткинського міськрайонного суду Сумської області. Так, підсудний, займаючи посаду молодшого інспектору нагляду відділу безпеки та охорони, тобто будучи службовою особою правоохоронного органу, умисно, з корисливих мотивів, зловживаючи владою і службовим становищем всупереч інтересам служби, 08.01.2011р., за винагороду у вигляді предмету мобільного телефону, заніс на територію, яка охороняється ШВК №66 в натільній білизні для передачі засудженому заборонений предмет мобільний телефон «Нокія 6080», але біля 14 години був затриманий працівниками оперативного відділу ШВК №66 перед передачею забороненого предмета засудженому, тому у подальшому не отримав обіцяного телефо-

ну з причин які не залежали від його волі. Дії підсудного отримали кримінально-правову оцінку за ст.ст. 15 ч.3 – ст. 368 ч.1 КК України, оскільки він вчинив незакінчений замах на одержання службовою особою неправомірної вигоди [9].

Слід зазначити, що поняття «переваги» трактується як особливі привілеї, що створюють додаткові можливості для конкретних осіб, які вигідно відрізняють їх від інших [10, с. 797]. Натомість, «пільги» встановлені законодавством для різних категорій осіб і полягають у звільненні їх від певних обов'язків, або у наданні додаткових можливостей майнового чи нематеріального характеру [11]. В свою чергу виділяють такі види пільг як: соціально-трудова, соціально-побутова, житлово-комунальні тощо.

У п. 17 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» вказується, що послугу слід розглядати як діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб [12]. Так, для прикладу при наданні послуги матеріального характеру у випадку одержання службовою особою майна, яке фактично коштує двадцять тисяч гривень, за ціною восьми тисяч гривень, неправомірна вигода, яка повинна враховуватися при кваліфікації злочину, становитиме двадцять тисяч гривень.

Останнім видом неправомірної вигоди є нематеріальні активи, а зокрема: право власності на результати інтелектуальної діяльності, у тому числі промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані об'єктом права власності (інтелектуальної власності), право користування майном та майновими правами платника податку в установленому законодавством порядку, у тому числі набуті в установленому законодавством порядку права користування природними ресурсами, майном та майновими правами (пп. 14.1.120 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України).

В подальшому необхідно з'ясувати чи охоплює обсяг поняття «неправомірна вигода» поняття «подарунок». У ч. 2 ст. 23 За-

кону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 № 1700-VII вказується, що особи можуть приймати подарунки, які відповідають загально визнаним уявленням про гостинність, якщо вартість таких подарунків не перевищує одну мінімальну заробітну плату, встановлену на день прийняття подарунка, одноразово, а сукупна вартість таких подарунків, отриманих від однієї особи (групи осіб) протягом року, не перевищує двох прожиткових мінімумів, встановлених для працездатної особи на 1 січня того року, в якому прийнято подарунки [13]. Звідси випливає, що подарунки не охоплюються поняттям неправомірної вигоди (за умови, якщо вартість таких подарунків не перевищує одну мінімальну заробітну плату або ж сукупна вартість отриманих від однієї особи (групи осіб) подарунків протягом року, не перевищує двох прожиткових мінімумів). В цьому випадку також слушною є думка М. І. Хавронюка, який вважає, що оскільки законодавець прямо не передбачив відповідальність за одержання подарунка, не зазначив, що подарунок є видом неправомірної вигоди, то слід вважати, що такі дії не є кримінально-караними [14, с. 289].

Висновки

Таким чином проведений аналіз засвідчує, що неправомірна вигода є складним системним поняттям, що поєднує велику кількість різних термінів, усвідомлення змісту яких є можливим завдяки аналізу законодавства, а також кримінально-правової літератури.

Література

1. Киричко В. М. Кримінальна відповідальність за корупцію / В. М. Киричко. – Х. : Право, 2013. – 424 с.
2. Тростюк З.А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України [Текст] : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Тростюк Зоя Аполлінаріївна; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2000. – 315 с.
3. Красницький І.В. Щутяк Л.С. Відповідальність за замах на злочин за кримінальним правом України: монографія

/ І. В. Красницький, Л. С. Щутяк. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 224 с.

4. Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України / Г. З. Яремко. – Львів : Б.В., 2010. – 408 с.

5. Особливості розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою [Текст] : метод. рек. / [Чернявський С. С., Вакуленко О. Ф., Толочко О. М. та ін.]. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – 67 с.

6. Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 5 травня 2015 року. Справа № 201/5153/15-к [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43979658>

7. Конвенція ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 р. (підп. від імені України 11 груд. 2003 р., ратифік. 18 жовт. 2006 р., набр. чинності для України 1 січ. 2010 р.) // Офіц. вісн. України. – 2010. – № 10. – Ст. 506.

8. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV // Верховна Рада України : [офіц. веб-сайт]. – Режим доступу : [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15\(23.01.2014\)](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15(23.01.2014)).

9. Вирок Шосткинського міськрайонного суду Сумської області від 07.04.2011 р. Справа № 1-179/11 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

10. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 2013. – 1040 с.

11. Науковий висновок щодо способу застосування Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції» від 21 лютого 2014 року № 746-VII – [Електронний ресурс]: Режим доступу – <http://pravo.org.ua/2011-07-05-15-26-55/2011-07-22-11-16-35/1639-naukovyi->

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізована одна з новел Особливої частини КК України – неправомірна вигода як предмет корупційних злочинів. Визначено обсяг поняття неправомірної вигоди: грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи.

SUMMARY

In the article has analyzed one of the stories of the Criminal Code of Ukraine – undue advantage as a matter of corruption crimes. Defined scope of the concept of illegal benefit, cash or other property, advantages, benefits, services, intangible assets.

vysnovok-shchodo-zastosuvannia-zakonu.html

12. Про захист прав споживачів [Електронний ресурс] : Закон України від 12 трав. 1991 р. № 1023-ХІІ // Верховна Рада України : [офіц. веб-сайт]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1023-12> (23.01.2014)

13. Про запобігання корупції [Електронний ресурс] : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // Верховна Рада України : [офіц. веб-сайт]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page2>

14. Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» / М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2011. – 424 с.

ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ ТА ВІДШКОДУВАННЯ ВИТРАТ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПРИБУТТЯМ ДО МІСЦЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ АБО СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

ПОЛІЩАК Наталія Ігорівна - аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики Львівського державного університету внутрішніх справ України

В статті розглянуті види процесуальних издержек, связанных с прибытием к месту предварительного расследования или судебного производства. Определены категории участников уголовно-процессуальных отношений, имеющие право на возмещение указанных расходов. Определен момент наступления уголовно-процессуального статуса, который дает основания для возникновения права на возмещение указанных расходов. Исследованы правовые основания возмещения расходов, связанных с прибытием к месту предварительного расследования и выделены критерии расчета их размера.

Ключові слова: процесуальні витрати, місце досудового розслідування чи судового провадження, учасники кримінально-процесуальних відносин, відшкодування витрат.

Постановка проблеми

В умовах сьогодення особливого значення набуває раціональне витрачання коштів на боротьбу зі злочинністю. У зв'язку з цим постає досить важлива проблема судових витрат у кримінальному судочинстві як частини витрат держави на боротьбу зі злочинністю, що можуть бути їй відшкодовані [1, с.47]. Стягнення судових витрат не є додатковим заходом покарання за вчинений злочин. Не є воно і цивільно-правовим заходом, оскільки стягнення витрат відбувається не за договором чи цивільно-правовим зобов'язанням.

Стан дослідження

Проблема визначення та відшкодування судових витрат, в тому числі і витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження не є новою для теорії та практики кримінального процесу. Так, досліджуване питання висвітлювалось у працях таких науковців, а зокрема: І.О. Барсукова, Н.А. Власова, О.В. Горбачова, А.Я. Грун, В.М. Демидова, В.А. Дуніна, Ю.М. Дьоміна, Л.Л. Круглікова, В.Т.Нора, А.А.Павлишина, В.М.Тертишника та інших. Водночас, вважати дослідження цієї проблематики вичерпним неможливо, оскільки у контексті реформування кримінального процесуального законодавства виникають питання, що потребують наукового осмислення та аналізу.

Тому основним завданням цієї статті є визначення розміру та відшкодування витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження.

Виклад основних положень

Відповідно до положень ст. 118 КПК України, одними із різновидів процесуальних витрат є витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження. Згідно із законодавчим роз'ясненням - це витрати обвинуваченого, підозрюваного, до якого не застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під

вартою, його захисника, представника потерпілого, пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту, найманням житла, виплатою добових (у разі переїзду до іншого населеного пункту), а також втрачений зарібок чи витрати у зв'язку із відривом від звичайних занять (ч. 1 ст. 121 КПК України).

Цей різновид процесуальних витрат є витратами певної категорії учасників кримінально-процесуальних відносин, а саме: обвинуваченого, підозрюваного, його захисника та представника потерпілого. Процесуальні витрати іншої категорії осіб (потерпілого, свідка, спеціаліста, перекладача, експерта) у КПК України передбачені п. 3 ч. 1 ст. 118 КПК України та визначені ст. 122 КПК України, і будуть розглядатися у межах дисертаційного дослідження у наступному підрозділі.

Розглянемо правовий статус осіб, які мають право на відшкодування витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження. Конкретний правовий статус особи підозрюваного чи обвинуваченого набувається нею з моменту настання щодо такої особи певного кримінально-процесуального юридичного факту. Зокрема, щодо підозрюваного, то такими юридичними фактами відповідно до ч. 1 ст. 42 КПК України є: 1) повідомлення про підозру; 2) затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення; 3) складення процесуального документа – повідомлення про підозру, яке не було вручено особі внаслідок невстановлення її місцезнаходження, однак було вжито заходів для вручення її повідомлень у спосіб передбачений КПК України. Відповідно до положень ч. 2 ст. 42 КПК України щодо обвинуваченого, то таким юридичним фактом є передача обвинувального акту щодо цієї особи до суду в порядку, передбаченому статтею 291 КПК України. Це означає, що особа з моменту набуття нею статусу підозрюваного, обвинуваченого відповідно до названих вище юридичних фактів, має право на відшкодування витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження.

Найбільш поширеною практикою під час досудового розслідування є залучення

особи як свідка до моменту визнання її підозрюваною у кримінальному провадженні. У такому разі ця особа має право на відшкодування їй як свідку витрат на проїзд, наймання житла та добові (у разі переїзду до іншого населеного пункту), а також на компенсацію за втрачений зарібок чи відрив від звичайних занять (ч. 3 ст. 122 КПК України). Зауважимо, що такі витрати, відповідно до ч. 1 ст. 122 КПК України покладаються на сторону кримінального провадження, яка заявила клопотання про виклик свідків. Оскільки у цьому випадку такий свідок викликається, як правило, стороною обвинувачення, то й виходить, що зазначені вище витрати компенсуються такій особі за рахунок коштів державного бюджету до моменту надання їй правового статусу підозрюваного. А з моменту визнання такої особи підозрюваною у вчиненні певного кримінального правопорушення, відповідно до ч. 2 ст. 121 КПК України витрати, пов'язані із прибуттям до місця проведення досудового розслідування або судового провадження підозрюваний він несе самостійно. Отже, з моменту набуття особою правового статусу підозрюваного, усі витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування покладаються на нього особисто.

Відповідно до п. 1 ч. 7 ст. 42 КПК України, підозрюваний, обвинувачений зобов'язаний прибути за викликом до слідчого, прокурора або слідчого судді. Однак, такий обов'язок покладається на обвинуваченого чи підозрюваного, щодо якого не застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою (ст. 121 КПК України). Такий підхід законодавця до вирішення цього питання видається цілком логічним, адже підозрюваний чи обвинувачений, що утримуються під вартою, не прибувають до місця досудового розслідування, а навпаки – слідчий прибуває до місця тримання під вартою підозрюваного чи обвинуваченого для проведення слідчих (розшукових) дій або ж за спеціальною заявкою слідчого, підозрюваного або обвинуваченого доставляють до місця проведення слідчих (розшукових) дій (п. 1.35 Конвоювання затриманих і взятих під варту осіб для проведення слідчих дій або розгляду справи в суді здійсню-

ється на підставі письмових заявок слідчих суддів, суддів, прокурорів, слідчих [2]). Як зазначається у науковій літературі, у такому випадку транспортні витрати, пов'язані з кримінальним провадженням не належать до процесуальних витрат [3, с. 222]. Тобто у такому разі, витрати, пов'язані із прибуттям до місця проведення слідчих (розшукових) дій покладаються на державу, а не на самого підозрюваного чи обвинуваченого.

Як уже зазначалося, момент набуття певного правового статусу має правове значення для визначення моменту, з якого особа може вважатися такою, що має право на відшкодування зазначених вище процесуальних витрат. Право на відшкодування витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження мають також захисник підозрюваного чи обвинуваченого та представник потерпілого.

Відповідно до ст. 45 КПК України, захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особа, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію). Відповідно до ч. 1 ст. 58 КПК України, представником потерпілого може бути особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником, а згідно з ч.2 цієї ж статті, представником юридичної особи, яка є потерпілим, може бути окрім захисника також її керівник, інша особа, уповноважена законом законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю. Отже, представником потерпілого - фізичної особи потерпілого може бути лише адвокат, а представником юридичної особи, яка визнана потерпілим у кримінальному провадженні може бути адвокат, керівник такої юридичної особи, інша особа, уповноважена законом законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю.

Розглянемо з якого саме моменту особа набуває статусу захисника підозрюваного,

обвинуваченого та представника потерпілого, адже саме від цього залежить момент, з якого така особа має право на відшкодування витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження.

Відповідно до ч. 4 ст. 46 КПК України, захисник користується процесуальними правами з моменту надання документів, передбачених статтею 50 цього Кодексу, слідчому, прокурору, слідчому судді, суду. Відповідно до ч. 1 ст. 50 КПК України, такими документами є: 1) свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю та 2) ордер, договір із захисником або доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги. Тобто, після надання захисником таких документів, слідчий, прокурор, слідчий суддя виносить постанову (суд – ухвалу) про залучення як захисника підозрюваного чи обвинуваченого певного адвоката, який подав зазначені вище документи. З цього моменту такий захисник підозрюваного, обвинуваченого має право на відшкодування витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження.

Однак підлягає з'ясуванню питання щодо відшкодування зазначених витрат захиснику, який відповідно до ст. 49 чи ст. 53 КПК України, залучається слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням чи призначається для проведення окремої процесуальної дії. У такому разі виникає два запитання: чи має право такий захисник на відшкодування процесуальних витрат та чи є обов'язок у підозрюваного, обвинуваченого відшкодувати витрати захисника, пов'язані із його прибуттям до місця досудового розслідування чи судового провадження у випадках, коли законом передбачено право підозрюваного на надання безоплатної правової допомоги у кримінальному провадженні.

Відповідно до ч. 1 ст. 49 КПК України, слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд зобов'язані забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні у випадках: 1) коли участь захисника є обов'язковою,

а підозрюваний, обвинувачений не залучив його; 2) якщо підозрюваний, обвинувачений заявив клопотання про залучення захисника, але за відсутністю коштів чи з інших об'єктивних причин не може його залучити самостійно; 3) якщо слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника, а підозрюваний, обвинувачений не залучив його. Окрім цього зазначено, що слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд можуть залучити захисника в інших випадках, передбачених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги. Відповідно до ч. 2 ст. 49, ч. 1 ст. 53 КПК України у разі залучення захисника слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд направляють до органу (установи), уповноваженого на надання безоплатної правової допомоги відповідно постанову (ухвалу), у якій доручає цьому органу (установі) призначити адвоката для здійснення захисту за призначенням чи для проведення окремої процесуальної дії.

Зважаючи на те, що у КПК України, чітко визначені підстави залучення захисника слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом та вказано, що такий вид правової допомоги надається безоплатно на підставі Закону України «Про надання безоплатної правової допомоги», то є всі підстави стверджувати, що у такому випадку на підозрюваного, обвинуваченого не можуть покладатися витрати, пов'язані із прибуттям захисника до місця досудового розслідування чи судового провадження. Порядок оплати праці захисника, який надає безоплатну вторинну правову допомогу та порядок відшкодування йому витрат, пов'язаних із наданням такої допомоги затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17.09.2014 № 465 «Питання оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу». Цей Порядок (пп. 1-5) визначає розмір винагороди адвокатів за надання ними правової допомоги та визначає порядок відшкодування витрат, пов'язаних з наданням правової допомоги, а саме витрат на: 1) проїзд транспортом загального користування (за умови наявності відповідних проїзних

квитків та (або) квитанції (чеку) про сплату вартості проїзду); 2) придбання паливно-мастильних матеріалів у разі використання власного транспортного засобу у нічний час або сільській місцевості чи за відсутності сполучення транспортом загального користування – відповідно до нормативів, визначених для бюджетних установ [4] (за умови надання копії реєстраційного документа на такий транспортний засіб чи документа, що підтверджує право користування таким транспортним засобом, посвідчення водія та квитанції (чеку) на придбання паливно-мастильних матеріалів на загальну суму, не меншу ніж та, що підлягає відшкодуванню); 3) відрядження за межі регіону (добові, витрати, пов'язані з найманням житлового приміщення) – відповідно до норм, встановлених законодавством для працівників бюджетних установ (за умови надання розрахункових документів відповідно до Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг»). Відповідно до п. 6 зазначеного Порядку, виплата винагороди за надану ними правову допомогу і відшкодування витрат, пов'язаних з наданням такої допомоги, здійснюється один раз на місяць не пізніше останнього робочого дня місяця на підставі доручення та акта надання безоплатної вторинної правової допомоги з відповідними додатками, складеного за формою, затвердженою Міністерством Юстиції України. Порядок відшкодування витрат на відрядження врегульовуються постановою Кабінету Міністрів України від 02.02.2011 року № 98 «Про суми та склад витрат на відрядження державних службовців, а також інших осіб, що направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, які повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів»[5].

Отже, можемо зробити висновки, що якщо захисник залучається підозрюваним, обвинуваченим особисто на підставі договору між ним та адвокатом, то умови винагороди адвоката та розмір відшкодування витрат, пов'язаних із наданням такої допомоги обумовлюються у договорі із зазначенням терміну виплати підозрюваним, обви-

нуваченим таких виплат. Водночас, якщо у межах кримінального провадження є всі підстави для залучення захисника підозрюваному, обвинуваченому на умовах надання безоплатної вторинної правової допомоги, то видається цілком логічним те, що такі процесуальні витрати бере на себе держава, яка оплачує захиснику не лише його працю, а й витрати, пов'язані із прибуттям до місця, зазначеного у постанові (ухвалі) для участі у кримінальному провадженні. Однак, такі процесуальні витрати адвоката відшкодовуються у межах нормативів, що визначені законодавством для бюджетних установ.

Розглянемо який порядок відшкодування витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування чи судового провадження представника потерпілого. Відповідно до ч. 3 ст. 58 КПК України, повноваження представника потерпілого на участь у кримінальному провадженні підтверджуються: 1) документами, передбаченими ст. 50 цього Кодексу (якщо представником потерпілого є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні); 2) копією установчих документів юридичної особи (якщо представником потерпілого є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа); 3) довіреністю (якщо представником потерпілого є працівник юридичної особи, яка є потерпілою).

Розмір витрат потерпілого на представника-адвоката обумовлюються у договорі про надання правової допомоги, який укладається між потерпілим та адвокатом. Як зазначається у літературі, надання платної правової допомоги регламентується законодавством про адвокатуру. У договорі про надання правової допомоги потерпілому визначається його обов'язок сплатити гонорар за правозахисні дії захисника, а у випадку необхідності й фактичні витрати, пов'язані з виконанням договору. Ці витрати не включаються до суми гонорару, який є винагородою за виконані захисником дії з наданням правової допомоги [3, с. 226]. Отже, витрати представника потерпілого, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування чи судового провадження не включаються до суми гонорару за надання правової до-

помоги, а оплачуються представнику додатково, про що обумовлюється у договорі між представником та потерпілим.

Однак зауважимо, що окрім платного представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні, законодавство України визначає правову можливість представництва таких інтересів на безоплатній основі. Відповідно до положень ст. 13 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 № 3460-VI до безоплатної правової допомоги належить також така правова послуга як представництво осіб, які мають право на безоплатну правову допомогу в судах, інших державних органах тощо [6]. Отже виходить, що потерпілий у визначених ст. 14 цього Закону випадках має право на залучення адвоката для представництва своїх інтересів у кримінальному провадженні на безоплатній основі. Однак, таке право на безоплатну правову допомогу мають не всі потерпілі, а лише ті, які мають таке право відповідно до п. 1, 2 ч. 1 ст. 14 зазначеного Закону, а саме: 1) особи, які перебувають під юрисдикцією України, якщо середньомісячний сукупний дохід їхньої сім'ї нижчий суми прожиткового мінімуму, розрахованого та затвердженого відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення, інваліди, які отримують пенсію або допомогу, що призначається замість пенсії, у розмірі менше двох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб; 2) діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, безпритульні діти, діти, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї.

Тобто, якщо у потерпілого є право на отримання безоплатної правової допомоги у кримінальному провадженні, то й цілком очевидним є відсутність його обов'язку на відшкодування такому представнику витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування чи судового провадження. Такі процесуальні витрати відповідно покладаються на державу у розмірах, що визначені Постановою Кабінету Міністрів України від 17.09.2014 № 465 «Питання оплати послуг та відшкодування витрат

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто види процесуальних витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування чи судового провадження. Окреслено категорії учасників кримінально-процесуальних відносин, що мають право на відшкодування зазначених витрат. Визначено момент набуття кримінально-процесуального статусу, який дає підстави на виникнення права на відшкодування зазначених витрат. Досліджено правові підстави відшкодування витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування та виділено критерії розрахунку їх розміру.

SUMMARY

The kinds of procedural costs of arrival to the place of pre-trial investigation are designed in the article. Outlined categories of participants criminal procedure relations that are eligible for reimbursement of these costs. Determined the date of the criminal procedure status gives rise to the emergence of the right to compensation for these costs. The legal grounds for compensation costs related to the arrival to the place of pre-trial investigation and identified criteria for calculating their size.

адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу».

Якщо ж у потерпілого немає підстав для безоплатного залучення адвоката для представництва своїх інтересів у межах кримінального провадження, то він має право на залучення адвоката на підставі договору між потерпілим та таким адвокатом. У цьому договорі обумовлюються винагорода адвокату за представництво інтересів потерпілого та інші процесуальні витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування чи судового провадження, що можуть відшкодуватися адвокату. Такі витрати потерпілого на залученого ним адвоката-представника оплачуються адвокату особисто потерпілим.

Висновки

Таким чином, науковцям спільно із законотворцем необхідно розробити та прийняти низку нормативно-правових актів, що забезпечуватимуть реалізацію положень КПК України, що стосуються відшкодування процесуальних витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування чи судового провадження.

Література

1. Дьомін Ю.М. Процесуальні витрати за новим КПК України / Ю.М. Дьомін // Європейські перспективи. - №3. - ч.3. - 2012 р. - С.47-51.
2. Інструкція з організації конвоювання затриманих і взятих під варту осіб в органах внутрішніх справ України, затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 02.11.2012 № 1002 дск. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0662-96>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. - Харків: «Право», 2012. - 846 с.
4. Наказ Міністерства транспорту України від 10.02.98 р. № 43 «Про затвердження Норм витрат палива і мастильних матеріалів на автомобільному транспорті» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.uazakon.com/big/text693/pg1.htm>
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 02.02.2011 року № 98 «Про суми та склад витрат на відрядження державних службовців, а також інших осіб, що направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, які повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів» [Електронний ресурс]. - Режим доступу <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/98-2011-%D0%BF>
6. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 № 3460-VI. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>

«АВТОМАТИЧНИЙ» ПЕРЕХІД ПРАВА НА ЗЕМЕЛЬНУ ДІЛЯНКУ ПРИ ПЕРЕХОДІ ПРАВА НА БУДІВЛЮ АБО СПОРУДУ У СВІТЛІ ОСТАННІХ ЗАКОНОДАВЧИХ ІНІЦІАТИВ

МІРОШНИЧЕНКО Анатолій Миколайович. - доктор юридичних наук,
професор

КУЦЕВИЧ Ольга Петрівна - кандидат юридичних наук

Правовое регулирование отношений по переходу права на земельный участок при переходе права на здания или сооружения является несовершенным. Несмотря на это, возможно становление надлежащей правоприменительной практики, которая будет максимально полно имплементировать принцип единства юридической судьбы земельного участка и расположенных на нем зданий или сооружений, исходя из одновременности и автоматизма перехода прав на земельный участок во всех случаях перехода прав на здание.

Проект закона Украины от 04.06.2015 года № 2027 «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины (относительно единой правовой судьбы земельного участка и расположенного на нем объекта недвижимости)», вопреки названию, противоречит цели обеспечения единой правовой судьбы, и в нынешнем виде неприемлем.

Ключові слова: перехід права на земельну ділянку при відчуженні нерухомості, єдність юридичної долі земельної ділянки та об'єкта нерухомості.

Степень дослідженості теми

Правила про перехід права на земельну ділянку при переході права на будівлю або споруду спрямовані на реалізацію принципу єдності юридичної долі земельної ділянки та об'єктів нерухомості, які на ній розташовані (далі – «будівлі або споруди»). Цей принцип досліджувався, зокрема, П.Ф. Кулиничем, А.М. Мірошниченком, В.В. Носіком, Ю.Ю. Поповим,

А.І. Ріпенком, М.С. Щербиною та іншими авторами. Водночас, наявність проблем, пов'язаних із переходом права на земельну ділянку при переході права на будівлю або споруду, зумовлює необхідність спеціального розгляду даного питання.

Принцип єдності юридичної долі земельної ділянки та розташованих на ній будівель і споруд відомий праву з часів Давнього Риму (лат. *“superficies solo cedit”* – збудоване на землі слідує за нею). У багатьох сучасних країнах з розвиненими правовими системами цей принцип реалізований з абсолютною повнотою – збудоване на землі взагалі не розглядається як окрема річ, а в обороті виступає земельна ділянка; будівлі та споруди на ній є лише складовими частинами речі – земельної ділянки (див., напр., ст. 94 Цивільного кодексу Німеччини [1]). Таке регулювання, яке максимально враховує об'єктивну характеристику будівель і споруд – їх нерухомість, невіддільність від земельної ділянки, на наш погляд, є оптимальним. Воно повністю усуває необхідність встановлювати якісь спеціальні правила щодо переходу прав на земельну ділянку при переході права на будівлі або споруди.

Слідування земельної ділянки за будівлями та спорудами. На жаль, в Україні концепція єдиного об'єкта нерухомості не реалізована. Будівлі і споруди визнаються окремими речами і, загалом, можуть самостійно брати участь в обороті. Це призводить до того, що будівля або споруда та

земельна ділянка, на яких вони розташовані, часто належать різним особам, що породжує численні проблеми і спори. Втім, вітчизняний законодавець намагається мінімізувати випадки розщеплення права на земельну ділянку та будівлі і споруди не шляхом викорінення їх першопричини – визнання будівель і споруд самостійними об'єктами обороту – а шляхом створення розрізнених запобіжників для розщеплення прав між різними особами. Одним із таких запобіжників є правило, за яким земельна ділянка слідує за будівлею або спорудою.

На жаль, це правило на сьогодні впроваджено у вітчизняне законодавство не повною мірою. Двозначності у законодавстві далеко не завжди тлумачаться судами та іншими правозастосовними органами розумно. А останні законодавчі ініціативи, спрямовані начебто на впровадження принципу єдності юридичної долі земельної ділянки та розташованих на ній будівель і споруд, відверто кажучи, просто лякають.

Законодавство про слідування земельної ділянки за будівлями та спорудами. Слідування земельної ділянки за будівлями та спорудами, що на ній розташовані, передбачене ст. 120 Земельного кодексу України, ст. 377 Цивільного кодексу України, ст. 6 Закону України «Про іпотеку», ст. 7 Закону України «Про оренду землі» (вживаються переважно формулювання на зразок «до особи переходить право»). Вважаємо, що зазначені правила можуть і повинні тлумачитися у тому сенсі, що перехід права на земельну ділянку відбувається «автоматично» і одночасно з переходом права на об'єкт нерухомості.

Такому тлумаченню дещо заважають інші положення чинного законодавства – по-перше, ті, які передбачають виникнення речових прав на земельні ділянки з моменту державної реєстрації (ст. 3 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», ст. 125 Земельного кодексу України); по-друге, ті, які встановлюють обмеження суб'єктного складу – зокрема, обмежують коло суб'єктів права постійно-

го користування земельними ділянками (ст. 92 Земельного кодексу України) або коло суб'єктів права власності на певні різновиди земель (ст.ст. 22, 81, 82 Земельного кодексу України). Зазначені положення вступають у колізію із правилами про «автоматичний» перехід (або, принаймні, з тлумаченням цих правил у той спосіб, що перехід відбувається «автоматично»).

Крім того, у випадку із орендованими земельними ділянками є додаткова перешкода. Хоча у ч.2 ст.120 Земельного кодексу України, ч.3 ст.7 Закону України «Про оренду землі» передбачено «перехід» права користування (оренди) земельною ділянкою при відчуженні будинку, будівлі або споруди (який можна розуміти як «автоматичний», одномоментний), у згаданій ч.3 ст.7 та 21 Закону України «Про оренду землі» згадується і «припинення договору оренди» з попереднім орендарем при відчуженні будинку, будівлі або споруди, що можна витлумачити як необхідність укладення нового договору з новим власником будинку, будівель або споруд, а при великому бажанні – і як необхідність формального розірвання («неавтоматичного») первісного договору оренди. На жаль, вивчення судової практики свідчить, що суди (насамперед, господарські) в більшості випадків тлумачать закон саме таким чином. Як наслідок, на додачу до спорів про власне стягнення орендної плати виникає цілих 4 «додаткових» підкатегорії спорів: (1) про розірвання первісного договору оренди (з первісним власником будівель і споруд)¹; (2) про укладення договору з новим власником будівель і споруд²; - (3) про взаємні розрахунки між первісним і наступним орендарями за час, який минув з моменту відчуження будівель і споруд до розірвання первісного договору оренди³; (4) про розрахунки між новим власником будівель і споруд і власником земельної ділянки (державою або територіальною громадою) від моменту відчуження будівель і споруд до моменту укладення нового дого-

¹ Як один з численних прикладів див. [2].

² Див., наприклад, [3].

³ Див., наприклад, [4].

вору оренди 4. При цьому виникає низка явно несправедливих (і протиприродних ситуацій), коли той, хто не використовує земельну ділянку, сплачує за її використання орендну плату, той, хто використовує, – орендної плати не сплачує, або ж власник землі взагалі орендної плати не отримує.

На наш погляд, положення законодавства про перехід права на земельну ділянку слід, по-перше, тлумачити у той спосіб, що такий перехід відбувається «автоматично», а по-друге, колізії із правилами, що заважають «автоматичному» переходу, слід тлумачити саме на користь переходу, вважаючи норми про перехід спеціальними 5.

У даному випадку слід мати на увазі, що спеціальна норма застосовується не тому, що вона регулює вужче коло суспільних відносин (у даному випадку сфера регулювання норм, що перебувають у колізії, перекривається лише частково), а тому, що її вибір обумовлюється цільовим тлумаченням. Будь-який підхід, який призводить до розщеплення права на будівлю або споруду між різними особами, вступає в суперечність із самою природою речей і є шкідливим. Той, хто має право на будівлю або споруду, «автоматично» володіє, користується та й розпоряджається земельною ділянкою під ними. Стверджувати інше – значить називати речі не своїми іменами.

Вважаємо, що даний висновок справедливий і у випадку з орендою земельних ділянок. Відзначаючи певну двозначність існуючого правового регулювання, видається, що існують усі підстави для того, щоб тлумачити його у спосіб, який дасть єдино справедливий результат, за яким відчуження будівель і споруд на орендованій земельній ділянці призводить до «автоматичної» заміни сторони в орендному правовідношенні, подальше «перекладення» договору оренди має лише правопосвідчуюче, але аж ніяк не правоустановче значення, а під «припиненням договору оренди» мається на увазі лише припи-

нення договору як правовідношення між орендодавцем та первісним орендарем, але не припинення оренди як такої. Серед іншого, такий підхід дозволить ліквідувати названі 4 підкатегорії абсолютно непотрібних спорів як явище, буде запобігати втратам надходжень від орендної плати до відповідних бюджетів.

Із висновку про те, що при переході права на будівлю або споруду «автоматично» переходить і право на земельну ділянку, з необхідністю впливає і те, що документи, які підтверджують, по-перше, перехід права на будівлю або споруду, а по-друге – наявність у попереднього суб'єкта права також відповідного права на земельну ділянку, мають бути підставою для реєстрації речового права на земельну ділянку за набувачем будівлі та споруди. Видається, що існуючі положення Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» цьому жодною мірою не перешкоджають. Зокрема, перелік документів, що є «підставами для державної реєстрації», згідно із ч.1 ст. 19 Закону є відкритим (державна реєстрація прав проводиться на підставі «інших документів, що підтверджують виникнення, перехід, припинення прав на нерухоме майно, поданих органу державної реєстрації прав разом із заявою»).

Таким чином, незважаючи на недосконале регулювання відносин з переходу права на земельну ділянку при переході права будівлі або споруди, цілком можливим є становлення належної правозастосовної практики, яка буде максимально повно імплементувати принцип єдності юридичної долі земельної ділянки та розташованих на ній будівель або споруд та виходити з «автоматичності» переходу прав на земельні ділянки. Такий підхід уже застосовується, зокрема, судами адміністративної юрисдикції при вирішенні податкових спорів, що дозволяє досягти справедливого і розумного результату: податкові платежі за земельну ділянку сплачує той, хто нею користується, єдина категорія спорів, що виникає при цьому, – це спори щодо стягнення податкового боргу.

⁴ Див., наприклад, [5].

⁵ Опис цього підходу див., зокрема, тут: [6].

Законопроектні ініціативи. Існування хибної судової практики застосування положень про перехід права на будівлі та споруди, звичайно, є проблемою. Недосконалість положень законодавства цьому сприяє. На це слушно звертається увага, наприклад, у пояснювальній записці до проекту закону України від 04.06.2015 року № 2027а «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо єдиної правової долі земельної ділянки та розміщеного на ній об'єкта нерухомості)» [7], який 08.12.2015 року був ухвалений Верховною Радою України в першому читанні (далі – Проект). Втім, абсолютно несподівано правильна ідентифікація проблеми породила законодавчу спробу її вирішення, яка насправді не лише не спрямована на впровадження принципу єдності юридичної долі земельної ділянки та розташованих на ній будівель або споруд, але, по суті, істотно заважає його реалізації.

Проект передбачає запровадження у ст. 120 Земельного кодексу України механізму переходу права на земельну ділянку при відчуженні будівель і споруд, на ній розташованих. Такий механізм не передбачає «автоматичного» переходу права, натомість, встановлює складний та багатоступеневий механізм переоформлення: (1) набувач зобов'язаний звернутися до власника земельної ділянки з пропозицією передати йому в користування земельну ділянку під об'єктом нерухомості; (2) власник земельної ділянки «зобов'язаний прийняти таку пропозицію» та (3) письмово повідомити користувача ділянки про перехід права, потім (4) «не пізніше 30 днів з дня державної реєстрації права власності на відповідний об'єкт нерухомості» сторони зобов'язані розірвати договір, на підставі якого виникло право користування земельною ділянкою, а (5) «набувач зобов'язаний укласти договір з власником такої земельної ділянки».

При цьому якщо земельна ділянка під об'єктом нерухомості перебуває у постійному користуванні, таке право взагалі не переходить, пропонується редакція норми встановлює досить розмитий обов'язок ор-

гану виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування передати земельну ділянку набувачу нерухомості на «іншому речовому праві».

Таким чином, зміст проекту явно суперечить його назві, будучи спрямованим на руйнування єдності правової долі земельної ділянки та розміщеного на ній об'єкта нерухомості. Він встановлює порядок переходу прав на земельну ділянку, відмінний від порядку переходу прав на об'єкт нерухомості, розташований на земельній ділянці. При цьому пропонований порядок є складним та обтяжливим.

Як вказується у пояснювальній записці, Проект спрямований на усунення прогалин у правовому регулюванні питань, пов'язаних з переходом права користування земельною ділянкою у разі набуття права власності на житловий будинок, будівлю або споруду, що розміщені на ній. Погодитися з такою постановкою цілі не можна. Заповнення прогалин (тобто правове врегулювання якихось суспільних відносин) не повинно бути самоціллю. Натомість, правове регулювання повинно бути спрямоване на вдосконалення суспільних відносин, досягнення якогось корисного результату.

Неправильна постановка завдання призвела до того, що пропоноване законодавче рішення здатне призвести лише до серйозних негативних наслідків.

Ведучи мову про перехід прав на земельні ділянки при відчуженні розташованих на них будівель і споруд, не можна не погодитися із авторами проекту у тому, що сьогодні існують проблеми, пов'язані з таким переходом. Проголошений сьогодні у ст. 120 Земельного кодексу України, ст. 7 Закону України «Про оренду землі» «автоматичний» перехід прав на земельну ділянку фактично відбувається далеко не завжди, про що, загалом, слушно сказано у пояснювальній записці. Проте якщо чинне правове регулювання в принципі дає можливість для становлення позитивної судової практики, пропоновані зміни, замість того щоб зняти перешкоди для «автоматичного» переходу прав, його повністю виключа-

ють і зводять у ранг закону найгірші тенденції у правозастосуванні.

Єдино правильним законодавчим рішенням проблеми переходу прав на земельні ділянки при відчуженні розташованих на них будівель і споруд є запровадження «автоматичного» і одночасного переходу прав. Лише таке рішення буде відповідати загально визнаному (і реалізованому в розвинених правових системах) принципу *superficies solo cedit*. В іншому разі неминуче виникатиме ситуація, коли власник будівлі не матиме прав на земельну ділянку, що з точки зору інтересів обороту дуже погано. У таких ситуаціях не можна нормально використовувати ні земельну ділянку, ні об'єкт нерухомості, що на ній розташовані; права на ці об'єкти знаходяться в колізії, внаслідок чого виникають численні спори.

Таким чином, при врегулюванні відносин переходу прав на земельну ділянку при відчуженні будівель і споруд цілком законопроект повинне бути впровадження автоматичного і одночасного переходу прав на земельну ділянку при відчуженні будівлі чи споруди.

На противагу, ухвалення Проекту у чинній редакції матиме винятково негативний вплив. Надзвичайно бажаним було б або відхилення закону, або його «перерієнтація» не на заперечення автоматичного переходу прав на земельну ділянку, а на її забезпечення.

Висновки:

1. Незважаючи на недосконале регулювання відносин з переходу права на земельну ділянку при переході права на будівлі або споруди, цілком можливим є становлення належної правозастосовної практики, яка буде максимально повно імплементувати принцип єдності юридичної долі земельної ділянки та розташованих на ній будівель або споруд, виходячи з одночасності та автоматичності переходу прав на земельну ділянку в усіх випадках переходу прав на будівлю.

2. Проект закону України від 04.06.2015 року № 2027а «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо

єдиної правової долі земельної ділянки та розміщеного на ній об'єкта нерухомості)», всупереч назві, не спрямований на забезпечення єдиної правової долі земельної ділянки та розміщеного на ній об'єкта нерухомості, з огляду на що його слід відхилити або докорінно переглянути зміст його положень.

Література:

1. Цивільний кодекс Федеративної Республіки Німеччина. – Офіційний інтернет-сайт Федерального міністерства юстиції та захисту прав споживачів ФРН. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/index.html

2. Рішення Вищого господарського суду України від 09.07.2015 року в справі за позовом Дочірнього підприємства з іноземною інвестицією «КАПРО» до Київської міської ради про розірвання договору // Єдиний державний реєстр судових рішень // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/46851718>

3. Рішення Вищого господарського суду України від 23.09.2015 року в справі за позовом фізичної особи-підприємця ОСОБА_1 до Крижанівської сільської ради Комінтернівського району Одеської області та ФОП ОСОБА_2 про визнання права користування земельною ділянкою, визнання незаконним та скасування рішення органу місцевого самоврядування, визнання додаткової угоди до договору недійсною, зобов'язання не перешкоджати у здійсненні користування земельною ділянкою та усунення перешкод у користуванні та за зустрічним позовом Крижанівської сільської ради Комінтернівського району Одеської області до ФОП ОСОБА_1 про зобов'язання ФОП ОСОБА_1 укласти договір оренди Єдиний державний реєстр судових рішень // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/51532391>

4. Рішення Вищого господарського суду України від 12.03.2015 року в справі за позовом Інституту хімії високомолекулярних сполук Національної академії наук України до Державного підприємства

АНОТАЦІЯ

Правове регулювання відносин з переходу права на земельну ділянку при переході права на будівлі або споруди є недосконалим. Незважаючи на це, можливим є становлення належної правозастосовної практики, яка буде максимально повно імплементувати принцип єдності юридичної долі земельної ділянки та розташованих на ній будівель або споруд, виходячи з одночасності та автоматичності переходу прав на земельну ділянку в усіх випадках переходу прав на будівлю.

Проект закону України від 04.06.2015 року № 2027а «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо єдиної правової долі земельної ділянки та розміщеного на ній об'єкта нерухомості)», всупереч назві, перешкоджає забезпеченню єдиної правової долі, з огляду на що у теперішньому вигляді він є неприйнятним.

«Дослідне виробництво Інституту хімії високомолекулярних сполук Національної академії наук України» про стягнення 361 330,73 грн. // Єдиний державний реєстр судових рішень. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43094218>

5. Рішення Вищого господарського суду України від 18.02.2015 року у справі за позовом Покровської сільської ради Нікопольського району Дніпропетровської області до Товариства з обмеженою відповідальністю «Перспектива» про стягнення збитків у вигляді недоотриманого доходу

SUMMARY

Existing rules on title in land parcel transfer in case of alienation of immovable property objects located on it are far from perfect. Despite this they can be interpreted to the effect that the transfer is automatic and occurs simultaneously at the moment when the title in the building or structure is transferred, which will implement the superficies solo cedit principle.

Draft law of Ukraine of 04.06.2015 № 2027a “On amending legislative acts of Ukraine (related to the common legal destiny of land parcel and immovable property object located on it)”, despite its title, is not in line with the superficies solo cedit principle, and therefore should be rejected.

орендної плати, завданих відповідачем внаслідок користування земельними ділянками // Єдиний державний реєстр судових рішень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42841850>

6. Мірошніченко А.М., Марусенко Р.І. Науково – практичний коментар Земельного кодексу України, 5-те видання, змінене і доповнене. – К.: Алерта, 2013. – С. 253.

7. Проект закону України від 04.06.2015 року № 2027а «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо єдиної правової долі земельної ділянки та розміщеного на ній об'єкта нерухомості)» // Офіційний веб-портал Верховної Ради України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55479

СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

БАНДУРКА Сергій Сергійович - магістр юридичного факультету Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка

У статті досліджуються окремі питання способів захисту права власності підприємства. Розглядаються теоретичні проблеми, класифікації способів захисту права власності та поняття способів захисту цього права.

Ключові слова: *власність, спосіб захисту, класифікація, позов, підприємство.*

Одним із ключових завдань науки цивільного права тривалий час є вдосконалення механізму захисту права власності. Перш за все, це спричинено прагненням підвищити стабільність і надійність становища власника. Враховуючи те, що основою розвитку економіки є підприємства, то порушення права власності підприємства має негативний вплив на здійснення не тільки його господарської діяльності, а й економіки в цілому. В контексті захисту права власності підприємства, доцільним є розгляд питання про способи захисту права власності, оскільки саме вони вказують на прямі дії, що забезпечують усунення перешкод у здійсненні права власності та відновлення майнового становища підприємства. Розгляд способів захисту права власності підприємства набуває особливої актуальності й з огляду на значну кількість рейдерських захоплень підприємств, незаконне заволодіння активами підприємств, втручання у виробничу та комерційну діяльність та інші порушення права власності підприємства.

Обрану тему вивчали такі науковці, як О.В. Дзера, В.П. Ємельянов, О.С. Іоффе,

Н.С. Кузнецова, О.А. Підпригора, Є.О. Суханов, Є.О. Харитонов та інші. Вказані вчені зробили значний внесок у дослідження проблеми захисту права власності, але в сучасних умовах діяльності підприємств питання захисту їх власності потребує додаткового опрацювання.

Національне законодавство у галузі цивільного права не містить окремих норм, щодо захисту права власності підприємства. Дане питання є специфічним, оскільки підприємство може виступати, як власником майна, так і відповідно до статті 191 Цивільного кодексу України [1], єдиним майновим комплексом. Тобто, цивільно-правовий захист права власності здійснюється як щодо самого підприємства, як об'єкта власності, та відповідно щодо майна яким «володіє» підприємство.

Цивільно-правовий захист права власності підприємства, полягає насамперед у застосуванні таких юридичних засобів (способів), які забезпечують усунення перешкод у здійсненні права власності та відновлення майнового становища підприємства за рахунок майнових благ порушника чи іншої зобов'язаної особи, у тому числі шляхом витребування власником (повернення) належного йому майна з чужого незаконного володіння.

В юридичній літературі часто вживають поняття «засоби захисту права власності» або «способи захисту права власності».

У тлумачному словнику С.І. Ожегова «спосіб» визначений як система дій, що за-

стосовуються під час виконання якої-небудь роботи, під час здійснення чого-небудь. Засіб – це прийом, дія для досягнення чого-небудь [2, с.658; с. 660].

У статті 55 Конституції України закріплено право кожного після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Тут же зазначено, що кожний має право будь-якими не забороненими законами засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань [3].

І.О.Дзера відзначала, що термін «засоби» в процесуальному законодавстві означає, що (які докази) має встановити суд для обґрунтування чи заперечення вимог сторін, а термін «способи» забезпечення доказів дає відповідь на питання, яким чином (тобто яким способом) суд може забезпечити зібрання необхідних фактів (доказів) [4].

Деякі автори, аналізуючи співвідношення понять «підстава» і «спосіб», приходять до висновку, що якщо підстава виникнення чи припинення права власності базується на юридичному факті, який забезпечує виникнення чи втрату суб'єктивного права, то спосіб указує як на відповідний юридичний факт, так і на його певну якісну характеристику чи умову реалізації.

Інші зазначають, що спосіб втілює у собі ту мету, досягнення якої прагне суб'єкт захисту, розраховуючи на припинення порушення своїх прав або відшкодування збитків, що виникли у зв'язку з порушенням цих прав. Засіб захисту є знаряддям дії, до якої суб'єкт захисту прибігає для досягнення своєї мети [3, с.169].

Таким чином, спосіб визначають як: 1) напрям, характер дій, метод, засіб для здійснення, досягнення чогось; 2) особливість, манера виконання чого-небудь; встановлений порядок чогось;

Засіб визначають, як: 1) спосіб, прийом, захід, якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити щось; 2) те, що служить знаряддям у якійсь дії, справі.

У правовій науці дискусія щодо застосування і співвідношення термінів «засіб» і

«спосіб» точиться уже давно і цілком слушними видаються різні позиції, щодо визначення відповідної термінології, однак доречно виходити із термінології, закріпленої чинним цивільним законодавством. Тим більше, що аналіз тлумачних словників щодо цих понять не дає їх чіткого розмежування.

Оскільки предметом розгляду даної статті є саме цивільно-правові способи захисту права власності підприємства, необхідно визначити зміст і сутність даного поняття. Аналізуючи різні підходи, доцільно зробити висновок, що цивільно-правові способи захисту права власності підприємства – це система дій, за допомогою яких здійснюється відновлення порушеного права або ж притягнення до відповідальності зобов'язаної особи.

Стаття 16 Цивільного кодексу України закріплює способи захисту цивільних прав та інтересів, а саме: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; - 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб [1].

Перелічені способи захисту є загальними, основними способами захисту цивільних прав та інтересів. Їх розмежування відбувається шляхом застосування конкретного способу у тій чи іншій сфері правових відносин. Перелічені у статті 16 Цивільного кодексу України прийнято вважати загальними способами захисту, а закріпленні іншими нормами цивільного та іншого законодавства – спеціальними.

Цивільне законодавство не містить чіткої, закріпленої класифікації способів захисту цивільних прав та інтересів, зокрема права власності. Проте така класифікація досліджена наукою цивільного права і використовується на практиці.

Перші спроби класифікації способів за-

хисту права власності здійснено за часів римського приватного права. Так, способи захисту права власності поділялися на речово-правові та зобов'язально-правові.

До речово-правових способів у римському приватному праві виділяли: віндикаційний та негаторний позов. Віндикаційний позов (*res vindicatio*) мав місце тоді, коли одна особа заявляла, що є власником майна, яке знаходиться у незаконному володінні іншої особи, і на цій підставі вимагала повернення майна. Віндикаційний позов захищав власника від найбільш грубого порушення його права, а саме, від дій іншої особи, яка незаконно утримувала його річ (майно) [6].

Цей спосіб знайшов відображення й у Цивільному кодексі України, закріпивши низку норм, що дозволяють витребувати майно у незаконного володільця. Так, статтею 330 Цивільного кодексу України передбачено, що якщо майно відчужене особою, яка не мала на це права, добросовісний набувач набуває право власності на нього, якщо відповідно до статті 388 Цивільного кодексу України таке майно не може бути витребуване у нього. У той час, статтею 388 передбачено, що якщо майно за відплатним договором придбане в особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати (добросовісний набувач), власник має право витребувати це майно від набувача лише у разі, якщо майно вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом [1].

Таким чином, на підставі цих норм, які регулюють речовий спосіб захисту права на майно та є спеціальним по відношенню до інших способів захисту цивільних прав, позивач має право пред'явити віндикаційний позов добросовісному набувачеві про витребування майна з його незаконного володіння.

Негаторний позов (*actio negatoria*) мав місце в тому разі, коли належне власнику право ніким під сумнів не ставилось, але інші особи зазіхали на те, щоб користуватись цією власністю, начебто маючи яке-небудь право на чужу річ (*ius in re aliena*) (сервітут, узупфрукт). Порушення права власності могли носити подвійний характер: по-

зитивний або негативний, дивлячись на те, чи здійснює третя особа проти волі власника прямо вплив на річ або ж вона заважає йому в тому чи іншому відношенні вільно користуватися річчю [6].

Такий спосіб захисту права власності закріплений у статті 391 Цивільного кодексу України, яка зазначає, що власник майна має право вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпоряджання своїм майном [1].

Разом з тим у цивільному праві виділяють також превентивний спосіб захисту права власності. Відповідно до ч. 2 ст. 386 Цивільного кодексу України власник, який має підстави передбачати можливість порушення свого права власності іншою особою, може звернутися до суду з вимогою про заборону вчинення нею дій, які можуть порушити його право, або з вимогою про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню [1].

Зазначений спосіб захисту права власності спрямований на попередження можливого порушення, якого на момент подання позову немає, але при цьому у власника є всі підстави вважати, що дії відповідних осіб неминуче призведуть до порушень його права.

У свою чергу, зобов'язально-правові способи захисту права власності поділяються на договірні та позадоговірні. У договірних зобов'язаннях уповноважена особа може захистити своє право власності шляхом примусу боржника виконати обов'язок в натурі; розірвання договору; застосування мір відповідальності, передбачених договором, чи інших заходів передбачених договором або законом [7, с.32-33].

До позадоговірних зобов'язань належать публічні обіцянки винагороди, ведення чужих справ без доручення, запобігання загрози шкоди чужому майну, створення небезпеки майну фізичної або юридичної особи [8, с.17].

Цікавою є позиція запропонована В.П. Ємельяновим. Так, способи захисту права власності він поділяє на загальні та спеціальні. До загальних належать: 1) витребування майна з чужого незаконного володіння; - 2) вимога власника або іншого законного

володільця про усунення перешкод у здійсненні його права, хоча ці порушення і не були пов'язані з позбавленням володіння; 3) позови про визнання права власності. Спеціальними способами вчений визначає: 1) способи захисту від правомірного чи неправомірного втручання державних органів чи організацій; 2) способи захисту у разі несприятливого збігу об'єктивних обставин; 3) зобов'язально-правові способи; 4) захист права довічно успадкованого володіння земельною ділянкою [9, с.160].

Розглянуті класифікації є важливими для дослідження основних способів захисту права власності, їх взаємодії і співвідношення між собою. Проте, як зазначалося, ці способи є узагальнюючими у сфері права власності. Враховуючи специфіку суб'єкта права власності – підприємство, необхідно виділити способи притаманні саме йому.

Так, статтею 66 Господарського кодексу України встановлено, що майно підприємства становлять виробничі і невиробничі фонди, а також інші цінності, вартість яких відображається в самостійному балансі підприємства [10].

Виходячи з цього способами захисту права власності підприємства можуть бути: 1) речово-правові, а саме: виндикаційний позов, негативний позов, позов про виключення майна з опису; 2) зобов'язально-правові, зокрема, відшкодування збитків, заподіяних невиконанням або неналежним виконанням договору; позови про визнання угоди недійсною; способи захисту прав власників від неправомірного втручання державних органів, визнання незаконним правового акта, що порушує право власності.

Враховуючи те, ще на підприємствах поширена договірна діяльність, найбільш частими способами захисту права власності є саме зобов'язально – правові.

Дослідження способів захисту права власності підприємства має вплив на забезпечення захисту права власності, вдосконалення діяльності підприємства, дотримання прав і свобод суб'єкта права, яким є підприємство.

SUMMARY

In the scientific article explores some issues ways to protect property rights of enterprise. Considered the theoretical problem, the classification of the means of protecting property rights and the notion of the means of protecting this right.

Література

1. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради. – 2003. – №№40-44. – Ст.356 (зі змінами).
2. Ожегов С. Словарь русского языка: ок. 57 000 слов/ С. Ожегов; под. ред. чл. – кор. АН СССР Н. Шведовой. – 18-е издание., стереотип. – М.: Рус.язык., 1987. – 797с.
3. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К. : Преса України, 1997. – 80 с.
4. Дзера О. Право власності в Україні: навч. посіб. / О. Дзера, Н.С. Кузнецова, О. Підпригора. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 816 с.
5. Гуліда О.М. Способи захисту права власності: поняття та класифікація // Науковий вісник Херсонського державного університету, 2014. – Випуск 2. Том 1. – С.168 – 173
6. Борисова В.І. Основи римського приватного права /В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. – Х.: Право, 2008. – 224 с.
7. Дзера І. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні / І. Дзера. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 255 с.
8. Зобов'язальне право: теорія та практика: навч. посіб. для студ. юридич. вузів і фак. ун-тів /О. Дзера, Н.Кузнецова, В. Луць та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 912 с.
9. Емельянов В. Гражданское право Украины. Практическое пособие: изд. 2-е, испр. и доп. / В. Емельянов. – Х.: Консум, 1996. – 236 с.
10. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України від 02.05.2003 р. – 2003 р., № 18, ст. 144

КЛАСИФІКАЦІЯ ДОГОВОРІВ, ЩО УКЛАДАЮТЬСЯ У СФЕРІ ПЕРЕВЕЗЕННЯ

**ПОПОВ Віктор Андрійович - аспірант кафедри цивільного права №2
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого**

ІДК 347.4

Стаття посвячена дослідженню правової природи деяких договорів, які укладаються в сфері перевезень. Автором дана класифікація таких договорів, виявлені проблеми та невідповідності, які містить діюче законодавство, проведено науковий аналіз договорів перевезення пошти та чартера (фрахтування). Досліджені особливості регулювання вказаних договорів на практиці.

Ключові слова: договір перевезення, перевезення вантажу, перевезення пошти, найм (оренда) транспортного засобу, договір чартеру (фрахтування).

Актуальність теми

Проблема класифікації цивільно-правових договорів мала істотне значення для цивілістики ще з дореволюційних часів. Поділ договорів дозволяє більш зручно визначати поведінку сторін та шляхи вдосконалення таких відносин. Зокрема, необхідно звернути увагу на такі цивільно-правові договори, як перевезення пошти та чартеру (фрахтування), їх природу та місце в системі цивільного права. Перед автором стоїть завдання надати класифікацію договорам сфери перевезення, дослідити правову природу та шляхи вдосконалення договорів перевезення пошти та чартеру (фрахтування).

Виклад основного матеріалу

У процесі реалізації перевізних відносин їх учасники, укладаючи договори, мають на меті доставку вантажу

у визначене місце. Перевезення вантажу, зазвичай, не може існувати без цілого ряду договорів, які спрямовані на прискорення або організацію перевізного процесу. Саме тому поруч із основним договором перевезення певним видом транспорту функціонують договори організаційного характеру.

В юридичній літературі існує велика кількість класифікацій договорів у сфері перевезення. Так, деякі науковці умовно поділяють договори за видами транспорту, яким відбувається перевезення вантажу. До них відносяться перевезення залізничним, повітряним, морським, внутрішньоводним та автомобільним транспортом, або за характером дії, яку необхідно зробити для прискорення, організації та продовження перевізного процесу. Інші поділяють їх на основні договори, наприклад, договори перевезення окремими видами транспорту, чартеру (фрахтування), та додаткові – на експлуатацію залізничної колії, договір аеропортового обслуговування, договір на подачу та забирання вагонів, договір буксирування, договір про управління аеродромом, договір аеропортового обслуговування тощо. В.В. Луць з цього приводу зазначає, що транспортні договори поділяються на основні та допоміжні. Основні транспортні договори опосередковують головну сферу взаємовідносин транспортних організацій і клієнтури (перевезення вантажу, буксирування тощо). Допоміжні

договори сприяють нормальній організації перевізного процесу (на організацію перевезень, експлуатацію під'їзних колій, подачу і забирання вагонів, вузлові угоди тощо). Залежно від видів транспорту розрізняють перевезення: 1) залізничні; 2) внутрішніми водними шляхами (річкові); 3) морські; 4) повітряні; 5) автомобільні; 6) космічні. Крім того, перевезення у межах територіальної сфери дії однієї транспортної організації (наприклад однієї залізниці) вважаються перевезеннями місцевого сполучення; перевезення двома чи кількома організаціями одного виду транспорту є перевезеннями у прямому сполученні, а перевезення за єдиним транспортним документом організаціями різних видів транспорту – перевезеннями у прямому змішаному сполученні [1, с. 249].

Також договори перевезення вантажу можна класифікувати за строком їх дії на разові та довгострокові. У своїх працях М.І. Брагинський та В.В. Вітрянський зазначають, що договір про організацію перевезень вантажів являє собою такий договір, за яким перевізник зобов'язується у встановлені строки прийняти, а вантажоволодільець – пред'явити до перевезення вантаж у встановленому об'ємі. У договорі про організацію перевезень вантажів визначаються об'єми, строки та інші умови надання транспортних засобів і пред'явлення вантажів для перевезення, порядок розрахунків, а також інші умови організації перевезень. Такі договори носять довгостроковий характер і укладаються перевізником та вантажоволодільцем при необхідності здійснення систематичних перевезень вантажів. Очевидно, що ці договори сконструйовані як двосторонні, оплатні й консенсуальні. При цьому враховувався досвід застосування норм, що містилися в раніш чинних транспортних статутах і кодексах СРСР на різних видах транспорту: про річний договір – на автомобільному транспорті; довгостроковому договорі перевезення вантажів – на морському транспорті; навігаційному договорі – на внутрішньоводному транспорті; спеціальному договорі – на повітряному транспорті [2, с. 135].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що довгострокові транспортні договори мають низку типових відмінностей порівняно із разовими договорами, які за своєю характеристикою є двосторонніми, оплатними, однак на відміну від довгострокових – реальними договорами, які мають на меті виконання зобов'язання, а не його організацію. В свою чергу договори, що укладаються між транспортними організаціями про організацію перевезень вантажів є договорами, у яких визначаються: порядок передачі, прийому вантажу з одного транспорту на інший у разі здійснення перевезення кількома видами транспорту за єдиним документом.

Якщо розглядати договори у контексті «основний – додатковий», то можна визначити, що до основних договорів, що регулюють перевезення вантажів, слід відносити договір перевезення вантажу у прямому сполученні та прямому змішаному сполученні, довгострокові договори, що укладаються окремо в залежності від виду транспорту, за допомогою якого буде відбуватися перевезення. До додаткових, у такому випадку, слід відносити договір на експлуатацію залізничної під'їзної колії, договір на подачу та забирання вагонів, договір буксирування, договір про управління аеродромом, договір аеропортного обслуговування та інші договори, основною метою яких є прискорення, продовження та організації перевізного процесу.

Окремо слід зазначити, що елементом класифікації виступає вид вантажу, щодо якого укладено договір перевезення. Класифікація вантажів не є вичерпною і вантажі можна поділяти за видами продукції, фізичним станом та властивостями, які мають значення для виконання вантажно-розвантажувальних робіт. Так, за видами продукції вони поділяються на товари, сировину, сільськогосподарську продукцію, мінеральну продукцію, продукцію машинобудування тощо. За фізичним станом вантажі можуть бути твердими, рідкими і газоподібними. У залежності від пристосування до виконання вантажно-розвантажувальних робіт вантажі розрізня-

ють: навалочні (різні сипучі матеріали, що перевозяться без упаковки (навалом, насипом) – вугілля, пісок, гравій, щебінь, галька, руда, камінь тощо); тарно-пакувальні і штучні (вантажі в мішках, кулях, пакетах, ящиках, кіпах, коробках, решітках, сітках, зв'язках, а також вантажі без упаковки; катно-бочкові – вантажі в металевих, дерев'яних і фанерних бочках, барабанах, бухтах, рулонах тощо); рідкі або наливні (молоко, спирт, пиво, нафтопродукти, кислоти, різні хімічні розчини і т. п.); напіврідкі та ті, що густіють (товарний розчин, бетон, штукатурна маса, гудрон, бітум і інші); газоподібні (кисень, азот, бутан, пропан, аргон та ін.) Зазначені критерії вказуються у договорах перевезення вантажів і мають істотне значення для виконання перевізником свого обов'язку. Від них залежить вид тари, маршрут слідування та вантажно-розвантажувальний процес.

Отже, при укладенні договорів сторонам необхідно чітко визначати характер дії, яку необхідно виконати для досягнення кінцевої мети в перевізних відносинах, в одному випадку це безпосередньо доставка вантажу, оформленням якого буде договір перевезення вантажу, тобто основний договір, в іншому – для такого перевезення необхідно визначити, наприклад, на якій саме колії буде відбуватися завантаження вагону, в такому разі перед нами буде додатковий договір, а саме договір на експлуатацію залізничної під'їзної колії. Також необхідно визначити безпосередньо вид об'єкту, щодо якого укладено договір перевезення. Визначення цих елементів заздалегідь дає сторонам більш чітке усвідомлення їх прав та обов'язків, а також полегшує визначення меж цивільно-правової відповідальності.

В окрему групу, на нашу думку, слід виділити договір перевезення пошти, договір чартеру (фрахтування) та договір транспортного експедирування, адже, незважаючи на те, що вони виступають поруч із основним договором перевезення, вищезгадані договори мають свій власний предмет, суб'єктів та об'єкт регулювання.

Так, у договорі перевезення пошти на- явний специфічний об'єкт – пошта, який, на відміну від договору перевезення вантажу, в якому об'єктом може виступати будь-який предмет матеріального світу, не може змінюватись, в іншому випадку такий договір не буде договором перевезення пошти. Згідно положень постанови КМУ від 5 березня 2009 р. № 270 «Про затвердження Правил надання послуг поштового зв'язку» поштові відправлення поділяються на внутрішні поштові та міжнародні поштові відправлення. До першої групи відправлень належать: поштові картки – прості, рекомендовані; листи – прості, рекомендовані, з оголошеною цінністю; бандеролі – прості, рекомендовані, з оголошеною цінністю; секограми – прості, рекомендовані; посылки – без оголошеної цінності, з оголошеною цінністю; прямі контейнери – без оголошеної цінності, з оголошеною цінністю. До міжнародних поштових відправлень, у свою чергу, належать: поштові картки – прості, рекомендовані; листи – прості, рекомендовані; поштові відправлення з оголошеною цінністю; бандеролі – прості, рекомендовані; секограми – прості, рекомендовані; дрібні пакети – рекомендовані; мішки «М» – рекомендовані; посылки – без оголошеної цінності, з оголошеною цінністю; відправлення «EMS»; згруповані поштові відправлення з позначкою «Консигнація» [3].

На нашу думку, необхідно виділяти договір перевезення пошти в окрему групу, як договір перевезення зі спеціальним об'єктом або як окремий вид договору перевезення. Термін «пошта» згідно тлумачного словника Ожегова означає заклад для пересилання листів, посилок, бандеролей, грошей, а також будівлю, де розташовано такий заклад; те, що доставлено цим закладом, а також взагалі доставлені адресату листи, посылки, бандеролі [4, с. 527]. ЦК України визначає порядок перевезення пошти як у прямому, так і у прямому змішаному сполученні. Так, у ст. 913 ЦК України зазначається, що перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти може здійснюватися кількома видами транспорту за єдиним транспортним документом.

Отже, до перевезення пошти можна застосовувати правила перевезення вантажів у прямому та прямому змішаному сполученні, незважаючи на відмінність предмету в такому договорі. Статут автомобільного транспорту 1969 року зазначає, що перевезення пошти здійснюється автотранспортними підприємствами і організаціями у спеціалізованих автомобілях, а також у маршрутних автобусах або легкових і вантажних автомобілях за договорами, що укладаються автотранспортними підприємствами та організаціями з підприємствами зв'язку. Рухомий склад автомобільного транспорту, виділений спеціально для перевезення пошти, повинен використовуватися суворо за прямим призначенням відповідно до плану і розкладу перевезення пошти [5].

Таким чином, для перевезення пошти може використовуватись як загальний транспорт, за умови укладення відповідних договорів між учасниками, так і спеціальний транспорт, що прямує за визначеним маршрутом з виключною метою – виконати перевезення пошти.

Положення Наказу «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з пересилання поштових переказів, простих та реєстрованих листів, поштових карток, бандеролей та посилок масою до 30 кілограмів» №116/202 від 29.10.2003 розкривало обов'язковість ліцензування господарської діяльності в сфері поштових перевезень, однак відповідно до Наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі України та Міністерства інфраструктури України № 578/196 від 08.06.2015 вищезгадане положення втратило чинність. Зважаючи на відсутність у ЗУ «Про ліцензування видів господарської діяльності» у редакції від 02.03.2015 №222-VIII норм про ліцензування поштової діяльності, можна зробити висновок, що станом на сьогодні діяльність за надання поштових послуг не є такою, що підлягає обов'язковому ліцензуванню. Однак, у положенні ст. 1 ЗУ «Про поштовий зв'язок» закріплено, що оператором поштового зв'язку є суб'єкт підприємницької діяльності, який в установленно-

му законодавством порядку надає послуги поштового зв'язку. З цього випливає, що не будь-яка особа може надавати поштові послуги, а лише юридичні особи, діяльність яких направлена на отримання прибутку та фізичні особи-підприємці. У ст. 22 вищезазначеного нормативного акту вказано про те, що перевезення пошти може відбуватися спеціалізованим транспортом, тобто спеціально обладнаним та пристосованим для такої діяльності, транспортом загального користування, а також усіма видами транспорту за умови укладення відповідних договорів з контрагентами перевізника відповідного виду або видів (якщо мова йде про пряме змішане сполучення) транспорту.

У ст. 915 ЦК України передбачено порядок перевезення пошти транспортом загального користування. Особливість перевезення транспортом загального користування – наявність обов'язку здійснювати перевезення за зверненням будь-якої фізичної чи юридичної особи. Однією з особливостей також є умова надання цього виду послуг на однакових умовах усім споживачам.

Необхідно звернути увагу на те, що договір перевезення пошти відноситься до видів договорів перевезення, але його не можна об'єднувати в загальну групу з іншими договорами цієї сфери. Незважаючи на те, що такий договір має значну кількість відповідностей договорам перевезення, він містить і низку відмінностей від цього типу договорів, зокрема суттєві відмінності стосуються об'єкта та суб'єкта зобов'язання.

Окремо слід розглянути таку послугу, яка має місце лише у сфері надання поштових послуг, як післяплата або, як її ще називають, накладений платіж (англ. Cash on delivery (COD)). Післяплатою є спосіб розрахунків між організаціями, підприємствами і громадянами при відправленні (пересиланні) товарів невеликими партіями. Відправник вантажу висуває умову транспортній організації чи підприємству зв'язку, за якою вантаж може бути виданий адресатові тільки після сплати вказаної вантажовідправником суми. Цю суму,

віднявши від неї комісійні на користь організації, що виконує операцію, перераховують відправникові. Якщо одержувач відмовляється оплатити вантаж, товар повертають відправникові [6, с. 1072]. Особливістю такої послуги є те, що вона не може існувати поза договорами перевезення вантажів, адже в такому випадку буде відсутнім елемент предмету, тобто вантаж, що передається отримувачу. В сучасних умовах післяплата має дуже велике значення, особливо якщо брати до уваги сучасні масштаби торгівлі через мережу інтернет, зокрема інтернет-магазинів. Цікавим моментом є застосування такого механізму оплати в умовах купівлі товарів, які відправляються із закордону. У такому випадку перевізник, який виступає не тільки посередником, а й гарантом виконання зобов'язання, має виконати перерахування коштів відправникові вантажу на закордонний рахунок або безпосередньо видати в представництві у відповідному регіоні.

Наступним договором, на який слід звернути увагу, є договір чартеру (фрахтування). Відповідно до ст. 912 за договором чартеру (фрахтування) одна сторона (фрахтівник) зобов'язується надати другій стороні (фрахтувальникові) за плату всю або частину місткості в одному чи кількох транспортних засобах на один або кілька рейсів для перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти або з іншою метою, якщо це не суперечить закону та іншим нормативно-правовим актам. Цей договір відноситься до договорів про надання послуг, зокрема перевезення. Вже у дефініції договору, присутні ознаки договорів щодо передання майна у користування, а саме найму (оренди), зокрема це стосується найму (оренди) транспортного засобу.

Якщо розглядати договір чартеру (фрахтування) за юридичними ознаками, то він завжди є двостороннім, консенсуальним та відплатним. Такий правочин укладається лише у письмовій формі, яка оформлюється шляхом складання єдиного документа, який підписується фрахтівником і фрахтувальником або їх представниками. Особливість договору чартеру ви-

значається сферою його застосування, а саме видом транспорту, яким здійснюється перевезення, водним або повітряним транспортом. Чартер, у більшості випадків, застосовується при нерегулярних перевезеннях для оформлення перевезення масових вантажів (нафти, вугілля, руди тощо), що заповнюють якщо не все судно, то більшу його частину. У зв'язку з цим чартер не слід вважати договором приєднання, на відміну від договору перевезення. Відповідно, фрахтувальник має можливість вплинути на такі договірні умови, як місце і строк надання судна для завантаження, маршрут його слідування, розмір фрахту тощо (ст. 136 Кодексу торговельного мореплавства (далі КТМ) України, 61 повітряного кодексу України (далі ПК)). Сторонами договору чартеру (фрахтування) є фрахтувальник та фрахтівник. Фрахтівником є володілець транспортного судна (його власник або особа, якій транспортний засіб належить на іншій правовій підставі). Фрахтувальником є юридична особа або фізична особа, зацікавлена в перевезенні великих партій вантажів або групи пасажирів за маршрутом, передбаченим договором чартеру (фрахтування), що, як правило, не співпадає із встановленими напрямками перевезення. При цьому, фрахтувальником може бути й відправник або одержувач вантажу [7].

Щодо юридичної природи договору чартеру існують різні погляди. Наприклад Є.Д. Стрельцова зазначає, що якщо предметом договору перевезення є діяльність з надання транспортних послуг, то предметом договору чартера (найму) – надання у користування всього морського судна чи його частини [8, с. 51]. Тобто фактично схиляється до думки, згідно якої договір чартеру доцільніше відносити до договорів про передання майна у користування. Тієї ж думки дотримується і Е.В. Вакулович, вона зазначає, що договір чартеру (фрахтування), зокрема фрахтування судна без екіпажу, слід відносити до договорів найму (оренди) транспортного засобу. Дійсно, окремі підвиди договору чартеру (фрахтування), а саме бербоут-чартер та димайз-чартер є такими договорами, які

слід відносити до договорів найму (оренди) транспортного засобу [9, с. 94]. Деякі науковці додержуються іншої думки, наприклад А.Д. Кейлін вважає, що економічний зміст договору фрахтування судна на проміжок часу, а відповідно і його юридичний зміст, лишаються тими ж самими, і договір укладається про переміщення вантажу морським шляхом, а не про майновий найм [10, с. 8]. Слід погодитися з наведеними вище думками про те, що окремі види договорів чартеру (фрахтування) за своєю юридичною природою доцільніше відносити до договорів найму (оренди), однак дуже значну роль відіграє мета укладення цього договору, а саме переміщення вантажу з однієї місцевості в іншу, адже метою відправника є не отримання всієї або частки місткості судна, а саме доставка вантажу у визначене місце. Виходячи з цього, на нашу думку, договір чартеру (фрахтування) є змішаним цивільно-правовим договором, адже містить у собі елементи договорів різних типів.

Якщо розглядати проблему на прикладі чартеру (фрахтування) суден, то слід зазначити, що цьому питанню присвячено Розділ VI, Главу I КТМ України. Зокрема в ст. 203 зазначається, що за договором чартеру (фрахтування) судна на певний час судновласник зобов'язується за обумовлену плату (фрахт) надати судно фрахтувальнику для перевезення пасажирів, вантажів та для інших цілей торговельно-го мореплавства на певний час [11].

Надане фрахтувальнику судно може бути споряджене та укомплектоване екіпажем (тайм-чартер (англ. Time charter)) або не споряджене і не укомплектоване екіпажем (бербоут-чартер (англ. Bareboat charter)). Димайз-чартером (англ. Demise Charter Party) є чартер, згідно якого фрахтвнику передається весь обсяг прав з управління судном та контроль над його екіпажем, члени якого становляться протягом чартерного рейсу служачими фрахтвника. Цікавим моментом також є те, що згідно умов димайз-чартеру фрахтвник вправі розпоряджатися судном.

Виходячи з положень, закріплених в КТМ України використовуючи бербоут-

чартер судовласник не надає екіпаж для виконання чартерного рейсу, а значить, фактично надає в користування саме судно, а не його місткість, хоча положення ЦК і зазначають, що за договором чартеру (фрахтування) надається вся або частина місткості транспортного засобу. У ст. 805 ЦК зазначено порядок найму транспортного засобу з екіпажем, однак немає жодного застереження щодо мети укладення такого договору. Отже, склалася ситуація, яка, з однієї сторони, відносить такі правовідносини до договорів перевезення (положення ЦК), а з іншої (положення КТМ) – фактично до договорів найму (оренди). Повітряний кодекс України у ст. 1 визначає чартерне повітряне перевезення як нерегулярне повітряне перевезення, що здійснюється на підставі договору чартеру (фрахтування), за яким авіаперевізник надає фрахтвнику або фрахтвникам за плату визначену кількість місць або всю місткість повітряного судна на один або декілька рейсів для перевезення пасажирів, багажу, вантажу або пошти, що зазначені фрахтвником [12]. Тобто ПК України регулює це питання так само, як і ЦК, відносячи такі відносини до договорів перевезення. Саме тому постає питання: чи є одним і тим самим договір найму (оренди) транспортного засобу та договір чартеру?

На нашу думку ні, ці договори мають низку відмінностей, які дають можливість розмежовувати відносини найму від відносин перевезення.

Одним із критеріїв, на які слід звернути увагу під час дослідження цих договорів від договорів є їх форма. Так, ст. 799 ЦК України зазначає, що договір найму транспортного засобу укладається у письмовій формі. Формою договору чартеру (фрахтування) також є письмова, але в цьому випадку в ЦК зазначено, що порядок укладення і форма визначаються транспортними статутами та кодексами. КТМ визначає, що рейсовий чартер повинен містити основні реквізити: найменування сторін, судна і вантажу, порту відправлення і призначення (або місця направлення судна), а також до рейсового чартеру можуть бути включені за згодою сторін інші умови і за-

стерезення. Договір найму (оренди) транспортно-го засобу не містить таких вказівок, його формою є проста письмова, а у випадку якщо стороною є фізична особа – підлягає нотаріальному посвідченню.

Окремі види договору чартеру, а саме бербоут-чартер, за своєю юридичною природою не відповідають загальній концепції договору чартеру-фрахтування, а є ближчими до договорів найму (оренди). Однак, на нашу думку, їх всеодно слід відносити до договорів перевезення, адже такі відносини мають чітке спрямування на надання послуг. Така послуга має за мету процес переміщення предмету або особи з одного місця в інше, за відсутності власного транспортно-го засобу, саме тому, ми вважаємо, що договір чартеру (фрахтування) є саме видом договору перевезення. Також хоча б однією стороною таких відносин є особа, що є перевізником і має ліцензію на здійснення такої діяльності. І, врешті решт, важливим елементом є момент переходу ризику втрати чи пошкодження як вантажу, так і безпосередньо транспорту, яким відбувається перевезення. Так, за договорами передання майна у користування ризик пошкодження або випадкового знищення переходить до наймача, а у випадку договору чартеру такий ризик залишається у власника транспортно-го засобу.

Отже, найбільш доцільно відносити договір чартеру (фрахтування) до змішаних цивільно-правових договорів, адже за своєю юридичною природою він містить елементи декількох типів договорів і його можна відносити як до договорів перевезення, так і договорів найму (оренди).

Висновки

На підставі вищевикладеного, слід зробити висновок, що існує велика кількість класифікацій договорів перевезення, однак найбільш вдалою буде застосування таких критеріїв розмежування, як вид транспорту, яким здійснюється перевезення, а також умовний поділ на «основний-додатковий», у якому поряд із основним договором перевезення існує додатковий договір, метою укладення якого є прискоро-

рення, організації та продовження перевізного процесу. Розглядаючи питання правової природи перевезення пошти, варто зазначити, що договір перевезення пошти відноситься до видів договорів перевезення, але його не можна об'єднувати в загальну групу з іншими договорами цієї сфери. Це обумовлено відмінністю об'єкта та суб'єктів, що беруть участь у такому правочині. Проблемність питання щодо визначення місця договору чартеру (фрахтування) виникла ще за радянських часів, однак навіть сьогодні не можна чітко робити висновок до якого типу договорів він відноситься. Враховуючи особливості конструкції, сферу застосування, та характер дій, які необхідно виконати для досягнення кінцевої мети, вважаємо, що такий договір відноситься до змішаних цивільно-правових договорів.

Література

1. Луць, В.В. Контракти в підприємницькій діяльності: навч. посіб. – 2-е вид., перероб. і допов. / В.В. Луць. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 576 с. – С. 249.
2. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга четвертая. Договоры о перевозке, буксировке, транспортной экспедиции и иных услугах в сфере транспорта. – М.: Статут, 2003. – С. 135.
3. Про затвердження Правил надання послуг поштового зв'язку Кабінет Міністрів України; Постанова, Правила, Перелік від 05.03.2009 № 270 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/270-2009-p>.
4. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – Москва: Русский язык, 1975. – 846 с. – с. 527.
5. Про Статут автомобільного транспорту УРСР Рада Міністрів УРСР; Постанова від 27.06.1969 № 401 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/401-69-p>.
6. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. – К.: Знання, 2007. – 1072 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://cyborp.com.ua/content/view/1497/1>

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню правової природи низки договорів, що укладаються у сфері перевезення. Автором наведено класифікацію таких договорів, виявлено проблеми та невідповідності, які містить чинне законодавство, здійснено аналіз договорів перевезення пошти та чартеру (фрахтування). Досліджено особливості регулювання зазначених договорів на практиці.

SUMMARY

The article is about analysis of the legal nature of some of the contracts that are in the area of transport. The author gives a classification of such contracts; we found problems and inconsistencies that contains the current legislation; carried out a scientific analysis of carriage of post contracts and charter party. Were researched the features of these contracts in practice.

7. Цивільний кодекс України (науково-практичний коментар) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/gk/79-gk/1276-912.html>.

8. Стрельцова Є.Д. Договір морського перевезення вантажу (порівняльний аспект) : дис. канд. юр. наук : 12.00.03 / Стрельцова Є. Д. – Одеса, 2002., с. 51.

9. Вакулович Е.В. Договір оренди транспортних засобів : дис. канд. юр. наук : 12.00.03 / Вакулович Е. В. – Харків, 2002. – С. 94.

10. Кейлин А.Д. Транспортное право СССР и капиталистических стран. Вып. 1: Договор перевозки. М., 1938. С. 8.

11. Кодекс торговельного мореплавання України Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 23.05.1995 № 176/95-ВР [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/176/95-вр>

12. Повітряний кодекс України Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 19.05.2011 № 3393-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3393-17>.

ПРОБЛЕМА КРИТЕРІЇВ ДОСЯГНЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ІСТИНИ

БЕРНЮКОВ Анатолій Миколайович - кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри правознавства Хмельницького інституту соціальних технологій
ВМУРОЛ «Україна»

УДК 340.12

В даній статті предпринята попытка проаналізувати общі характеристики критеріїв отримання юридическої істини. Соотвественно автором осмысливаются ключевые моменты указанного вопроса в свете современной западноевропейской философско-теоретической мысли. В этом плане взгляд на такой важный и актуальный вопрос юридической науки для нашего времени – есть методологически обоснованным и заслуживает на широкое научное внимание.

Ключові слова: *Право, юридична реальність, правопізнання, правова епістемологія.*

Питання сутності *jus* та процесу його пізнання становлять стратегічний об'єкт особливо принципового значення для людства, оскільки вони, перебуваючи завжди на виду, належать до числа тих рівнянь з багатьма невідомими, що є одвічними, однаково актуальними, типовими та насущними в усі часи й інтерес до яких у певні періоди може тільки посилюватися. Це обумовлено тим, що в цій темі, як у першочерговій базисній основі, знаходиться зосередження головного та оголеного нерву усього куца реального функціонування та розвитку будь-якого соціуму, будучи його відправною точкою та кінцевою станцією. Причому, те, що питання права і для кожного індивідуума давно стало загально визнаною заактуалізованою та центральною злободенною «проблемою з проблем», яка весь час перебуває в полі нашого зору на особливому суспільному рахунку і відповідному контролі,

не є випадковістю або звичайним збігом обставин. Це дуже просто пояснюється тим, що до теми *jus* та його повноцінного розуміння завжди на постійній основі несамовито прикута наша величезна прискіплива увага, й ми уважно та повсякчас слідкуємо за її розвитком, адже стан справ у юридичній галузі стосується безпосередньо кожної людини, проходячи червоною ниттю через усе життя. Багато що, якщо не все, пов'язано з правом у нашому існуванні в бутті. І в цьому відношенні одним із важливих питань є проблема досягнення юридичної істини в цілому та критеріїв її отримання зокрема.

Насамперед, відзначимо, що з приводу останніх публікацій, де започатковано розв'язання означеної нами проблеми і на які ми спираємось у нашій роботі, то тут можна згадати, зокрема, таких авторів, як Козловського А.А., Котюка І.І., Цимбалюка М.М., Аверіна А.В., Гаджієва Г.А. та Честнова І.Л. Разом з тим, не применшуючи значення даних вчених у розробці теми, слід вказати, що в їхніх роботах відсутнє повне вирішення зазначеного питання. Тож подальше з'ясування сутності критеріїв отримання юридичної істини потребує свого більш ґрунтового дослідження, – що відповідно і ставиться нами у цій статі в якості ціллі дослідження.

Говорячи про критерії (від грец. *kriterion* – засіб для суджень) істини, у першу чергу, слід зазначити, що це питання має принципове значення й для всієї гносеологічної теорії. Адже сутність пізнання та його ре-

зультативність визначається не лише тим, як отримати відомості про об'єкт, але й тим, щоб встановити його достовірність, тобто правильність. Отже, критерій є беззаперечною ознакою, на основі якої відбувається оцінка, визначення, розподіл та класифікація достеменності отриманої нами в ході інтерпретації інформації. Будучи засобом перевірки на істинність або хибність того чи іншого судження, умовиводу, концепції, гіпотези, теорії тощо, він шляхом «вивірення» остаточно має виробляти продукт процесу пізнання, підтверджуючи чи спростовуючи його істинність. Але чи існує таке мірило взагалі і як та де його знайти?

Взагалі, як відомо, протягом тривалого часу проблема критерію істини в філософії залишалася відкритою. Так, одні мислители вважали, що його зовсім не існує. Інші ж – намагалися звести цей критерій до емпіричного спостереження. Треті – виходили з того, що критерієм істини може бути лише людське мислення, духовний початок. Наприклад, Гегель усе своє життя вважав, що мірилом достовірності є «вольова діяльність ідеї», звідси у нього виходило, що судження можуть перевірятися тільки через самих себе, тобто через інші умовиводи. Відповідно, ним робився висновок, що критерій істинності наших знань знаходиться не в площині практики, а в рамках людської свідомості. Деякі ж учені, як ми могли побачити, виступали за активне використання методів точних наук.

Разом з тим будь-яке теоретичне положення, яке доведене формально-логічним способом, у кінцевому рахунку в обов'язковому порядку має перевірятися практикою. Так, наприклад, доведення математичної теореми чи фізичної формули передбачає собою, як правило, представлення низки доказової бази, яка в своїй основі має інші аксіоми, поняття, визначення, висновки, очевидні факти і т.п., тобто те, що вже перевірено, підтверджено в реальній дії. І це свідчить про те, що критерієм істини навіть в опосередкованій формі все одно виступає якраз практика. Отже, зрештою, будь-яке знання має пройти перевірку практикою: які б внутрішньо-емпіричні відчуття не були отримані чи теоретичні роз-

рахунки здійснені, – усі вони лише тоді будуть мати статус достовірного знання, коли так чи інакше знайдуть своє підтвердження у предметній діяльності людини. Засоби перевірки на істинність будь-якого положення можуть бути різними, однак основним та фундаментальним моментом його достовірності, як відповідності об'єктивній дійсності, є практика.

З іншого боку, може здатися, що наші знання належать не до існуючої об'єктивності, а тільки до емпіричного досвіду, оскільки ми, насамперед, приречені мати справу лише зі світом, що дається нам у пізнавальних образах через відчуття, які часто виявляються малоефективними в гносеологічному плані. При цьому всьому, можна з усією впевненістю говорити про те, що сенсуальність людини головним чином саме і формується через її практичну діяльність. Остання виступає засобом удосконалення фізичних та інтелектуальних сил індивідуума, розвитку його здібностей, професійних навичок, вольових якостей, тобто є засобом набуття необхідного життєвого досвіду.

Людина не просто емпірично споглядає світ, долучаючи до цього свою логіку, інтуїцію. Своєю діяльністю, в якій втілені її знання про навколишню дійсність, вона є частиною цієї існуючої об'єктивності. І закони цього світу контролюють правильність її уявлень про реальність, на основі яких будується її діяльність. Саме те, що за всю свою довготривалу історію людина змогла підлаштуватися до зовнішнього середовища, зуміла вистояти в боротьбі за існування, вижити як біологічний вид, свідчить про правильність її напрацьованих знань про світ. Ця оцінка була винесена самим суцям, і отримати її соціум зміг тільки через свою матеріальну діяльність у формі практики. Таким чином, насправді, виявляється, що лише остання розставляє все по своїх місцях в епістемологічному плані.

Інша справа, що у зв'язку з тим, що не всі суб'єктивні положення можуть бути підтверджені практикою в даних конкретно-історичних умовах (за відсутністю необхідних передумов – відповідної техніки, матеріалів тощо), зростає цінність інших перевірочних факторів, які є відносними, оскільки вони не

виступають гарантованими критеріями істини. І ось у цьому відношенні логіка, чуттєве переживання та ірраціональне мислення, виступають важливим допоміжними факторами перевірки істини.

Отже, яким чином в юридичній галузі правильно «технічно» перевірити стан досягнення істини? Очевидно, що тут чисто позитивістська позиція залишає поза полем уваги найважливіші для правопізнання процеси та явища. Так, усім добре відомо (і це підтвержене самим життям), що неухильне дотримання виключно законів при вирішенні юридичної справи аж ніяк ще не означає зі стовідсотковою гарантією отримання правди у остаточному розв'язку. Однак, очевидно й інше, – оскільки правова істина, як і будь-яка інша, у світі людського існування постає суб'єктивною, тому її відкриття – це завжди творча робота. Знаходячись у матеріальному світі, екзистенція, вдивляючись наче крізь воду в приховане від неї, на дні ідеальне бачить лише смутно та розпливчасто обриси дійсного змісту, в тому числі й *jus naturale*. В такому випадку нічого не залишається як покластися не лише на розум, теорію та практику випробувань, але й власні ірраціональні відчуття-переживання, що у своїй сукупності мають ситом просіювати увесь зібраний герменевтичний масив результатів пізнання, в пошуках правильної відповіді про космічну суть права.

Говорячи далі про критерії юридичної істини, що використовуються для її перевірки, зрозуміло, що тут мова йде про тонку чуттєвість: скільки заслуговує злочинець – 6 чи 7 років позбавлення волі; достатній розмір відшкодування моральної шкоди слід визначити у 200 або ж 250 доларів? У даному випадку саме наш ірраціональний моральний «внутрішній» розсуд має, насамперед, активно говорити та підказувати справедливу форму вирішення. І тут є слушною наступна думка Воппенка: «Думається, що справжньою таємницею поняття і явища справедливості в суспільному житті виступає те, що вона є одна з найважливіших духовних цінностей людства, вироблених і усвідомлених людьми в процесі багатовікового розвитку. Первинною та природною

формою її буття виступає моральність, яка за рахунок своєї реактивності проникає і влітається в усі основні види і результати людської діяльності – економіку, політику ... ідеологію і т.д.» [3, с. 9]. Попри це, Воппенко свідомий того, що «разом з тим пошуки загальної та універсальної формули, в якій можна б було висловити все змістовне багатство справедливості, не припиняються» [3, с. 10].

Щонайперше ж, під час правопізнання, істина має бути завжди з нами в самому серці, де і має висікатися, а для цього має активно працювати сама душа. Як суб'єктивне відображення *jus naturale* у нашому знанні, юридична інтерпретація повною мірою залежить від самої людини. Питання про ступінь реалізації епістемологічної об'єктивності в ході правопізнання, яке спрямоване до безпосереднього «виконавця», є його індивідуальним духовним вирішенням. Як правило, буде інший застосовувач *jus* – отримаємо вже не такий, відмінний результат, хоча б і з мінімальною різницею змін. При цьому, абсолютне аргументування з позиції інтерпретатора повного схвалення чи активного протесту щодо застосування тієї чи іншої норми закону ще не означає правильного розв'язку, оскільки внаслідок відомих герменевтичних чинників, що працюють проти правди, – хіба є куди частішим епістемологічним фактором, який керує людиною, аніж істина. І хоча в онтологічному відношенні об'єктивно не може бути одночасно двох правильних відповідей: якщо А, то Б, але не С, і ніяк інакше; однак реальне гносеологічне вирішення дає зовсім інший результат, ініціюючи внесення певної довільності у цьому питанні: народжується багато своїх «правд», кожна з яких хтось вважає єдиною. Саме здійснюваність інтерпретації через екзистенцію дозволяє говорити про поліваріантність, у тому числі і в юридичній сфері. Дві людини – три судді. Вже не кажучи про те, що правове вирішення одного й того самого суб'єкта через десять років не буде ідентичним. У зв'язку з цим, очевидно, під час правопізнання мають, окрім власного «бачення», в обов'язковому порядку діяти й інші, більш уніфікаційно-перевірочні критерії.

Що стосується сфери юриспруденції, то тут у верифікаційному плані завжди досить плідно використовувався логічний метод перевірки. Так, подібні теоретико-раціональні форми підтвердження стають незамінними, зокрема, при формулюванні саме позитивних норм, побудові різноманітних законодавчих конструкцій. Незамінна їх епістемологічна роль і під час ув'язки факту та права в конкретиці юридичної справи. У юриспруденції процедурно важливо, щоб кожне рішення було вмотивованим та обґрунтованим, з визначенням саме логічних підстав, які були керівними для інтерпретатора, адже викласти емпірично, на папері, ірраціональну частину «внутрішнього переконання» – у своєму здійсненні завдання надважке.

Взагалі, фактично, під час процесуального провадження в цілому відбувається логічна перевірка на міцність версій сторін. Разом з тим часто в ході такої діяльності, суворо виставлені рамки аж ніяк не сприяють досягненню істини, зокрема, це стосується правила допустимості доказів: останні можуть фізично існувати, бути в наявності для їх вивчення, але в юридичному сенсі вони не беруться для оціночного сприйняття. Така формалізована заборона нерідко приводить до неможливості з'ясування усіх об'єктивних обставин справи та грає на руку недобросовісним особам. Рішення суду в такому разі стають лише правильними за формою та незаконними по своїй суті. Про це говорить і вчений Боннер: «Тому за вказаними міркуваннями не можна виключати ті чи інші засоби доказування по конкретних категоріях справ. Це суперечить принципу об'єктивної істини, виступає по суті залишковим явищем теорії формальних доказів».

Надмірно жорстко сформульоване в ... праві правило допустимості доказів у ряді випадків служить перешкодою до встановлення істини у справі» [2, с. 24]. У результаті, Боннер констатує: «Таким чином, роль правила допустимості доказів неоднозначна» [2, с. 26], тому «у юридичній літературі правило допустимості доказів піддається обґрунтованій критиці» [2, с. 27].

На підставі цього, Боннер приходять до цілком справедливих висновків: «З на-

шої точки зору, потребує перегляду та вичерпний перелік засобів доказування На сьогоднішній день встановлення істини по цивільній справі можливе лише за допомогою ... чітко фіксованих засобів доказування. Тим часом постійний розвиток науки і техніки, розширення можливості використання спеціальних пізнань у судочинстві, все більш широке впровадження технічних засобів у побут людей роблять необхідним відповідне доповнення цивільного процесуального законодавства» [2, с. 29]. І далі: «Вважаємо за необхідне значно розширити перелік засобів доказування ... Крім закріплених у ньому ... засобів доказування, слід було б передбачити можливість використання, як доказ різноманітні сучасні засоби інформації. Причому, оскільки наука і техніка постійно розвиваються, перелік джерел інформації, використовуваних у цивільному судочинстві, повинен бути не вичерпним, а умовно-орієнтовним, бо навіть докладний перелік в умовах науково-технічного прогресу неминуче застаріє» [2, с. 30].

Більше того, але й саме поняття «відносність» доказів також носить умовний характер. На це, зокрема, звертає увагу й Аверін: «З точки зору повноти розслідування (у тому числі і з позиції обвинувачення) наявність у матеріалах справи тих доказів, які слідчий у момент їх виявлення оцінює як такі, що не належать, має істотне значення».

По-перше, на початковому етапі відшукування, збирання, закріплення та оцінки доказів який-небудь доказ у рамках обраної версії досліджуваної події може виглядати таким, що не належить до справи, «дрібницею», але в ході слідства (у зв'язку зі збільшенням обсягу отриманої інформації і появою нової версії або істотним коригуванням обраної раніше версії досліджуваної події) характеристика зазначеного доказу може змінитися, а іноді такий доказ здатний кардинально вплинути на юридичну оцінку досліджуваної події. Промовляючи свою знамениту фразу: «Мій дорогий Ватсон, в нашій справі немає і бути не може дрібниць. Вся наша робота будується на цих дрібницях, які набагато важливіше видимих доказів», Шерлок Холмс говорив не про щось надприродне, а про елементарні речі, суть яких

АНОТАЦІЯ

У даній статті здійснена спроба проаналізувати загальні характеристики критеріїв отримання юридичної істини. Відповідно, автором осмислюються ключові моменти вказаного питання у світлі сучасної західноєвропейської філософсько-теоретичної думки. У цьому плані погляд на дане важливе та актуальне питання юридичної науки для нашого сьогодення – є методологічно обґрунтованим та заслуговує на широку наукову увагу.

полягає в тому, що при розслідуванні злочину будь-яка на перший погляд незначна деталь може виявитися тією інформацією, яка дозволить пролити світло на суть досліджуваної події» [1, с. 254-255].

Особливо важливим епістемологічним чинником перевірки правильності прийнятого юридичного рішення є і практика. Як вже існуючий досвід подібного вирішення, вона не в останню чергу допомагає правильно звести в єдине право та факт. Саме практика часто дозволяє в кінцевому рахунку встановити істинність під час юридичної кваліфікації. Зрештою, вона, виявляючи лакуни, показує, що потрібно «підправити» в тому чи іншому НПА, нерідко вказуючи й на необхідність прийняття повністю нового закону.

Отже, в будь-якому випадку бачимо, що епістемологічне завдання по осмисленню юридичної реальності передбачає собою витрачання значної кількості як інтелектуальних, так і емоційно-чуттєвих сил. І не в останню чергу, як справедливо зауважує шотландець Дж. Фер'є, це обумовлено тим, що знання про істину, що відкривається нам, насправді є її хвостовою частиною: воно є «кінцем, що прибуває до нас спочатку, але який ми повинні розвернути» до себе в повному розмірі, «щоб змусити її обертатися недалеко від нас» [4, с. 43-44]. При цьому,

SUMMARY

In this article an attempt to analyze the general characteristics of the criteria for obtaining legal truth. Accordingly, the author conceptualized key points of said question in the light of modern Western philosophical and theoretical thought. In this plan a look on such important and topical issue of jurisprudence for our time – is methodologically reasonable and deserves on broad scientific attention.

в юридичній сфері, як ніде інше, власна совість суб'єкта має бути не другорядним суфлером, а саме головним режисером правопізнання, як за герменевтиною формою, так і, – що куди головніше, – за своїм внутрішнім епістемологічним змістом. Тому слід завжди відповідально ставитись до цього процесу, максимально повно віддавшись йому. А от як це зробити вже в безпосередній практичній площині, – питання для наступних наукових розвідок.

Література

1. Аверин А.В. Истина и судебная достоверность (Постановка проблемы). – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. – 466 с.
2. Боннер А.Т. Правило допустимости доказательств в гражданском процессе: необходимость или анахронизм? // Советское государство и право. – 1990. – № 10. – С. 21-30.
3. Вопленко Н.Н. Понятие и виды юридической справедливости // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 5 «Юриспруденция». – 2011. – № 2. – С. 7-17.
4. Ferrier J.F. Institutes of metaphysic: the theory of knowing and being. – Edinburgh; London: Willian Blackwood and sons, 1854. – 530 p.

ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ПОГЛЯД

КАЛІТИНСЬКИЙ Василь Михайлович - аспірант кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права

В статті досліджуються правова ідеологія через філософсько-правовий погляд. Розглянуті різні погляди вчених на зміст і ознаки правової ідеології. Проаналізовано співвідношення правової ідеології з правосвідомістю та правовою психологією. Предложено визначення правової ідеології з філософсько-правової точки зору, виявлені її ознаки і функції.

Ключові слова: ідеологія, правова ідеологія, правова психологія, правосвідомість, ідеї, принципи, цінності.

Постановка проблеми

Актуальність статті обумовлена теоретичною і практичною значимістю правової ідеології, високий рівень якої означає пріоритет прав людини, розподіл влади, політичний плюралізм, високо значуще місце суду. Правова ідеологія обґрунтовує і оцінює існуючі правові відносини, стимулює виникнення корисних для держави і суспільства суспільних відносин, підвищення рівня правопорядку. Основою правової ідеології є знання і розуміння принципів і норм права, що веде до чіткого розуміння людиною своїх прав та обов'язків, а отже, меж можливої правомірної поведінки. Велика роль у цьому відводиться правовій соціалізації особи, підвищенню рівня правової культури та правовому вихованню.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми

Значний внесок у дослідження проблематики правової ідеології зробили такі дослідники: О.Ф. Байков, А.А. Беседін, Ю.Б. Власова, О. Коцюба, І.А. Лихачов, А.І. Луцький, І.М. Максимова, М.П. Недюха, В.Л. Толстенко, С.С. Піскунова, О.М. Ситник, Д.Ю. Циганкова та ін.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження правової ідеології з філософсько-правового погляду.

Виклад основного матеріалу дослідження

Людина як правова істота, що живе у відповідності до установ правової ідеології, ніколи не переступить дійсне право, ніколи не наблизиться до порушення правового закону. У цьому сенсі правова ідеологія, яка містить цінності справедливості і порядку, виступає як аналог благодаті. Вона виступає як менш жорсткий і більш універсальний, ніж право, регулятор суспільних відносин. Її роль у правовій системі сучасного суспільства унікальна. Вона не тільки впливає на різні елементи правової системи, але і сама часто лягає в основу прийняття тих чи інших юридично значимих рішень, неявно функціонально підміняючи собою систему формально визначених норм права, будучи у формі правової доктрини або у формі неписаних загальних принципів

права його джерелом навіть у формальному, юридичному сенсі слова [1, 5].

Сучасний стан розвитку суспільства тісно взаємопов'язаний із тією роллю, яку відіграє правова ідеологія, однак домінуючим чинником цього процесу є правосвідомість. Правосвідомість як вид суспільної свідомості відображає ставлення суб'єктів правовідносин до чинного права та правових явищ, характеризує тенденції змін правовідносин та їх стан. У правосвідомості, як і свідомості взагалі, простежуються психологічні та ідеологічні поведінкові елементи [2, 12].

Слід відмежовувати правову ідеологію від інших елементів правосвідомості, адже правова ідеологія формує у громадян цілісне сприйняття правової дійсності, цілей, способів та завдань правового регулювання суспільних відносин і всієї правової системи країни. Натомість все, що пов'язано з суто психологічним сприйняттям права, є основою такої складової правосвідомості, як психологія права, що містить у собі ірраціональні компоненти [3, 26].

Правова ідеологія і правова психологія знаходяться в діалектичному взаємозв'язку: «ні ідеології, яка виявляла б себе тільки в теоріях і нехтувала б потребами, емоціям, також немає і правової психології, яка б виключала ідеї, принципи та ін» [4, 27].

Маючи один і той же об'єкт відображення – систему правового регулювання суспільних відносин, – вони формуються і функціонують по різному. Основна відмінність між правовою психологією і правовою ідеологією полягає в тому, що остання виступає не тільки як безпосереднє відображення суспільного буття, а як цілеспрямована теоретична діяльність людей, що розробляє і обґрунтовує певні правові цінності. Правова психологія, навпаки, формується і розвивається як один із проявів природної психічної здатності відображати навколишній світ, як реалізація функції свідомості пристосовувати людину до навколишнього світу. Принцип відповідності свідомості буттю повністю дотримується у сфері правової психології. Правова психологія безпосередньо вплетена у практичну діяльність і є суб'єктивною де-

термінантою поведінки людей у правовій сфері [5, 81].

У рамках розмови про взаємодію правової психології і правової ідеології хотілося б підкреслити, що каркас даного розгляду виходить з визначення самої правосвідомості як системи. Система, у свою чергу, – це: сукупність елементів, з'єднаних відносинами; комплекс елементів, що знаходяться у взаємодії. А властивості системи, пов'язані з її структурою, припускають: цілісність (утворення системи в сукупності її елементів); структурність (функціональна впорядкованість елементів); ієрархічність (певний порядок взаємозв'язку елементів) [6, 27].

Багатоманітність дефініцій правової ідеології у літературі вказує на складність самої правової категорії, її неоднозначність, з одного боку, а з іншого – на проблему розгляду даного феномену з завданням уніфікації сутності правової ідеології. Систематизувавши трактування «правової ідеології», основний їх зміст пропонуємо представити таким чином: це важливий елемент у структурі правової свідомості; це сукупність систематизованих теоретично обґрунтованих юридичних знань, ідей, оцінок права, теорій, поглядів, принципів тощо; це рівень свідомості, що відображає явища правової дійсності; це основний системноутворюючий, елемент правової системи суспільства; це одна з форм державної ідеології, що представляє собою раціоналізоване відображення правового буття; це раціональні, логіко-понятійні уявлення про право.

У літературі виділяють такі сутнісні риси правової ідеології:

1) Системність: по-перше, ідеологія сама по собі є сукупністю концептуальних ідей, що реалізуються за допомогою програми дій (у результаті ідеологічної діяльності держави); по-друге, ідеологія є вищою точкою ідеологічної системи (задає стратегічний напрям і межі дій носіїв ідеології);

2) Духовно-практична освіта. Про духовно-практичний характер ідеології свідчить: характер прояву свідомості; її місце у структурі суспільної свідомості (правова ідеологія виступає раціональним компонентом правосвідомості); її цілеспрямова-

ність, орієнтація на практичну актуалізацію;

3) Змістовний аспект: становить сукупність уявлень, понять, суджень, складових переконання і різні теорії; зачіпає всі сторони життєдіяльності суспільства і держави, що знаходяться у сфері правового регулювання; закріплює певний гносеологічний ідеал, до якого має прагнути суспільство і держава у своєму розвитку, і тим самим, є певним організаційним, мобілізаційним та інформаційним базисом даного розвитку; незважаючи на деяку статичність нормативного закріплення, розвивається паралельно поточним суспільним реаліям;

4) Функціональний аспект: виконує інтегруючу, пізнавальну, організуючу, виховну функцію;

5) Цільовий аспект: або санкціонує існуючі в суспільстві форми панування і влади, або обґрунтовує їх перетворення [6, 51-53].

Слід підтримати ряд концептуальних положень щодо правової ідеології. Так, розглядаючи функціональні характеристики правової ідеології як елемент правової системи сучасного суспільства, слід, по-перше, говорити про вплив правової ідеології на правосвідомість, по-друге, – на інші елементи правової системи і, по-третє, – на суспільство в цілому. Оскільки при виконанні ряду функцій правовою системою сучасного суспільства використовується ресурс правової ідеології, то ці функції слід вважати соціальними функціями правової ідеології. Функції правової ідеології стосовно індивідуальної і суспільної правосвідомості мають універсальний характер. По відношенню до суспільної правосвідомості роль правової ідеології в найбільш загальному вигляді полягає у формуванні духовної сфери суспільної правосвідомості, щодо індивідуальної правосвідомості правова ідеологія формує правовий світогляд індивіда. Правова ідеологія – це не тільки світогляд. Вона включає в себе правовий світогляд особливого типу, завжди спрямований на практику, тобто на практичну діяльність людини в соціальному середовищі, тоді як світогляд і правосвідомість можуть бути пасивно-споглядальними. Крім того, правова ідеологія завжди існує на со-

ціальному рівні, світогляд – тільки на індивідуальному рівні, а правосвідомість може розглядатися як на індивідуальному, так і на груповому та соціальному рівнях. Правова ідеологія представляється як практично орієнтований світогляд, раціоналізована правосвідомість, що володіє механізмом трансляції свого змісту [1, 84-85].

Дослідження співвідношення правової ідеології з формальними джерелами права як структурними елементами правової системи сучасного суспільства дозволяє підтвердити її системоутворююче значення в структурі правової системи суспільства, що розглядається в зазначеному ракурсі. Соціальні функції правової ідеології реалізуються для вирішення основних завдань, що стоять перед правовою системою сучасного суспільства [1, 47].

Необхідно відзначити, що правова ідеологія є однією з форм соціальної ідеології та суспільної правосвідомості, виступає нарівні з правовими нормами і санкціями засобом регулювання суспільних відносин. Правова ідеологія визначає характер правотворчого і правозастосовного процесів, синтезує різноманітні політико-правові феномени в одне ціле. Немає в світі держави, існуючої без правової ідеології. У змісті Конституції, інших законів держави законодавець вкладає своє розуміння, пізнання юридичної матерії у вигляді правових поглядів, ідей, теорій. Це і є панівна правова ідеологія. Єдність державного життя, правового буття в значній мірі задається ступенем розвиненості правової ідеології. Правова ідеологія – досить складне суспільне явище, виступаюче своєрідною системою політичної інтерпретації, раціонального вираження та обґрунтування значущих для певного суб'єкта на даний історичний момент ціннісних властивостей, якостей, сторін, рис, правової реальності. Саме суспільно-правова ідеологія є основою юридичної політики держави. Вона формується шляхом духовно-етичних, соціально-правових, культурних шукань людини, суспільства, держави, шляхом гармонізації інтересів різних соціальних груп. Однак, не можна допускати розриву істинного зв'язку між буттям і свідомістю, оскільки в такому ви-

падку правова ідеологія не буде об'єктивно відображати юридичну дійсність, що призведе не тільки до деформації правосвідомості, але й недогляду законодавчої політики держави. Таким чином, правова ідеологія повинна відображати прогресивні ідейні погляди своєї епохи, орієнтовані сьогодні на суспільно-значущі і загальнолюдські цінності, формувати належний політико-правовий режим і не відриватися від соціально-історичного досвіду суспільства [7, 61-62].

Правова ідеологія дозволяє визначити цілі соціального розвитку, а також правові засади, інноваційно-технологічні засоби їх досягнення. Вона формує правові механізми регулювання як зовнішніх (правові регулятори функціонування країни, держави і суспільства як єдиного простору, що розвивається відповідно до вимог, запитів і потреб національних інтересів), так і внутрішніх відносин (усередині влади). Крім цього, вона може дати правову оцінку соціально-політичній ситуації з позиції стандартів рівня та якості життя, соціального порядку і справедливості, уявлень щодо соціальної мети [8, 20].

Коли джерелом правової ідеології виступає суспільне буття, так само можна говорити про вплив права на правову ідеологію. Право виступає регулятором суспільних відносин, діючи через свідомість людей, заломлюючись в їх ідеології. Норми права через правову ідеологію, як і всієї правосвідомості в цілому, формують мотиви, цілі, стимули, обмеження діяльності індивідів. Всі види свідомості (політичне, моральне і т.д.), відчують на собі вплив права, однак правосвідомість, а отже, і правова ідеологія, в силу своєї специфіки, знаходиться в найбільш тісній взаємодії з правом. Правова ідеологія, як частина правосвідомості, є не тільки джерелом формування права, але й об'єктом його впливу.

Право впливає на правову ідеологію як цілеспрямовано (прямо), так і нецілеспрямовано (опосередковано). Ці два напрямки перебувають у тісній взаємодії, тому якщо між ними виникають суперечності, тобто якщо ідеї впроваджуваної ідеології не знаходять реальної підтрим-

ки в життєвому досвіді індивіда, то ці ідеї не зможуть вкоренитися в його свідомості. При цьому право впливає на всі рівні правової ідеології, однак принципове значення для права має громадська правова ідеологія, оскільки саме вона безпосередньо відбивається в праві. Громадська правова ідеологія, будучи частиною державної ідеології і безпосередньо відбиваючись у праві, виступає регулятором по відношенню до інших видів ідеологій. Таким чином, право, впливаючи на правову ідеологію, впливає на національну, політичну, соціальну та інші види ідеологій. Право має велику ідеологічну силу, завдяки здатності самореалізовуватися в масових діях, поведінці і діяльності людей [7, 125-127].

Висновки. Розглянувши правову ідеологію як вид ідеології та форму правосвідомості, можна виділити наступні її ознаки:

- правова ідеологія є формою суспільної правосвідомості;
- правова ідеологія та правова психологія перебувають у тісному взаємозв'язку;
- правова ідеологія є науково обґрунтованою формою права;
- правова ідеологія впливає на різні елементи правової системи та сама є її складовою;
- правова та політична ідеології зовнішньо та внутрішньо доповнюють одна одну;
- основними елементами правової ідеології є: правові уявлення, поняття та ідеї; правові теорії доктрини, концепції та моделі; правові цінності та цілі; правові ідеали; правові принципи;
- правова ідеологія спонукає діяти згідно з духом права;
- правова ідеологія стимулює до правомірної поведінки;
- правова ідеологія об'єднує людей за для досягнення цілей;
- правова ідеологія визначає розвиток і функціонування суспільства;
- правова ідеологія акцентує на ролі та місці людини у правовому суспільстві;
- правова ідеологія визначає характер правотворчого та правозастосовчого процесу;
- правова ідеологія здійснює вплив на

інші види ідеологій;

- ціль правової ідеології – побудова правової держави, громадянського суспільства;

- правова ідеологія має перевагу над правовою психологією на професійному та теоретичному рівні правосвідомості, натомість на побутовому рівні переважає правова психологія;

- предмет правової ідеології – правові (юридичні) відносини між усіма людьми, соціальними групами, народами, країнами в усіх без винятку суспільних сферах.

Роль правової ідеології у правовому регулюванні суспільних відносин, формуванні правосвідомості членів суспільства, у стимулюванні до правової поведінки є досить вагомою, тому пропонуємо розглянути основні функції правової ідеології, які відображають її місце у правовій системі:

1) когнітивна функція – правова ідеологія має за собою весь багаж, досвід правових знань, які накопичувались протягом усього існування права;

2) осмислювальна – правова ідеологія осмислює правову дійсність під кутом зору її теперішнього та уявного станів, шляхів його досягнення, відповідно до якого утверджує правопорядок;

3) ідентифікаційна – в межах правової ідеології формується самоусвідомлення своєї ідентичності відповідно до тої системи цінностей та групових інтересів, які пропагуються суб'єктами даної правової ідеології;

4) оціночна – дає оцінку правовій ситуації з позиції власних принципів, цілей та ідей;

5) прогностична – формує моделі поведінки та передбачає, які норми права зможуть ефективно здійснювати правове регулювання; створює образ правового майбутнього;

6) правостворююча – впливає на позитивне право шляхом втілення ідеї правової держави та громадянського суспільства;

7) системоутворююча – правова ідеологія становить систему, до якої входять правові уявлення, поняття та ідеї; правові теорії доктрини, концепції та моделі; правові цінності та цілі; правові ідеали; право-

ві принципи;

8) регулятивна – регулює суспільні відносини шляхом правових установок та з урахуванням домінуючих цінностей у суспільстві;

9) світоглядна – представляється як практично орієнтований світогляд, що спрямований на практичну діяльність людини у правовому середовищі;

9) аксіологічна – правова ідеологія, пов'язана з постійним засвоєнням правових цінностей та впровадженням їх у правосвідомість та діяльність людей;

10) спонукаюча – прагне спонукати до дії, системи взаємодії людей та до колективної мобілізації;

11) цілеутворююча – задає смисложиттєві цілі, орієнтуючи на правову поведінку.

Правова ідеологія заснована на певних наукових знаннях, уявленнях щодо вдосконалення правових відносин. Вона впливає на розвиток культури, збагачує її своїми ідеями та трансформує все правове життя. На нашу думку, правова ідеологія – це форма суспільної правосвідомості, що становить систему правових уявлень, понять та ідей; правових теорій, цінностей та принципів, що відображають існуючий стан правової реальності, містять правовий ідеал та формують напрямки розвитку права.

Література

1. Беседин А.А. Правовая идеология как элемент правовой системы современного общества : диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.01 / Беседин Александр Александрович. – 184 с.

2. Ситник О.М. Правова ідеологія як складник механізму державно-правового регулювання / О.М. Ситник // Юридичні та політичні науки. – Випуск 56. – С. 9-14.

3. Луцький А.І. Правова ідеологія в системі правової свідомості / А.І. Луцький // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, Сер.: Юриспруденція. – 2014. – № 8. – С. 25-27.

4. Максимова И.М. Правосознание как источник правового поведения личности: дисс.... канд. юрид. наук / И.М. Максимова. – Н.Новгород: Нижегородская академия

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується правова ідеологія через філософсько-правовий погляд. Розглянуто різні погляди науковців на зміст і ознаки правової ідеології. Проаналізовано співвідношення правової ідеології з правосвідомістю та правовою психологією. Запропоновані визначення правової ідеології з філософсько-правової точки зору, виявлені її ознаки та функції.

SUMMARY

The article examines legal ideology through philosophical legal view. Different views of scientists on the content and features of legal ideology are represented. Correlation legal ideology of legal awareness and legal psychology are proposed. The definition of legal ideology of philosophical and legal point of view found its features and functions are proposed.

МВД России, 2005. – 181 с.

5. Лихачев И. А. Правовая психология: понятие, структура и ее место в системе правовых и политических отношений: дис. ... канд. социол. наук : 09.00.11 / И. А. Лихачев; Ярослав. гос. ун-тим. П. Г. Демидова. – Ярославль, 1999. – 183 с.

6. Цыганкова Д.Ю. Правовая идеология и информационная функция государства: теоретико-правовой аспект: дис. ... кандидата юридических наук: 12.00.01 / Цыганкова Дарья Юрьевна; [Место

защиты: Академия управления МВД России]. – Москва, 2012. – 182 с.

7. Власова Ю.Б. Взаимодействие права и идеологии в современных условиях: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ю.Б. Власова. – М.: РГБ, 2006. – 194 с.

8. Недюха М.П, Правова ідеологія українського суспільства: інноваційний потенціал процесу соціальних змін / М.П. Недюха // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. – 2011. – № 1. – С. 14-21.

КОДИФІКАЦІЯ ЮСТИНІАНА: ВИТОКИ, ПЕРЕДУМОВИ, ЗНАЧЕННЯ

**ДРОЗД Володимир Іванович - аспірант кафедри філософії та теорії права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича**

УДК: 340.12

Стаття посвячена аналізу аксиологічних причин проведення кодифікації Юстиніана, дослідженню истоков означеної систематизації, її передумов і онтологічного значення не тільки для Східної та Західної Римських імперій, але і для всього європейського континенту в цілому. Визначається роль римського права і християнської філософії в процесах становлення і розвитку європейської цивілізаційної платформи.

Ключові слова: Римська імперія, Східна Римська імперія, Візантія, систематизація, право, закон, канон, християнство, Юстиніан Великий.

Постановка проблеми

Розглядаючи феномен різноманітності історичних подій, які мали місце у період з 395 по 610 рр. на теренах Римської імперії, слід охарактеризувати цей період як перехідний. Риси даного часового відрізка досить очевидні, особливо в IV, V і на початку VI століття. У цей час утворюються елементи, що визначалися притаманною їм синтетичністю та які у подальшому склали основу створення цивілізації Східного Риму, або ж Візантії. Проте, як це часто буває, коли йде у небуття старий світ і народжується новий, у всіх сферах суспільного життя виникає глибока криза.

IV-V століття ознаменувалося для Римської імперії зовнішніми поразками, внутрішніми конфліктами і заворушеннями, що, у підсумку, привело її до занепаду. Коли Костянтин Великий обирав, незвично на той час містечко, Візантію у якості

своїєї столиці, цим актом йому вдалося вирішити також питання про відокремлення Сходу від Заходу. Дана подія стала відправним пунктом подальшого історичного розвитку як для Західної так і для Східної імперій.

Заснована Костянтином столиця на Босфорі досить успішно витримала удари, під якими впав величний Рим, і синтезувала – правда, досить дивний і мало ще зрозумілий, але все ж дуже цікавий політичний організм, який називався Східною Римською або Візантійською імперією. Й саме процеси формування та розвитку одного із основних елементів управління Східної Римської імперії – законодавства – й виступили у якості теми дослідження даної наукової статті.

Аналіз останніх досліджень у яких започатковано вирішення проблеми

Деякі питання, що стосуються проблематики формування причин кодифікації нормативно-правового матеріалу, яку було проведено Юстиніаном Великим, знайшли власне відображення у працях відомих вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема таких, як О.М. Величко, В.М. Вовк, Ю.А. Кулаковського, Л.Н. Згурського, Д. Бейкера, Ш. Діля, Г. Астеріуса та ін. Але слід зазначити, що вказані науковці у власних дослідженнях розглядали проблематику даної статті лише дотично, у рамках проведення власного наукового пошуку.

У зазначеному контексті метою статті постає аналіз передумов проведення кодифікації Юстиніана, її витоків та значення.

Виклад основного матеріалу

Аналіз соціально – економічної та політичної ситуації, яка склалася у Східній Римській імперії на початку VI ст. дозволяє зробити висновок, що численні проблеми, які поставали перед державою, вимагали поряд з іншими заходами адекватного правового забезпечення.

Дискусія про візантійську ідею права або про те як у Візантії розуміли феноменологію права є досить актуальною. З одного боку, для багатьох дослідників вираз «візантійська філософія права» автоматично перефразовується в «християнську філософію права». Але з іншого, безспірним є те, що західноєвропейська правосвідомість позиціонується далеко позаду щодо візантійської. Для германців, які дали початок всім без винятку західним політичним союзам, домінуючим у праві все ж залишалася основа індивідуальної свободи. Іншими словами, «будь особою і поважай інших у якості осіб». Тому необхідно доводити те, що візантійська ідея права, яка посоромилася б настільки вузького тлумачення, не залишена, як мінімум, без власного значення і більше того за своєю суттю глибша і багатогранніша західноєвропейських «стандартів» [2, С.10].

Інколи наука буває політизованою і суб'єктивною, як і будь яка інша сфера людської діяльності. Тому та обставина, що у західній науці давно вже стало правилом говорити про римське право лише в контексті його рецепції германськими народами і забувати про те, що воно жило власним життям і розвивалося протягом тисячоліття, з IV по XV ст. на Сході, не повинно зупиняти подальший науковий пошук у цій сфері пізнання. Так, воно знало значної «правової акультурації», пройшовши певний процес оновлення класичного римського права для забезпечення існування дещо нового політичного організму. Проте, основою формування правової системи було, усе ж таки, римське право.

Специфіка функціонування Східної Римської імперії полягала у тому, що право розглядалося також у якості основ відновлення єдиної держави, додатковий чинник єдності земель, які колись належали Риму. Єдине, кодифіковане право могло виконати дану вкрай важливу функцію. І ось ідея створення чіткої, цілісної правової системи була реалізована в VI ст. імператором Юстиніаном.

Однією з передумов проведення систематизації в умовах авторитарної системи урядування, яка існувала у Східній Римській імперії, була наявність особистості, яка могла б організувати виконання кодифікаційних робіт та наявність фахівців, які б добре знали на римському праві і розуміли потреби оновлення права та прагнення у цій галузі Юстиніана I.

З початку самостійного правління св. Юстиніан Великий вирішив провести гігантську за складністю роботу, направлену на кодифікацію римського права. Він вважав, що «імператорська велич повинна бути прикрашена не лише трофеями, але і озброєна законами для того щоб держава була керованою і у мирний і військовий час» [3, С.314].

У IV-VI ст. існували три джерела формування нового права Східної Римської імперії: християнство, класичне римське право, греко-римське або ж візантійське право. При цьому християнство у його східному варіанті мало служити ідеологічним підґрунтям кодифікації Юстиніана, а римське класичне та греко-римське (візантійське) право надавати для неї юридичний матеріал.

Успішному перебігу кодифікації Юстиніана сприяли вдале визначення її концепції, завдань, строків та характеру робіт. При цьому Юстиніан I не ставив за мету створення єдиного законодавчого акту – *Corpus juris civilis*, що йому нерідко приписують деякі дослідники, а прагнув виконати завдання за трьома напрямками: створення Кодексу для практичного, повсякденного ужитку, Дигест – для забезпечення підвалин правосвідомості та правової культури, Інституцій – для закладення фундаменту новітньої тогочасної юридичної освіти.

Перші спроби кодифікації відбувалися ще задовго до початку правління Юстиніана. Уже на відносно ранньому етапі свого історичного розвитку юридична техніка й у цілому культура римського права виявили потребу й прагнення до узагальнення й уніфікації джерел права й правових норм, що впливають із них. Це прагнення особливо підсилювалося у імператорський період, коли уніфікація правозастосування в інтересах єдиної правової політики стала практичною державною необхідністю у власних інтересах влади. Розвиток юридичної науки у перші століття н.е. активізував та зробив можливими перші спроби систематизації правових джерел і створення аналогічного значення комплексних юридичних праць. Так наприкінці II – початку III ст. юристом Папірієм Юстом був складений систематизований збірник постанов імператора Марка Аврелія у 20 книгах. Приблизно в той же час інший відомий юрист – Юлій Павло – звів воєдино всі на той час оприлюднені декрети імператорів. Тоді ж була оприлюднена офіційна кодифікація преторського едикту. На початку IV в. було складено Кодекс Грегоріана, у якому узагальнювалися конституції імператорів за 196-295 р. Кодекс складався із 14 книг, що підрозділялися на титули, і включав, що було головним, справжні й повні тексти колишніх актів. Трохи пізніше був складений ще один аналогічний Кодекс Гермогеніана, який служив продовженням попереднього, охоплюючи постанови за 291-365 р. [1, С.78].

У V ст. при імператорові Теодозії був виданий (за зразком попередніх) уже офіційний збірник імператорських конституцій – Кодекс Феодосія (438р.) у 16-ти тематичних книгах. У кодексі вперше було зроблено відбір лише чинного законодавства. Все згодом, видане імператорами, узагальнювалося у вигляді зібрань, так званих новел – *Novellae leges*. Але з падінням Західної Римської імперії в історичному житті римського права виникла свого роду пауза; подальший поступ, а разом із тим і розвиток та впровадження кодифікаційних робіт змістився на землі Візантії.

Досвід приватних і офіційних кодифікацій показав важливість створення єдиного збірника права, укладення зводу, в якому було б як цивільне, так і преторське законодавство і який міг би служити твердою основою під час здійснення правосуддя. З плином часу ця потреба відчувалася дедалі гостріше. Після видання кодексів Грегоріана, Гермогена та імператора Феодосія імператорські конституції видавалися й далі, у той час як багато з них виявилися вже скасованими. Отже, постала потреба в перегляді кодексів та їх доповнень. Панівний клас Римської імперії був зацікавлений в анулюванні застарілих норм та в оновленні правового масиву. На здійснення цієї мети була спрямована і політика у галузі законодавства.

Уже Феодосій II мав намір провести загальний перегляд як конституцій, так і юридичної літератури та укласти єдиний цілісний звід, але задум свій він не здійснив.

Юстиніан був переконаний, що Рим черпав свою непереможну силу в поєднанні військової міці з блиском права і хотів відновити цю гармонію.

13 лютого 528 р. своїм едиктом він створив спеціальну комісію з десяти правознавців, до якої увійшов ще мало відомий на той час Трибоніан. Його завданням було узагальнення всіх імператорських указів, які виходили після «Кодексу Феодосія».

Через рік, у квітні 529 р., імператор повідомив сенат про закінчення робіт із видання нового збірника, який отримав назву «Кодекс Юстиніана». Згідно традицій римського права Кодекс поділявся на 12 книг, до яких увійшло багато законодавчих актів самого св. Юстиніана. На відміну від «Кодекса Феодосія», «Кодекс Юстиніана» засновувався на іншій структурі викладу матеріалу. Так, наприклад, перший титул першої книги починається з глави «Про Верховну Трійцю, Кафолічну віру, і щоб ніхто публічно не змагався з нею». Наступні за ним 12 глав першої книги присвячені виключно питанням релігії і лише потім розміщуються чисто державні положення [8, С.57].

Пізніше прийшла черга для наступного етапу упорядкування нормативного масиву: імператор вирішив узагальнити в одному систематизованому збірнику всі твори давніх юристів, які мали силу закону. Указом від 30 грудня 530 р. знову була створена комісія із 16 правознавців, головою якої став уже сам Трибоніан. Ця робота була грандіозною за масштабом і за технікою її виконання. У відвертих розмовах Юстиніан публічно сумнівався про можливість виконання всього задуманого навіть протягом 10 років.

Не дивлячись на неймовірні складнощі в узагальненні матеріалу, роботу вдалося закінчити за 3 роки, і 16 грудня 533 р. світ побачили «Дигести» або «Пандекти» у складі 7 частин і 50 книг, 432 титулів і 9132 окремих фрагментів. Сам цар так коментував свою працю: «простягнувши руки до неба та покликавши вічну допомогу, ми отримали рішучість, сподіваючись на Бога, Котрий може дарувати й зовсім безнадійні речі та призводити до їхнього утілення величністю Своєї сили» [12, С.397].

За місяць до видання Дигест у світ вийшов й інший чудовий юридичний збірник – «Інституції» у 4-х книгах, який являв собою короткий путівник із вивчення римського права. Про мотиви підготовки цього документу імператор говорив наступне: «Побачивши, що незвичні люди й ті, хто перебуваючи біля витоків законів намагаються увійти до таємниць законів, але не в силах досягнути такий вантаж мудрості, ми побачили, що необхідно надати попередню освіту, щоб, відчувши й мов би увібравши початки усього, вони могли увійти до таємничих глибин та прийняти, не моргнувши, прекрасну форму законів» [9, С.65].

Нові закони якісно змінювали життя візантійського суспільства і позиціонували себе у якості законів християнської держави. *Jus gentium* («право народів») повністю знищило вузькі у власному націоналізмі норми «12 таблиць» і принесло новий дух часу до римських понять.

Імператор приймав безпосередню участь у створенні збірників і з повним правом не лише визнав «Кодекс», «Ди-

гести» і «Інституції» вершиною правової думки, найбільш досконалим збірником римського права, але і назвав себе їхнім ідеологом та автором. Звичайно, як справжній римлянин і знавець права, св. Юстиніан писав закони латиною і дозволяв їхнє використання грецькою мовою лише у вигляді окремих компіляцій. Правда, досить скоро виявилися і деякі недоліки цих збірників, і св. Юстиніан Великий змушений був разом зі своїми співробітниками переглянути їх і 18 листопада 534 р. вийшла їх нова редакція. «Минули віки, і право Юстиніана стало живим та діючим в усіх західноєвропейських державах, – писав про результати кодифікації права один автор. – Поряд із єдиним універсальним сповіданням віри християнської стало й єдине універсальне римське право як великий спадок майбутньому від давнього світу» [9, С.67].

Але правотворча діяльність імператора на цьому, звичайно, не закінчилась. Публікуючи другу редакцію збірника, цар зазначав, що нових Дигест більше не буде. Він вказав, що нові закони імператора, видані після виходу у світ другої редакції, повинні бути зібрані в окремий збірник під назвою *Novellae constitutiones*. Надзвичайно плідний як законодавець, св. Юстиніан видав на протязі 30 років 168 нових законів, «новел» (*Novellae leges*), які вийшли у світ після 534 р., але об'єднати їх у спеціалізований збірник вже не встиг [10, С.152].

До нашого часу дійшли лише приватні зібрання новел: 1) *epitome Juliani*, 124 новели, які вийшли до 555 р.; 2) *Authenticum*, зібрання 134 новел в латинському перекладі; 3) збірник із 168 новел.

Велич св. Юстиніана як законодавця полягає не лише у проведенні кодифікації права. Вперше в історії Римської імперії державні закони і церковні канони не були розділені за різними збірниками, але органічно увійшли до складу одних і тих ж книг. Так на світ з'явилися перші номоканони, державно-церковні юридичні збірники – характерна і незмінна риса візантійського права. В 4-й та інших новелах імператор відверто писав: «Першим предметом нашої турботи є догмати Бога

та гідність священства», і далі: «Якщо ми так прагнемо підсилити цивільні закони, силу котрих Бог довірив нам для безпеки наших підданих, то так само й нам слід щиро прагнути укріпити канони та священні закони, що створені для спасіння наших душ». А на початку трактату проти Орігена він зазначав: «Ми завжди прагнули та прагнемо усюди захищати істину та безперечну віру християн і мир у самій Святій Кафолічній та Апостольській церкві. Це наше перше та найголовніше завдання. Ми переконані, що імператорська влада надана нам у цьому житті та стверджується Богом, який обмежив ворогів нашого правління. Й сподіваємося, що у майбутньому житті Він не залишить нас та надасть нам Свою милість у Своїй доконалості» [11, С.200].

Оскільки державний закон і церковний канон визначали по суті імператора у якості одного спільного джерела, хоча і врегульовували різні сфери діяльності римського суспільства, в «Кодексі» і новелах міститься маса актів, які напряду належать до канонічного права. Деякі з них у подальшому були підтверджені канонами Вселенських Соборів, інші стали основою для прийняття самостійних норм церковного права, більша ж частина мала пряму дію і навіть зараз сприймаються не у якості актів імператора, а як церковні канони. Потрібно сказати, що у цій сфері св. Юстиніан значно випередив час і знову продемонстрував найвищу юридичну техніку поруч із знанням особливостей церковного життя.

Висновки

Враховуючи вище сказане, прагнення юстиніанівського періоду були спрямовані на здійснення грандіозного та часом непосильного завдання відновлення єдності Римської імперії. До цієї мети й зводилася політика у галузі нормотворення. Законодавча політика визначала завдання виходячи із двох обсягів пам'яток минулого – імператорських законів (*leges*) та робіт класичних юристів (*ius*) – створити звід законів, придатних для застосування у нових політичних та економічних реалі-

ях. Для того щоб старі джерела права перетворити на живі джерела нового права, потрібно було створити із хаосу текстів, законів, конституцій одне струнке ціле. Перед юристами було поставлено завдання використовувати усе, що дало розвиток права за три століття, що минули між класичним періодом і цією епохою; тобто відобразити зміни, яких зазнало римське право при «пересадці» його з Заходу на Схід, під грецькими, східними і християнськими впливами, а також і тих змін, які відбувалися на Сході під впливом західної посткласичної літератури. Таким чином, звід законів Юстиніана є, в основному, компіляцією з існуючих до зазначеної систематизації джерел, але багаторазово перетворених, перероблених та узагальнених.

Кодифікація Юстиніана відрізняється від попередніх кодифікацій незрівнянно більшим обсягом і більш високою творчою силою. В ній виявляється не лише більш широка основа джерел і більш інтенсивне їх використання, але і набагато більш ретельна обробка обраних текстів.

Література

1. Бейкер Дж. Юстиніан. Великий законодавець / Дж. Бейкер. – М. : Изд-во «Центрполиграф», 2004. – 350 с.
2. Величко А.М. Идея права в Византии / А.М.Величко. – М. : Духовная Академия, 2011. – 18 с.
3. Величко А.М. История византийских императоров. От Юстина I до Феодосия III / А.М.Величко – М. : Изд-во «Вече», 2012. – Т-2. – 448 с.
4. Вовк В. М. Бівалентність римської правової дійсності. – Монографія / В. М. Вовк. – Полтава : Вид-во «Полтавський літератор», 2011. – 352 с.
5. Вовк В. М. Римське право і сучасне європейське право / В. М. Вовк // «Порівняльно-правові дослідження»: українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал. – 2009. – № 2. – С. 14-19.
6. Вовк В. М. Римське право як феномен правової дійсності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.12 / В. М. Вовк. – К. : Націо-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу аксіологічних причин проведення кодифікації Юстиніана, дослідженню витоків зазначеної систематизації, її передумов та онтологічного значення не лише для Східної та Західної Римських імперій, але й для усього європейського континенту у цілому. Визначається роль римського права та християнської філософії в процесах становлення та розвитку європейської цивілізаційної платформи.

SUMMARY

This article is devoted to analyze axiological reasons of Justinian's codification and to research the sources of this systematization, its preconditions and ontological meaning not only for Eastern and Western Roman Empire but for whole European continent. Also the role of Roman law and Christian philosophy in the process of formation and development of European civilization platform is determined in this article.

нальна академія внутрішніх справ, 2011. – 34 с.

7. Вовк В. М. Роль римського права у формуванні сучасного європейського права / В. М. Вовк // Філософські та методологічні проблеми права : науково-практичний журнал. – 2009. – № 1. – С. 30-34.

8. Диль Ш. Юстиниан и византийская цивилизация / Ш. Диль. – Санкт-Петербург : Типография «Альтшулера», 1908. – 687 с.

9. Кулаковский Ю.А. История Византии / Ю.А. Кулаковский – Санкт-

Петербург : Изд-во «Алетейя», 1996. – Т.2. – 400 с.

10. Загурский Л.Н. Элементарный учебник римского права. Общая часть / Л.Н. Загурский. – Харьков : Типография И.М. Варшавчика, 1898. – 624с.

11. Геростергиос А. Юстиниан Великий – император и святой / А.Геростергиос. – М. : Изд-во Сретенского Монастиря, 2010. – 448 с.

12. Успенский Ф.И. История Византийской империи VI – IX ст. / Ф.И. Успенский – М. : Изд-во «Мысль» 1996. – 824 с.

РОЗШИРЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ МІСЦЕВИХ РАД У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

ПОПОВА Світлана Миколаївна - доктор юридичних наук, професор кафедри загальноправових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ

САВЧЕНКО Анастасія Олександрівна - викладач кафедри публічно-правових дисциплін Київського Міжнародного університету

В статті досліджуються проблеми децентралізації влади в Україні та створення спроможних територіальних громад, розглядаються питання посилення фінансової бази місцевих бюджетів та розширення повноважень місцевих рад в сфері оподаткування.

Ключові слова: регіональна політика, децентралізація влади, джерела фінансування, регіональні програми розвитку, спроможні територіальні громади, місцеві податки та збори

На думку численних фахівців з адміністративного права, радянський адміністративно-територіальний устрій України вже давно не відповідає тим соціально-політичним і ринково-економічним реформам, що відбуваються в нашій країні. А суперечності, які постійно виникали між центром та регіонами, «врегулювалися», як правило, за рахунок зміцнення вертикалі державної влади. І це значно шкодило ринковим принципам ресурсного забезпечення на місцях внаслідок посилення адміністративних важелів перерозподілу коштів та централізованого управління регіональним розвитком. Тобто в Україні спостерігалася жорстке підпорядкування місцевого самоврядування виконавчій владі.

Обмеженими були повноваження органів місцевого самоврядування і в економічній сфері. У них не було дієвих важелів впливу на стимулювання економічної активності суб'єктів господарювання. Адаже в

ресурсному плані майже половина громад на 70 відсотків залежала від держави. Все це зумовлювало слабкість фінансової бази місцевого самоврядування та хронічні проблеми дефіциту ресурсів для розв'язання як поточних, так і стратегічних завдань місцевого розвитку.

А саме гармонійний розвиток усіх без винятку регіонів є основною базою для зміцнення економіки нашої країни. Тому проблемам розвитку економічного потенціалу регіонів присвячені окремі праці таких вчених: Бандурка О.М., Геєць В.М., Головченко О.М., Долішній М.І., Райнін І.А., Іванов Ю.Б., Кизим М.О., Носова О.В., Пасхавер Б.Й., Пономаренко В.С. та низки інших. У той же час чимало проблем, пов'язаних із зміцненням ресурсного потенціалу регіонів у сучасних умовах, поки що залишаються нерозв'язаними і потребують додаткового дослідження та розробки заходів з їх вирішення.

Тому дану статтю присвячено розгляду питань розширення повноважень органів місцевого самоврядування у сфері оподаткування з метою зміцнення фінансової бази регіонів України.

Основні правові, економічні та організаційні принципи взаємодії територіальних громад та центральних органів влади визначає Закон України «Про засади державної регіональної політики» [1]. Відповідно до цього Закону «державна регіональна політика – це система цілей заходів, засобів та узгоджених дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцево-

го самоврядування та їх посадових осіб для забезпечення високого рівня якості життя людей на всій території України з урахуванням природних, історичних, екологічних, економічних, географічних, демографічних та інших особливостей регіонів, їх етнічної і культурної самобутності».

Метою державної регіональної політики є створення умов для динамічного, збалансованого розвитку України та її регіонів, забезпечення їх соціальної й економічної єдності, підвищення рівня життя населення, додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного громадянина незалежно від його місця проживання.

Об'єктами державної регіональної політики є території регіонів, макрорегіонів та мікрорегіонів. Регіонами є територія Автономної республіки Крим, області, міста Києва і Севастополя. Макрорегіонами вважаються «частини території України у складі декількох регіонів чи їх частин, об'єднаних за спільними ознаками, яким притаманні спільні проблеми розвитку, в межах якої реалізуються спеціальні для цієї території програми регіонального розвитку». Але базовим об'єктом регіонального розвитку є мікрорегіон – «частина території регіону, що характеризується територіальною цілісністю та особливостями розвитку, в межах якої реалізуються спеціальні для цієї території проекти регіонального розвитку».

Такі ознаки, як цілісність та особливості розвитку окремого мікрорегіону, є одним з основних умов формування спроможних територіальних громад. Відповідно до спеціальної Методики [2], формування спроможних територіальних громад здійснюється з урахуванням:

- історичних, географічних, соціально-економічних, культурних особливостей розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць;
- розвитку інфраструктури цих адміністративно-територіальних одиниць;
- фінансового забезпечення відповідних адміністративно-територіальних одиниць;
- трудової міграції населення;
- доступності послуг у відповідних сферах;
- здатності органів місцевого самовряду-

вання вирішувати суспільні питання, які належать до їх компетенції, для задоволення потреб населення відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

На основі статті 6 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [3], первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій та повноважень є територіальна громада села, селища, міста. Такі територіальні громади можуть об'єднуватися в одну сільську, селищну, міську територіальну громаду, утворювати єдині органи місцевого самоврядування й обирати відповідно сільського, селищного, міського голову.

І саме районні, міські, селищні, сільські ради у сфері державної регіональної політики повинні забезпечувати підготовку та подання до обласних рад пропозиції щодо врахування інтересів відповідних територіальних громад під час розроблення:

- 1) проекту Державної стратегії регіонального розвитку України та плану заходів з її реалізації;
- 2) регіональних стратегій розвитку та проектів розвитку мікрорегіонів.
- 3) відповідних місцевих бюджетів (області, міста, району, селища, села).

Проект регіонального розвитку – це комплекс взаємопов'язаних заходів для розв'язання окремих проблем регіонального розвитку, який оформлюється як документ за встановленою законодавством формою, яким визначаються спільні дії учасників проекту, а також ресурси, необхідні для досягнення цілей проекту.

Механізмами фінансування державної регіональної політики є:

- міжбюджетні трансферти з державного бюджету місцевим бюджетам;
- об'єднання на договірній основі фінансових ресурсів суб'єктів регіональної політики, державних та приватних партнерів на принципах здійснення держано-приватного партнерства, міжнародних інституцій;
- капітальні видатки державного бюджету;
- державні цільові програми, у тому числі програми подолання депресивності території;
- угоди щодо регіонального розвитку;

– програми і заходи, включаючи інвестиційні програми (проекти), що реалізуються за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку.

Джерелами фінансування державної регіональної політики можуть бути:

- 1) кошти Державного бюджету України, зокрема державного фонду регіонального розвитку;
- 2) кошти місцевих бюджетів;
- 3) благодійні внески;
- 4) кошти міжнародних організацій;
- 5) кошти з інших джерел, не заборонених законодавством.

Фінансування регіонального розвитку за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку може здійснюватися на умовах інвестування, за умови надання гарантій, на безповоротній основі у вигляді грантів. Таке фінансування регіонального розвитку базується на принципах:

- 1) відповідності Державній стратегії регіонального розвитку України, відповідній регіональній стратегії розвитку та планам заходів з їх реалізації;
- 2) конкурсного відбору програм (проектів) регіонального розвитку;
- 3) ефективності використання залучених ресурсів;
- 4) спроможності об'єктів та суб'єктів, на фінансування яких залучаються кошти державного фонду регіонального розвитку, самостійно забезпечувати подальше власне фінансування або утримуватися за рахунок коштів місцевих бюджетів;
- 5) адекватної фінансової та іншої участі органів місцевого самоврядування, на території юрисдикції чи в інтересах яких реалізуються відповідні заходи, програми чи проекти;
- 6) неупередженого розподілу коштів державного фонду регіонального розвитку з урахуванням рівня соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць.

Окрім того, відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [4], держава здійснює фінансову підтримку добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст шляхом надання таким об'єднанням територі-

альних громад коштів у вигляді субвенцій на формування відповідної інфраструктури згідно з планами соціально-економічного розвитку цих об'єднаних територіальних громад. Адже метою такого добровільного об'єднання є створення саме спроможних територіальних громад, тобто таких, які здатні самостійно забезпечити належний рівень надання послуг населенню, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства тощо.

Якщо раніше за все це переважно відповідала держава, то нині, коли в країні розпочато масштабну децентралізацію влади, значну частину цих функцій передано на місця. А це означає, що основним джерелом фінансування таких послуг населенню на місцях будуть кошти місцевих бюджетів. З цією метою з 2015 року було значно розширено джерела наповнення місцевих бюджетів за рахунок передачі з держбюджету на місця деяких податків, а також запровадження нових зборів. Зокрема, у 2015 році місцева влада збирала 100 % плати за надання адміністративних послуг, 100 % державного мита, 10 % податку на прибуток підприємств. До місцевих бюджетів надходять податки з роздрібного продажу підакцизних товарів (нафтопродуктів, алкогольних напоїв, тютюнових виробів) за ставкою 5 % вартості реалізованих товарів. Також місцеві бюджети поповнилися податком на нерухомість, яким оподатковується і комерційне (нежитлове) майно, податком на автомобілі з великим об'ємом двигуна, 80 % екологічного податку та 25 % плати за надра. У цілому обсяг фінансових ресурсів місцевих бюджетів порівняно з 2014 роком збільшився на 14,7 %, а власні ресурси місцевих бюджетів зросли майже втричі [5]. І найголовніше – тепер саме місцева влада вирішує, на які потреби можна витратити ці кошти.

Але, як слушно зауважує Бандурка О.М., неможливо винайти єдину форму побудови податкової системи, яка б задовольняла усі без винятку держави, навіть на однакових рівнях їх розвитку [6, с. 19]. Тому і сьогодні у ресурсному забезпеченні місцевих бюджетів, за словами Голови Верховної Ради України В. Гройсмана, є проблеми, які потребу-

ють невідкладного вирішення [5]. Більшість з них пов'язана з фінансовим забезпеченням закладів соціально-культурної сфери (установ дошкільної освіти, навчально-виховних комплексів, палаців і будинків культури, бібліотек тощо), районних бюджетів. Тому районні ради змушували передавати майно цих установ із власності територіальних громад у спільну власність громад районів, що не передбачено чинним законодавством України. Адже така передача комунального майна може здійснюватися виключно за ініціативою та на підставі рішень відповідних міських, селищних та сільських рад. І такі дії дискредитують саму ідею реформи бюджетної децентралізації та створюють соціальну напругу в малих населених пунктах України. Такі питання додаткового фінансування місцевих бюджетів повинні бути врегульовані.

На нашу думку, зміцнення ресурсної бази місцевих бюджетів необхідно забезпечити, перш за все, за рахунок розширення номенклатури місцевих податків і зборів. Адже відповідно до статті 143 Конституції України [7], територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування можуть самостійно встановлювати місцеві податки та збори «відповідно до закону». Тобто Конституція України не допускає справляння податку чи збору на підставі будь-яких указів, постанов, розпоряджень тощо. Слід чітко розмежувати поняття «встановлення» та «введення» податків та зборів.

Щодо державних податків і зборів, всі вони встановлюються та реалізуються виключно на підставі відповідних законів, а от відносно місцевих податків і зборів, їх встановлення є компетенцією Верховної Ради України, тоді як вводяться вони рішенням місцевих рад.

Тому у проекті нового Податкового кодексу України треба значно розширити перелік місцевих податків і зборів, які, за наявності певної доцільності та об'єктів оподаткування, можуть вводитися в дію на територіях окремих громад для покриття дефіциту місцевих бюджетів. Адже стаття 10 діючого Податкового кодексу України передбачає лише два місцевих податка і

три місцевих збори. Це не означає, що всі ці законодавчо визначені місцеві податки та збори будуть справлятися у всіх без виключення регіонах України. Нагадаємо, колишній Закон України «Про систему оподаткування» (в ред. Закону України №77/97-ВР від 18.02.97 р. із змінами та доповненнями) встановлював, що в Україні можуть справлятися 15 місцевих податків і зборів (обов'язкових платежів). Але в той же час на території міста Харкова справлялося (за наявності об'єктів оподаткування) всього 9 з них, які були введені в дію відповідними рішеннями Харківської міської ради народних депутатів [8]. Причому, всі ставки місцевих податків та розміри зборів були ретельно прораховані фахівцями, обговорені на засіданнях профільних комісій міської ради й максимально диференційовані відповідно до видів оподаткованої діяльності осіб, які нею займаються, та навіть місць розташування об'єктів оподаткування. Все це давало змогу забезпечувати надійну фінансово-бюджетну підтримку різнобічної діяльності такого великого мегаполісу, як місто Харків.

Територіальні громади України знаходяться в різних природних, екологічних, економічних географічних, демографічних умовах, які постійно змінюються, мають різний рівень забезпеченості закладами сфери освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, структури житлово-комунального господарства, розгалуженість інфраструктури відповідної адміністративної одиниці тощо. Більше того, іноді ці фактори змінюються без належного врахування громадської думки. Наприклад, у серпні 2015 року Кабінет Міністрів України [9] спеціальним розпорядженням передав на баланс територіальних громад 12 майнових комплексів державних закладів охорони здоров'я, утримання яких потребує додаткових фінансових ресурсів.

Тому знайти додаткове фінансування таких різких змін умов існування територіальних громад серед затверджених «зверху» джерел фінансування регіонального розвитку окремої території у короткий проміжок часу просто не є можливим. Адже так званий бюджетний пакет законів, який регламентує більшу свободу органів місцевої вла-

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються проблеми децентралізації влади в Україні та створення спроможних територіальних громад, розглядаються питання зміцнення фінансового наповнення місцевих бюджетів та розширення повноважень місцевих рад у сфері оподаткування.

SUMMARY

The article investigates the problem of decentralization of power in Ukraine and creation of capable local communities, the questions of strengthening of local financial budgets and empowerment of local councils in the area of taxation.

ди щодо залучення додаткових податків у регіони, відкриття відповідних бюджетних рахунків та розподіл коштів було ухвалено лише у грудні 2014 року, а розпочав він діяти вже з 1 січня 2015 року. Тому затвердження у новому Податковому Кодексі України розширеного переліку місцевих податків і зборів, які місцеві ради зможуть самостійно встановлювати на відповідних територіях для поповнення місцевих бюджетів з метою реалізації державної регіональної політики, значно підвищить ефективність проектів та програм їх розвитку.

Висновки:

а) обмеження повноважень органів місцевого самоврядування в економічній сфері обумовлюють проблеми дефіциту ресурсів для розв'язання як поточних, так і стратегічних завдань регіонального розвитку;

б) створення спроможних територіальних громад та розширення джерел наповнення місцевих бюджетів за рахунок передачі з держбюджету на місця окремих податків та запровадження нових зборів значно зміцнить ресурсну базу для виконання державних програм і проектів регіонального розвитку регіонів, але не усуне проблеми їх фінансування;

в) розширення переліку законодавчо встановлених місцевих податків та зборів значно підвищить повноваження місцевих рад у сфері введення нових доцільних місцевих податків і зборів для збалансування ресурсної бази сталого розвитку територіальних громад та окремих регіонів нашої країни.

Література

1. Закон України «Про засади державної регіональної політики» № 156-VIII від 05.02.2015 р. // Урядовий кур'єр. – 2015. – 11 березня.

2. Методика формування спроможних територіальних громад. Затв. Постановою Кабінету Міністрів України № 214 від 08.04.2015 р. // Урядовий кур'єр. – 2015. – 6 травня.

3. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (зі змінами та доповненнями) № 280/97-ВР від 21.05.1997 // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 179.

4. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» № 157-VIII від 05.02.2015 р. // Урядовий кур'єр. – 2015. – 11 березня.

5. Громади вчаться заощаджувати // Урядовий кур'єр. – 2015. – 19 березня.

6. Бандурка О.М. та ін. Податкове право. Наук.-практ. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 312 с.

7. Конституція України: Основний Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 142.

8. Ніконенко В.М. та ін. Законодавство регіонів. Місцеві податки та збори (обов'язкові платежі) на території міста Харків. – Харків: РВФ «Арсіс, ЛТД», 2006. – 128 с.

9. Про передачу цілісних майнових комплексів державних закладів хорони здоров'я у власність (спільну власність) територіальних громад. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 817-р від 12.08.2015 р. // Урядовий кур'єр. – 2015. – 1 жовтня.

МЕХАНІЗМ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ЄВРОСОЮЗУ

ВАЛЬЧУК Катерина Миколаївна - Київський міжнародний університет

Стаття посвячена дослідженню опыта и основных подходов к пониманию государственного финансового контроля в странах Европейского Союза. Рассмотрены множество директив и других нормативно-правовых источников ЕС, исследованы основные институты, осуществляющие финансовый контроль на уровне Евросоюза.

Ключові слова: фінансовий контроль, органи державного управління, державний бюджет, директиви ЄС.

Постановка проблеми

Фінансова та економічна кризи поступово закінчуються, хоча можуть ще довго проявлятися в тих чи інших формах. Тепер настав час серйозно замислитися про їх причини. Демагоги сперечаються, чи провину за кризу несуть уряди, які невідповідним чином втручались в економіку, або причиною світової фінансової кризи стало недостатнє регулювання фінансових ринків.

В сучасних умовах актуальними є проблеми, пов'язані з дієвістю та ефективністю існуючої системи фінансового контролю, її відповідністю завданням сьогодення, встановлення та усунення порушень чинного законодавства, інших нормативних документів, доцільністю й раціональністю управління фінансовими ресурсами, тому вони потребують поглибленого вивчення та подальшого реформування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Зауважимо, що дослідженням вимог законодавства ЄС у сферах контролю, фінансового контролю, процедур державних закупівель присвячені, зокрема, праці В.І. Невідомого [1], А.Ю. Ковальчука [2], О.Г. Турченко [3], В.І. Вялякко [4], В.М. Колотія, В.І. Пили, О.П. Шатковського та С. Яременко [5], П. Спірос [6], В.В. Гулько [7], С.П. Чорнуцького [8] та ін.

Постановка завдання

Метою даного дослідження є комплексний аналіз механізму фінансового контролю Євросоюзу.

Викладення основного матеріалу

Оскільки категорії «фінансовий контроль» та «аудит» тісно пов'язані з фінансами, то можна стверджувати, що контроль починає виникати у період виникнення і становлення публічних фінансів та розвитку фінансових відносин.

Фінансовий контроль має тривалий період розвитку, який пов'язано із виникненням обліку у державах, розташованих у долинах річок Ніл, Тигр та Євфрат, де для отримання максимального прибутку спеціально наймали контролерів, які заслуховували звіти управляючих. Облік вели на папірусі, а згодом – на папері.

У загальному плані дослідження термінологічних аспектів побудови системи державного фінансового контролю є окремим випадком більш широкої проблеми адаптації

законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Зокрема, встановлення єдиного розуміння юридичних та державно-управлінських термінів, що містяться в *acquis communautaire* (*acquis*) – сукупності актів законодавства, документів політико-правового характеру та практики їх застосування, спільних прав і зобов'язань, обов'язкових до виконання в усіх державах-членах Європейського Союзу (ЄС).

У Стародавньому Єгипті через кожні два роки проводилася інвентаризація нерухомого і рухомого майна. З часом періодична інвентаризація була замінена поточною, для перевірки фактичної наявності продуктів харчування. Контроль діяв при документуванні господарських процесів і був незалежним. Єгиптяни започаткували складання кошторису витрат та їх документального контролю[9].

Як зазначають Чугунов І. Я. та Футоранська Ю. М., результати аналізу історичної еволюції державного фінансового контролю дають можливість виявити певні тенденції, зокрема: розвиток державного фінансового контролю відбувається з фрагментарного застосування у нерозвиненій і спрощеній формі до контролю як основної складової державного регулювання; зростання ризиків та збільшення їх впливу на формування і використання державних ресурсів є передумовою до пошуку нових концептуальних підходів, оптимальних форм, методик фінансового контролю у державному секторі[10].

Основоположні норми, що регулюють здійснення фінансового контролю в рамках ЄС, містяться в Розділі 4 Договору «Про утворення Європейського Союзу». Наприклад, ст. 171 визначено, що кошториси доходів і витрат, а також бухгалтерська звітність і баланси спільних підприємств за кожний фінансовий рік направляються Комісії, Раді та Європейському Парламенту відповідно до статутів цих підприємств[11].

В процесі формування фінансового контролю Євросоюзу були сформовані основні типології інституційного механізму його реалізації, а саме:

1. Аудиторський суд (із судовими функціями). ВОФК семи країн – Франції, Бельгії, Люксембургу, Португалії, Іспанії, Італії та

Греції можна віднести до категорії «судів». ВОФК таких країн як Греція і Португалія, є складовими судової системи і конституційна існують на паритетних засадах з іншими судами.

2. Колегіальний орган, що не має судових функцій. Тут прикладом є Нідерланди та Німеччина.

3. Незалежне контрольне управління, очолюване Генеральним контролером. У Великобританії, Ірландії та Данії діє модель контролюючого управління, що не виконує судових функцій. У цих країнах ВОФК очолює Генеральний контролер.

4. Контрольне управління у складі структури уряду, очолюване Генеральним контролером. Четверта модель є системою, що склалася у Швеції та Фінляндії, де ВОФК належать до структури владних органів. При цьому і Швеція, і Фінляндія мають по дві контролюючі організації: орган, підзвітний урядові, та ще один контролюючий орган, очолюваний членами Парламенту[12].

В бюджетному процесі Європейського Союзу беруть участь Комісія ЄС, Рада міністрів і Парламент ЄС, утворюючи в сукупності так званий бюджетний орган, а також Рахункова палата, яка здійснює бюджетний контроль.

Як слушно відмічає Мягкий М.Г., за місцем у системі суб'єктів державного управління верховні інститути фінансового контролю країн ЄС поділяються на:

1) рахункові трибунали (суди) – нейтральні авторитетні колегіальні органи з експертизи фінансових операцій та адміністративних рішень (Німеччина, Португалія, Італія, Нідерланди, Франція, Бельгія, Іспанія, Румунія);

2) рахункові (контрольні) палати – органи, що здійснюють контроль за виконанням бюджету і дотриманням фінансово-бюджетної дисципліни від імені парламенту (Австрія, Угорщина, Польща, Болгарія);

3) національні управління аудиту (управління Генерального аудитора) – незалежні колегіальні (Чехія) та монократичні (Данія, Великобританія,) державні органи, уповноважені проводити фінансовий та адміністративний аудит державного сектору, проте також під протегуванням верховного виборного органу [13].

Основними нормативно-правовими актами, що регламентують побудову системи державного фінансового контролю Європейського Союзу у сфері державних закупівель, є:

1. Римський Договір (англ. Treaties of Rome, нім. Römische Verträge) від 25 березня 1957 року про заснування ЄС.

2. Директива Ради 92/50/ЕЕС від 18 червня 1992 року стосовно координації процедур щодо укладення контрактів у сфері державних закупівель послуг [4].

3. Директива Ради 93/36/ЕЕС від 14 червня 1993 р. стосовно координації процедур щодо укладення контрактів у сфері державних закупівель товарів [5].

4. Директива Ради 93/37/ЕЕС від 14 червня 1993 р. стосовно координації процедур щодо укладення контрактів у сфері державних закупівель робіт [6].

5. Директива Ради 93/38/ЕЕС від 14 червня 1993 р. стосовно координації процедур щодо укладення контрактів у сфері державних закупівель із постачальниками води, енергії, транспортними та телекомунікаційними фірмами [7].

6. Директива Ради 89/665/ЕЕС від 21 грудня 1989 року щодо процедури перегляду контрактів на державні закупівлі товарів, робіт та послуг [8].

7. Директива Ради 92/13/ЕЕС від 25 лютого 1992 року про процедури перегляду контрактів у сферах водо- та енергопостачання, транспорту та телекомунікацій [9].

8. Директива 2004/18/ЕС Європейського Парламенту та Ради від 31 березня 2004 р. про координацію процедур щодо укладення контрактів у сфері державних закупівель робіт, товарів та послуг [11].

9. Директива 2004/17/ЕС Європейського Парламенту та Ради від 31 березня 2004 р. щодо координації закупівельних процедур відносно операторів у сферах водо- та енергопостачання, транспорту та поштових послуг [12].

10. Директива Ради 2007/66/ЕС Європейського Парламенту та Ради від 11 грудня 2007 року, що доповнює Директиви Ради 89/665/ЕЕС та 92/13/ЕЕС стосовно підвищення ефективності процедур перегляду щодо укладення контрактів про державні закупівлі [10].

Для характеристики сучасного механізму державного фінансового контролю Європейського Союзу у сфері державних закупівель доцільно буде детально дослідити правовий статус та роль кожного органу як контролюючого суб'єкта та принципи їх взаємодії під час здійснення своїх повноважень.

До складу системи державного фінансового контролю ЄС у сфері державних закупівель входять різні наддержавні органи, що представляють різні гілки влади, з метою реалізації спільних завдань: здійснення фінансового контролю, боротьби з розкраданням і корупцією.

Ключовим органом фінансового контролю Європейського Союзу є Європейська рада з системних ризиків (European Systemic Risk Council). Передбачається, що комітет попереджатиме уряди країн ЄС і даватиме рекомендації в разі виявлення істотних проблем, що загрожують загальній фінансовій стабільності. Штат Європейської ради з системних ризиків буде сформований з фахівців Європейського центрального банку, хоча офіційно між цими структурами зв'язку не буде.

Також існують три спеціалізовані наднаціональні регулятори: Європейська банківська організація (European Banking Authority) в Лондоні, Європейська організація страхування і пенсійного забезпечення (European Insurance and Occupational Pensions Authority) у Франкфурті і Європейська організація з цінних паперів і ринків (European Securities and Markets Authority) в Парижі. Ці органи зможуть контролювати фінансові інститути країн Євросоюзу в разі згоди керівництва цих країн і тоді, коли внутрішні фінансові регулятори будуть не в змозі впоратися з труднощами, що виникають.

Європейські регулятори виконують функцію контролю фінансових питань усередині Євросоюзу, які можуть вплинути на загальну економічну і фінансову стабільність ЄС. Крім того органи виступають і в ролі арбітра в спірних питаннях між регуляторами різних країн Євросоюзу. Ще однією важливою функцією, яка покладається на новостворені організації, буде контроль за рейтинговими агентствами, які в період кризи відігравали важливу роль в створенні настроїв на фінан-

сових ринках, що часом вело до ажіотажу і спотворення реальної ціни фінансових інструментів.

Бюджети остаточно затверджуватимуться національними парламентами лише після рекомендацій Єврокомісії і урядів інших країн ЄС. Таким чином, Євросоюз розраховує попередити розростання дефіцитів національних бюджетів окремих країн, які з часом можуть перерости в бюджетні кризи, подібні до грецької, загрозливі фінансовій стабільності всього Євросоюзу.

Починаючи з 2011 р., уряди окремих країн-членів ЄС представляють проекти основних показників національних бюджетів у Європейську комісію до кінця квітня. Представники Європейської комісії і міністри фінансів інших країн ЄС зможуть обговорити проекти національних бюджетів протягом трьох місяців, з тим щоб до кінця липня представити свої рекомендації і оцінки, наскільки планований тією чи іншою країною бюджет відповідає вимогам загальноєвропейської фінансової політики, а також урядом країни, що заявляється, планам скорочення бюджетного дефіциту. Період після подання проекту бюджету на погодження і до його остаточного затвердження названий «Європейським семестром», а сама новація має значно укріпити фінансову дисципліну в Євросоюзі.

Тим часом міністрам фінансів ЄС не вдалося досягти компромісу з питання введення податку на банківські транзакції. Німеччина, Франція і Великобританія, які заявили про введення такого податку, стверджують, що податок допоможе європейським країнам компенсувати витрачене на порятунок своїх банків. У Великобританії податок діє з 2011 р., де збирає додатково майже \$3 млрд. Німеччина ввела податок трохи пізніше, з січня 2012 року. Влада Франції представила параметри нового податку восени при обговоренні держбюджету на 2011 р.

Найрішучішим противником введення податку є Швеція, де подібний податок вже діяв у кінці 90-х рр. і згодом був скасований. Міністр фінансів Швеції Андерс Борг підтримує таке рішення і сьогодні, адже вважаємо, що це негативно позначиться на прибутковому податку. Крім того, це може змусити ком-

панії перевести свою фінансову діяльність за межі Європи, що, зрештою, також погано позначиться на прибутковому податку [15].

Головні висновки

Європейський союз має досить розгалужену систему інститутів та органів, які здійснюють фінансовий контроль за публічними коштами. Ця система включає не тільки органи та установи, які здійснюють державний фінансовий контроль на національному рівні, тобто на рівні країн-членів ЄС, але й на міжнародному рівні та рівні ЄС.

Аналіз основних засад контролю в бюджетному законодавстві держав ЄС свідчить, що кожний закон розкриває мету державного фінансового контролю – забезпечення ефективного та результативного управління бюджетними коштами, сприяння законній діяльності установ державного сектору. Водночас, варто уточнити, що найважливішою ланкою державного фінансового контролю на рівні формування бюджету в усіх досліджуваних країнах прийнято вважати орган контролю, яким є представник законодавчої влади. Практично в кожній країні існують спеціальні інститути парламентського контролю за витрачанням державних коштів: у Великобританії – Національна ревізійна рада на чолі з головним ревізором, у Фінляндії – 5 державних ревізорів, у ФРН, Франції, Угорщині – лічильні палати.

Грандіозний досвід держав, які є членами Євросоюзу, заслуговує на значну наукову увагу з точки зору ефективності таких систем. Існування заможної держави обумовлюється не лише об'єктивними соціально-економічними, але і державно-управлінськими умовами, а отже є неможливим у разі неефективного правового регулювання фінансового контролю за використанням коштів публічних фондів.

Література

1. Невідомий Василь Іванович / Рахункові палати як органи фінансового контролю в Україні та Європі : конституційно-порівняльний аналіз: дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 / Київський національний ун-т внутрішніх справ. – К., 2007. – 233арк. – Бібліогр.: арк. 211-231.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню досвіду та основних підходів до розуміння державного фінансового контролю в країнах Європейського Союзу. Розглянуто велику кількість директив та інших нормативно-правових джерел ЄС, досліджено основні інституції, які здійснюють фінансовий контроль на рівні Євросоюзу.

SUMMARY

The article investigates the experience and the main approaches to understanding the state financial control in EU countries. The set of directives and other legal sources of the European Union is considered to regulate the spheres of legal relations. The basic that carry out financial control in US level.

2. Ковальчук А.Ю. Гармонізація законодавства України із законодавством Європейського Союзу з питань фінансового контролю // Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича : Збірник наукових праць / Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2004. – Вип. 253 : Правознавство. – С. 108–112. – (Правознавство ; Вип. 253)

3. Турченко Ольга Григорівна / Правове регулювання державних закупівель товарів, робіт та послуг Європейського Союзу (зближення законодавства України з правом ЄС) : дис... канд. юрид. наук : 12.00.11 – міжнародне право / Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2008. – 197арк. – Бібліогр.: арк. 176–197.

4. Влялько І.В. / Правове регулювання державних закупівель в ЄС : Дис. ... канд. юридичних наук. Спец. 12.00.11 – міжнародне право / Влялько І.В. ; КНУТШ, Ін-т міжнародних відносин. – Київ, 2009. – 219л. – Бібліогр.: л. 199–219

5. Регулювання правовідносин у сфері державних закупівель в ЄС та в Україні / Книга / Колотій В., Пила В., Шатковський О., Яременко С. Відповідальність : Мін-во юстиції України; Центр європейськ. та порівняльного права Видавництво : Ніка-Принт Місто : Київ Рік: 2005 Сторінок: 768 с.

6. Паппас Спірос. Політика ЄС у сфері державних закупівель : Навч. посіб. / Програма Тасіс Європейського Союзу в Україні. – К. : ІМВ КНУ імені Тараса Шевченка, 2005. – 126 с. – (Правничі студії в Україні; Серія «Право ЄС»; № 20). – На тит. арк. авт. не зазнач. Індекс рубрикатора НБУВ: Х915.232.5-94 я73 + У9(4)40 я73 Шифр зберігання книги в НБУВ: ВА664392

7. Гулько В.В. Модернізація державного фінансового контролю в Україні відповідно до європейської практики // Актуальні проблеми економіки : науковий економічний журнал /

Національна академія управління. – Київ, 2011. – № 1 (115). – С. 199–204. – ISSN 1993-6788

8. Чорнуцький С.П. Європейські ідеї для української реформи державного внутрішнього фінансового контролю // Економіка та держава : міжнародний науково-практичний журнал / Ін-т підготовки кадрів держ. служби зайнятості України; «ТОВ «Ред. журн. «Економіка та держава». – Київ, 2011. – № 1. – С. 115–117

9. Тищенко А.О. **Історико-правовий аналіз видів методів фінансового контролю та обліку як різновиду методів фінансового контролю** / А. О. Тищенко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 4. – Ст. 295-302.- 296.

10. Чугунов І. Я., Футоранська Ю. М. Концептуальні засади розвитку системи державного внутрішнього фінансового контролю // Наукові праці НДФІ. – 2010. - № 50. – Ст. 15-24. – 17.

11. Договір про заснування Європейської Спільноти: Міжнародний документ від 25.03.1957 р. – [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_017/

12. Мельничук В. **Парламентський контроль за використанням бюджетних коштів: європейський досвід.** [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/36297;jsessionid=D8D40AE19ED1CCC59BB336B3882FD875>

13. Мягкий М.Г. Міжнародний досвід функціонування системи державного фінансового контролю [Електронний ресурс]. – режим доступу: epository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3079/1

14. http://www.vru.gov.ua/content/article/visnik11_18.pdf

15. ЄС підсилює фінансовий контроль: <http://news.finance.ua/ua/news/-/209075/yes-pidsilyuye-finansovyyj-kontrol>

ЗАХИСТ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО УСИНОВЛЕННЯ

МАЛИНОВСЬКА Тетяна Миколаївна - кандидат юридичних наук, доцент старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 341.96,347.633

Рассмотрен порядок осуществления надзора за соблюдением прав детей-граждан Украины, усыновленных иностранными гражданами. Выделены проблемные вопросы правового сотрудничества между компетентными органами других государств в сфере контроля и надзора за усыновленными детьми. С целью обеспечения более эффективного контроля и надзора за судьбой усыновленных детей предложено создание международной правовой базы (банка данных) и формирование единого реестра усыновленных украинских детей иностранными гражданами.

Ключові слова: дитина, міжнародне усиновлення, контроль, нагляд, сім'я.

Постановка проблеми

Одним з основних завдань, які стоять перед державами світу на сучасному етапі їх розвитку, є запровадження дієвого механізму захисту прав людини. Складність реалізації такого завдання зумовлена тим, що права людини знаходяться в різних сферах та поширюються на різні категорії спільнот, а це, у свою чергу, потребує створення для них окремого правового механізму захисту їх прав. Особливо це стосується дітей, які в силу свого психоемоційного розвитку не спроможні захистити себе самостійно, тому держави мають приділяти значну увагу саме захисту прав дитини [1, с.3].

Діти є найбільш уразливими тоді, коли позбавлені батьківської опіки та піклування, і вирішуючи питання про їх усинов-

лення, особливо при міжнародному усиновленні, держави повинні докладати усіх зусиль, аби створити і забезпечити функціонування уніфікованих національних механізмів захисту прав дитини.

Стан дослідження

Питанням правового регулювання як національного так і міждержавного усиновлення приділяло увагу багато дослідників та науковців: С.А Абрамова, К. Ю. Бородич, А. С. Гавердовський, О. О. Грабовська, А. З. Дзугаєва, А.А. Дюжева, І. В. Жилінкова, І.А.Зіміна, А. М. Кантарбекова, О. Ю. Князева, І. І. Лукашук, С. Ю. Марочкіна, В. В. Попко, Н. В. Погорецька, О. В. Розгон, З. В. Ромовська, В. Я. Суворовата інші вчені. Враховуючи широкий спектр досліджень у сфері усиновлення, механізм нагляду та захисту прав і інтересів дітей, які були усиновлені іноземними громадянами, в сучасних умовах залишається вкрай актуальним.

Метою статті є визначення основних проблемних питань, які виникають при здійсненні контролю та нагляду усиновлених дітей іноземцями, та надати пропозиції щодо їх врегулювання.

Функцію захисту прав та інтересів дітей у міждержавному усиновленні міжнародне право покладає на державу походження дитини та державу, в якій проживають усиновлювачі. Відповідно до п. «б» ст. 21 Конвенції про права дитини: «Держави-учасни-

ці, які визнають і/чи дозволяють існування системи всиновлення, забезпечують, щоб найкращі інтереси дитини враховувалися в першочерговому порядку, і вони визнають, що усиновлення в іншій країні може розглядатися як альтернативний спосіб догляду за дитиною, якщо дитина не може бути передана на виховання або в сім'ю, яка могла б забезпечити її виховання або усиновлення і якщо забезпечення якогось придатного догляду в країні походження дитини є неможливим»[2].

Переважає право серед інших іноземних громадян на усиновлення дитини, яка є громадянином України, мають іноземні громадяни країн, які уклали міжнародні договори з Україною про усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Згідно з Порядком провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав від 08.10.2008 № 905 іноземці, які стоять на обліку та бажають усиновити українську дитину, ретельно перевіряються Національним бюро Інтерполу на предмет компрометуючої інформації про наявність судимостей, стан здоров'я та фінансове становище.

У разі наявності відомостей компрометуючого характеру щодо заявників у Генеральному секретаріаті Інтерполу, МВС України впродовж трьох днів після надходження результатів перевірки інформує про це Міністерство соціальної політики України.

У разі відсутності таких відомостей МВС України впродовж 40 днів після надходження запиту інформує Міністерство соціальної політики про відсутність відомостей компрометуючого характеру щодо заявників у Генеральному секретаріаті Інтерполу, а також про результати перевірки заявників правоохоронними органами держави, громадянами якої є іноземці, та держави, на території якої вони проживають [3].

Держава, яка дозволяє усиновлення дітей за кордон, зобов'язана дбати про право дитини на сім'ю та благополуччя за межами країни. Для цього вона повинна мати детальну та достовірну інформацію про кожну дитину, яка була усиновлена іноземця-

ми. Головним чином це стосується процедури усиновлення, нагляду та контролю за умовами виховання і проживання усиновленої дитини.

Одна з основних функцій Інтерполу полягає в забезпеченні можливості органами поліції різних країн обмінюватися інформацією надійно та швидко. Вказана організація розвила свою глобальну поліцейську систему комунікацій, названу 1-24/7, з метою розповсюдження надзвичайної інформації щодо злочинців і злочинних дій. Цей інструмент здійснення закону призначений для того, щоб забезпечити можливості поліції протидіяти міжнародній злочинності та є ключовим для поліцейської співпраці.

Контрольно-наглядові функція щодо захисту прав та інтересів усиновлених дітей іноземними громадянами на сьогоднішній день залишається досить гострим та актуальним питанням, оскільки не вироблена правова база, яка б визначила порядок здійснення нагляду та контролю консульськими установами за дотриманням прав дітей, усиновлених іноземцями, не передбачена відповідальність усиновлювачів за відсутність постановки на облік у консульських установах, за неподання звіту про умови проживання та стан здоров'я усиновленої дитини тощо [4,с.9].

Крім того, при постановці на консульський облік усиновлювачі українських дітей часто надсилають до закордонних установ України неповний комплект документів, необхідних для постановки на консульський облік, усиновлених ними дітей – громадян України. Відсутність необхідних документів інколи унеможливує своєчасну постановку дитини на консульський облік [5,с.361].

Також необхідно визначити, що звіти про умови проживання та виховання усиновлених дітей в більшості випадків носять суб'єктивну інформацію, оскільки дану інформацію до консульських установ подають безпосередньо усиновлювачі. Проте, як почувають себе діти, з таких звітів об'єктивно судити неможливо, тому що форма звіту про умови виховання та проживання дитини є довільною за змістом, проте в обов'язковому порядку передба-

чає відповіді на запитання щодо фізичного, психологічного стану дитини, умов виховання та розвитку, ставлення дитини до інших членів сім'ї, спорту, харчування, здоров'я тощо.

Сьогодні повноваження консульського працівника в питанні нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей чітко не визначені, що не дає можливості в повній мірі виконати законодавчо передбачений обов'язок, особливо в позаштатних ситуаціях, коли з'являється інформація про небезпеку для дитини в сім'ї, порушення її прав, зміну місця проживання родини, вилучення дитини з сім'ї та передання її під опіку інших осіб, переусиновлення дитини.

Нотаріально оформлене зобов'язання усиновлювачів-іноземців, яке вони приймають на себе відповідно до вимог ч. 3 ст. 252 Цивільного процесуального кодексу України [6] та п.33 Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав [3], надавати представникам дипломатичної установи України за кордоном інформацію про всиновлену дитину та можливість спілкуватися з нею, утворює правові наслідки у відносинах між усиновлювачами та державою Україна лише за українським законодавством.

У випадку міждержавного усиновлення зачіпаються інтереси декількох осіб, які є громадянами різних держав, або осіб, які проживають на території різних держав. У праві цих держав можуть закріплюватись різні, навіть протилежні, погляди на усиновлення. Ці розбіжності зумовлюються насамперед різними цілями, що поставлені перед інститутом усиновлення у цих державах.

Участь у такій міжнародній діяльності потребує ефективної інформаційної підтримки, яка стає важливим ресурсом формування довіри громадськості до євроінтеграційного розвитку [7, с.5].

Інформаційне забезпечення міжнародного співробітництва має враховувати кілька основних чинників взаємодії. Зокрема, процес збирання та переробки інформації й у процесі транскордонної взаємодії, яка потрібна для прийняття обґрунтованих рішень; створення баз даних для забез-

печення такого співробітництва; формування автоматизованих систем управління транскордонним співробітництвом; забезпечення необхідного рівня поінформованості громадськості щодо нього як чинника широкої суспільної підтримки дій влади у сфері транскордонного співробітництва; позиціонування єврорегіонів як активних учасників міжнародних відносин і створення їхнього позитивного іміджу на європейській арені [8, с.139].

Оперативність обміну інформацією, досить надійна система захисту конфіденційності повідомлень, що забезпечуються в рамках Інтерполу, часто є ефективним інструментом у викритті транснаціональної злочинної діяльності – викрадення дітей, торгівля дітьми, незаконне переміщення за кордон та інші злочини, які порушують права дитини.

Висновки

В Україні відсутня національна база з питань дотримання прав дитини з комплексними даними, деталізованими за віком, статтю, етнічним і соціально-економічним походженням. Статистика ведеться окремими державними органами відповідно до покладених на них обов'язків. При цьому увагу зосереджено лише на дітях груп ризику та тих, що знаходяться під опікою держави. У той же час питання поваги до поглядів дитини, дитячої участі, насильства над дітьми не враховуються. Якщо правопорушення щодо неповнолітнього не складає окремого складу злочину, такий злочин у статистиці не відображено. Відповідно, статистика щодо кількості дітей, потерпілих від ряду злочинів, не ведеться [9, с.24].

Об'єктивну необхідність удосконалення міжнародної співпраці викликає як стан договірно-правової бази, так і практика виконання Україною, як і багатьма іншими державами, зобов'язань, що випливають з міжнародних договорів у сфері міждержавного усиновлення.

На думку автора, вирішення цього питання можливе шляхом забезпечення потрібної координації заходів з двосторонньої та багатосторонньої технічної співпраці, шляхом створення міждержавної правової

бази (банку даних) та формування єдиного реєстру усиновлених українських дітей іноземними громадянами, використовуючи систему 1-24/7, в яку необхідно інтегрувати базу усиновителів та усиновлених дітей. Головною функцією запровадження міждержавної правової бази (банку даних) стане: забезпечення безперешкодного доступу працівників українських консульств до дітей, контролю за умовами життя і виховання дітей, усиновлених іноземними громадянами. Запити і звіти дадуть можливість швидко й ефективно обновляти дані, отримувати відповіді на питання, здійснювати пошук потрібних даних, аналізувати дані. Допоможе такий інформаційний ресурс і в розкритті випадків, коли усиновлені діти передаються в нові сім'ї без відома соціальних служб, у тому числі і через мережу Інтернет. Інформація вноситься в банк даних автоматично, тобто на постійній основі, відповідними підрозділами Генерального секретаріату Інтерполу, які опрацьовують увесь масив інформації, що надходить від національних центральних бюро Інтерполу, а також матеріали з обміну інформацією між національними центральними бюро Інтерполу з відповідних питань у системі 1-24/7.

Власником кожної одиниці/об'єкту інформації, що міститься в банках даних Інтерполу, є певна країна-член Організації, тобто відповідне національне центральне бюро, що є ініціатором внесення інформації про об'єкт до цього банку даних, або здійснює обмін інформацією щодо відповідного об'єкту з іншими країнами (національними центральними бюро)[10].

Література:

1. Деркаченко Ю.В. Реалізація міжнародно-правових норм у сфері міждержавного усиновлення дітей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Деркаченко Юлія Вікторівна. – Ін-т законодавства ВР України., – К., 2010. – 16 с.

2. Про права дитини: Конвенція ООН від 20 листопада 1989р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021

3. Про затвердження Порядку прова-

дження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: постанова Кабінету Міністрів України від 08 жовт. 2008 № 905 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF>

4. Губанова О. В. Організаційно - правове регулювання усиновлення в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.07/ Губанова Ольга Валеріївна. – Київ : Б.в., 2011. – 20 с.

5. Логвінова М.В. Здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після їх усиновлення іноземними громадянами // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2007. – Вип. 37. – С. 359-365.

6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 берез. 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, 42. – Ст. 492.

7. Українсько-польські інформаційні проекти транскордонної співпраці Тихомирова Є. РОЗДІЛ II. Європейська інтеграція: досвід Польщі та України. 10, 2013 // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки С. 138-146

8. Інструмент європейського сусідства і партнерства – нові можливості для України / Під ред. Н. Андрусевич – Львів, 2008. 160с.

9. Моніторинг виконання Українською державою Заключних спостережень Комітету ООН з прав дитини за результатами третьої та четвертої об'єднаної доповіді України (2011 р.) заг. ред.: Левченко К.Б., Ковальчук Л.Г. 2014 – 102с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.la-strada.org.ua/ucsp_mod_library_download_300.html

10. Статут Міжнародної організації кримінальної поліції Інтерполу від 13 черв. 1956 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_142

Анотація:

АНОТАЦІЯ

Розглянуто порядок здійснення нагляду за дотриманням прав дітей-громадян України, усиновлених іноземними громадянами. Визначені проблемні питання правового співробітництва між компетентними органами інших держав у сфері контролю та нагляду за усиновленими дітьми. З метою забезпечення більш ефективного контролю та нагляду за долею усиновлених дітей запропоновано створення міжнародної правової бази (банку даних) та формування єдиного реєстру усиновлених українських дітей іноземними громадянами.

SUMMARY

The procedure of realizing supervision over children rights, who are citizens of Ukraine, adopted by foreign citizens has been considered. The issues of legal cooperation between competent authorities of other states in the field of control and supervision over adopted children have been defined. In order to ensure more effective control and supervision over the fate of adopted children the author has offered to create an international legal base (database) and to form an unified register of Ukrainian children adopted by foreign citizens.

Сучасні міжнародні стандарти вважають міждержавне усиновлення найкращим варіантом для дітей, які не можуть отримати належної опіки у рідній країні. Міждержавне усиновлення в даному випадку повинне розцінюватися як захід, спрямований на покращення добробуту дитини, і який повинен завжди ставити на перше місце захист прав та законних інтересів дитини. У процесі міждержавного усиновлення занепокоєння викликають питання щодо подальшої долі дитини. Особливу увагу в науковій статті приділено проблемі ненадан-

ня або несвоєчасного надання усиновителями звітів про умови проживання та стан здоров'я усиновленої дитини до консульських (дипломатичних) установ України.

У даному дослідженні дана спроба надати рекомендації щодо захисту прав та інтересів дитини шляхом створення міжнародної правової бази (банку даних) та формування єдиного реєстру усиновлених українських дітей іноземними громадянами використовуючи глобальну поліцейську систему комунікацій 1-24/7.

ЩОДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ МІЖНАРОДНОГО МЕДИЧНОГО ПРАВА

БІЛАС Анастасія-Роксолана Іванівна - пошукувач Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Международное медицинское право состоит из комплексной связи норм международного публичного и международного частного права, предназначенных для регулирования отношений субъектов международного медицинского права на международной арене. Сложности в исследовании международного медицинского права начинаются уже с самого права на существование данной отрасли права, которая все ещё, на теоретическом уровне не признается рядом исследователей. Уникальный, комплексный подход к урегулированию тесно связанных между собой публично-правовых и частных правоотношений единым комплексом нормативных актов, одновременное применение свойственных международному публичному и частному праву методов, только усложняет общую картину, в то время, как ценность предмета международного медицинского права объективно требует его глубокого и всестороннего развития и исследования.

Ключові слова: міжнародне медичне право, правова природа галузі, методи галузі, принципи галузі, джерела галузі, формування нової галузі міжнародного права.

Метою статті є з'ясування правової природи та змісту міжнародного медичного права.

З'ясування правової природи норм права, що безпосередньо впливають на відносини, що виникають в сфері міжнародного медичного права сьогодні неодмінно наштовхуються на сукупність ре-

гуляторів, узагальнених під нормативним утворенням міжнародного медичного права.

Становлення та розвиток міжнародного медичного права сьогодні є вкрай актуальною темою. Концепція міжнародного медичного права нечасто зустрічається у працях дослідників. Більшість науковців звикла присвячувати свої дописи питанням національного або, у кращому випадку, порівняльного медичного права. Проте існує глибоке переконання у тому, що проблеми міжнародного медичного права заслуговують на особливу увагу.

Міжнародне медичне право є однією з небагатьох галузей права, яке пройшло в своєму розвитку нетиповий шлях – народившись міжнародним, поступово воно стало національним. Норми міжнародного медичного права постійно впливали на позитивний розвиток національного медичного законодавства різних країн – починаючи з часів, коли міжнародна спільнота, намагаючись захистити цивільне населення та поранених бійців, почала розробляти та приймати відповідні конвенції, і продовжуючи сьогодні – коли були прийняті сучасні міжнародні документи – Декларація відносно медичної освіти (Іспанія, жовтень 1987 р.), тощо.

Як відомо, рух суспільства по шляху прогресу породжує нові галузі права, які сьогодні прийнято іменувати галузями четвертого покоління: інформаційне, страхове, спортивне, медичне та деякі інші, що

зараз формуються. Розвиток науки й техніки, особливо в галузі медицини, біотехнологій та евгеніки, ставить перед суспільством проблему формування та розвитку міжнародного медичного права як самостійної галузі права, що має свій предмет, метод, систему, джерела.

Медичне право виникло як галузь міжнародного права. Шоста сесія Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я (1953р.), дослідивши пропозицію уряду Бельгії про проведення досліджень, пов'язаних з міжнародним медичним правом та порівняльним законодавством в галузі охорони здоров'я, прийняла Резолюцію №6.40., в якій запропонувала організувати дослідження проблем міжнародного медичного права. Попередня робота була проведена Виконкомом Всесвітньої організації охорони здоров'я, який проаналізував доповіді наукових, громадських організацій та приватних осіб про необхідність вивчення проблем міжнародного медичного права. Отримані доповіді свідчили про загальну зацікавленість в дослідження та розробці цієї проблеми. 47-а конференція Асоціації міжнародного права, яка проходила в Дубровнику (1956 р.) постановила заснувати Комітет з міжнародного медичного права, і рішенням Виконкому Асоціації від 26 жовтня 1956 року було утворено даний комітет. У низці країн також виникли національні комітети. У Резолюції, прийнятій 47-ю Конференцією Асоціації міжнародного права, стверджувалось, що головна мета міжнародного медичного права полягає в підсиленні юридичних гарантій, більш ефективної охорони жертв збройних конфліктів, особливо по відношенню до покращення деяких положень Женевських конвенцій 1949 р.

Як відзначає В.С. Михайлов, головна увага зверталась на доволі вузьку сферу питань -допомогу жертвам війни, тому нову галузь можна було назвати міжнародним військово-медичним правом. У найбільш концентрованому виді такий погляд на міжнародне медичне право було викладено в доповіді Комітету з міжнародного медичного права на Гамбурзькій конференції Асоціації міжнародного права (1960 р.),

де зазначалось: «Ця галузь міжнародного права всебічно розвивається на шляху до того, щоб зайняти значне місце в рамках міжнародного права війни». У черговий раз питання про міжнародне медичне право було поставлене в зв'язку з дебатами навколо проблем медичної етики та деонтології на IV Міжнародній медико-правовій конференції в Празі в 1977 р. В доповідях на конференції відзначено специфічність правових норм, які врегульовують діяльність медичних співробітників, що призвело до виступу з боку багатьох вчених-медиків, юристів з пропозицією про виокремлення правових питань медицини в самостійну галузь – міжнародне медичне право.

На думку А.А. Маракушева, С.Я., Чікіна та В.К. Кузнецова враховуючи важливість медичної етики та медичної деонтології, як особливої професійної категорії, а також виникнення гострих морально-етичних та юридичних питань в галузі медицини та медичних досліджень, особливо в трансплантації непарних органів, евтаназії та інших проблем, слід підтримати пропозицію вчених про створення спеціальної галузі права – міжнародного медичного права. На думку В.С. Михайлова, існує велика група міжнародно-правових норм, що регулює специфічну галузь міжнародних відносин, – відносини між суб'єктами міжнародного права з питань охорони здоров'я людей (як в мирний так і в воєнний час). Сукупність цих норм, на думку вченого, і складає міжнародне медичне право, яке є частиною загального міжнародного права.

У той же час, Є.В. Гусева вважає, що право людини на здоров'я може розглядатись як частина галузі міжнародного права – захисту прав людини.

Саме рух суспільства по шляху прогресу породжує нові галузі прав, які сьогодні прийнято іменувати галузями четвертого покоління: інформаційне, страхове, спортивне, медичне та деякі інші, які зараз формуються. Розвиток науки та техніки, особливо в галузі медицини, біотехнологій та евгеніки, ставить перед суспільством проблему формування та розвитку медич-

ного права, як самостійної галузі права, що має свій предмет, метод, систему, та саме головне, набір джерел.

Особливої уваги потребує суб'єктний склад міжнародних медичних відносин, а саме: держави, міжнародні організації, національні медичні асоціації, особи незалежно від громадянства та підданства (апатриди, біпатриди, тощо).

Необхідно також окреслити питання визначення методів, принципів та джерел міжнародного медичного права. Звідси робимо припущення, що методи медичного права – способи впливу галузі права на суспільні відносини.

Імперативний – метод владних приписів.

Диспозитивний – передбачає рівність учасників правовідносин.

Загальноправові принципи поширюються на всю систему права і на медичне право також. До них відносять принципи: соціальної справедливості, гуманізму, рівноправності, законності, єдності юридичних прав і обов'язків.

До основних законодавчо закріплених принципів міжнародного медичного права можна віднести:

- дотримання прав людини в галузі охорони здоров'я;
- пріоритет профілактичних заходів у галузі охорони здоров'я громадян;
- доступність медико-соціальної допомоги;
- соціальна захищеність громадян у випадку втрати здоров'я;
- відповідальність органів державної влади і управління, забезпечення прав громадян у галузі охорони здоров'я.

Стосовно визначення джерел міжнародного медичного права слід зазначити, що це зовнішнє вираження норми, що регулюють суспільні відносини з приводу охорони здоров'я громадян. Вони включають: міжнародно-правові акти, закони і підзаконні нормативні акти, правові звичаї, рішення національних судів та Європейського суду з прав людини

На нашу думку, варто зупинитись, насамперед, на міжнародно-правових актах як основному джерелі медичного права:

Хартія про право на охорону здоров'я розглядає такі питання, як недоторканість приватного життя й інформована згода.

Лісабонська декларація про права пацієнта регламентує право на конфіденційність, інформацію та інформовану згоду.

Декларація про медичну допомогу, орієнтовану на пацієнта, опублікована МАОП у межах діяльності Альянсу з відстоювання прав пацієнтів на міжнародному рівні й посиленні ролі пацієнтів у визначенні політики у сфері охорони здоров'я, щоб впливати на програми й політику в цій галузі. У документі проголошено п'ять принципів:

- **Повага.** Пацієнти й особи, які надають їм медичну допомогу, користуються фундаментальним правом на охорону здоров'я, яке орієнтоване на пацієнтів і є таким, що гарантує їхні унікальні потреби, переваги та цінності, а також їхню самостійність і незалежність;

- **Вибір і розширення можливостей.** Пацієнти мають право й обов'язок, у міру своїх здібностей і переваг, брати участь як партнери в ухваленні рішень, що стосуються сфери охорони здоров'я, й таких, що впливають на їхнє життя. Для цього необхідна система медичного обслуговування, яка реагує на потреби пацієнтів і забезпечує адекватний вибір варіантів лікування захворювань, що відповідає цим потребам, а також заохочення й підтримка пацієнтів та осіб, що надають допомогу пацієнтам, задля досягнення якомога вищої якості життя. Організації пацієнтів повинні мати можливість відігравати провідну роль у підтримці пацієнтів та їх сімей для здійснення права на інформований вибір медичного втручання;

- **Участь пацієнтів у формуванні політики у сфері охорони здоров'я.** Пацієнти й організації пацієнтів повинні мати можливість взяти на себе частину відповідальності за формування політики в сфері охорони здоров'я через реальну та заохочувану участь на всіх рівнях і на всіх етапах ухвалення рішень, щоб у таких рішеннях на чільне місце було поставлено інтереси пацієнта. Вони не повинні обмежуватися

політикою у сфері охорони здоров'я, а мають включати в себе, наприклад, соціальну політику, яка в підсумку матиме вплив на життя пацієнтів;

-Доступність і підтримка. Пацієнтам повинна бути доступною необхідна медична допомога, під якою розуміються безпечні, якісні й адекватні послуги, види лікування, профілактики та медичної освіти. Необхідно забезпечити всім пацієнтам доступність послуг незалежно від їхнього стану й соціально-економічного статусу. Щоб пацієнт міг досягнути максимально доступної якості життя, медичне обслуговування повинно задовольняти емоційні вимоги пацієнтів і враховувати немедичні такі фактори, як освіта, зайнятість і сімейні проблеми, які впливають на вибір пацієнтом медичних послуг і на організацію таких послуг;

-Інформування. Достовірна, своєчасна й повна інформація необхідна для того, щоб пацієнти та особи, які надають медичну допомогу, могли ухвалювати інформовані рішення про лікування й про те, як жити з цим захворюванням. Інформацію необхідно надавати в доступній формі відповідно до принципів медичної деонтології та з урахуванням стану здоров'я, мови, віку, інтелекту, здібностей і культури пацієнта.

З-поміж інших актів варто виділити наступні:

- Венеціанська декларація стосовно невиліковних захворювань

- Гельсінська декларація. Рекомендації для лікарів, які проводять біологічні обстеження людини

- Дванадцять принципів організації охорони здоров'я для будь-якої національної системи охорони здоров'я

- Декларація Організації Об'єднаних Націй про клонування людини

- Декларація прав людини і особистої свободи медичних працівників

- Декларація про евтаназію

- Декларація про розвиток прав пацієнтів в Європі

- Декларація стосовно незалежності і професійної свободи лікаря

- Декларація стосовно прав людини

і особистої свободи медичних працівників

- Декларація стосовно трансплантації людських органів

- Декларація ВООЗ про політику в галузі дотримання прав пацієнта в Європі

- Декларація про медичну допомогу, орієнтовану на пацієнта

- Європейська конвенція про соціальну і медичну допомогу

- Європейська угода про обмін лікувальними субстанціями людського походження

- Європейська хартія прав пацієнтів

- Європейський кодекс соціального забезпечення

- (переглянутий)

- Женевська декларація

- Загальна декларація про геном та права людини

- Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину

- Додатковий протокол до Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування досягнень біології та медицини, стосовно заборони клонування людських істот (ETS N 168)

- Лісабонська декларація стосовно прав пацієнта

- Люблянська хартія з реформування охорони здоров'я

- Міжнародний Кодекс медичної етики

- Принципи захисту психічно хворих осіб і поліпшення психіатричної допомоги

- Положення про захист прав та конфіденційність пацієнта

- Положення про торгівлю живими органами

- Положення щодо доступності медичної допомоги

- Рекомендація щодо охорони здоров'я працівників на місцях роботи N 97

- Резолюція ПАСЕ 1763 (2010) «Право на відмову від надання законної медичної допомоги з мотивів сумління»

- Сіднейська декларація стосовно смерті

- Статут Всесвітньої організації охорони здоров'я

• Хартія про право на охорону здоров'я

Сучасне міжнародне право розвивається. Як відзначав І.І. Лукашук, «...в міжнародному праві з'явилися нові галузі, які відповідають його новим функціям». Міжнародне медичне право починає отримувати визнання національних правових систем.

Основними шляхами імплементації норм міжнародного медичного права в національне законодавство є наступні:

– *“прямий”* – через обов'язкові до виконання рішення Всесвітньої організації охорони здоров'я та Всесвітньої організації праці-організацій, повноправними членами яких є Україна;

– *опосередкований* – шляхом укладання та ратифікації міжнародних угод, які містять зобов'язання для держави у галузі забезпечення права на охорону здоров'я (Угода про надання медичної допомоги громадянам держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав, 27 березня 1997 р. – ратифікована із застереженнями 01.06.2000 р., Угода про співробітництво в галузі охорони здоров'я и медичних наук між Міністерством охорони здоров'я України та МОЗ Китайської Народної Республіки, 31 жовтня 1992 р.);

– *доктринальний* – через використання базових ідей та засадничих принципів, які розроблені або розробляються світовою спільнотою в галузі медичного права (Рекомендація No R(90)3 Комітету міністрів Ради Європи державам-учасникам відносно медичних дослідів на людині. Об'юого 1990 р. на 43-й нараді заступників міністрів);

– *інституційний* – через врахування напрацювань та рекомендацій міжнародних організацій у галузі медичного права (Всесвітня медична асоціація, Всесвітня Асоціація медичного права). Під час розробки кожного нормативно-правового акту в галузі медичного права має бути врахований міжнародний досвід.

Висновки

Міжнародне медичне право є комплексним утворенням, що становить сукупність норм міжнародного публічного права та

приватно-правових норм, призначених для регулювання відносин суб'єктів міжнародного медичного права у міжнародному просторі. Складності в дослідженні міжнародного медичного права починаються вже з самого права на існування цієї галузі права, яке все ще на теоретичному рівні не визнається цілим рядом дослідників. Унікальний, комплексний підхід до регулювання тісно пов'язаних публічно-правових і приватних правовідносин єдиним комплексом нормативних актів, одночасне застосування притаманних міжнародному публічному та приватному праву методів лише ускладнює загальну картину, в той час, як цінність предмету міжнародного медичного права об'єктивно вимагає його глибокого та всебічного розвитку та дослідження.

Література

1. Медицинское право. Учебное пособие. Беседкина Н.И., Дмитриев Ю.А., Иваева Э.А., Шленева Е.В. – М.: 2006, Издательство Элит, 2006 – С. 3.

2. Михайлов В.С. История международного здравоохранительного права. Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 1984. – С. 5-6.

3. Маракушев А.А., Чикин С.Я., Кузнецов В.К. Вопросы медицинского права// Здраво охранение Российской Федерации. – 1978. – № 2 – С.14.

4. Гусева Е.В. Международное медицинское право – комплексная отрасль международного права// Актуальные вопросы советского права. – Казань, 1985.

5. Фёдорова М.Ю. Медицинское право: Учеб. пособие для вузов.– М.: Гуманит. изд.центр ВЛАДОС, 2003. – С.21.

6. Колоколов Г.Р., Косолапова Н.В., Никульникова О.В. Основы медицинского права. Курс лекций: учеб. пособ. – М.: Изд. «Экзамен», 2005., – С.16.

7. Лукашук И.И. Международное право.Общая часть: учеб. для студентов юрид. фак. и вузов//Изд.3-е, перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 432 с.

8. Братков О. И. Всеобщее право и здоровье и его реализация в различных странах мира/ О. И. Братков, Д. Д. Венедик-

АНОТАЦІЯ

Міжнародне медичне право є комплексним утворенням, що становить сукупність норм міжнародного публічного права та приватно-правових норм, призначених для регулювання відносин суб'єктів міжнародного медичного права у міжнародному просторі. Складності в дослідженні міжнародного медичного права починаються вже з самого права на існування цієї галузі права, яке все ще на теоретичному рівні не визнається цілим рядом дослідників. Унікальний, комплексний підхід до врегулювання тісно пов'язаних публічно-правових і приватних правовідносин єдиним комплексом нормативних актів, одночасне застосування притаманних міжнародному публічному та приватному праву методів лише ускладнює загальну картину, в той час, як цінність предмету міжнародного медичного права об'єктивно вимагає його глибокого та всебічного розвитку та дослідження.

SUMMARY

The international medical law consists of the complex of international public law rules and international private law rules, which are created for regulation of relations between subjects of international medical law on the international scene. Difficulties in research of the international medical law begin with the right to exist of this field of law, which is still, at the theoretical level is not recognized by a number of researchers.

The unique, complex approach to settlement of legally bounded public and private legal relationship by a single complex of regulations, simultaneous application of methods common to the international public and private law - only complicates the situation while the value of the object of the international medical law objectively requires its deep and fundamental development and research.

тов, Е. В. Галахов. – М.: Медицина, 1981. – 278 с.

9. Глуховский В. В. Стандарты и механизмы обеспечения прав пациентов в системах здравоохранения / В. В. Глуховский. – Ник.олаев, 2008. – 134 с.

10. Жилияева Е.П. Формы закрепления прав пациентов в законодательстве стран Европы/ Е.П. Жилияева// Проблемы соци-

альной гигиены, здравоохранения и истории медицины. – 2003. – № 6. – С. 40-42.

11. Глашев А.А. Медицинское право: Практическое руководство для юристов и медиков. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – 208 с.

12. Лавриненко О.О. Коментар медичного законодавства України/ О.О. Лавриненко, О.Г. Рогова, С.А. Панасик та ін. – К.: ВД «Професіонал», 2011. – 360 с.

З'їзди, наради, конференції

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ – ЗАПРОШЕННЯ

LEGAL ACTIVITY

Розширено прийом матеріалів для участі у Міжнародній юридичній науково-практичній Інтернет-конференції на тему:

«ЛЮДИНА, СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВА В УМОВАХ РЕФОРМ ТА ІННОВАЦІЙ»

Термін подання матеріалів до 25 лютого
2016 року (включно)

(з публікацією тез у збірнику матеріалів конференції, його реєстрацією в універсальному міжнародному класифікаторі – ISBN та внесенням до наукометричної бази)

Мета конференції

Наукова дискусія з актуальних питань: 1) формування у державі та суспільстві спільного напрямку і шляху розвитку громадянських інститутів, захисту прав і свобод людини, а також ефективного функціонування міжним держави; 2) виявлення особливостей,

специфіки кожного краю держави та громадянського суспільства, вироблення їх дієвої взаємодії; 3) обговорення організацій та механізмів функціонування громадянського контролю, шляхи громадськості на процесі суцільної трансформації держави, права та правохарактерні практики.

Шановні юристи, науковці, колеги!

Запрошуємо Вас до співпраці на Інтернет-сторінках вихідної конференції. Участь у конференції дозволить Вам отримувати результати Випах наукових досліджень, здійснити їх виробити і одержати на них відгук, обмінятися думками з фахівцями різних кримінальних спеціальностей.

Надіслані Вами тези дискусій будуть розміщені на сайті у відеонадписі секцій конференції та стануть доступними для ознайомлення і обговорення кожному користувачеві світової мережі ІНТЕРНЕТ у будь-якій країні.

Архівнація та збереження матеріалів конференції, як Інтернет-ресурсу, забезпечує подальшу індексацію результатів Випах наукових досліджень у пошукових системах, а активне використання Інтернет-конференції сприяє формуванню необхідного для Вас іміджу.

За результатами конференції буде виданий збірник матеріалів конференції, в якому знайдуть своє втілення думки та погляди усіх її учасників.

Піднімається робота за секціями: 1. Теорія та історія держави і права. Історія політичних і правових учень. Філософія права; 2. Конституційне право. Адміністративне право і процес. Фінансове право. Інформаційне право. Міжнародне публічне право; 3. Цивільне право і

приватний процес. Сімейне право. Трудове право. Право спадщини та забезпечення. Міжнародне приватне право; 4. Господарське право і господарсько-процесуальне право. Земельне право. Аграрне право. Екологічне право. Правозахисне право; 5. Кримінальне право і кримінальний процес. Криміналістика та криміналістика. Кримінально-виконавче право. Судова експертиза; 6. Судовий пристрій. Прокуратура та адвокатура. Правозахисні органи і правохарактерні інститути.

Деталі будуть розміщені на Web-сторінці: <http://www.LegalActivity.com.ua>

Умови участі у конференції та публікації тез дискусій

Для участі у конференції необхідно надіслати електронною поштою до організаційного комітету наступні матеріали:

- 1) заповнену заявку (біля заявки можна скачати на сайті www.LegalActivity.com.ua);
- 2) тези дискусій;
- 3) скановану електронну копію підтвердження плати організаційного внеску оформленої і посвідченої рецензії на тези дискусій (рецензент – к.ю.н. або д.ю.н.) або листу з протоколу засідання відповідної кафедри (відділу) про рекомендацію тез дискусій до друку (оригінали цих документів зберігаються у авторів).
- 4) якщо автор не має наукового ступеня, додатково подається сканована копія рецензії колегіального члена оформленої і посвідченої рецензії на тези дискусій (рецензент – к.ю.н. або д.ю.н.) або листу з протоколу засідання відповідної кафедри (відділу) про рекомендацію тез дискусій до друку (оригінали цих документів зберігаються у авторів).

Назва файлу повинна підкорятися правилам автора за прикладом: Заявка Петрак, Тези Петрак, Копія рецензії Петрак, Рецензія Петрак.

Електронна адреса: LegalActivity@ukr.net

Для іноземних учасників – грошовим внеском:

Одержувач: Зварич Наталія Іванівна (Zvarych Natalia Ivanivna);
Платіжні системи: Western Union; PrivatMoney; UNISStream; Coinstar; Contact A60 SWIFT-переказом за реквізитами: legalactivity.com.ua/attachments/040_SWIFT.pdf
Банк ПАТ КБ «ПриватБанк» в м. Києві (Філія "Київське РУ", Інвестиційне відділення, 04119, Україна, м. Київ, вул. Якіра, 8).

Учасникам конференції необхідно виконувати наступне!!!

- Писати направлених матеріалів організаційному комітету обов'язково віднаслідки на Ваш лист підтвердженням про їх отримання.
- Для участі у конференції прийматимуться матеріали, які раніше не публікувалися.
- Надані матеріали повинні бути ретельно вичитані, оскільки додатково не редагуються.
- Відповідальність за зміст тез дискусій несуть їх автори та рецензенти.
- Співторство – не більше двох авторів.
- Назва секції, в якій слід розмістити тези дискусій, вказується автором у заявці.

Координати організаційного комітету

Адреса: поштовою індекс 04050, Україна, м. Київ, вул. Мельникова, 6, п'ятого відділення зв'язку №50, в/с № 57, (індивідуальна особа Зварич Н.І.). Контактний телефон: +38 098 03 89998

Електронна пошта: LegalActivity@ukr.net
Сайт: www.LegalActivity.com.ua

Вимоги до оформлення тез наукових дискусій:

- обсяг – від 3 до 6 сторінок, шрифт Times New Roman, 14 кегль, значимий міжрядковий інтервал, 1,5 мікродієвий інтервал, усі поля 20 мм;
- робочі мови конференції – українська, російська, польська та англійська;
- зверху по центру – назва тез великими літерами, через інтервал нижче – ПІБ, науковий ступінь, місце зв'язки та посада, місце роботи чи навчання автора. Нижче через інтервал друкується текст;
- перелік використаних джерел оформляється (по мірі посилання на них) в кінці тексту, відштовхуючись до форми 23 (макимально склячати на сайті). У тексті посилання подаються у квадратних дужках, наприклад: [4, с. 89-90];
- текст має бути перекладений та відредигований остаточно.

Приклад оформлення:

НАЗВА НАУКОВОЇ ДОПОМОГИ

ПРИЗВИЩЕ Ім'я По батькові,
науковий ступінь, очолює зв'язки,
посада, місце роботи чи навчання

Текст

Список використаних джерел:

1.

Фінансові аспекти

Організаційний внесок для розміщення на сайті та публікації тез дискусій у збірник матеріалів конференції становить 35 грн. за кожну (жовту чи нежовту) сторінку поданих тез дискусій. Вартість перекладу однієї авторського примірника збірника матеріалів конференції в мекж України становить 15 грн.

Вартість кожного додаткового примірника збірника матеріалів конференції становить 50 грн.

Для учасників з інших країн організаційний внесок становить 5 USD за кожну (жовту чи нежовту) сторінку поданих тез дискусій, що включає ціну поштової перекладу однієї авторського примірника збірника матеріалів конференції. Вартість та перекладу кожного додаткового примірника збірника матеріалів конференції становить 10 USD.

Реквізити для свідки організаційного внеску

Для учасників з України – банківським переказом (квитанцією):
Розрахунковий (транзитний) рахунок 29244825509100 КБ «ПриватБанк»

- МФО 305299
- код ОКІО 143605/0

- Присвоєння платежу: Поширення рахунку 4731 1856 0274 5652, Зварич Наталія Іванівна (ПІН 3186200969).

Також у присвоєнні платежу можна вказати прізвище та ініціали учасника конференції (необов'язково).

Будемо раді Вашій участі у конференції! З повагою Оргкомітет!

МИНИСТЕРСТВО ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УКРАИНЫ

**ХАРЬКОВСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ВНУТРЕННИХ ДЕЛ**

КАФЕДРА УГОЛОВНОГО ПРАВА И КРИМИНОЛОГИИ ФАКУЛЬТЕТА № 1

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ АССОЦИАЦИЯ УКРАИНЫ

УВАЖАЕМЫЕ КОЛЛЕГИ!

Приглашаем Вас принять участие в работе
IV Международной научно-практической конференции
**«УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ И КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ
МЕРЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ»**,
которая состоится **15 апреля 2016 года**
в Харьковском национальном университете внутренних дел
(пр. Льва Ландау, 27, г. Харьков, Харьковская обл., Украина, 61080)

ЦЕЛЬ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ:

- осуществить комплексный уголовно-правовой и криминологический анализ актуальных проблем действующего уголовного законодательства в сфере противодействия коррупции в Украине, а также иных зарубежных странах;
- исследовать теорию уголовного права и практику его применения в сфере борьбы с неправомерной выгодой и другими видами злоупотреблений должностными лицами;
- поиск решений по актуальным вопросам противодействия коррупции и профилактической работы с населением.

ДЛЯ УЧАСТИЯ В РАБОТЕ КОНФЕРЕНЦИИ ПРИГЛАШАЮТСЯ:

научные, научно-педагогические работники отечественных и зарубежных высших учебных заведений, а также сотрудники судебных и правоохранительных органов.
Участие курсантов, студентов и слушателей не предусматривается.

ФОРМА УЧАСТИЯ:

очная, заочная.

РАБОЧИЕ ЯЗЫКИ:

украинский, английский, польский, русский.

НАЧАЛО РАБОТЫ

В 10:00

В РАМКАХ КОНФЕРЕНЦИИ ПЛАНИРУЕТСЯ РАБОТА В ТАКИХ СЕКЦИЯХ:

1. Международный опыт уголовно-правовых и криминологических мер противодействия коррупции.
2. Пути усовершенствования уголовно-правовой политики Украины в сфере противодействия коррупции.
3. Криминологические меры повышения эффективности борьбы с коррупцией в Украине.

РЕГИСТРАЦИЯ УЧАСТНИКОВ

с 09:00 до 10:00 в помещении факультета № 1 Харьковского национального университета внутренних дел (корпус 4, этаж 4, фойе).

ДЛЯ УЧАСТИЯ В КОНФЕРЕНЦИИ НЕОБХОДИМО:

до **29 февраля 2016 года** (включительно):

1. Обязательно заполнить on-line заявку на сайте Вестника Криминологической ассоциации Украины (www.visnikkau.org) в разделе «Криминологическая ассоциация» (подраздел «Заявка на участие в конференции») или по ссылке:

<http://www.visnikkau.org/kriminologichna-au/zayavka-na-uchastie-v-konferentsii-rus/>
(Заявка на русском языке),

ИЛИ

<http://www.visnikkau.org/kriminologichna-au/uchast-u-roboti-iv-mizhnarodnoji-naukovo-praktichnoji-konferentsiji-kriminalno-pravovi-ta-kriminologichni-zasadi-protidiji-koruptsiji-yaka-vidbudetsya-15-kvitnya-2016-roku-v-kharkivskomu-natsionalnomu-universit/> (Заявка на украинском языке)

Примечание: В случае соавторства тезисов доклада заявка на участие в конференции должна быть заполнена каждым соавтором.

2. Направить в организационный комитет на электронный адрес «Bay_av@i.ua» (с обозначением «Конференция 15_04_2016»):
 - тезисы доклада (см. ниже требования к оформлению и образцу);
 - отсканированную квитанцию об оплате организационного взноса;
 - отсканированную заверенную рецензию научного руководителя для участников, не имеющих ученую степень.

Примечание: электронные варианты тезисов доклада, квитанции об оплате организационного взноса, рецензии научного руководителя должны быть обязательно подтверждены организационным комитетом сообщением о получении.

ФИНАНСОВЫЕ ВОПРОСЫ

1. Организационный взнос для возмещения затрат на проведение конференции составляет 150 грн.
Реквизиты для внесения платежа через отделение Приватбанка:
номер карточки 5168 7555 1769 3830 (на конференцию).
2. Участники из других стран по вопросу оплаты участия в конференции должны обратиться в организационный комитет.
3. Все затраты, связанные с проездом и проживанием, осуществляются участниками самостоятельно или за счёт командировочных организаций.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ ТЕЗИСОВ ДОКЛАДА:

- **объем тезисов доклада – до 5 страниц;**
- **язык: украинский, английский, польский, русский;**
- **текст, выполненный в Microsoft Word для Windows;**
- **шрифт – Times New Roman, кегль 14, межстрочный интервал – 1,5;**
- **поля: верхнее, нижнее, правое, левое – 2 см;**
- **первая строка (по левую сторону) – фамилия, имя, отчество автора (шрифт полужирный);**
- **вторая (при необходимости и третья) строка (по левую сторону) – научная степень, учёное звание, почетное звание, место работы автора, город страна;**
- **ниже (посередине строки) название доклада большими буквами;**
- **через интервал – текст доклада;**
- **ссылки на использованные источники оформляются в квадратных скобках с обозначением номера источника и конкретных страниц, например [1, с. 25–26], а название источника указывается в конце доклада в порядке упоминания в тексте (раздел – «Список использованных источников»);**
- **список использованных источников размещается в конце текста и должен быть оформлен в соответствии с действующими стандартами библиографического описания.**

ДОПОЛНИТЕЛЬНАЯ ИНФОРМАЦИЯ:

1. Организационный комитет оставляет за собой право редактирования и отклонения тезисов доклада, которые:
 - не соответствуют тематике конференции;
 - содержат плагиат;
 - не соответствуют вышеуказанным требованиям;
 - представлены с нарушением установленного срока.
2. До начала проведения конференции будет опубликован сборник материалов.
3. Участники конференции получают сертификаты.
4. Публикации будут приведены в авторской редакции. Оргкомитет не всегда разделяет взгляды авторов публикаций.
5. За достоверность научного материала, профессионального формулирования, фактических данных, цитат, собственных имён, географических названий, а также за разглашение фактов, не подлежащих открытому опубликованию, и т.п., несут ответственность авторы публикаций и их научные руководители.
6. Электронная копия сборника будет бесплатно размещена в открытом доступе на сайте сборника научных трудов «Вестник Криминологической ассоциации Украины» (www.visnikkau.org).
7. Просим до 12 апреля 2016 года подтвердить своё непосредственное участие в работе конференции, а также сообщить о времени прибытия в г. Харьков и о потребности бронирования номера в гостинице.
8. В случае заочной формы участия материалы конференции будут отосланы участникам по адресу, указанному в заявке, на протяжении 15 дней после проведения конференции.

ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ПОРЯДОК РАБОТЫ КОНФЕРЕНЦИИ:

15 апреля 2016 года

09.00 – 10.00 – регистрация участников конференции

- 10.00 – 11.45** – **открытие конференции, пленарное заседание**
- 11.45 – 12.15** – **перерыв на кофе**
- 12.15 – 14.00** – **заседание секций конференции**
- 14.00 – 15.00** – **перерыв на обед**
- 15.00 – 16.30** – **заседание секций конференции**
- 16.30 – 17.00** – **подведение итогов работы конференции, принятие резолюции**

КОНТАКТНЫЕ ТЕЛЕФОНЫ:

+38 (057) 7398-030 – кафедра уголовного права и криминологии факультета № 1 Харьковского национального университета внутренних дел;
+38 (057) 7398-345 – отдел организации научной работы Харьковского национального университета внутренних дел;
+38 (093) 449-2937 – ответственный секретарь организационного комитета, кандидат юридических наук, доцент Байлов Антон Владимирович.

ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ ТЕЗИСОВ ДОКЛАДА:

Иванов Антон Владимирович,
кандидат юридических наук, доцент, профессор кафедры уголовного права и криминологии факультета № 1 Харьковского национального университета внутренних дел, Харьков, Украина

ВОПРОСЫ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА КОРРУПЦИОННЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ

В период формирования современного правового государства актуальным остается вопрос противодействия коррупции...[1, с. 17].

/текст доклада/

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Хавронюк М.І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» / М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2011. – 424 с.